

2023 / 2

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM



Kisebbségi múlt a kortárs erdélyi,
szlovákiai és vajdasági magyar
prózában

Az utcanévadás szimbolikus funkciói

Lakossági szolidaritás az ukrajnai
menekültekkel

Nemzetiségi törvényjavaslat Szlovákiában

Főszerkesztő:
PAPP Z. ATTILA

Szerkesztők:
BÁNYAI VIKTÓRIA
BÁRDI NÁNDOR
DOBOS BALÁZS
FILEP TAMÁS GUSZTÁV
KOVÁCS ESZTER
SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Szerkesztő bizottság
CSERNICKÓ ISTVÁN
FEDINEC CSILLA
KÁLLAI ERNŐ
TÁTRAI PATRIK
VÁRADI MÓNIKA
ZAHORÁN CSABA

A lapszám megjelenését támogatta:


Nemzeti Kulturális Alap



Magyar Tudományos Akadémia

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:
TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.hu

Web: regio.tk.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

regio.tk.hu

31. évf. (2023) 2. szám

HATÁRESETEK

BOKA LÁSZLÓ

Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában 3

GÖRÖZDI JUDIT

Kisebbségi múlt a jelenben – a szlovákiai magyar prózairodalom tükrében az ezredforduló után 37

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A megtalált háború. Trauma és identitás a fiatalabb vajdasági magyar írók műveiben 56

NÉVADÁS

LÁSZLÓ ANDOR

Az utcanevek szimbolikus szerepe a dualista korszak Magyarországnak nemzetiségek lakta területein 81

KUTATÁSI JELENTÉS

ZAKARIÁS ILDIKÓ – FEISCHMIDT MARGIT – GERŐ MÁRTON – MORAUZSKI ANDRÁS – NEUMANN ESZTER – ZENTAI VIOLETTA – ZSIGMOND CSILLA
Szolidaritás az ukrainai menekültekkel Magyarországon: gyakorlatok és attitűdök egy lakossági felmérés alapján 101

DOKUMENTUM

BUKOVSKY LÁSZLÓ

Egy kukába került kisebbségi törvényjavaslat 151

Törvény a nemzeti kisebbségek jogállásáról, és egyes törvények módosításáról, illetve kiegészítéséről 158

KRITIKA

SZÁSZ LÁSZLÓ

Transzilvanizmus: haza és szülőföld, konzervativizmus és progresszió között

K. Lengyel Zsolt: *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzilvanizmus történetéhez (1867–1945)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület–Kriterion Könyvkiadó (20. század 8.), 2022. 240 oldal 191

BAJCSI ILDIKÓ

Egy kassai városvezető fordultatos életútja családtörténeti megközelítésben

Szeghy-Gayer Veronika: *Tost László, Kassa polgármestere*. Kassa: Kassai Magyarok Fóruma, 2022. 217 oldal 203

KULCSÁR BEÁTA

Magyar sorsok Rézországban: bányászéletek a tengerentúlon

Fejős Zoltán: *„Kaper kóntri”*. *Magyar rézbányászok Amerikában*. Budapest: Korall, 2020. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 11.) 285 oldal 211

VIZI BALÁZS

Egy felvidéki jogász elfeledett küzdelmei a kisebbségi jogokért

Gyurcsík Iván (szerk.): *Gyönyör József emlékkötet*. – *„Lesz-e végre igazi hazánk?”*. Budapest: Méry Ratio Kiadó – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2022. 392 oldal 223

Contents

227

Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában

Past-exploration, Autofiction and Newrealistic Codes in the Row of 'Transsylvania-novels' of Contemporary Hungarian Prose Literature

ABSTRACT: The paper focuses on different forms of historiographic autofiction in contemporary Hungarian Literature, notably in a decisive segment of it, that of the authors' from Transsylvania/Romania, and has as its aim a broad presentation and a contextual analysis of the so called „Transsylvania-novels” published in the last two decades. With the main stresses on autofiction, newrealistic codes and documentary fiction of the last years, it contains a broader theoretical discussion of the genre, of the relationship between history and fiction, or “time and narrative”, while examines the presence and forms of autofiction within the chosen authors' prose works. These writers employ a mode that is questioning and skeptical of so-called master narratives of history, while readers are led to assess the boundaries between individual experience and collective history. However, the examined works show how historical narratives can be at the same time subjective and objectively exact, accurately researched and imperfectly remembered, yet bounded deeply into Transsylvania/Romania's past of the 20th century. The paper aims to highlight these connections and modes of discourse that can be specifically applied to the works of György Dragomán, Andrea Tompa, András Visky, Sándor Zsigmond Papp, Gábor Vida and others, a row of contemporary Hungarian writers not only bound together as a generation, but also as sharers of common childhood in the 1970's and 1980's Romania, a burdened past and sometimes traumatic memories.

KEYWORDS: historical approach, autofiction, neo-realism; forms of memory and prose-poetic features; reception aesthetics; contemporary Transylvanian Hungarian prose

* A szerző irodalomtörténész, tudományos főmunkatárs, egyetemi docens, BTK Irodalomtudományi Intézet, Partiumi Keresztény Egyetem. E-mail: Boka.Laszlo@abtk.hu

Jelen tanulmány legalább három, adott ponton összekapcsolódó irányból közelít az utóbbi évtizedek azon markáns prózai teljesítményeihez, amelyek a (közel) múlt és annak ábrázolhatósága, feldolgozhatósága bonyolult kérdéskörei felől, erdélyi/romániai, illetve általánosan kelet-közép-európai helyszínek és térkép(zet)ek¹ hangsúlyos kulisszái irányából, s persze elsődlegesen az én-történetek, a megújuló autofikció potenciálját hasznosítva teremtettek sikeresen saját fiktív világokat. Mindehhez természetesen a történetiség mibenlétét, fiktív és faktuális szépirodalmi viszonyrendszerét éppúgy tárgyalnom szükséges, mint az egyéni és kollektív traumák regényekbe íródo kérdésköreit, ahogyan ki kell térnem az utóbbi két-három évtized összmagyar prózapoétikai sajátosságai, eljárásai és egyéni alkotói gyakorlatai közül is azokra, amelyek hangsúlyosabban érinthetik a választott szerzők munkáit, s egyúttal rámutathatnak valamiféle elmozdulásra, jelölhetnek bizonyos, már megmutatózó tendenciákat. E tendenciák közül magának a történetnek a kilencvenes évek végi prózaszövegekbe való hangsúlyos visszakerülése, az autoreflexív és önéletírói jegyek újfent népszerűvé válása, az ezredfordulótól terek és határok, szituatív térszerkezetek erőteljes jelenléte, határidentitások és a transzkulturalitás kérdésköreinek a bevonása, illetve az utóbbi években egyfajta újrealista kód érvényesülése is mindenképp említendő a kortárs prózai paletta utóbbi két évtizedének fajsúlyos gyakorlatai és kiemelkedő művei tárgyalása esetében. Ugyanakkor a szerzők látás- és láttatásmódja, sajátosan erdélyi prózaszövegeik azon jellegzetessége, mely a témaválasztásaikban, nyelvezetükben és az ábrázolt világaikban egyszerre dolgozik nagyon sok, kifejezetten partikuláris, referenciális, dekódolható földrajzi-történelmi elemmel, s kívánja mindugyanakkor szükségszerűen „elemelni” mondandóját az egyértelmű univerzális irányába. E regények és novelláskötetek ugyan mindenki számára maradandó olvasmányélményt nyújthatnak, mégis értelmezésbeli többletréteget is biztosíthatnak az Erdélyben, Romániában (de legalábbis Kelet-Közép-Európa és a Balkán valamelyik diktatúra által uralt országában) szocializálódott olvasóknak. Az alábbiakban ezek fényében igyekszem kortárs erdélyi sikerszerzők (a teljesség igénye nélkül elsődlegesen Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Tompa Andrea, Vida Gábor, Visky András, illetve részben Láng Zsolt, Demény Péter, Szabó Róbert Csaba, Selyem Zsuzsa és Józsa Márta) utóbbi évtizedekben született munkái egy részét² tárgyalni. Tíz, többségében életútja

¹ A kifejezést Bodor Ádám prózája kapcsán többek között Bányai Éva használta. Vö. Bányai Éva: *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*. Kolozsvár: Korunk – Komp-Press, 2011.; illetve Uő: *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában*. Bukarest: Editura Casa Cărții de Știință – RHT Kiadó, 2012.

² Dragomán György: *A fehér király* (Budapest: Magvető, 2005.), *Máglya* (Budapest: Magvető, 2014.); Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfélete bozót. Novellák*. Pécs: Alexandra, 2005.), *Semmi kis életek. Erdélyi történet* (Budapest, Libri, 2011), *A Jóisten megvakul*. Budapest: Libri, 2014), *Gyűlölet* (Budapest: Jelenkor, 2018); Tompa Andrea: *A hóhér háza.; Történetek az Aranykorból* (Pozsony: Kalligram, 2010., jav. kiad. 2015.), *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben* (Pozsony: Kalligram, 2013), *Omerta* (Budapest: Jelenkor, 2017.), *Haza* (Budapest:

derekán³ járó szerző prózai alkotásai összevetésekor (valamelyest kitérve az inspiratív mintának, forrásnak számító Bodor Ádám prózavilágára is) kiindulópontom természetesen az, hogy az említett időszakban látványosan megszorodtak az erdélyi/romániai mindennapok tapasztalatát felidéző, e meghatározó háttérrel alkotó módon játékba hozó szépirodalmi narratívák. Ezen prózapoétikák sikere (Z. Varga Zoltán kifejezésével a „tanúságtétel beszédaktusának hagyományába íródo”⁴ szépirodalmi alkotások felé irányuló hangsúlyos figyelem) nemcsak a kollektív történelmi traumák személyes mikroelbeszéléseinek felfedezését, elbeszélésekbe integrálásának az igényét jelzi, hanem sokkalta inkább azt, hogy az e tapasztalatok autentikusságát befogadáslélektani faktorrá emelő olvasásszociológiai tényezők egyszerre alapoznak a fikciós és a kvázi fiktív, de a kollektív megtapasztalásban még eleven és a kommunikatív emlékezetben nyomon követhető közelmúltként konstituálódó elemekre. Önéletírás és fikció kettős terepére, helyére így *önéleto* olvasási tapasztalatok is lépnek, hiszen a sokszor elhallgatott, elnyomott történelmi esemény vagy szituáció elevenné, újfent jelenvalóvá tétele az olvasás, a befogadás esztétikai tapasztalatában tud minőségileg kiteljesedni, alternatívát kínálva akár „a történelmi igazság fogalmának politikai-ideológiai kisajátításaival, manipulációival szemben”.⁵ Az emlékezetpolitika emlékezetpoétikai reflexiója épp ezért azt is jelentheti, hogy a múlt élővé tételének új lehetőségeit a befogadói, vagyis az olvasói tapasztalásban lehet elsődlegesen keresni.

Múltábrázolás, egyéni és kollektív emlékezetespektusok

A történelmi események úgynevezett refigurációi mindenkor olyan nehézségekkel találják szembe magukat, melyek messze nem csupán bizonyos szépirodalmi

Jelenkor, 2020.), *Sokszor nem halunk meg* (Budapest: Jelenkor, 2023.); Vida Gábor: *Ahol az ő lelke* (Budapest: Magvető, 2013., átd. kiad. 2019.), *Egy dadogás története* (Budapest: Magvető, 2017.), *Senkiháza. Erdélyi lektűr* (Budapest: Magvető, 2023.); Szabó Róbert Csaba: *Alakváltók* (Budapest: Jelenkor, 2016.); Visky András: *Kitelepítés* (Budapest: Jelenkor, 2022); Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvánia I. Az ég madarai* (Pécs: Jelenkor, 1997.), *Bestiárium Transylvánia II–III. A tűz és a víz állatai* (Pécs: Jelenkor, 2003.), *Bestiárium Transylvánia IV. A föld állatai* (Pozsony: Kalligram, 2011.); Józsa Márta: *Amíg a nagymami megkerül* (Budapest: Noran, 2007.); Selyem Zsuzsa: *Moszkvában esik. Egy kitelepítés története*. (Budapest: Jelenkor, 2016.); Demény Péter: *Visszaforgatás* (Kolozsvár: Koinónia, 2006., ill. Budapest: Napkút, 2022).

³ A kiválasztott szerzők többsége az 1960-as és 1970-es évek Romániájában született, ott szocializálódott, egy részük ma is ott él, többen – eltérő okokból – Magyarországon vagy külföldön alkotnak. Legidősebb közülük az 1950-es évek végén született Láng Zsolt, legfiatalabb az 1980-as évek legelején született Szabó Róbert Csaba.

⁴ Z. Varga Zoltán: *Önéletírás és fikció között: történelmi történetek. 20. századi történelmi és társadalmi traumák irodalmi és önéletrajzi reprezentációi*. Budapest: L'Harmattan, 2019. 10.

⁵ Uo. 11.

alkotások narratív eljárásai esetén figyelhetők meg, hanem egy tágabb, általános emlékezeti szinten is eleve gátak, akadályok jelenlétével számolnak. Ellentétben a történetíróval, a regényíróval szemben viszont nem elvárás „a referencialitás- és igazságigény”, hiszen elsődlegesen nem a tények visszaadása, hanem „azoknak az esztétikai funkcióba helyezése a fő cél”.⁶ S valahol még ennél is több, tehetjük hozzá, hiszen a szövegszervező eljárások és epikus tényezők eleve az írói világteremtés módozataiként értelmezendők, ezeknek elsődleges követelménye, hogy az alkotó koherens egészet alkosson, működő világot hozzon létre, melynek „hű korabelisége” nem mellékes, de nem is elsődleges kritérium. A történelmi regény „zárt, teljes világot épít fel a múlt eseményeiből [...] ami nem történelmi éppígyiségének ábrázolására [...] hivatott”.⁷ Ezt tovább árnyalja, hogy az időtapasztalat és a helyi jelleg összefüggései nem különválasztható struktúrák, legkevésbé azok bizonyos közösségi érvényű protonarratívák esetében. Márpedig e narratívák épp a klasszikus, történelmi tárgyú regények sajátjai lettek a 19. századot követően. Míg egy értekező (történész, társadalomtörténész, irodalomtörténész Koselleck szerint is) legalább két, egymást kizáró követelmény kereszttüzében áll (ti. hogy tegyen igaz kijelentéseket, ugyanakkor ismerje el saját állításai törvényszerű relativitását),⁸ egy szépíró látszólag egészen szabadon alkothat, mozoghat térben és időben. Számolnia szükséges viszont azzal az alapvető kérdéssel, hogy a múlt és a saját jelene egyáltalán szétválasztható-e. E téren legalább Paul Ricoeur óta tudjuk, hogy egy múltbéli esemény a megtörténéésének időpontjában még nem rendelkezhetett a »„múltbéliség”« később felismert attribútumaival, amelyek révén csak később válhatott történelemmé. Az *emlékezetben tartott és emlékként elbeszélt* múlt így végsősorban mindig a jelenben kiteljesedő alakzat lesz, amelynek (hipotetikusán) akár semmi köze sem kell, hogy legyen a tényleges történelmi szituáltságokhoz, már csak amiatt sem, mert a múlt egy adott pillanatában még nem volt tudható, hogy e pillanat vagy eseménysor idővel emlékezetre méltó múlt lehet. E tézissel összefüggő aspektusokat a magyar társadalomtörténeti kutatásokban több irányból is vizsgáló Gyáni Gábor szerint a „mi és miért így történt, vagy mi és miért így értendő?” kérdésekre leginkább ugyanaz lehet a válasz, fikció vagy történeti diskurzusok formájától függetlenül.⁹ Gyáni egy Martin Walser-regényt hoz szemléletes példának, amely úgy ábrázolja egy kisfiú tudatán átszűrve a hitleri Németország mindennapjait, hogy nem a történelem szörnyűségeit, mintsem a fiúcska

⁶ L. Bokányi Péter: *Ahogy sohasem volt. A történelmi regény változatai az ezredforduló magyar irodalmában*. Szombathely: Savaria University Press, 2007. 215.

⁷ Bényei Péter: A történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete. *Studia Litteraria*, (szerk. Bitskey István – Imre László), Tom. XXXVII. Debrecen, 1999. 67.

⁸ Koselleck, Reinhardt: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003. 345.

⁹ Gyáni Gábor: *Esemény és narratíva: a múlt és a jelen mint nézőpont*. In: Rainer M. János – Kötél Emőke (szerk.): *Esemény és narratíva*. [Bibliotheca Scientiae et Artis IV.] Budapest: OSZK – Gondolat, 2013. 14.

ártatlan tapasztalati valóságát tárja olvasói elé.¹⁰ A példát nem véletlenül emlitem, hiszen ugyanezt az alapállást alkalmazza több nagy sikerű alább tárgyalandó „Erdély-regény” is (Dragomán György, Papp Sándor Zsigmond, Visky András és Tompa Andrea több műve). Időtapasztalat és emlékezés temporális narratív összefüggésrendszerein, valamint a lokális jelleg és időkoordináták, tehát a téridő dekódolhatóságán és későbbi univerzalizálhatóságának problémakörein túl Gyáni sikeresen érzékeltette azt a komoly disszonanciát is, amit egy kiemelt/tragikus történelmi fejleménynek (ez esetben Auschwitz borzalmának) a morális visszavetülése, értelmezésbeli „árnya” jelent mindarra, ami a német kollektív emlékezetet az egész 1933 utáni időszakban csak erkölcsi aggályok tömkelegével terhesen vélte felvázolhatónak.

Martin Sabrow a keletnémet rendszerváltás és általában az újraegyesített Németország kapcsán fejtette ki: egyáltalán nem mindegy, hogy a múltról szóló elbeszéléseink strukturái magából a múltból vagy a múlt tapasztalatából, néhan kizárólag a jelenből erednek. „A múltból a múltbeli jelenre rálátást biztosító optika a *megértést*, a jelenből visszatekintő látószög pedig a *magyarázatot* kínálja a megismerés kívánatos (és lehetséges) módjaként. Ha a megértést preferáló, a múlt perspektívájában tekintett múlt fogalmát tesszük magunkévá, akkor a jelen távlatából feltáruló múlt ismerős világgént fogad bennünket.”¹¹ Nem csupán tragikus kimenetelű történelmi gatzettek (háborúk, diktatúrák, a vészidőszakok s a kommunizmus borzalmai) vagy kollektíven megélt történelmi események (rendszerváltás, forradalom) esetében igazolható mindez. Olyan egyszeri esetek, véletlen katasztrófák is e visszavetülés utólagos jelentőségét, az emlékezetessé váló múlt magyarázati potenciálját igazolják, amelyek egy-egy eseménysorban utólag mérföldkönek, valamilyen határhelyzetnek bizonyultak, s mint ilyen, a prózafolyamatok utalásrendszerében akár szervezőelemnek minősülnek, de minimum fontos háttértudást adnak (ilyen lehet 1986 kapcsán a csernobili katasztrófa és hatása). Mindezek a sorsképszerű énovalásokat, retrospektív visszavetítéseket és akár az „ismerősség élvezetét” is játékba hozhatják azon olvasók előtt, akik átélői voltak egy-egy ilyen pillanatnak, helyzetnek.

Mielőtt arra a kérdésre keresnénk a választ, hogy mindezek mellett is hányféle egyéni változata s mégis összező narratívája létezhet egy-egy történelmiként tételezett, a kollektív emlékezetben számontartott, de nem feltétlenül konszenzus övezte eseménynek, szükséges röviden visszatekinteni a történelmi (vagy annak tételezhető) regények bő két évszázados történetére. Meglehet, egyazon névvel illetett műfaji csoport teljesen eltérő képet mutathat más-más korszakokban, ezért is érvényes Szegedy-Maszák Mihály azon megállapítása, miszerint a történelmi regény „kétségkívül nagyon kényes műfajváltozat”, amit leginkább „olvasási

¹⁰ Walser, Martin: *Szökökút*. Budapest: Európa, 2004. [ford. Györfly Miklós]; [a versbetéteket N. Kiss Zsuzsa ford.].

¹¹ Idézi Gyáni, 2013. 16.

módként” lehet meghatározni.¹² A történelmi háttérre is építő szövegek, a történelmi kulisszákat mozgató prózai művek ugyanis más szépirodalmi szövegeknél hatványozottabban építenek az olvasók előzetes történelmi tudására és a valóság és az irodalom viszonyáról vallott meggyőződésére. Bényei Péter ezért is vélte úgy, hogy a történelmi regény kategorizációja, műfaji elhatárolása leginkább csak tematikusan írható le.¹³

A történelmi regény *klasszikus típusának* megteremtőjeként Walter Scottot szokás emlegetni, a névtelenül publikált *Waverley* (1814) egy sor más történelmi tárgyú regényt inspirált, s az európai klasszicizmus és főként a romantika kedvezett is az önállóul műfajnak: saját jelenét megelőző korok társadalmát, gondolat- és érzésvilágát önmaga korához viszonyítva úgy ábrázolta, hogy hőseinek sorsában a népelet, majd a nemzet nagy sorskérdései tükröződjenek. E regénytípus alapképlete, hogy az ember személyes sorsának, válságainak ábrázolása egyúttal annak egy történelmi valósággal való mély, belső kapcsolatát is jelenti, vagyis a történelmi válság ábrázolásmódja sohasem elvont. A társadalmi-történelmi összeütközések, válságok a főalakok egyéni sorsának közvetlen alakítói, meghatározó tényezői is, és ilyen módon „az egyéni és a társadalmi-történelmi elem mind a jellemzésben, mind a cselekményvezetésben elválaszthatatlanul összekapcsolódik”.¹⁴ A köztudat a történelmi regényről alighanem máig olyan képet rajzol, mely valóság, tények és fikció minőségi keveredését adja. Funkciója valamelyest rekonstruálni a történelmi múltat a „nem pontosan, de így is lehetett volna” megengedő elvének megfelelően.¹⁵ Az angolszász, német vagy akár a magyar történelmi regényre vonatkozó elméletekről gondolkodókat egyaránt foglalkoztatta a hitelesség és a visszavetítés kettős kategóriája, mely lényeges tendenciáit világítja meg e szövegeknek: az idősíkok egymásba játszását, a megképzett/teremtett múltat, illetve azon befogadói stratégiákat, melyeket olvasói mozgásként jellemezhetünk az egykori és a mostani, a megélt (vagy megképzett, tehát valószerűnek elfogadott) történelem és a jelen

¹² Szegedy-Maszák Mihály: Az újraolvasás kényszere. *Irodalomtörténet*, 1996/1–2. 31., illetve Uő: A történelmi regény létezési módja. *Helikon*, 2016/3. 371.

¹³ Bényei Péter: *A történelem és a tragikum vonzásában. A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007. 25–29.

¹⁴ Vö. többek között Radnóti Sándor és Szabó Zoltán szócikkét: *Történelmi regény*. In: *Világirodalmi Lexikon* 15. kötet, Budapest: Akadémiai, 1993. 703–704.

¹⁵ A történelmi és szépirodalmi narratívák – mint valós és imaginárius vagy megtörtént és fiktív – viszonyát vizsgálva elmondható, hogy egészen a késő 17., sőt, a 18. századig a történetírás maga is az irodalom dolga volt, sokáig privilégiuma is, így például a krónikairódom vagy az emlékiratirodalom esetében, bár a *res gestae* és a *res fictae* már e jelzett időszakban is külön diszciplínákra bomlottak. Azonos bennük az, hogy mind a történetírónak, mind a regényírónak eszköze a nyelv. A kifejezés pedig sajátos interpretáció, John Lukács szerint mindkét narratívának a ténylegessé és a lehetőséggel egyszerre kell számolnia. Vö. Lukács, John: *Évek...* Budapest: Európa, 1999. 9–17.

között.¹⁶ Mindez „kitüntetett fontosságú a műfajhoz sorolható szövegek szerveződé-
désében és befogadásában: jelentésképző mechanizmusuk a múlt reprezentációja
és az általa nyitott »allegorikus játéktér« közegében bontakozik ki”.¹⁷ A 20. szá-
zad első évtizedeiben a társadalmi és történelmi regénytípusok közt az elkülönülés
oka épp ezért is többek között az eszképzizmus, a jelenből való elmenekülés volt,
visszavágyás egy boldogabb, dicsőbb, nemesebb stb. múltba, vagy éppen kollek-
tív vigasznyújtás: annak megmutatása, hogy történelmi katalizmákat korábban is
átélt egy nemzet, s hogy a történelmi szituációk nem tartanak örökké.¹⁸ Ez az
eszképzizmus jellemezte például a két világháború közötti erdélyi regények döntő
többségét, s adta sikerüket a közismert, kialakult politikai helyzet okán. Laczkó
Géza 1937-ben a *Nyugat* hasábjain viszont már azt vallotta, hogy „történelmi re-
gény tulajdonképpen nincs, illetve, minden regény, amely az író korától pár év-
tizedre nyúlik vissza, már történelmi”.¹⁹ Lukács György óta az is tudható, hogy
a jelenből való kiábrándultság vagy a fennálló társadalom apologetikája a történel-
mi tárgyú műben tompábban és tapintatosabban jelenhet meg. Lukácsnál persze ez
a szordínós realizmus a „hanyatlás” jegye is volt egyben.

A történelmi regény marxista értelmezésére tér hiányában nem térek ki, elegendő
e ponton azt jelezni, hogy Lukács 1948-as monográfiáját, *A történelmi regényt*
sokáig a klasszikus marxizmus legjelentősebb műveként tartották számon.²⁰ Bár
nem kidolgozott regényelmélet, jó ellenpéldaként szolgálhat a tárgyban Hamvas
Béla esztétikai dolgozata (*Regényelméleti fragmentum*),²¹ azzal a lényeges különb-
séggel, hogy az egykorú mű 1985-ig kéziratban maradt, azt évtizedekre eltították,
minthogy homlokegyenest ellentmondott a lukácsi elméletnek. Lukács a közössé-
git, vagyis a kollektivitást szentesítette, míg a regény Hamvas szerint mindenkor

¹⁶ L. többek között Gyáni Gábor: Történelem és regény: a történelmi regény. *Tiszatáj*, 2004/4. 78–92.

¹⁷ Bényei, 2007. 46.

¹⁸ A még belátható, érzékelhető múltat, amely kihatással van a jelenre is, e regények valamilyen szempontból sematizálják. „Akár úgy, hogy a regény közvetve-közvetlenül a történelem mi-
benlétén (megragadhatóságán, reprezentálhatóságán stb.) töpregenek, akár úgy, hogy a múlt-
ból kiemelt, elfogadott tényeken alapuló történet valamilyen, az adott valóságra vonatkozó
referenciákkal bír, vagy akár hogy hozzájárul egy adott közösség öndefiníciójához, identifiká-
ciójához.” Vö. Bokányi, 2007. 219.

¹⁹ Laczkó Géza: A történelmi regény. Elvi tanulmány mulatságos és elszomorító példákkal. *Nyug-
gat*, 1937/10. 239.

²⁰ Ennek négy fejezete értelmében a történelmi regény kialakulása a társadalmi folyamatokból
következik, így azok emberi problémáknak, cselekvésmódoknak a keretei. Lukács történelem-
felfogása és a történelmi regényről vallott nézetei meghatározó befolyással bírtak a hivatalos
irodalomtörténet-írás értelmezéseire is, mely később ennél is szigorúbban kizárólag a marxista
elvárásrendnek megfelelően az újraértelmezett realista formákban akarta meglátni a történeti-
ség ábrázoló minőségeit.

²¹ Vö. Hamvas Béla: Regényelméleti fragmentum. *Literatura*, 1985/3–4. 227–266., illetve
Uő: *Arkhai*. Szentendre: Medio, 1994.

a személy, a szubjektum története lehet csak. A személy ugyanis több mint egyén, mert kerek egész, öntudatos és autonóm. Hamvas elmélete nem fejthetett ki hatást, érvelése szerint viszont nem a történelem valódi, hanem csak a történet, amelynek középpontja a személy, a megváltás embere. A történelmi vagy kvázi-történelmi regénynek Hamvas így három alaptípusát különböztette meg. 1. Történelmi személyeket szerepeltet történelmi eseményekben. 2. Történelmi személyeket szerepeltet nem történelmi eseményekben. 3. Nem történelmi személyeket szerepeltet történelmi eseményekben. Hamvas végül kritikusan azt írta: „a történelmi regény a regényt történetivé tette, de a történetet regénnyé, és a két eseménysort úgy összekapcsolta [...] hogy azóta minden regénynek történelmi bázist, minden történetnek regénybázist teremtett, mindezt nem a történet, hanem a regény formájában”.²²

Laczkó és Hamvas (részben az egyéni történet jelentőségére, részben az általánosító, a régmúltat és a közelmúltat azonos perspektívából mérő prózai keretre vonatkozó) kijelentései fényében talán *történelmiként is olvasható történeteknek* nevezhetnénk a kortárs próza azon vonulatát, amelyben tudatosan megjelenítődik a még kollektív emlékezetben élő közelmúlt vagy a múlt egy olyan nagyobb szelete, amely ugyan csak a kulturális emlékezetből idézhető már fel az olvasók többsége számára, de élő emlékek, konkrét tapasztalatok vagy szóbeli közlések és családi elbeszélések révén, levéltári kutatások által, s adott esetben örökölt traumákon keresztül nagyon is eleven ügynek számít a szerző (és narrátora) számára.

Ezeket a csak kisebb hányadban dokumentarista igényű, viszont (fiktív vagy valóságos) sorsokra rákérdező, azokat megvilágítani szándékozó, a nagy világmagyarázatok és múltnarratívák idejét alapvetően lejárnak (és hiteltelennek) mondó, azok felé posztmodern szkepszissel forduló kortárs eljárásokat persze más tényezők is alakították. A 20. század végére eleve megkérdőjeleződött a múltnak mint olyannak a megragadhatósága, illetve az értekezői és szépírói perspektívák éles megkülönböztethetősége. A már említett Martin Sabrow amellet érvelt, hogy „valódi” és „képzelt” történelem megkülönböztetése jó eséllyel művi, mesterséges lehet csupán, mindkettő ugyanis alapvetően az emlékezés- és emlékezetkultúra része, s ez olyan mértékben diszkurzív, s nem kumulatív fogalom, hogy pontosan tisztában kell lennie önmaga töredékességével, a teljes leírhatatlanságának biztos tudásával. 1989-et mint „az emlékezet helyét” (*lieu de mémoire*)²³ a német, illetve a közép-európai politikai és történelmi kultúrában ezért is egyfelől széles körű egyetértés, másfelől éles vita övezi. A Sabrow-féle három eltérő hatalomemlékezet és ennek megfelelően az eltérő történelmi átmenetnarratíva „romániai” szemszögből is releváns, melynek nyomát számos kortárs regényben megtaláljuk, amint azt ké-

²² Hamvas, 1994. 319. L. még Márfai Molnár László: A regényműfaj és történetiség viszonyai a XX. században. *Kortárs*, 2001/6.

²³ Emlékezhely: az örökség- és kollektív emlékezetkutatásban használt kifejezés (az emlékezetet „tároló” helyszínekre, tárgyakra, akár eseményekre), amelyet Pierre Nora francia történész alkotott meg és népszerűsített.

sőbb látni fogjuk. Ezek értelmében az 1989. decemberi eseményeket Romániában a szabadság és demokrácia hiányát már elviselni képtelen polgárok spontán és vakmerő felkelése váltotta ki. A második elképzelés szándékolatlan cselekvések áradatára tekint inkább, olyan eseménysorra, amelyben az egyéni felelősség csekély szerepet játszott, s mint valami külső (például nemzetközi, főként szovjet) fejleményt, nem pedig közös lokális erőfeszítések eredményét értelmezi. E második narratíva egyrészt nagyhatalmi érdekekre, másrészt eseménysorok véletlen összjátékára utal, miközben elfogadja, hogy egy örült diktatúrában a kisembereknek szükségszerűen együtt kellett létezniük a hatalommal, a Rendszert mindenkinek ki kellett szolgáltatnia a túlélés érdekében, még a legnehezebb körülmények között is. Ennek köszönhető a forradalom legkevésbé sem várt ténye, eseménye. A harmadik narratíva leegyszerűsítve a rendszerváltás sikertelenségére utal, melyben a korábban hatalmon lévők csak a vezetőt áldozták valójában fel, tudatosan előkészítették az ideológiai váltást, amelyhez valós politikai és gazdasági hatalomváltás nem társult, átmentették autoriter pozícióikat, csak immáron lényegesen szofisztikáltabb módszerekkel dolgoznak. Mindhárom narratívára bőséggel találunk példát a kortárs regények Erdély-vonulatában.

A történelemszemlélet változása természetesen kihat az új irodalmi beszédmódokra is, elsődlegesen a közvetíthetőségre, a hitelességkérdésre és annak szkepszisére. Az alternatív múltképek vagy múltmagyarázatok egyéni olvasatai nem zárják ki ugyanakkor a közös szcénákat, ahogyan azt sem, hogy eltérő, avagy végül összeérő történetnarratívák létezhessenek akár egyetlen szerzői életmű egyes darabjain belül is. „A nyelv és történelem mindig egymásra vannak utalva, de sohasem kerülhetnek fedésbe”.²⁴ A választott főszereplő(k) egyéni sorsa éppolyan sokrétű, többretegű, mint amilyenek a társadalom tagjaié. Ezért is párhuzamos, utólagos, az emlékezés szabta óhatatlan konstruktumlétből fakadó olvasatokkal találkozhatunk más egyéb (időben még távolabbi) történelmi események, történelmi fordulathelyzetek értelmezéseikor. A Monarchia utolsó évei és a Nagy Háború, Trianon és következményei, az utódállamokbeli lét, majd a kis magyar világok, a második világháború és a holokauszt, a kommunista hatalomváltás, az államosítás és a gulágetematika, az 1948 utáni román diktatúra különböző alkorszakai és kisebbségellenes attitűdjei mind olyan forrás és termékeny kulissza, melyekben valóság, tények és fikció minőségi keveredése mellett autofikciós attitűdök, de akár traumaoldási pontokat és perspektívákat is felfedezhetünk. A költő-filozófus Székely János – aki prózaíróként (és drámaíróként) is maradandót alkotott – elsődlegesen az ötvenes-hatvanas években írott versei kapcsán fogalmazta meg azon tézisét, hogy a diktatúrikus, represszív állapotok és traumahelyzetek egyúttal a szépírói termékenység forrásai is lehetnek.²⁵ Mindez kiterjeszhető alkotáslélek-

²⁴ Koselleck, 2003. 345.

²⁵ „Olyan korban írtam én verseimet, amikor szégyen volt embernek lenni. Morális helyzetnek ez szörnyű, de költői helyzetnek nem éppen érdektelen”. Vö. Székely János: Válogatott

tanilag azon említendő prózaszerzőkre is, akik élményanyaguk jelentős részét saját életpasztalataikból vagy közvetlen felmenőikéből merítik.

Prózafordulatok: történetesség, önreflexivitás, autofikció

Önreflexivitás és dokumentarista jelleg tudatos, nem feltétlenül ellentétező összekapcsolásáról leginkább a posztmodern regényelméletek sajátjaként beszélhetünk, a tárgyalt szépprózai műveket többen (értekező munkáikban például Linda Hutcheon vagy Robert Scholes is) eleve nem történelmi regényekként, hanem metatörténelmi fikciókként, illetve történelmi metafikciókként írták le már az ezredforduló előtt. Magyar irodalmi viszonyokban a legutóbbi évtizedek egyik hangsúlyos tendenciájaként mutatkozott meg az önéletrajz szöveggé íródása. Szilágyi Zsófia szerint ezek az *önéletrajzi regény* műfaját problematizáló, lebontó és sajátos módon újraépítő művek olyan paradigmát rajzoltak fel az utóbbi évtizedek magyar irodalmában, amely változásokat hozott az irodalmi élet további alakulásában is.²⁶ Szilágyi az ezredfordulót követően már az ún. prózafordulat két évtizedére visszatekintve mutatta be a paradigmaváltással kapcsolatos problémákat. A hetvenes-nyolcvanas években az irodalomértelmezők és (az akkor fiatalabb) szépírók közös fellépése fontos változásokat hozott ugyanis az irodalmi beszédmód és gondolkodás területén, de némiképp perifériára szorított számtalan más gyakorlatot és értékes alkotást is.²⁷ A prózafordulat olyan forradalmi változást tételezett fel a magyar prózairodalomban, amely korszakküszöbként is értelmezhető, de mindenképpen egy új szövegbefogadási paradigma létrejöttére hívta fel a figyelmet. Szirák Péter az ezredfordulón viszont már nem is egy, hanem két prózafordulatról²⁸ beszélt: „míg a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a »történet« eltűnése, vagy legalábbis viszonylagossá válása, »szövegyszerűsödése« számított a legradikálisabb változásnak (Mészölynél, Esterházyánál), úgy a kilencvenes évektől éppen a »történet« sokat emlegetett »visszatérése« látszott meghatározónak”. Milyen folyamatok, fordulatok és prózaeszmények előzték meg tehát a közvetlenül az ezredforduló táján fellépő prózairók helyzetét? E kérdésre hely szükében csak vázlatos válasz adható.

A szerzői éntől eloldott zárt(abb), nyelvi működésmódokra és reflexiókra alapozó posztmodern műalkotás és az ebből fakadó szövegértés a nyolcvanas években vált jellemzővé általában a magyar, de főként a magyarországi prózapoétikákban.

verseim elé. In: *Uő: Semmi – soha.* (Versek 1948–1986). Bukarest: Kriterion, 1994. 38.

²⁶ Szilágyi Zsófia: *Az önéletrajzi regény módozatai.* In: Szegedy-Maszák Mihály et. al. (szerk.): *A magyar irodalom története III.: 1920-tól napjainkig.* Budapest: Gondolat, 2007. 718.

²⁷ Uo. 720.

²⁸ Szirák Péter: Szóval nehéz: a magyar prózáról 2001 júliusában. *Bárka*, 2001/5. 55., illetve Uő: *A magyar irodalmi posztmodernség értelmezéséhez.* In: Szirák Péter (szerk.): *A magyar irodalmi posztmodernség.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001.

Csuhai István egyik, 1992-es tanulmányában az 1986-os évet jelölte meg a változás, tehát a prózafordulat markáns éveként, Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba*, illetve Nadas Péter: *Emlékiratok könyve* című nagy jelentőségű műveinek megjelenési időpontjától számítva a magyar prózának azon átfogó irányát, amelyből tudatosan hiányzott az egészszelvőség, az Egész bemutatására való törekvés. Helyette a nyelv uralmát, játékos, mégis kíméletlenül komoly szupremáciáját és annak tudatot kijátszó szerepét, szövetszerúségét és fragmentáltságát hangsúlyozták. A „Péterek nemzedéke”²⁹ – a fentiek kiegészülve Hajnóczyval és Lengyel Péterrel – kétségkívül ezt a narráció-, és nem történetközpontú prózaeszmét vitte sikerre a rendszerváltás előtti évtizedben. Ugyanakkor már elkülöníthetőnek látszott egy ettől is különböző írói vonal,³⁰ amely valamiféle újabb fordulatot előlegezett meg a fiatalabb nemzedékben: ezen írók szövegei „korábbi epikai struktúrákat használnak fel” – írta róluk Csuhai, így egyfajta prózaírói rekonstruálás volt megfigyelhető a szövegeik által.³¹ Károlyi Csaba 1994-es írása mindezekhez csatlakozva említette meg Krasznahorkai László, Balázs Attila, Darvasi László és Láng Zsolt műveit: „Az önreflexió háttérbe szorul, a sugalmazáson, a mágikus vagy anekdotikus megfeleltetések keresztül kétségtelenül visszakerül a történet a prózába.”³² Takáts József szembeállította a posztmodern fragmentált, diszkontinuus, disszeminált szövegeszményét a „nagy elbeszélésekhez” visszatérő, illetve másik irányból a minimalista poétizáltságú prózaírással. Utóbbi művelőiként Márton Lászlót, Szijj Ferencet, Németh Gábort és Darvasi Lászlót említette.³³ A történet(esség) visszatérése közülük főleg a Darvasi-próza kritikai recepciójában volt nyomon követhető, s talán itt is kapta a legnagyobb hangsúlyt, de ez nem jelenti azt, hogy az olyan erdélyi szerzőknél, mint Bodor Ádám, Szilágyi István, netán Bálint Tibor és Mózes Attila, vagy őket követően Láng Zsoltnál valaha is eltűnt volna! (Hogy mi módon maradt meg, mennyire telítődött például a represszió és a cenzúra évtizedeiben szükségszerűen mágikus vagy abszurd elemekkel, az más kérdés.) Arra, hogy mi is az a történet, ami a kilencvenes évek derekától fokozatosan, az ezredfordulóra pedig már markánsan visszatért, illetve hogy azonos-e korábbi önmagával mindez,

²⁹ Németh Zoltán: „Péterek” nemzedéke. (A posztmodern prózafordulat értelmezéséhez.) *Irodalmi Szemle*, 2010/7. 7–15.

³⁰ Többek közt Szijj Ferenc, Darvasi László és Németh Gábor munkái révén.

³¹ Csuhai István: Hátra és előre. Vázlat az újabb magyar próza történetének korszakolásához. *Korunk*, 1992/8. 60–61.

³² Károlyi Csaba: *A próza szabadulása (avagy: „A fikció az ördög szolgálatában áll” – Láng Zsoltról)*. In: Károlyi Csaba (szerk.): *Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*. Budapest: Nappali Ház, 1994. 218.

³³ Szerinte ezeknél az elbeszéléseknél a „hermeneutikai kód, a megfejtés-szerkezet” került hangsúlyosan előtérbe. Vö. Takáts József: *Rövidtörténet, 1986, posztmodern*. In: Károlyi, 1994, 17–18., illetve idézi Rác I. Péter: A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László regényei. *Prae*, 2000/1–2. 117–156.

s egyáltalán a történet mint narratív rendszer vizsgálatának a kérdése hogyan vált konstitutív elemmé az újabb értekező-kritikai elemzésekben, most részletesen nem térek ki. Elegendő azt konstatálnunk e ponton, hogy bárminemű „történet visszatérése” mint második fordulat még nem járt együtt azonnal az úgynevezett „szubjektív fordulattal” is, s lényegesebb: egyik sem valami korábbihoz való totális és egyértelmű visszafordulást, mintsem hangsúlyos metamorfózist jelentett az ezredforduló után, a korábbi tendenciák kibővült, átalakult, módosult térkövetelését, melyeket új történelmi helyzetek és olvasói elvárások egyaránt alakítottak.³⁴

Az önreflexió kilencvenes évekbeli ideiglenes háttérbe szorulása utáni két évtizedről bizonyossággal elmondható, hogy a múltbeli és kortárs valóságreferenciák fontosságának felismerése, a szubjektum visszatérése a szövegbe, az író személyének, pozíciójának (mint e valóságreferenciákhoz szorosan kapcsolódó személynek) az újragondolása, s ezzel párhuzamosan az intimitás, az (ön)vallomás, a naplószerűség régi-új prózai megszólalásmódokat generált. Mindezt úgy összegezhetnénk, hogy az utóbbi években élet és művészet viszonya került végső soron ismét hangsúlyosan előtérbe. Ahogyan a történelmi regény keretei, határai (egyáltalán az új évezredre annak értelme és értelmezhetőségi terei), úgy az önéletírás is alapvető transzformációkon esett át az utóbbi negyedszázadban. Az ezredfordulótól a teljes kortárs magyar prózában a (közel)múlt eseményeit vagy a 20. század különböző időszakait ábrázoló, egyéni és kollektív traumák szövegbe íródásának teret nyitó, ugyanakkor a jelen társadalmi gondjaira és globális jelenségeire is bőséggel reflektáló szövegeknek, biografikus, autofikciós vagy a legutóbbi években akár újrealista műfajoknak rég nem látott népszerűségét regisztrálhatjuk.³⁵ Ehhez egyfelől hatványozott módon járultak hozzá az általam tárgyalt erdélyi alkotók, másfelől – amint Visy Beatrix is hangsúlyozta – ezen (a történetmondás igényével, valamint az énelbeszélésre jellemző őszinte, hangsúlyos intimitás jegyeivel, de akár az újrealizmus jegyeivel is jellemezhető) irányzatokat több irányból is hibriditás jellemzi. Ma ezeket „épphogy a posztmodernről elsajátított szkepszis, a (narratív) identitás megalkothatóságával kapcsolatos fenntartások, műfaji, szerkezeti és nyelvi határátlépések, valamint a közvetlen, szépirodalminak tartott regisztereket számtalan módon kimozgató beszédmódok is meghatározzák”³⁶

E ponton válik szükségessé hangsúlyosabban odafordulni a megújult autobiografikusság és a (közel)múltábrázolás nem egy ízben összefonódó kérdésköréhez. Az élet és művészet említett viszonyához, egyén és múltja, származása, életútja, gyökerei, sorsa ábrázolásához, mikrokozmosza kitágításához értelemszerűen

³⁴ Lásd még Rácz I., 2000. és Szirák, 2001.

³⁵ „A történet magyar irodalom legaktuálisabb tendenciáiról” átfogó, összegző leírásra legutóbb a *Studia Litteraria* tavalyi 3–4., összevont lapszáma vállalkozott. A Lapis József és Balajthy Ágnes szerkesztette testes lapszám a kortárs magyar líra és próza aktuális folyamataiba engedett alapos, tudományos igényű betekintést.

³⁶ Visy Beatrix: And what’s your story? Autofikció és hibriditás. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 74.

hozzátartozik a „saját és szerzett másságok” bonyolult kérdésköre is. Így az erdélyiség, a romániaiság, a (többes) kisebbségiség, az országváltás és/vagy a határon túliság nem mindig felemelő tapasztalata is. A múlt a jelen személyes perspektívájából való előadásának célja nemcsak a pontosabb megismer(tet)és és a rétegzettebb, mélyebb megértés, hanem az önmegértés is, ennek eszköze esetünkben az irodalmi nyelv, mely a töredezett, dadogó szöveg-eljárások segítségével is képes koherens válaszokat kínálni a megélt és megtörtént, illetve a történő eseményekre. Ez a típusú visszatekintő és jelenbéli ingázás, episztemológiai és önismereti narratíva, mely a jelen látószögéből feltároló múltat a regény világához igazítva méri, adagolja, elkerülhetetlenül magába olvasztja a referencialitás és az autobiografikusság bizonyos elemeit. Paradox mimetikus vágyról tett emiatt említést Z. Varga Zoltán önéletírás és fikció viszonya kapcsán, azon egyszerű tényből kiindulva, hogy az irodalom – művészeti jellegénél fogva – egy szinten elutasítja a valóságábrázolás aspektusát művészeti jellegénél fogva, azonban kötelességének érzi a múlt feldolgozását az írás eszközén keresztül. A traumatikus események és azok következményeinek tapasztalt valósága időről időre előhossa a reprezentáció krízisének tudatosítását, az ábrázolás tiltását és lehetetlenségének állítását, a nyelv és a verbális kifejezésformák elégtelenségének megállapítását, egy új irodalmi nyelv és formakészlet megalkotásának igényét.³⁷ Az utóbbi évtizedben az önéletírástól az autofikció felé történt határozott elmozdulás részben ennek is a jele.³⁸ Az előbbi, vagyis az önéletírás mára klasszikusnak is mondható, Philippe Lejeune-féle meghatározása szerint: „retrospektív elbeszélés prózaformában, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt a magánéletre, különösképp személyiségének történetére helyezve”.³⁹ Csakhogy az ábrázolás és a hagyományosan realista alapon nyugvó önéletrajz konvenciói épp a valóság komplexitásának a teljesebb, átfogóbb, rétegzettebb megragadását is akadályozhatják. Az autofikció viszont az (elbeszélői) én fiktív tételezettségére, de legalábbis töredezett, széteső, mert az emlékezőfolyamokban kiismerhetetlen, szándékoltan beazonosíthatatlan voltára

³⁷ Z. Varga Zoltán, 2019. 113–114.

³⁸ Az autofikció teoretikus meghatározása tág műfaji kereteket hozott mozgásba, akár szélsőségek közti ingázást is megengedve. Az autofikció a 21. század első felének meghatározó regényműfaja lett a magyar nyelvtérben is. A klasszikusnak mondható önéletrajzi regénnyel szemben érvényesebb módon tudott ugyanis reagálni a jelen irodalomszemléleti kihívásaira, „hiszen nem csak felvállalja, hanem egyenesen hirdeti is az (elbeszélői) én szétesettségének, kiismerhetetlenségének és fiktív tételezettségének tényét, azt nem akarja egy lineáris és totalizáló narratíva keretei között domesztikálni és reprezentálni”. (Urbán Bálint: Az ezer fennsík és a dobozok [Bartók Imre: Jerikó épül]. *Műút*. 2019, 69. – idézi még Visy, 2022.) Leegyszerűsítve talán azt mondhatjuk, autofikcióként írhatók le az autobiográfia önreflexív, a posztmodern utáni olyan kortárs prózaesetei, amelyek a két beszédmód eldöntetlen és nehezen körvonalazható együttállásában természetesnek tekintik e kettősségeket, és a befogadói viszonyokban egy folyamatos oszcillációnak a jelenlétével számolnak.

³⁹ Lejeune, Philippe: *Le pacte autobiographique*. Paris, 1975. 14. [Magyarul: *Az önéletírói paktum*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/38086/1/fosszilia_2002_1_4.pdf]

jobban alapoz. Talán e művek legmeghatározóbb vonása, hogy a szerző életének ismerhető referenciái önéletrajz és szépirodalmi fikció kettősségében, egyfajta összedolgozásként artikulálódnak, s mindez *műfaji határsávb*an, különböző játékbá hozott szövegek hibriditásában válik megtapasztalhatóvá. Ezért „fiktív és faktuális megkülönböztetése értelmét veszti, a közöttük lévő határ elhalványodik”,⁴⁰ s inkább folyamatos határátlépések figyelhetők meg fiktív és referenciális között.

Az elbeszélések tehát kettős befogadásmódot kódolnak: egyszerre fikciósat és önéletrajzit, miközben az említett határátlépés vagy oszcillációs technika a befogadási szituációban is alapvetéssé válik. Egy korábbi tanulmányomban részletesen foglalkoztam már a Dragomán György és Papp Sándor Zsigmond sikerregényeiben fellelhető biográfiai forrásokkal és azok narratív struktúrákat játékbá hozó erejével. Egyetlen prózairó-vonulat tagjai ők, akiket műveik választott szcénája, történelmi ideje és tematikája, s nem utolsósorban kompozíciós analógiák és bizonyos főkig hasonló narratív technikák is összefűznek. Például a gyermekperspektíva, amit mind *A fehér király* Dzsátája vagy a *Máglya* Emmája révén Dragomán, mind Papp első regényének (*Semmi kis életek*) több szereplője révén alkalmaz. Ők valóban gyermekként, majd kamaszként éltek meg az 1989 előtti évtizedeket, amiktől a kritikai recepció nehezen tudott elvonatkoztatni. Ugyanekkor rendszerváltás-regényekként is aposztrofáltak nem egyet e nagy sikerű prózai művek közül.⁴¹ E tágabb csoporthoz soroltam az említettek mellett Demény Péter 2006-os, *Visszaforgatás* című és Józsa Márta 2007-es, *Amíg a nagymami megkerül* című regényeit, Tompa Andrea *A hóhér háza* című debütregényét, Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae* főcímű regénysorozatának utolsó tagját, illetve hangsúlyosan két akkor, azaz tíz éve megjelent markáns „Erdély-regényt” is: Vida Gábor 2013-as nagy sikerű, *Ahol az ő lelke* című regényét, s Tompa Andrea második „Kolozsvár-regényét”, a *Fejtől s lábtól*.⁴² Tompa Andrea első regényében kamasz lány a főhős, az ő életútja köré épül az elmesélhető történet, mely persze később kibomlik, s egy teljes korszakot világít meg. Ugyanígy erőteljesen önéletrajzi ihletettséggé Józsa Márta említett műve is, Papp Sándor Zsigmond 2018-as *Gyűlölet* című regényéről pedig már kerítés nélkül maga a szerző vallotta, hogy az „legönéletrajzibb” prózai műve.

Bényei Péter szerint a történelmi vagy kvázi-történelmi regények a jelen és a jövő kérdéseire koncentrálva nem egy ízben a jelen társadalmi, olykor kortárs politikai viszonyainak magyarázatára is használják a történelmet magát, máskor

⁴⁰ Írja Z. Varga Zoltán, aki a hagyományos önéletírás műfaját és annak mai, jelenbéli transzformációját, az autofikciót is vizsgálta. Z. Varga Zoltán: Autofikció és önéletírás-kutatások Franciaországban. *Filológiai Közöny*, 2020/2. 20.

⁴¹ L. Balázs Imre József: A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. *Századvég*, 2013/67. 49–62., illetve Uő: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2015. 205–220.

⁴² Boka László: Történelmi alulnézetek. (Erdély-regények). Narratív struktúrák és biográfiai források a Dragomán- és a Papp-prózában. *Magyar Lettre Internationale*, vol. 94., 2014/ősz. 73–76.

pedig arra, hogy „az írók kifejezzék és megoldják benne a személyes problémáikat”.⁴³ Ilyen „személyes” vagy a személyestől az általános felé mutató problémák a többi szerző (Vida, Selyem, Visky) regényeiben is bőséggel akadnak, mégsem ez (vagy nem csak ez!) a szegmens válik műveik legfőbb mozgatójává. A szerzők legtöbb esetben szereplőik narratív identitásának megteremtésére használják fel saját tapasztalataikat vagy (közvetlen felmenőiktől szerzett) tudásukat. Thomka Beáta bő húsz éve viszont arra az alapvető fontosságú tényre hívta fel a figyelmet, miszerint a kilencvenes években indultak, de részben a fiatalabbak, tehát e prózáiró nemzedék művei is a történelmet és a sajátnak vélt kultúrát nem a személyes összegezés, a számadás vagy konfesszió hitelességében mérik, hanem elsődlegesen a fikcióképzés alkalmának tekintik.⁴⁴

Hatalomképek és emlékezésalakzatok: titokfeltárás és traumaoldás?

Az ezredforduló utáni első évtizedben még valóban hangsúlyos törekvés volt megfigyelhető az erdélyi/romániai háttérrel mozgó regények esetében (is) egy olyasfajta univerzális mondandóra, mely a Bodor Ádám-regényekhez hasonlóan lehetőleg egyáltalán nem lokalizálta, nem kötötte téridő-sajátosságokhoz a cselekményt, ha tetszik, mindent elkövetett, hogy ne szűkítse a lehetséges értelmezési viszonyhálókat. E művekben a hely szerepe (a védjegyként is alkalmazott határterek vagy körzetek) a Maurice Merleau-Ponty-féle szentencia⁴⁵ értelmében egyetemes jelleggel bír. A Bodor-paradigma tudatosan és módszeresen rombolta a leegyszerűsítően direkt utalásokat, hatalomképe (a kilencvenes években és az ezredfordulót követően született munkákban)⁴⁶ sem egy konkrét, letűnt éra torzult hatalomképének és totalitarizmusának a hű visszaadásában, mintsem hangulatokban, a hatalom mindent átítató légkörében s általánosítható (vagy átesztétizáltan megjelenített) hatalomműködésben vált megragadhatóvá.⁴⁷ Az azóta eltelt időszak összetett okok-

⁴³ Bényei Péter, 2007. 43.

⁴⁴ Thomka Beáta: Letöltött idő. *Bárka*, 2001/9. 55.

⁴⁵ A tér fogalma nem egyszerű közeget jelöl, amelyben helyet foglalnak dolgok, elemek, hanem médium, amely által elrendeződnek az egyes elemek, jelenségek.

⁴⁶ A *Sinistra körzet* 1992-ben, az annak több tekintetben folytatásaként is olvasható, ám önértékű *Az érsek látogatása* 1999-ben jelent meg.

⁴⁷ Később, a 2011-es *Vérhovina madarai* esetében ez már kitérő, s ugyanakkor láthatatlanná lesz, ám mindvégig érzékelhető marad, olyan rend, amiről mégis tudunk, alkalmazkodunk hozzá, fojtó légköre a maga természetességében van jelen. E hatalomkép túlmutat „a társadalmi-politikai berendezkedések felszínén”, s allegorizáltan van jelen, leginkább egy fölöttes, „globális, országhatárokon és kontinenseken átnyúló” kortársi hatalomként működtetve rendszerét. Vö. Balázs Imre József: *A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben*. In: Uő: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2015. 208.

ból már nem ennyire „szigorú” a referencialitással, s maguk a szerzők is fokozatosan kezdtek – az említett önreflexiók, önvizsgálatok, önkibeszélések kapcsán (a ki vagyok, mi az identitásom, honnét jöttem, milyen háttér határoz meg engem kérdések felől), illetve a közelmúlt átélt eseményeinek erőteljesebb mikrotörténelmi feldolgozásigénye miatt – más utakat is kipróbálni. Egyrészt mert felnőtt egy teljes generáció, amelynek egyáltalán nincs tapasztalati ismerete az 1989 előtti időszakról (sem). Másrészt, mert talán kellően eltávolodtunk azon évektől, amikor régi rossz kritikai reflexek okán a „helyi színek”, az erdélyi jelző túlhangsúlyozása önmagában a provincialitás hordozója lehetett, vagy éppen Budapest irányából kultikus szólamoknak adott teret (és épp e generáció – amelynek tagjai a szépirói tevékenység mellett publicista, értekező vagy egyetemi oktató is – korábban az ilyen hangsúlyoktól kívánt óvni!). Harmadrészt egyszerűen az általános szépirodalmi tendenciák változásai miatt: a korábban Erdélyben is oly erőteljesen jelen lévő mágikus realista prózavonulat „metatörténelmi vonulatának” a halványodása, a posztmodern elméletek kifulladására okán.

Azt láthattuk tehát, hogy korábban (e generáció jelentkezését időben közvetlenül megelőző, vagy – Láng Zsolt esetében – a részben velük érintkező szerzőknél) a teljes magyar prózai palettán problematizált lett mind az önéletírás, mind a történetesség, mely egyfelől a nyelvi regiszterek változatosságának adott nagyobb teret, másfelől Erdélyben mágikus-historikus elemekben kulminált. Elegendő a kilencvenes évek kapcsán Szilágyi István regényeire utalni, de érdemes lehet akár más, időben korábbi erdélyi előzményekről is említést tenni. A fikcióképző eljárás révén szerveződött meg és nyerte el igazi intencionalitását az imagináriusnak az a változata is, mely fikatív céltudatossága és formáló eljárása révén válhatott konstitutív műalkotáselemmé többek között Csiki László, Szávai Géza és Lőrincz György regényeiben is. Ahogyan velük kapcsolatban Pécsi Györgyi fogalmazta meg konklúzióját: „együtt – mítosz és valóság, realitás és eszmény”.⁴⁸ Mindez az erdélyi szerzők esetében az ezredfordulót követő első években is erőteljes maradt. Papp rövidprózájának, novelláinak jelentős része vagy Dragomán *Máglya* című regénye bővelkedik misztikus-mágikus elemekben is, minőségileg keveredik bennük e két tényező. Az utóbbi években viszont már inkább a referenciális, sőt, azon belül is egyfajta újrealista-dokumentarista kód előretörését tapasztalhatjuk számos, a közelmúlt egy-egy szeletét játékba hozó, annak környezetét minuciózusan megörökíteni, felmutatni kívánó, s persze e részletesen kidolgozott kulisszák közt a szerző önmaga vagy hozzátartozói, felmenői sorsát is megidéző autofiktív világok esetében. Míg korábban óvatosan bántak egy-egy konkrét utalással, mint ami szűkítheti művük olvasatát és ily módon érvényét, manapság inkább e játékterek potenciálját vélik felfedezni a 20. századra visszatekintő kulisszában, s a hangsúlyosan egyéni sorsokat faggató vagy a múlt homályába veszett, ismeretlen

⁴⁸ Pécsi Györgyi: Variációk a Trianon-szindrómára. *Irodalmi Magazin*, 2020/2. 76.

eseménysorok feltárása, tragikus kitárulkoztatása lehetőségeiben. Az egyetemes-ségigény megmarad, csak épp ezen tragikusan-izgalmas életsorsok regénybe írodása, minőségi optikája, adott esetben kuriózum léte s persze átesztétizált elemei révén válik jelenvalóvá.

Albert Camus azt mondta egy helyütt, hogy a fikció olyan hazugság, amely segítségével az író az igazságot elmondhatja. Adódik a kérdés: milyen igazságot? A saját korában ki nem mondhatót? A belső parancsra végül kimondandót? Létezik-e egyáltalán más, nem egyéni, hanem kollektív igazság és más, mint egyéni történet? Dragomán és Papp prózája konkrét személyi analógiákat tartalmaz, alteregókat állít regényszöveitek egyes fejezeteibe, vagy saját gyermek- és kamaszkori reminiscenciákat regényesítenek meg. Ugyanígy jár el – tulajdonképpen saját alteregót szólaltatva meg – Demény Péter is. Életrajzi elemeket felhasználva egy teljes korszakot, konkrét történelmi eseményeket és mindugyanakkor egyéni családtörténeti elemeket is ábrázol műveiben Tompa Andrea. Vida Gábor és Szabó Róbert Csaba szintén időben visszanyúlva vagy abban oszcillálva mutat be traumatikus korrajzokat. Selyem Zsuzsa nagyszülei tragikus sorsából kiindulva építkezik, Visky András pedig saját családja kitelepítéstörténetét (benne önnön kisgyermek-kori éveivel) használja legújabb, nagy sikerű könyve alapanyagául.

Papp első regényének (*Semmi kis életek*) alcíme konkrétan *Erdélyi történet*, Tompa Andreaénak (*A hóhér háza*) pedig *Történetek az Aranykorból*.⁴⁹ Mindez félreérthetlenné teszi az erőteljes referencialitást, mintegy a faktualisba köt be szubjektív, hiteles történeteket. Azt demonstrálja, hogy egy történelmiként ismert korszak nagyon is egyéni történetekből épül fel, ezek elmondása nélkül pedig sohasem lehet sem teljes maga a történet, sem teljességre törekvő a korrajz, meglehet, azt valóban csak a fikcióképzés termékeny játéktereként alkalmazzák. Mindez mégis némi elmozdulásra is következtetni enged. Papp első, 2011-es regényéről (annak második kiadásakor, kiadói döntésre) még lekerült az alcím, Tompa második regényének főcímébe viszont hangsúlyosan odakerült a történet cselekményének helyszíne is: *Kettő orvos Erdélyben*. Vida Gábor legújabb, idei könyvének (*Senkiháza*) alcíme szintén szándékoltan kiemeli az „erdélyi lektúr”-t, mely nem a műfaji meghatározás esetleges nehézségeire, mintsem a zárt, hangsúlyos mikrokozmoszra, a két világháború között kiépített sajátságos történet eredőire hívja fel az olvasói figyelmet. Benne azonosságokkal és különbségekkel, a helyszínből adódó természetes „másságokkal”, amiket ironikus-lendületos narrátori fordulatok kísérnek.

Maga a közelmúlt erdélyi, romániai valóságának bemutatása-bemutathatósága, egyéni történetek általi érzékeltetése a kétezres évek első évtizedétől vált hangsúlyosabbá. Mint szó volt róla, a tárgyalt írógeneráció hosszabb-rövidebb ideig meg tapasztalta az „aranykort”, többnyire az 1989 előtti Romániában szocializálódott.

⁴⁹ Aranykornak nevezte a Ceausescu-rendszer propagandagépezete az 1965-től regnáló pártfőtitkár időszakát Románia történelmében, a diktátort pedig csúfos bukása előtti utolsó évtizedében „a Kárpátok Géniusza” címmel illették.

Egyfelől a gyermekkor felhőtlennek tűnő bájával, másfelől a nagyon is vészterhes történelmi időszak traumatizáló hatásaival. Természetes volt tehát, hogy saját életük élményanyaga előbb-utóbb megjelenjen műveikben, ahogyan életük kétségkívül egyik fontos állomásának számít az 1989-es romániai forradalom és az így-úgy véghezvitt rendszerváltás is. A sort *A fehér király* nyitotta 2005-ben. Ugyan Dragomán már első könyvével is (*A pusztítás könyve*, 2002) kivívta a kritikusok figyelmét, azonban az igazi áttörést a számos kiadást megért, azóta mintegy harminc nyelvre lefordított *A fehér király* hozta meg. A regény epizódjait akár külön is olvasható novellaszerű rövidprózák alkotják, ezt is lehet akár Bodor-örökségként látnunk. A szikár kötet – mely a 21. századi magyar irodalom egyik eddigi legnagyobb sikerregénye – világos és valóságos képlet a román diktatúra (és közvetve persze a mindenkori diktatúrák) természetrajzáról. Annak abszolút középpontjában egyetlen fókuszpontként a Ceaușescu-éra Duna-csatornját találjuk, annak minden terhes referenciájával: ebbe a munkatáborba hurcolják letartóztatása után a főhős és egyben narrátor kisfiú, Dzsátá édesapját mint a Rendszer ellenségét, amiért aláírt egy tiltakozó kiáltványt. A letartóztatás momentuma határozza meg a regény későbbi cselekményszálait: a kisfiúnak apja elvesztése miatt hirtelen szembesülnie kell a korai felnőtté válás minden terhével, a gyermekkor értetlen-ártatlan optimizmusának és a felnőtté válás reménytelenségének határhelyzetében viszont még képes arra, hogy többnyire játékosan és mitikusán lássa a brutális hétköznapokat.⁵⁰ Dragomán e regénye „a vesszőkkel összefűzött, pontokkal el nem választott, a bekezdés technikáit elhanyagoló lendület sikere” lett – ahogyan egyik értő kritikusa, Báthori Csaba írta.⁵¹ Többen kigyújtotték a regényből a szerző letagadhatatlanul erdélyi/romániai nyelvezetének egyes fordulatait, hozzátéve, hogy a mű egyértelmű forrásvidéke nem gátja az egyetemes távlatoknak.⁵² A Dragomán-szövegek terét behatároló helynevek vizsgálata már Bodor vagy Szilágyi István regényei esetében

⁵⁰ Dragomán György 1973-ban született, Marosvásárhelyen töltötte a gyermekkorát, s 1988-ban települt át szüleivel Magyarországra. A regény tere és ideje, konkrét földrajzi lokalizálhatósága, illetve időbeli koordinátái ezért is hangsúlyosak, mégis mélyebb, összetettebb szempontok, a félelem és a kiszolgáltatottság máig bennünk élő aspektusai működtek, amelyeknek felszínre törő emlékei, energiái és sötét árnyai egyszerre adják e prózavilág sodró erejét. Az alkalmazott gyermekperspektíva (akárcsak Köves Gyurié Kertész Imre *Sorsstalanságában* vagy a fiú ikerpáré Agota Kristof emlékeztető *Trilógiájában*) háttorzongató módon a nosztalgiát is képes játékba lendíteni ezen évekkel kapcsolatosan, amint a diktatúrák ketreclétének (gyermeki szemmel nem mindig érzékelhető) rácsain belüli mikrovilágokat idéz, s paradox módon épp a narrátor gyakran naiv gyermeki hangja teszi elviselhetővé és biztonságossá egy ideig a rémvilágot.

⁵¹ Vö. Báthori Csaba: A gyermekkor ára. Dragomán György: *A fehér király*. *Magyar Narancs*, 2005/38. (augusztus 25.), illetve: <http://gyorgydragoman.com/?p=14> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

⁵² A könyv évekkel későbbi filmes feldolgozása, nemzetközi adaptációja számos ponton eltér viszont az eredeti regénytől, forgatókönyve és látványvilága inkább egy utópisztikus hatalomképet kívánt ábrázolni. Meglehető, önértékű munkát kívántak létrehozni, de végeredményét

is különböző értelmezési stratégiákat mozgósított. Az újabb generáció regényeiben megtalálható személynevek, toponimák és a köznyelv bizonyos fordulatai (blokk-lakás, kalorifer, hajtási engedély, füsskabát, punga, elveszik a villanyt, tartja valaki a sort stb.) vagy egyszerűen a tulajdonnevek leírt formája, a magyar nevek mellett sűrűn előforduló román (de akár német, örmény, zsidó, ukrán) nevek tágitják és ugyanakkor be is határolják e szövegtereket.

A romániai diktatúra éveinek elbeszélhetősége/elbeszélhetetlensége, majd a forradalom és a rendszerváltás, illetve magának az emlékezésnek a viszonzyszintjei erőteljesen jelennek meg Papp Sándor Zsigmond, Tompa Andrea és Szabó Róbert Csaba prózájában is. Minthogy Papp első nagyregényét még megjelenésekor részletesen elemeztem,⁵³ itt tér hiányában eltekintek ennek bemutatásától, ugyanakkor érdemes emlékeztetni rá, hogy Balázs Imre József egyik figyelemre méltó tanulmánya⁵⁴ majd egy évtizeddel ezelőtt három erdélyi szerző regényeinek elbeszélői stratégiáit és azokban kiemelten a rendszerváltás megjelenítési módjait vizsgálta. Esettanulmányában Tompa 2010-es debütökötete, illetve Papp említett nagyregénye mellett Láng Zsolt *Bestiarium*-sorozatának 2011-es tagja, *A föld állatai* került a vizsgálódás középpontjába. Utóbbi esetében „a provokáció lényege az, hogy el tudjuk-e fogadni a közelmúlt elbeszélését történelmi regényként”.⁵⁵ Láng előző kötetei (a korábbi *Bestiarium Transsylvaniae*-kötetek) még nyilvánvaló módon igen erőteljesen kapcsolódtak a mágikus realista prózavonulat metatörténelmi szintjeihez. 2011-es regénye azonban már a konkrét közelmúltról szólt, s mint ilyen, ebben létre kellett hoznia „azt a távolságot, azt a relaxációs szintet, amely hasonló hatást kelthet az előzőekhez”.⁵⁶ Láng Zsolt könyveiben a konszenzuálisan valóságos és az imaginárius tudatos keverésével találkozunk. „Nem az az érdekes, mi valóságos, mi képzelt, hanem a kettő viszonya” – olvashatjuk a kötetben.⁵⁷ Láng e regényében számos potenciális narrátor hangja keveredik: legtöbbször egy Bori nevű diáklány, máskor egy különleges méretű és intelligenciájú patkány, olykor más állatok vagy épp egy szekuritátés tiszt szólal meg. Utóbbi magáról a narrációtól való elmélkedéseivel is kitűnik, miközben az állatfigurák és a regény egyes szereplői Bori álmainak kivetüléseiként is értelmezhetők. A *Bestiarium* első kötete még az erdélyi fejedelemség idejét választotta kiindulópontnak és helyszínnek 1997-ben. Az elmozdulás minden téren látványos, a narratív struktúrákat, a mágikus elemeket, idősíkokat és az önreflexív szkepszist is ideértve. Ezekben „meghatározó, inspiratív paradigmaként” Balázs Imre József

tekintve a produkció sokkal kevésbé művészi sikert ért el, mint az alapjául szolgáló regény a maga sajátos, hosszan sorjázó gyermeki mellérendelő mondataival, kompakt belső világával.

⁵³ Boka László: Történelem – alulnézetből. *Tiszatáj online* 2013. január 20; <http://tiszatajonline.hu/?p=24228>, illetve Uő: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012.

⁵⁴ Balázs, 2015. 205–220.

⁵⁵ Uo. 207.

⁵⁶ Uo. 210.

⁵⁷ Láng Zsolt: *Bestiarium Transsylvaniae IV. A föld állatai*. Pozsony: Kalligram, 2011. 170.

is Bodor Ádám regényeinek (1992, 1999, 2011) „diszkrét, rejtőzködő narratíváját” jelölte meg, akárcsak az e hatást vizsgáló Bányai Éva 2011-es kötetében. Azóta a szükségszerű távolodás és saját útra találás egyértelművé vált, ami a saját nyelvezet mellett az egyéni anyagfeldolgozásban és a konkrétabb, a reáliákra és a valóságosan megtapasztalható hatalomképekre, kiszolgáltatottságfaktorokra hangsúlyosan rezonáló ábrázolásmódokban is tetten érhető.

Balázs még nem említhette a romániai „rendszerváltásregények” sorában sem Szabó Róbert Csaba *Alakváltókját*, sem Dragomán *Máglyáját* vagy Papp *Gyűlöletét*. E később megjelent munkák már egyértelműsítik a konkrét közelmúltnak a kortárs regényekbe emelési tendenciáit, ezek igényét, s mindazt a módot és optikát, amivel a rendszerváltás percepciója és utólagos interpretációja sikeresen beépülhet a szépirodalom szövetébe. Műveik többek között a hatalomképek és a diktatúrák működésmódjai, valamint a szabadsághiányos állapotok és (azok megszűnésekor) az ezekből adódó újabb feszültségfaktorok szempontjából relevánsak, de azt is érvényesen példázzák, ahogyan a totalitárius rendszerek árnyékában élő egyének sorstragédiái és identitásmintázatai a jelent meghatározzák. Az autoriter rendszerek alapvető célkitűzése, hogy eliminálják az emberek személyes és társadalmi identitásainak a sokféleségét. A totális hatalom kísérletet tesz a tisztán egynemű (ideológiailag, etnikailag, nyelvíleg, vallásilag, kulturálisan és persze pszichológiai szinteken is homogén), differenciálatlan új társadalom, új rend létrehozására, amelyben az identitás már nem a saját én átélésének, az önleírásnak az egyik eleme, nem is öröklött létforma, hanem valami érdekében kialakítandó, ám leginkább utópisztikusan egyneműsítő törekvés. Az alak- és identitásváltás torz kifejeződéseit, „az átmenetiség erodáló hatásait” keresi Szabó Róbert Csaba *Alakváltók* című regényében, mely szintén a romániai rendszerváltás „kronotopozsának sorsfordító, történelem- és társadalomformáló jelenségeire, az azokat átélő karakterek tapasztalataira építi a tematizált korszakok összefüggésrendszerét, hálózatszerű, nem lineárisan szerveződő kapcsolatot tételezve fel különböző évtizedek, történetesen a Gheorghiu-Dej- és a Ceaușescu-éra különböző eseményei között”.⁵⁸ A félelemre építő kommunista hatalom és titkosrendőrsége lépésről lépésre mindenkit behálózz, behatol az emberek magánéletébe, féltett titkaikba és gondolataikba. Akárcsak Pappnál és Tompánál, Szabónál is mindent uraló, fegyelmező hatalomról beszélhetünk, amely mindenhol és mindenki életében jelen van, még azokéban is, akik maguk is aktív részesei a gépezetnek, a hatalom pribékjei. A totalitárius rendszer bekúszik a privát szféra elemi közegébe, az interperszonális kapcsolatokba is, miközben mindenkit megfélemlít és bárkit képes korrumpálni. Az *Alakváltók*, akárcsak a *Semmi kis életek* úgy ad képet az erőszakpolitikáról s a Rendszer konformista kiszolgálóiról, a kisémberei kényszerpályákról és elnyomástapasztalatokról, a hatalom mindenre kiterjedő figyelméről, hogy „nem igazán hagy kétséget”

⁵⁸ Béres Norbert: A hatalom és az identitás torz alakzatai. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 164.

valódi szándéka s tétje felől: „a mindig más formát öltő hatalom a korlátlan uralom megtartását akarja, bármi áron”.⁵⁹ A jelenig erő szálak ettől a ponttól lesznek aztán igazán érdekesek. Pappnál az átvedlett szekusok alakja, Bodornál a pópákká lett egykori kegyencek, Szabónál eleve a hatalmi elit régi-új alakváltói képviselik az illúziótlanlás legfőbb forrását, hiszen a romániai rendszerváltás mint történelmi-politikai fordulat, a totalitárius és a demokratikus rendszerek közti átmenet valójában illúzióként leplezhető csak le. A nómenklatúraelit a politikai átrendeződés idején, a privilégiumok újbóli elosztásánál lépéselőnyt biztosított önmaga számára, a hatalmi hierarchia lényegi értelemben így nem változik, fordulat legfeljebb a felszínen, látszólagosan történik.⁶⁰

A hatalomformák (a megsemmisítő, beolvasztani vagy az egyén identitását, nevét megváltoztató hatalom) működésmechanizmusainak feltárása és közvetlen vagy közvetett hatásuk bemutatása további fajsúlyos témákat implicál: bebörtönzések, kitelepítések, illegális határátlépések, nemzetiségi és egyéb gyűlöletformák szítása, sokszoros kisebbségi léthelyzetek, apahiányok és csonka családok, családon belüli erőszak, árvaházak világa, emigráció, haza- és identitásvesztések, nyelv- és országváltások stb. Mindez nem egy ízben gyermekoptikán vagy a kisemberek hétköznapi perspektíváján keresztül tárul fel. Ha *A fehér király* az 1989-es romániai forradalom előtti években játszódik, Dragomán következő regénye, a *Máglya* cselekményszálát keretező idő már néhány hónappal a diktátor bukása után indul. Míg ott egy tíz-tizenkét év körüli kisfiú, itt egy mágiával is foglalkozó nagymamához kerülő tizenhárom éves lányka mesél a nem mindennapi hétköznapijairól, amit az ábrázolás pontos, a leírás aprólékos fegyelmével különlegessé tett narratívája tesz elevenné. Tompa Andrea első regényében is kisgyerek, majd kamaszodó lány a főhős, az ő életútja kapcsán bomlik ki egy teljes történelmi korszakot megvilágító történetfolyam. Ugyanez figyelhető meg az *Alakváltók* regényterében, ahol szintén erőteljes gyermeki nézőpontot (s a történelmi helyzeten túl a fikció regényterében egy eleve traumatizáló árvaházi háttérrel is) találunk, de láthattuk, a narrátori gyermekperspektíva Láng Zsolttól sem idegen.

Papp nem annyira gyermekeket vagy kiskamaszokat, mintsem inkább minőségi alulnézeteket és vérbő alakokat preferál. Az egykori események a hétköznapi esendő kisemberek, a jedermannok szemén keresztül tárulnak elénk. Papp több novelláskötetében és két regényében (2011, 2018) a kelet-közép-európai kisvilágok (azon belül is a romániai és a magyarországi történések) mikrokozmosza látszólag jelentéktelen helyszíneken tárul fel, amelyekben a múlt történéseinek nyelvi megragadhatósága viszont eleve kiszolgáltató. E helyek – így a szürkésbarnára száradt, kopott társasház is, melynek egyetlen lakásába három korszakon keresztül

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Bertha Zoltán: *Erdélyi sorsképek a fordulatról*. Áttekintés című tanulmánya szintén a „váltás” ambivalenciáit vizsgálta, leginkább Kányádi Sándor kései verskorpuszára alapozva kételyeit. *L. Székelyföld*, 2009/7. 47–74.

különböző lakók, családok és történeteik sűrítethetők – nem annyira kollektív *lieu de memoire*-jellegűek, ugyanis a terhes múlt valahol épp az egyén traumatikussága okán lesz kibeszélhetetlen. Csak a zsíros, dohos és cigarettafüstös falak őrzik az egykori titkokat. A Törekvés utca 79. szám alatti lakásban a „történelem nem lesz jó lakótárs”,⁶¹ mondja szűkszavúan a regény zárófejezetében a lakásközvetítő. Szintén Pappra jellemző talán a leginkább, hogy a múlt levethetetlen árnya megfertőz mindent a mában, a jelenben is. Kisemberei közül azokról, akikben a több évtizedes félelem a vérükhöz hasonlóan már megszokásból kering, bizarr módon éppen az egykori nómenklatúra szekusai mondják ki, hogy menthetetlenek. Van, akinek már túlságosan későn jött ugyanis a szabadság. Olyan ez, mint a hosszú börtönévek után szabadult egyén függősége, aki „még a mezőn is a rácsokat keresi”; a Törekvés utcaiak sem tudnak leszokni bezártságukról, korábbi félelmeikről. „Ezeknek sem jelent többet ez az egész, minthogy több csatornát foghatnak a tévében. Szabadság... Már azt sem tudják, hogy kit gyűlöljenek.”⁶² Meglehet, ez a fajsúlyos mondat készítette a szerzőt arra, hogy mintegy továbbírja e gondolatot *Gyűlölet* című regényében. A Rendszer bukása után tehát a zsigeri félelmek nem szűntek meg, csak átalakultak. Ha a *Semmi kis életek*ben az olvasó az 1970-es, 1980-as évekbe, aztán pedig közvetlenül a rendszerváltás utáni mindennapokba kapott betekintést, a *Gyűlölet*ben nem a történelmi keretek, hanem azok lecsapódásaiban a belső értékrendek, az érzelmek és gyújtópontok, valamint a transzgenerációs sérelmek válnak hangsúlyossá. Közös mindkét regényben ugyanakkor, hogy az elbeszélő nem elmagyarázza az olvasóknak az eseményeket, nem értelmezi magukat a történelmi kereteket, csupán bevonja őket mikroszinten is az egyes történeteibe.

Ilyen mikrotörténelmi kereteket mozgat Tompa *Omertája* is, mely egészen az 1950-es évek romániai hétköznapijaiba kalauzol, ebben a félelemtől terhes időszakban – benne hangsúlyosan az 1956-os forradalom helyi hatásaival, lecsapódásaival – keres „választható” életutakat egy széki asszony, egy kolozsvári leány, egy szerzetesnő és egy rózsanemesítő férfi sokszorosán összeérő történeteiben. A cím maga is sokatmondó: az omerta egy ki nem mondott becsületkódex, amely fontosnak tartja a hallgatást akár a hatóságok általi kihallgatásokkal, akár a kívülállók általi faggatózásokkal szemben.

A közelmúlt bemutatása, az elsődlegesen ezen időszakokra szorítókozó eseménysorok természetesen mindig valami korábbinak, ok-okozatnak a vizsgálatát is szükségszerűen maguk után vonják. A rendszerváltás előtti évtizedekben játszódnó történetek időben visszafelé haladnak, s nem állnak meg a II. világháborúnál és a kommunista hatalomátvételnél, hanem (például magyar–román viszonylatban) visszanyúlnak még korábbi évtizedekre, eljutnak Trianonig és egészen a Monarchia éveig. Az okok firtatása, a háttértényezők feltárása és az egyes regénybeli

⁶¹ Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek*. Bp.: Libri, 2011. 488.

⁶² Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek*. Bp.: Libri, 2011. 301.

élethelyzetek jobb megért(et)ése olyan cél, amely érdekében az alkalmazott narratívák leginkább időbeli oszcillációs technikákkal dolgoznak. Az előre- és hátra-utalások rendszere szinte minden említett szerzőnél lehetővé teszi, hogy az olvasó betekintszen Erdély és Románia teljes 20. századi történelmének különböző periódusaiba. Vida Gábor leginkább a két világégés közé helyezi regényei fő cselekményszálait, térben is kinyitva történetei helyszíneit, de az időben »későbbi« és »korábbi« mint instanciák, vagy az »itt« és az »ott« minden munkájában ok-okozati feszültségekre mutatnak rá, s végső soron a jelen kérdéseire keresnek összetett válaszokat. Regényeiben Vida nagybetűs történelmi eseményeket és kollektív hatású történéseket éppúgy érint, mint személyes, egyéni tragédiákat.

A lokalizálhatóság, a biografikusság és a képletes Erdély-regények kérdésköre az utóbbi években eleve számtalan esetben szétválaszthatatlanná lett, egybeforrott a jelenre fókuszáló munkákban is. Papp 2018-as regényének főhőse nyílt analógiákra épít szerzője életútjával: az Erdély határain kívül fekvő, román többségű szülővárossal (ahová regénybeli főhőse visszautazik megtalálni börtönből szabadult édesapját, s ezáltal jobban megérteni önmagát és a benne munkáló gyűlöletet), későbbi Magyarországra telepedésével, keserédes erdélyi és budapesti tapasztalataival. A regény keretes fejezetei a múltban és a jelenben, Romániában és Magyarországon egyszerre játszódnak.

Tompa Andrea *Haza* című regénye ugyanolyan erőteljesen önéletrajzi alapozású könyv, mint Papp *Gyűlölete*, belső sérelmekkel, komoly, identitást megkérdőjelező, önfaggató kérdésekkel és a sokféle másság felvállalásával, ugyanakkor a világban való otthonlét erőteljes igényével. A szerző ismert életútjának⁶³ és választott főhőse életének, dilemmáinak nyílt kapcsolódási pontjai lehetetlenné teszik a teljesen areferenciális olvasásmódokat. A regény sokatmondó címe és az alapszituációnak választott kolozsvári osztálytalálkozója önmagában remek választás, mely a több szálon futó regény cselekményszövetét, illetve a hazára és a nyelvre utaló mélyebb reflexiókat is képes lehet maga köré csoportosítani. E negyedik Tompa-regény főhőse, szerzői alteregója a jelenben indul „haza” egy osztálytalálkozóra, oda, ahol talán már nem várja senki (hiszen a család még élő tagjai is elköltöztek az egykori szülővárosból, Kolozsvárról), legfeljebb a benne és társaiban más-másként élő emlékek. De hol a haza, s hol az otthon? Az-e az otthon, amit évtizedek alatt épített fel önmagának felnőtt életében az ember, vagy ahol megszületett, első tapasztalatait szerezte, ahol szocializálódott és felnőtt, de ahonnet eljött, s amit talán mégsem hagyott, mert nem hagyhatott végképp maga mögött, és ami emlékeiben megszépülve vagy fájoan-elevenen él? A szerző az önazonosság sok-sok sebhelyét, magányát és bizonytalanságát is beleírta e regényébe, akárcsak a legutóbbi időkig Erdélyben – jelenleg viszont már Bukarestben – élő Demény Péter és az időközben Bécsbe átköltözött Papp Sándor Zsigmond. Demény, aki egy ideig Papp publicista szerzőtársa is

⁶³ Tompa Andrea 1971-ben született Kolozsváron, 1990 óta Budapesten él.

volt annak még erdélyi életszakaszában, 2006-os könyvében meglepő őszinteséggel aknáztá ki önreferenciális, saját és fiktív énképeinek (és ehhez társuló emlékezés-viszonyainak) a prózapoétikai lehetőségeit. A *Visszaforgatás* lapjain egy magányos fiatalember, egy író meséli kíméletlen őszinteséggel az életét, miközben szüntelenül az események és élete kudarcainak okait keresi.⁶⁴ Az egyéni identitáskérdésekre remek példa volt Józsa Márta *Amíg a nagymami megkerül* című regénye is, melyet a primer kritika is „alanyeseti szöveg”-ként⁶⁵ olvasott, s a korábban említett szubjektív fordulat egyik erős szövegeként aposztrofált. A regényben a visszatekintő és az egykori én reflexiók játékának, „a megfigyelő és megfigyelt egymásra utaltságának, az azonosságának és a nem-azonosságának”⁶⁶ a sikeres, identikus irodalmi formáját találjuk, de a fentebb állítottak kiegészítéseként esetünkben legalább ilyen fontos az a tény, hogy a 2007-ben megjelent mű már egy olyan sorozatban látott napvilágot, amelynek koncepciója eleve női elbeszélők memoárjellegű, önéletrajzi alapú prózáinak kívánt helyet teremteni. Selyem Zsuzsa szintén a kavargó, titkokat tartogató, kibeszéletlen és ezért többszörösen traumatikus múlt feltárását választotta első regénye tematikájául (*Moszkvában esik. Egy kitelepítés története*). Kitelepítésregénye egyike az első magyar gulágregényeknek, akkor is, ha mindez értelemszerűen romániai környezetben zajló eseményekre épül, s akkor is, ha a teljes régió, illetve az egykori keleti blokk országaira érvényes mondandóval és szokatlan narratív technikával párosul a szerző családi „hozományának”, múltjának önéletfeltárási szándéka. A narratív technika egyszerre mutat a poszthumán⁶⁷ irányába, és idéz fel mágikus realista elemeket, hiszen Selyem elbeszélőinek tekintélyes része nem ember. A tizenegy történetből mindössze négyet jegyeznek „humánok”. A regény címe és alcíme, illetve három mottója csak idővel nyerik el végleges értelmüket. Az események egy budapesti eseményszál kivételével mindvégig Romániában játszódnak: többnyire Erdélyben (Dálnokon, Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen), illetve a kitelepítés helyszínén: Dobrudzsában. Selyem Zsuzsa „biztonsággal egyensúlyoz realitás és fikció, tragikum és komikum, a traumák kibeszélése és elhallgatása, a játékos gondtalanság és a határozott felelősségvállalás között, ezenfelül egyensúlyba hozza a tárgyilagos hangütést a személyessel, a realista narrációt a posztmodern szövegjátékkal, a regény műfajt a szövegkollázssal”⁶⁸.

⁶⁴ Maga a cím arra utal, mintha egy író mindig kamerát hurcolna magával, amit sohasem kapcsol ki, s ami az ő gesztusait éppúgy rögzíti, mint a másokét.

⁶⁵ Jánossy Lajos: Ítélet nincs. *Litera*, 2008. február 13. <https://litera.hu/magazin/kritika/itelet-nincs.html> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Az emberi fajon túli – értelemben. Az emberiből kialakuló vagy azon túllépő, mesterségesen kialakított jövőbeli „létező”, mely a nagymértékű különbségek okán már nem tekinthető az emberi faj tagjának.

⁶⁸ Vö. Domján Edit: „Örületese mese”. *Revizor*, 2017. január 25. <https://revizoronline.com/hu/cikk/6466/selyem-zsuzsa-moszkvaban-esik-egy-kitelepites-tortenete> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

Az említett regények legtöbbjének szerkezete szándékoltan töredékes: egyes fejezeteik egy-egy témát, jelenséget, szereplőt próbálnak megragadni, miközben a teljes 20. század évtizedei között oszcillálunk, óhatatlanul is felidézve az emlékeztetmunka szükségszerű töredékességét. Maga a lezáratlanság, megfajtetlenség, töredékesség számtalan esetben a traumatikusnak, az elmondhatatlannak a jegye is. Vida *Ahol az ő lelke* című regénye földrajzi terét tekintve tágas, mégis nagyon is behatárolt mű. A retrospektív történet betekintést enged az I. világháború előtti Erdély társadalmi életébe, mindugyanakkor nemcsak az elveszett Erdély egyik leg-sikeresebb megjelenítése ez a mű, hanem a tágabb értelemben vett hiány prózája is, ahol minden szereplő elveszít valakit vagy valamit utazásai során, esetleg azok következtében, a konstans otthonkeresés és megtalálás reményében – miközben az író sikeresen elkerüli a hősök és terek idealizálását, pátoszat. Tényeket és következményeket közöl többes szám első személyben, miközben észrevétlenül is transzgenerációs terheket mutat meg, és az ezek viselésében való felelősséget is. Erdély- és Kolozsvár-regény a mű, abban az értelemben is, hogy elengedhetetlenné válik az otthonkeresés és otthonra találás folyamata. Amerika és Afrika, Budapest és Kolozsvár között „térkép csak annak kell, aki nem érzi az irányt”,⁶⁹ adja át örökségét Werner Sándor a fiának, Lukácsnak. A kalandor, a vándor lélek csak otthon nyugszik meg, az anyaföldben, hisz mindenkinek ott van a lelke, ahol az otthona. A mű címe is ekképp kap hangsúlyos olvasatot: „az ő lelke” lehet az apáé, a fiúé, az íróé, az olvasóé, egy közösségé, esetleg egy teljes nemzeté. Lukács egy ideig párhuzamosan keresi anyját, az otthonát és önmagát, s ahogyan halad az útján egy ismeretlenné lett világban, az utóbbi, azaz önmaga identitásának megtalálása egyre erősebbé lesz.

Vida másik sikerregénye, az *Egy dadogás története* Tompa Andrea *Omertájá*-hoz hasonlóan 2018-ban az Aegon Művészeti Díj, a Libri-díj és a Merítés-díj tizes listájára is felkerült, s végül Vida megrendítően hiteles, kiméletlenül őszinte műve nyerte el az utóbbi, „az évtized könyve” kitüntető díját, s vált oktatási segédanyag-gá is. „Szülőföldet akartam írni magamnak, mintha csak úgy volna az, hogy írunk egyet, amikor arra van szükség, hogy legyen, vagy lett volna. Senki sem találhat ki magának szülőföldet a semmiből, mindenki hozott anyagból dolgozik.”⁷⁰ Vida esetében a hozott anyag saját életrajza, amelybe beletartozik szülei élettörténete éppúgy, mint az előző nemzedékek összetett, áthagyományozott históriája és Erdély, Partium vagy a Bánság sajátos történelme is. Az Arad közeli Kisjenőn felnövő író családjának apai ága a jelenlegi magyar–román határtól pár kilométerre keletre fekvő, egykor Romániához csatolt településhez kötődik, édesanyja viszont Barótról, Székelyföldről érkezett. E két végpont között a csonkított ország és a „ki-bővített” Erdély egyszerre lesz történelmi metafora és valóságos ütközőtér, ahol

⁶⁹ Vida Gábor: *Ahol az ő lelke*. Budapest: Magvető, 2019. 12.

⁷⁰ Lásd a regény fülszövegébe is kiemelt sorokat.

a különböző nyelvváltozatok, mentalitások, vallások, reflexek és tájak igencsak kardinális szerepet játszanak: sorsokat, identitást és karaktert formálnak, ugyanakkor bizonytalan távlatot adnak a jövőnek. Az *Egy dadogás története* egyszerre írói pályakép, egy térségnek, a „kiterjesztett”, tehát mai Erdélynek és legfőképp magának az önéletrajziségnek a nagy formátumú regénye.

Vidánál és Tompa Andreánál is az egyik leglényegesebb kérdés az, ahogyan identitásunkat, énképünket meghatározza, levethetetlenül keretezi tehát az az örökség, amit születésünk pillanatában kapunk, illetve a közeg, amibe az életút folyamán belekerülünk. Tompa Andrea regényei mérhető talán egymáshoz a legnehezebben: más-más történelmi korszakokat választanak színhelyül, s teljesen más narratív eljárásokat alkalmaznak, de mindegyikük Kolozsvár-regény, hisz választott főkarakterének hányatott élettörténete ezer szálon szövődik össze a 20. századi város társadalomrajzával, ugyanakkor mindegyikük gyógyulásregény is. Súlyos, szembesítő tematikákkal, a saját múlttal való szembenézés elkerülhetetlenségével, pátoszmentes felhangokkal. Tompa 2023-as friss regénye (*Sokszor nem halunk meg*) nem is csak választott erdélyi magyar szereplőké csupán, hanem azon belül a magyarság egy részének cserbenhagyásáé és az ebből adódó nem képletszerű történeteké, minthogy egy máig kibeszéletlen, sajátosan erdélyi holokausztörténetet választ kiindulópontul. Az egyén sorsa, története hatványozottan nem elválasztható az egész társadalom (vagy társadalomszegmens) történetétől: a főhős, a színésznő Tilda élete nem volna lehetséges az őt magukhoz vevő székely cselédék, Erzsi és párja nélkül. Erzsiéknek viszont ugyanúgy foglalkozniuk kell a múlt nyomaival és azok megértésével, mint magának a lánynak. A színházi közeg, amit a regény többszörösen játékba hoz, rengeteg szálon segít mindebben. Ahogyan rövid recenziójában a regény kapcsán Balázs Imre József már leírta: „Az egyénnek vállalnia kell a két lábon járó emlékezet szerepét, illetve a felelősséget, amely ehhez kapcsolódik”.⁷¹ Csakhogy a múltat, mint oly sok más esetben, itt is titkok sokasága, kimondatlan terhek, traumák és egyéni drámák fedik el, s mindezek együttesét egy társadalmilag szabályozott rendszer borítja. Nincsenek elmondott, kibeszélt, konszenzusos történetek, újra és újra „felnyílnak a felismerések titokzatos repedései”,⁷² mi pedig beláthatunk egy-egy pillanatra valami mögöttesbe, valami mélyen és biztosan elfedettbe. Az összefüggéseket, ahogyan a korábbi Tompa-regényekben is, minden esetben az olvasónak magának kell megteremtenie. A *Sokszor nem halunk meg* alapkérdése, akárcsak más megidézett regényeké a felsoroltak közül éppen az, hogy lehet-e egyáltalán az efféle traumákhoz hiteles nyelvet találni? Trianonhoz, a holokauszthoz, az 1945 utáni államosításhoz és vagyonrablásokhoz, az ebbe belerokkanó sorsokhoz, a családok kitelepítéséhez és a haláltáborokhoz, ön-

⁷¹ Vö. Balázs Imre József: Fél száz év Tompa Andrea-hangon. *Szabadság*, 2023. június 1., illetve: <http://szabadsag.ro/-/7m-e-r-f-o-l-d-felsaz-ev-tompa-andrea-hangon> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

⁷² Uo.

gyilkosságokhoz, apahiányokhoz, a titkosszolgálat kegyetlenkedéseihez, a késői Ceaușescu-diktatúra sötét éveiehez. „A nyelv megtalálása az egyben a nézőpont megtalálása, a nézőpont megtalálása pedig mindig etikai kérdés” – vallja egy egészen friss interjújában Tompa Andrea.⁷³

A tárgyalt művekről szóló interjúkban a szerzők közül nem egy maga is azt nyilatkozta, hogy a műfeldolgozás olykor a gyászmunkához hasonló emlékezőmunka, melyben az egyén saját tapasztalatait próbálja utólagosan megérteni, elrendezni, s ehhez szükségszerűen másokéval veti azokat össze. Így járt el Visky András is, aki testvéreit is faggatta az elbeszélhetőség és a szavakba önthetőség érdekében, de közben ráébredt arra is, hogy bennük nem ugyanaz a múltkép él ugyanazon (ma már történelminek mondható) időszakról, s magáról a közösen megélt rabságról sem.⁷⁴ Az életrajzi ihletésű történet a szerző édesapját, Visky Ferenc lelkész, a betánista mozgalom egyik vezetőjét 1958-ban huszonekét év börtönbüntetésre ítélték, feleségét és gyerekeit pedig a teljes vagyonelekobzást követően munkatáborba szállították az épülő Duna-csatornához. A hét gyermek közül a legkisebb, András a család többi tagjával két- és hatéves kora között élt lágerben. E nem csekély írói „élményanyag”-ra és egyúttal a fajsúlyos, traumatikus téma elbeszéléséhez illő és azt sikeresen keretező forma megtalálására világított rá Fekete Richárd, amikor azt írta, hogy Visky András eddigi szépírói életművének jelentős része tulajdonképpen a *Kitelepítés* előtanulmányaként is olvasható.⁷⁵ A család lelki túlélésének legfőbb forrása a műben és a valóságban is a *Biblia* volt, az abból történő szövegfelolvasások és -értelmezések keretezik az autofikciós történet főszálát, de a regényben kulcsszerephez jutó bibliai passzusok ugyanakkor inherens módon szervezik is a főszöveget és a kötet struktúráját. Terjedelmét tekintve a regény gerince magukkal a lágerbeli eseményekkel foglalkozik, nyilván itt is nagyrészt visszavetítve, gyermekperspektívából láttatva mindezt, miközben a narrátorral együtt borzasztóan nehéz önismereti utakat járhatunk be – akárcsak Tompánál, Pappnál és Vidánál is. Visky mégis igazi keresztényi derűvel és legkevésbé sem haraggal vagy bosszúvággal tekint a történetekre, s páratlan lírai szöveget nyújt prózaformában.

⁷³ Tompa Andrea új Erdély-regényében a színházon át vezet az út a holokauszttól a gyógyulásig. Víg Emese interjúja Tompa Andreaval és Tibori Szabó Zoltánnal. *Transtexlex*. 2023. 06.07. <https://transtexlex.ro/kultura/2023/06/07/tompa-andrea-tibori-szabo-zoltan-holokauszt> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

⁷⁴ A könyvvégi jegyzet a szerző testvéreivel mint közvetlen sorstársakkal folytatott telefonos beszélgetéseket tematizálja, a múlt többféle rekonstruálhatóságának problémakörét vetve fel. E kommentár szerint „A történ(e)tek rekonstrukciójára irányuló eltökéltségünk afelől győzött meg, hogy a közösen megélt gulágévek [...] párhuzamos valóságok lenyomatát hozták létre a lélekben. A valóság, sőt még töredékei is emberi konstrukciók.”

⁷⁵ A szerző 1995-ös, a Harmat Kiadónál megjelent könyve, a *Reggeli csendesség* mellett a *Júlia – Párbeszéd a szerelemről* című, az édesanya emlékiratai alapján írt, könyvként 2003-ban megjelent sikeres monodrámája vagy 2017-es verseskötetének (*nevezd csak szeretetnek*) több szövege is egyértelmű előzmény.

„A *Kitelepítés* formai értelemben talán legkomolyabb teljesítménye, hogy az olvasói figyelmet a lírai sűrítés, az erős képközpontúság, egyáltalán a számozott prózaversek gyűjteményét idéző műfaji kód ellenére is a klasszikus értelemben vett történetre tudja irányítani. Kivételes írói teljesítményről van szó, melynek majd félezer oldalon kitartott rendkívüli koherenciája nem alkalmaz (mert nem igényel) esztétista reflexiót.”⁷⁶ Valóság és fikció összetett viszonya (fricskája, provokációja, szétválaszthatatlansága, termékeny-megengedő játéka, békéje?), az autofikció kortárs játékterei s egyúttal a múlt és az emlékezés szubjektivitása e tavalyi siker-könyvben mutatkoztak meg talán a leglátványosabban az utóbbi évtizedben. A regény fejlődésén a következő szerzői felvezető olvasható: „A szerző kijelenti, hogy a könyv fikció, nevezetesen egy – valamiképpen felnőttkort megért – gyermek képzeletének a szülötte, aki a többéves gulágtapasztalatát sehogyan sem tudja szétválasztani a fantazmáitól. A fikció egyezéséért a valósággal a valóság a felelős.”

A párhuzamos emlékképek és múltkonstrukciók, a változó hangsúlyú egyéni sors-történetek ugyanúgy tudnak működésbe lendülni, mint a tisztán fiktív világok. A megélt fizikai és lelki veszteségek regényekbe kódolása, egyúttal a lehetséges traumafeldolgozások és gyógyulást segítő narratívák a 2010-es évek végére lettek elterjedtebbek a teljes magyar nyelvterületen. Tompa legújabb regénye, akárcsak a korábbiak, többszörösen hányatott sorsot ábrázol: a haláltáborba küldött kolozsvári zsidó orvosnő csecsemője egy székely cseléd és férje gondozásába kerül, így menekül meg. A szerző különösen fontosnak ítéli a választott sorsok és történelmi helyzetek teljesebb megértését, s ennek érdekében alaposan körüljárja a korszakot és a konkrét történelmi pillanat előzményeit. Azokat, amelyek az utóbb emlékezetes múlttá váló eseménysorokat megelőzték. A beálló fordulat nem lenne ugyanis érthető minden háttérinformáció alapos, már-már dokumentarista igényű ábrázolása nélkül, és strukturálisan sem lenne eléggé előkészített a fiktív világ cselekménye ahhoz, hogy az emberekben lejátszódó tragédiák kellő hatással megmutakozzanak. (Mindez részben a történetíróval analóg eljárást indukál: mindig az utólag szemlélt, már történelmi fordulatként aposztrofált eseményt emeli ki, s megmutatja ennek sokszálú és többnyire törvényszerűen nem racionális előeseményeit. Az utat, ami idáig vezetett. Vagyis a fikció történetképző erejével mutat, kérdez rá miértekre és hogyanokra, végső soron az okokra és kevésbé ismert hátterekre, amelyek a konszenzuálisan fordulatként elfogadott történelmi eseményt övezik). A »mihez képest lett más?«, »mihez képest változott meg radikálisan valami?« kérdések s a »hogyan éltek, tapasztalták meg ezt különböző személyek és társadalmi rétegek, vallási, etnikai, nemi stb. csoportok?« – ezért is hitelességkérdések, melyek kivétel nélkül mélylélektani eredőket mozgatnak. Segítenek a ma olvasójának többek között abban, hogy más aspektusból is, másként, ha lehet, mélyebben és

⁷⁶ Fekete Richárd: A szabadságról – szabadon. *Alföld*. 2023/2., illetve <https://alfoldonline.hu/2023/05/a-szabadsagrol-szabadon/> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

árnyaltabban, rétegzettebben megértsen fontos történelmi folyamatokat. Egyszerre mutatnak rá tragédiákra és kisebb csodákra, jó értelemben ösztönöznek az önkritikára, empatikusságra és a disztinválás szükségességére.

Visky és Tompa regényeiben különösen erőteljes referenciális olvasati lehetőségekkel is találkozunk (amit tovább erősítenek az elbeszélői szövegekbe épített konkrét dokumentumok: fotók, jegyzőkönyvek stb.), de a tárgyalt szerzők többségéről (főként az utóbbi években született műveik korrajzának pontos megrajzolásakor) elmondható, hogy miközben több olyan szöveghely is található regényeikben, amelyek az elbizonytalanítás eszközeivel épp a valóságra vonatkoztatott és a fikciós olvasásmódok kettősségét provokálják, leírásaikban egy újrealista-dokumentarista irányt is képviselnek.⁷⁷ Minthogy e jegyek főként az utóbbi években mutatkoznak meg erőteljesebben, mindennek talán köze lehet annak fölismeréséhez is, hogy ez az újrealista kód a jelen társadalmi problémáinak kiéleződésével párhuzamosan jelentkező álhírek, fake news-ok időszakában, illetve a közösségi médiákban is teret hódító hagyományos áltörténelmek időszakában nem csupán esztétikai kihívás, hanem többé-kevésbé a mindenkori értelmiségi társadalmi ügye is. „A felejtés elleni munkának az egyik jellemző módszere az, hogy az írók jelentős kutatómunkát végeznek, dokumentumokat dolgoznak fel és építenek be a szövegekbe, melyek egyrészt hitelesítik a történetet, másrészt bonyolult játék jön létre a faktum és a fikció között, a fikció telítődik a valósággal.”⁷⁸ Deczki Sarolta szerint „akik manapság Magyarországon memoárt írnak, azok fiatalok, jellemzően a Rákosi-korra vagy akár az azt megelőző időkre esett, vagyis több diktatúrát, rendszerváltást, társadalmi-politikai felfordulást éltek meg”. Ezt persze kiegészíthetjük azzal, hogy mások fiatalsága pedig a Gheorghiu-Dej-korszakra és még inkább az azt követő Ceaușescu-időszakra vagy éppen a „különutas” Tito Jugoszláviájának hatvanas-hetvenes éveire esett.⁷⁹

⁷⁷ Jelen sorok írója igazolhatja, hogy Tompa Andrea hosszas könyvtári kutatómunkát folytatott, és számos munkaórát ölt bele abba, hogy egy-egy látszólag mellékes epizódjában az utolsó részlet is korbá legyen (pl. egy 1910-es évekbeli kolozsvári vasúti menetjegy árának kinyomtatása által). Ez a minuciózus objektivitásra, hitelességre törekvés szervezte már a *Fejtől s lábtól* háttértörténeteit is, középpontjában az 1918 karácsonytól végbemenő kolozsvári fordulattal. Az írói feladat itt ugyanis a Monarchia-beli Kolozsvár mikrotörténeti igényű meg-rajzolása volt.

⁷⁸ Deczki Sarolta: Az egyes szám első személyű történelem. A kortárs memoáirodalomról. *Irodalmi Szemle*, 2021/9., illetve: <https://irodalmiszemle.sk/2021/09/deczki-sarolta-az-egy-es-szam-első-szemelyu-tortenelem-a-kortars-memoarirodalomrol/> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

⁷⁹ Ha pedig még közelebb érkeznünk a jelenhez, a kisiklatott rendszerváltások reprezentációja vagy – ennél tragikusabb hangoltságokkal – a délszláv háború történéseinek feldolgozása is számos szerzőt foglalkoztatott. Ezen prózai munkák – nem csupán vajdasági magyar szerzők tollából természetesen – „autobiografikus indíttatású szöveggént” tudósítanak, miközben többségük szívesen él a kettős perspektíva működtetésével. Ezek révén „egyrészt a gyermeki gondolkodásmód sajátosságaira ismerünk, másrészt az ironizáló, reflektáló felnőtt szólam

A vizsgált művekben megjelenített helyszínek és események (primer háttérként vagy „csupán” kulisszaként használva) minden esetben a teremtett világok koherenciájára irányuló narratív eljárások és kódok strukturális jegyeként olvashatók. A topográfiai lokalizálhatóságokon és univerzálissá tételeken túl e művek egy olyan tájékozott, a szemléleti szélsőségektől távolságot tartó írógenerációnak a szellemi termékei, amelynek tagjai a romániai (és részben a magyarországi) közelmúltat, a kommunikatív emlékezet még megragadható formáit fordítják minőségileg át egy tágasabb kulturális emlékezetformába, miközben egy sok irányból sematizált, leegyszerűsített (mert vagy túlromantizált vagy pedig negligálni kívánt) Erdély-képpel ellentétben rétegzett, változásaiban eleven és természetes erdélyiséget mutatnak meg, korábbi tételmondatok és politikai frázisok helyett az árnyalást és a pontosabb, mélyebb megértésre ösztönzést képviselik kimondatlanul is. E szerzők a kortárs magyar próza minden aktuális, felvetett problematikájára jól láthatóan rezonálnak, ha tetszik, egységben mozognak az összmagyar szépirodalmi tendenciákkal, műveik legnagyobb része is magyarországi kiadóknál lát napvilágot és itt kerül terjesztésre, de a háttér, ami leginkább témaválasztásaikban jelenik meg, illetve ami részben nyelvezetüket és szemléletmódjukat is meghatározza, „szerzett másságaik” tehát egyértelműen összefűzhetővé teszik őket az említett generációs kapcsolatokon túl is. Csak egyetérteni lehet Balázs Imre József egy korábbi megállapításával, kiterjesztve azt a teljes generációra: Erdély újraértése érdekében többet tettek ők, mint több könyvespolcnyi irodalom- és társadalomtörténeti tanulmány.⁸⁰

ELEMZETT MŰVEK

Demény Péter: *Visszaforgatás*. Kolozsvár: Koinónia, 2006, ill. Budapest: Napkút, 2022.

Dragomán György: *A fehér király*. Budapest: Magvető, 2005.

Dragomán György: *Máglya*. Budapest: Magvető, 2014.

Józsa Márta: *Amíg a nagymami megkerül*. Budapest: Noran, 2007.

Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae I. Az ég madarai*. Pécs: Jelenkor, 1997.

Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae II–III. A tűz és a víz állatai*. Pécs: Jelenkor, 2003.

jellemzőit detektálhatjuk”. L. Horváth-Marjánovics Diána kritikáját Ivana Bodrožić *Hotel Zagorje* című regényéről. A mű Radics Viktória fordításában magyarul 2019-ben jelent meg. Vö. Horváth-Marjánovics Diána: „Majdnem olyan szép, mint apu”. 1749 – *Online Világirodalmi Magazin*, <https://1749.hu/fuggo/kritika/majdnem-olyan-szep-mint-apu.html> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

⁸⁰ Balázs Imre József: Gyorstalpaló a kortárs erdélyi magyar irodalomhoz négy tételben. *Litera*, 2017. október 6., illetve: <https://litera.hu/magazin/kritika/balazs-imre-jozsef-gyorstalpalo-a-kortars-erdelyi-magyar-irodalomhoz-negy-tetelben.html> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

- Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae IV. A föld állatai*. Pozsony: Kalligram, 2011.
- Papp Sándor Zsigmond: *Az éjfékete bozót. Novellák*. Pécs: Alexandra, 2005.
- Papp Sándor Zsigmond: *Semmi kis életek. Erdélyi történet*. Budapest: Libri, 2011.
- Papp Sándor Zsigmond: *A Jóisten megvakul*. Budapest: Libri, 2014.
- Papp Sándor Zsigmond: *Gyűlölet*. Budapest: Jelenkor, 2018.
- Selyem Zsuzsa: *Moszkvában esik. Egy kitelepítés története*. Budapest: Jelenkor, 2016.
- Szabó Róbert Csaba: *Alakváltók*. Budapest: Jelenkor, 2016.
- Tompa Andrea: *A hóhér háza. Történetek az Aranykorból*. Pozsony: Kalligram, 2010, ill. 2015.
- Tompa Andrea: *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben*. Pozsony: Kalligram, 2013.
- Tompa Andrea: *Omerta*. Budapest: Jelenkor, 2017.
- Tompa Andrea: *Haza*. Budapest: Jelenkor, 2020.
- Tompa Andrea: *Sokszor nem halunk meg*. Budapest: Jelenkor, 2023.
- Vida Gábor: *Ahol az ő lelke*. Budapest: Magvető, 2013., ill. 2019.
- Vida Gábor: *Egy dadogás története*. Budapest: Magvető, 2017.
- Vida Gábor: *Senkiháza. Erdélyi lektúr*. Budapest: Magvető, 2023.
- Visky András: *Kitelepítés*. Budapest: Jelenkor, 2022.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bányai Éva: *Térképzetek, névtérképek, határidentitások*. Kolozsvár: Korunk – Komp-Press, 2011.
- Bányai Éva: *Terek és határok. Térképzetek Bodor Ádám prózájában*. Bukarest: Editura Casa Cărții de Știință – RHT Kiadó, 2012.
- Balázs Imre József: A rendszerváltás megjelenítése kortárs erdélyi magyar regényekben. *Századvég*, 2013/67. 49–62.
- Balázs Imre József: *Erdélyi magyar irodalom-olvasatok*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2015.
- Balázs Imre József: Fél száz év Tompa Andrea-hangon. *Szabadság*, 2023. június 1. <http://szabadsag.ro/-/7m-e-r-f-o-l-d-felszaz-ev-tompa-andrea-hangon> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)
- Balázs Imre József: Gyorstalpaló a kortárs erdélyi magyar irodalomhoz négy tételben. *Litera*, 2017. október 6. <https://litera.hu/magazin/kritika/balazs-imre-jozsef-gyorstalpalo-a-kortars-erdelyi-magyar-irodalomhoz-negy-tetelben.html> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)
- Báthori Csaba: A gyermekkor ára. Dragomán György: A fehér király. *Magyar Narancs*, 2005/38. (augusztus 25.), illetve: <http://gyorgydragoman.com/?p=14> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

- Bényei Péter: A történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete. *Studia Litteraria*, (szerk. Bitskey István – Imre László), Tom. XXXVII. Debrecen, 1999. 55–89.
- Bényei Péter: *A történelem és a tragikum vonzásában. A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007. 25–29.
- Béres Norbert: A hatalom és az identitás torz alakzatai. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 163–174.
- Bertha Zoltán: Erdélyi sorsképek a fordulatról. Áttekintés. *Székelgyőld*, 2009/7. 47–74.
- Boka László: Történelmi alulnézetek. (Erdély-regények). Narratív struktúrák és biográfiai források a Dragomán- és a Papp-prózában. *Magyar Lettre Internationale*, vol. 94., 2014/ösz. 73–76.
- Boka László: Történelem – alulnézetből. *Tiszatáj online* 2013. január 20; <http://tiszatajonline.hu/?p=24228> (Letöltés ideje: 2023. június 22) III. Uő: *Egyszólamú kánon?* Budapest: Gondolat, 2012. 260–277.
- Bokányi Péter: *Ahogy sohasem volt. A történelmi regény változatai az ezredforduló magyar irodalmában*. Szombathely: Savaria University Press, 2007.
- Csuhai István: Hátra és előre. Vázlat az újabb magyar próza történetének korszakolásához. *Korunk*, 1992/8. 59–64.
- Deczki Sarolta: Az egyes szám első személyű történelem. A kortárs memoáirodalomról. *Irodalmi Szemle*, 2021/9. illetve: <https://irodalmiszemle.sk/2021/09/deczki-sarolta-az-egy-es-szam-első-szemelyu-tortenelem-a-kortars-memoairodalomrol/> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)
- Domján Edit: „Örületese mese”. *Revizor*, 2017. január 25. <https://revizoronline.com/hu/cikk/6466/selyem-zsuzsa-moszkvaban-esik-egy-kitelepites-tortenete> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)
- Fekete Richárd: A szabadságról – szabadon. *Alföld*. 2023/2. <https://alfoldonline.hu/2023/05/a-szabadsagrol-szabadon/> (Letöltés ideje: 2023 június 20.)
- Gyáni Gábor: *Esemény és narratíva: a múlt és a jelen mint nézőpont*. In: Rainer M. János – Kötél Emőke (szerk.): *Esemény és narratíva*. [Bibliotheca Scientiae et Artis IV.] Budapest: OSZK – Gondolat, 2013. 11–28.
- Gyáni Gábor: Történelem és regény: a történelmi regény. *Tiszatáj*, 2004/4. 78–92.
- Hamvas Béla: Regényelméleti fragmentum. *Literatura*, 1985/3–4. 227–266.,
- Hamvas Béla: *Arkhai*. Szentendre: Medio, 1994.
- Horváth-Marjánovics Diána: „Majdnem olyan szép, mint apu”. 1749 – *Online Világirodalmi Magazin*, <https://1749.hu/fuggo/kritika/majdnem-olyan-szep-mint-apu.html> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)
- Jánossy Lajos: Ítélet nincs. *Litera*, 2008. február 13. <https://litera.hu/magazin/kritika/itelet-nincs.html> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)

- Károlyi Csaba: *A próza szabadulása (avagy: „A fikció az ördög szolgálatában áll” – Láng Zsoltról)*. In: Károlyi Csaba (szerk.): *Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*. Budapest: Nappali Ház, 1994. 218–227.
- Koselleck, Reinhardt: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003.
- Laczkó Géza: A történelmi regény. Elvi tanulmány mulatságos és elszomorító példákkal. *Nyugat*, 1937/10. 239.
- Lejeune, Philippe: *Le pacte autobiographique*. Paris, 1975. [magyarul: Az önéletírói paktum] http://acta.bibl.u-szeged.hu/38086/1/fosszilia_2002_1_4.pdf (Letöltés ideje: 2023. június 20.)
- Lukács, John: *Évek...* Budapest: Európa, 1999.
- Márfai Molnár László: A regényműfaj és történetiség viszonyai a XX. században. *Kortárs*, 2001/6.
- Németh Zoltán: „Péterek” nemzedéke. (A posztmodern prózaforodulat értelmezéséhez.) *Irodalmi Szemle*, 2010/7. 7–15.
- Pécsi Györgyi: Variációk a Trianon-szindrómára. *Irodalmi Magazin*, 2020/2. 75–76.
- Rác I. Péter: A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háty János és Darvasi László regényei. *Prae*, 2000/1–2. 117–156.
- Radnóti Sándor–Szabó Zoltán szócikk: *Történelmi regény*. In: *Világirodalmi Lexikon* 15. kötet, Budapest: Akadémiai, 1993. 703–704.
- Studia Litteraria* (szerk. Lapis József és Balajthy Ágnes), 2022/3–4.
- Szegedy-Maszák Mihály: Az újraolvasás kényszere. *Irodalomtörténet*, 1996/1–2. 30–49.
- Szegedy-Maszák Mihály: A történelmi regény létezési módja. *Helikon*, 2016/3. 361–371.
- Székely János: *Válogatott verseim elé*. In: Uő: *Semmi – soha. (Versek 1948–1986)*. Bukarest: Kriterion, 1994. 35–38.
- Szilágyi Zsófia: *Az önéletrajzi regény módozatai*. In: Szegedy-Maszák Mihály et al. (szerk.): *A magyar irodalom története III.: 1920-tól napjainkig*. Budapest: Gondolat, 2007. 718–729.
- Szirák Péter: Szóval nehéz: a magyar prózáról 2001 júliusában. *Bárka*, 2001/5. 53–71.
- Szirák Péter: *A magyar irodalmi posztmodernség értelmezéséhez*. In: Szirák Péter (szerk.): *A magyar irodalmi posztmodernség*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. 9–28.
- Takáts József: *Rövidtörténet, 1986, posztmodern*. In: Károlyi Csaba (szerk.): *Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*. Budapest: Nappali Ház, 1994. 2018. 9–22.
- Thomka Beáta: Letöltött idő. *Bárka*, 2001/9. 51–58.

- Urbán Bálint: Az ezer fennsík és a dobozok [Bartók Imre: Jerikó épül]. *Műút*, 2019. 67–75.
- Visy Beatrix: And what's your story? Autofikció és hibriditás. *Studia Litteraria*, 2022/3–4. 74–96.
- Víg Emese interjúja Tompa Andreával és Tibori Szabó Zoltánnal. *Transtelex*. 2023. június 7. <https://transtelex.ro/kultura/2023/06/07/tompa-andrea-tibori-szaboltan-holokauszt> (Letöltés ideje: 2023. június 20.)
- Walser, Martin: *Szökőkút*. Bp: Európa, 2004. [ford. Györffy Miklós]; [a versbetéteket N. Kiss Zsuzsa ford.].
- Z. Varga Zoltán: *Önéletírás és fikció között: történelmi történetek. 20. századi történelmi és társadalmi traumák irodalmi és önéletrajzi reprezentációi*. Budapest: L'Harmattan, 2019.
- Z. Varga Zoltán: Autofikció és önéletírás-kutatások Franciaországban, *Filológiai Közöny*, 2020/2. 6–25.

GÖRÖZDI JUDIT*

Kisebbségi múlt a jelenben – a szlovákiai magyar prózairodalom tükrében az ezredforduló után**

The Past of the Minority in the Present – in the Light of Hungarian Prose in Slovakia after the Turn of the Millennium

ABSTRACT: The article explores how contemporary Slovakian Hungarian prose literature reflects on the historical situation, fateful events and the social (national) position of the Hungarians in Slovakia. It examines texts that reinterpret this content, which can be called traditional, on the basis of contemporary experience of existence. The historical material that shapes the situation of the minority and the memory of the past can often be grasped only indirectly: for example, from the perspective of identity, by including multi/transcultural perspectives, or by analysing the use of language.

KEYWORDS: history in the literature, Hungarian literature in Slovakia, minority, identity

„Hát tudod fíjam, nem mozdút a Marad a föld színirű sohasē, a föld mēg hun ehē a országho tartozott, hun ahho. Hun így beszítek, hun úgy, de a maradi beszidēt nem értēttik sēhun. Hun ilyen rencēr vót, hun olyan. Hun ez vót a űr, hun az.”¹

Így sommázza Száz Pál *Fűje sarjad mezőknek* című kötetében a mátyusföldi elbeszélő a szlovákiai magyar kisebbség jószáz éves történetének tanulságait. A sajátos nyelvi megformálás, amit ez a szépirodalmi mű használ, pedig a történelmi tapasztalat és a régióhoz kötődő identitás kapcsolatára vet reflektorfényt. A fiatal szlovákiai magyar szerző 2017-ben megjelent szövege tulajdonképpen olyan hagyományos kérdésekre kínálja a maga válaszát, amelyek a kezdetektől, az 1921-ben alapított első, *Tűz* című kulturális lapban indított vitától mindmáig

* A szerző a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének (Institut of World Literature, Slovak Academy of Sciences) igazgatója. E-mail: judit.gorozdi@savba.sk

** A tanulmány a Literary transfer, translation and transnational literary phenomena in the Slovak-Hungarian cultural space (VEGA 2/0057/21) című projekt keretében készült.

¹ Száz Pál: *Fűje sarjad mezőknek*. Pozsony: Kalligram, 2017. 30.

újra és újra felparázslanak a szlovákiai magyar irodalom önmeghatározásában: miképpen rajzolhatók ki irodalmilag a szlovákiai magyar irodalom határai, melyek a funkciói, vannak-e jellegzetes tematikus, formai, illetve identitásvonatkozásai. A szüntelen újradefiniálás igénye nyilvánvalóan összefügg az alakzat művi létrejöttével, amely egy történelmi helyzet következménye, nem pedig egy inherens kulturális fejlődés eredménye, és amely a saját hagyományos centrumairól levágott magyarajkú dél-szlovákiai földrajzi „sáv” irodalmának és irodalmi életének kultúrtörténetileg nem szerves, ámde aktuálisan közös kereteit próbálta kialakítani. Az alapkérdésekre a jó száz év történetében – a pillanatnyi történelmi-politikai és társadalmi tapasztalattól nem függetlenül – a legkülönbözőbb irodalmi megoldások születtek. Ezek a magyarság és (Közép-)Európa közötti értékközvetítés messianisztikus tudatától a kisebbségi meghurcoltatások dokumentálásának köteleességéig terjedő nézőpontokat láttatnak, beleértve az esztétikai irányzatok szerinti (modernista, avantgárd stb.) vagy ideológiai elköteleződések pozícióit is, amelyek szemléletükben nem tartják elsődlegesnek a nemzetiségi horizontot.

A továbbiakban azt járom körül, a kortárs, nagyjából az ezredfordulótól számított szlovákiai magyar prózairodalom miképpen reflektál a szlovákiai magyarok történelmi helyzetére, sorsfordulóira, társadalmi (nemzetiségi) helyzetére. Válogatásom javarészt (de nem csak) regényeket foglal magában, olyan szövegekre vonatkozik, amelyek ezt a tradicionálisnak nevezhető tartalmat a kortársi léttapasztalat alapján értelmezik újra, s vetnek fel a téma kapcsán gondolatébresztő megközelítéseket. S bár egy téma(kör) feldolgozását vizsgálom, elengedhetetlen, hogy megjelenítésének formai-poétikai sajátosságaival is foglalkozzam, hiszen a korszak irodalma – a nyelv áttetszőségének és a kauzális-lineális elbeszélőstruktúra megbízhatóságának tapasztalatát meghaladva – a narrativizálás módozataival is sok mindent közöl. A kisebbségi helyzetet alakító történelmi anyag, illetve a múlt emlékezete ráadásul sok esetben áttételeiben ragadható csak meg: például az identitás felől, a multi-/transzkulturális nézőpontok bevonásával, a nyelvhasználat elemzésével. Előljáróban annyit talán állítható, hogy épp ez az áttételesség jelenti az ezredforduló utáni szlovákiai magyar prózában azt a paramétert, ami a témában korábban írtaktól ezeket a szövegeket megkülönbözteti.

Előzmények

Előtörténetként a két háború közötti időszakból Darkó István emelkedik ki, akinek *Deszkaváros* (1938) című könyve a közösségi sorsot tematizáló ún. nemzetiségi regény műfaját képviseli, cselekménye középpontjában a történelem szülte kisebbségi közösség iránti felelősségtudat kérdése áll. A tárgyban az 1930-as

években Vécsey Zoltán és Tamás Mihály tollából születtek még művek.² Újabb lendületet a műfaj majd az 1960-as években kapott. A negyedszázadnyi úr egyik oka, hogy a szlovákiai magyar kisebbségi keret a magyarlakta területek 1938-as visszacsatolásának a következtében felbomlott, a II. világháborút követően pedig a kollektív jogfosztás, kényszerkitelepítések, nyelvhasználatiltás akadályozta a magyar kultúra és irodalom művelését Csehszlovákiában. A másik ok az 1950-es évek ideológiai diktátumából és tiltásaiból fakadt, ezektől csak az 1960-as évek során szabadult fel annyira a közeg, hogy tematizálni lehessen a szlovákiai magyarok történelmi és közösségi tapasztalatát. A legnagyobb visszhangot Dobos László regényei, a *Messze voltak a csillagok* (1963), a *Földönfutók* (1967), majd az *Egy szál ingben* (1976) váltották ki, amelyek a korabeli történelmi ún. nagy narratívával szemben vállalták fel a nemzetiségi történelmi élmények, pontosabban a háborút követő meghurcoltatások elbeszélését, az eseményeknek kitett egyén alulnézeti szemszögét érvényesítve. A témával továbbá Rácz Olivér, Ordódy Katalin, Dávid Teréz, Mács József és Duba Gyula egyes regényei foglalkoztak. A nemzetiségi sors természetesen nemcsak a történelmi viszontagságokat, hanem a közösséget formáló társadalmi átalakulásokat is magában foglalja, szlovákiai magyar viszonylatban ez főleg a vidéki/falusi – (fő)városi, paraszti – értelmiségi életmódváltásokat érintette, ami az irodalomnak is gyakori témája. A hagyományos paraszti életmód átalakulását Duba Gyula *Vajúdó parasztilág* (1974) és *Ívnek a csukák* (1977) című regényei jelenítették meg.

A kollektív szemléletmód erkölcsi keretei (a nemzetiségi közösséghez tartozás kötelessége, felelősségvállalás, továbbörökítés stb.) az irodalmi megszólalásban fokozatosan elfoszlottak. Grendel Lajos prózájában a perspektíva is individuálisra váltott, a kisebbségi sors helyett az egyén – akár nemzetiségi – léthelyzete került előtérbe, ami egyrészt a tapasztalat egyetemesbe tagozását, másrészt a műfaj kiüresedését vonta maga után: az *Éleslövészet* (1981) című szövegéhez az író egyenesen a „nem(zetiségi) antiregény” műfajmegjelölést illesztette. A múlttal való szembenézés mikéntje hasonló a *Galeri* (1982) és az *Áttételek* (1985) című regényekben is: a nemzetiségi sorshelyezeten kívül a szélesebb történelmet és a család-történetet is érinti, de a középpontban a személyes identitás kérdése áll. A kisebbségi beszédmód megváltozását a posztmodern keretezte, ennek következtében a célelvű, biztos érték- és viszonyrendeket igénylő sorsnarratívát a koherens történet hiánya, mozaikosság, többszempontúság, az elbeszélhetőség kételye váltotta fel. A folyó történelmet, a bársonyos forradalomnak nevezett 1989-es csehszlovák rendszerváltást, amelynek nemzetiségi értelmiségi szerepkörben a szerző is aktív részese volt, az *Einstein harangjai* (1992) című regényben írta le, de a történelemmel való

² Mezey László Miklós: A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei. *Hitel*, 2010/10. 78–90.

számvetés az ezredforduló környékén megjelent ún. New Hont-regényeiben is központi szerepet kapott, a história abszurdítására helyezve a hangsúlyt.³

A keretek viszonylagossága

A történelem elbeszélésének a kérdése a 20. század utolsó negyedének történetfilozófiájában általában is átértelmeződött,⁴ s nemcsak a történettudományban vont maga után egyfajta – ún. narratív – fordulatot, amely a historiográfiai elbeszélés narratív szerkezeteinek és jegyeinek jelentéshordozó szerepét tudatosította, hanem a történelmi tárgyú irodalmi szövegekben is visszatükröződött. A történeti narrációban mindez olyan poétikai-strukturális-beszédmódbeli kísérleteket eredményezett, amelyek érzékeltetik történelempünk kiszolgáltatottságát az elbeszélésnek, és amelyek a narratív históriai konstrukciónak mint olyannak a visszavonására, destruálására törekszenek. Az episztemológiai kétely mellett tehát, amely a történelem valós megismerhetőségére vonatkozik, és amely Grendel 1980-as évekbeli regényeit is jellemzi, a történelem magabiztos elbeszélésének a keretei is viszonylagossá váltak.

Grendel Lajos ezredforduló környéki regényeinek a fókuszában a história áll, illetve a jelen konfrontációja a múlttal, tónusukat immár nemcsak a diktatúra nemzetiségelnemző történelmi csúsztatásai, hanem a rendszerváltás illúzióromboló tapasztalata is meghatározza. A szerző érces humora abszurdba fordul, a regények geográfiai tereként megjelenő fiktív dél-szlovákiai kisváros, New Hont a közép-európai Abszurdisztán helyszínévé válik, amelyben észérvektől, okozati összefüggésrendektől vagy eszmei megfontolásoktól függetlenül esnek meg a dolgok, és amely fölött folytonosan ide-odalépegetnek az országhatárok, hatalmi viszonyok, társadalmi berendezkedések. A *Tömegsír* (1999)⁵ című regény mindezt egy véletlenül feltárt tömegsír konkrét beazonosításának kálváriája, a történelem ideológiai kiszolgáltatottsága kapcsán tárgyalja. Kié a történelem, és melyik történelem kié, ki az agresszor, a hős, az áldozat, mik az okok, és mik a következmények, miképpen áll mindebben a szubjektum? S noha a történelmi utalások referenciálisan pontosak, és a szlovákiai magyarság viszontagságait tematizálják, Grendel-prózában elsősorban a história fonákságai mutatkoznak meg.

³ V. ö. Elek Tibor: *Grendel Lajos*. Budapest: MMA Kiadó, 2018.; Görözdí Judit: Strategie identyfikacji narodowej w prozie węgierskiego pisarza ze Słowacji – Lajosa Gendela. In: Goszczyńska, Joanna (ed.): *Procesy autoidefikacji na obszarze kultur środkowoeuropejskich po roku 1918*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2008. 147–156.

⁴ L. pl. White, Hayden: *Metahistory*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.; Koselleck, Reinhart: *Geschichte, Geschichten und formale Zeitstrukturen*. München: Fink, 1973.; Ricoeur, Paul: Történelem és retorika. Ford. Asztalos Éva, Somlyó Bálint. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest: Kijárat, 2000. 11–24.

⁵ Grendel Lajos: *Tömegsír*. Pozsony: Kalligram, 1999.

A *Nálunk, New Hontban* (2001) című regényben a város éltető, de „elfelejtett vagy eltékozolt eszméjének”, azaz a jelen identitását megalapozó múlttudatnak a rekonstruálása mozgatja a történelmi számvetést. Ennek egyik apropója a szovjet „felszabadítók” bejövetelének eseménye, a másik pedig az 1968-as prágai tavasz elfojtását célzó katonai invázió, amely során a Varsói Szerződés csapatai szállták meg Csehszlovákiát, s ezen belül Dél-Szlovákia több területére magyar alakulatokat vezényeltek. Így a változásokról egyébként lemaradó regénybeli kisváros is arra ébred, hogy

„1968 nyarán New Hontba bevonultak a Magyar Hadsereg páncélos alakulatai, ámulataba ejtve New Hont lakosait. Az éjszaka leple alatt érkeztek, mint 1944 karácsonya előtt az oroszok.”⁶

A magyar öntudatú polgárokat magyar nemzetársaik igázzák le, ráadásul egy, a városból elszármazott parancsnok vezetésével, akinek az apja épp az elől a hatalom elől menekült Magyarországra 1944 telén, amelynek a nevében a fia most viszatért, „hogy leverje az ellenforradalmat”⁷. Vagyis azokat a reformtörekvéseket, amelyeket a helyiek egyébként alig észleltek, hiszen az ország alakításából nem vették ki részüket – jellemző módon az ilyen bezárt etnikai közösségekre mintegy kívül voltak a történeseknek, a társadalom idejének. A (valós eseményeken alapuló) jelenet a közép-európai, sőt, a magyar–magyar történelem abszurditását példázza. A szerző több regényében is feldolgozza, különféle cselekménysorokat köt a lehetetlen helyzethez, amelyben a helyiek nemzeti elkötelezettsége felülírja emberi (szabadság)érdekeiket: a magyar hatalomnak, legyen bár agresszor, mindenképpen lojalitás jár.

A regény egy másik emlékezetes jelenete szintén a szlovákiai magyarság egyik sajátóságos történelmi tapasztalatához kapcsolódik: a II. világháborút követő megalázó jogfosztások időszakához, amikor tilos volt nyilvánosan magyarul beszélni. Grendel ezt is az abszurdítás felől mutatja: végigvezeti, amint két magyar, szlovákul alig tudó asszony a nyelvelenőrök jelenlétében szlovákul próbál társalogni. A kétnyelvű regényrészlet a nemzetiségi lét és szöveg nyelvi-kulturális adottságára is rávilágít. Továbbá a befogadásra nézve is jelent következményeket: egyrészt szűkítőleg, hiszen az ilyen betétek teljesen csak a mindkét nyelvet ismerő szlovákiai magyar olvasók számára érthetőek, másrészt azonban fontos, hogy a szöveg terét a magyar olvasók számára kitágítják. Szilágyi Zsófia Grendel eljárását irodalomtörténeti keretekben gondolja tovább: „Ezek a jelenetek egyszerre mutatják meg [...], miként kell újraértelmeznünk a határon túli magyar irodalom mára mindenképp továbbgondolásra szoruló fogalmát [...]. A művekben, nem a határon

⁶ Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Pozsony: Madách-Posonium, 2011. 72.

⁷ Uo. 80.

túli irodalom jelentőségéről tett hangzatos kijelentésekben kell felépülnie az arra a területre jellemző kulturális sokszínűségnek, és a szövegek sajátosságaként kell meglátnunk azt a rétegzett hagyományt, amelynek a magyar irodalom éppúgy része, mint annak a térségnek a más nyelvű irodalma.”⁸

A multikulturalitást mint adottságot egyes szerzők (Talamon Alfonz, Hunčík Péter) Grendelnél dominánsabban aknázzák ki és építik szövegeik világába, de Grendel kapcsán érdemes kitérni a kérdésnek egy következő összefüggésére. A posztkoloniális elméleti megfontolások alapján a határon túli magyar irodalom – tágan értelmezett – mágikus realista megszólalásmódjait elemezve Papp Ágnes Klára hívja fel a figyelmet arra, hogy a kisebbségi helyzetben, illetve a köztes állapotban, periférián, különböző kultúrák/hagyományok átfedésében létrejövő irodalmi szövegek sajátos léttapasztalatot artikulálnak, amelyre ösztönzőleg hat a szemléletek, kulturális gyakorlatok, mentalitások, identitások ellentmondásos sokszínűsége. Ebből olyan poétikák születnek, amelyek „a kulturális tapasztalat és identitás [...] összetettségét nem ellenpontosítani vagy tagadni, nem is leírni, hanem a beszédmódok, a kódok összetettségében érvényesíteni próbálj[ák].”⁹ Az irodalomtörténész ilyen értelemben elemzi Grendel Lajos *Galerijét* is,¹⁰ de vizsgálati szempontjai a New Hont-regényekre, például a *Mátyás király New Hontban* (2005) című szövegre is illenének, hiszen a grendeli történelmi abszurdot megképző csodás elemek, illetve a vonatkozási/értelmezési kódok folyamatos ütköztetése/átfedése ezekben is alakítja a szövegvilágot.

Multikulturális közelítések

1998-ban jelent meg Talamon Alfonz különleges kötete, amely a multikulturalitás dél-szlovákiai tapasztalatát a nemzetek, kultúrák, szemléletek és ideológiák egyneműsítésére törekvő 20. század végéről az ezen folyamatok elszabadulása előtti időkre helyezi, nosztalgikus, Krúdyt és Hrabalt idéző hangulatban. A *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából*¹¹ című kötet, amelyet a fiatalon elhunyt szerző hagyatékából posztumusz rendeztek könyvbe, nem történelmi tárgyú a hagyományos értelemben, s noha a nagy história eseményeire találhatók benne utalások, sőt maga a cím is ilyet ígér, történelmi vonatkozásai áttételességükben érdekesek. A szöveg világát keresztények, zsidók, magyarok,

⁸ Szilágyi Zsófia: New Hont a térképen (Utószó). In: Grendel, 2011. 163–172. 171–172.

⁹ Papp Ágnes Klára: Mágikus realista történelem. Avagy még mindig és már megint a „határon túli irodalom” értelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. *Korunk*, 2011/3. 3–7. 6.

¹⁰ Papp Ágnes Klára: A mágikus realista anekdota. In: V. Gilbert Edit (szerk.): *A perifériáról a centrum 3*. Pécs: Pro Pannonia/Pécsi Tudományegyetem, 2006. 263–282.

¹¹ Talamon Alfonz: *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából*. Pozsony: Kaligram, 1998.

németek, cigányok stb. népesítik be, keverednek és ütköznek szokásaik, érdekeik, mentalitásaik, rendjeik és világértelmezéseik, de a mindennapok egyszerű emberi történeiseiben, amelyeket a szerző burleszkként látta, mindez végső soron a nem megnevezett (Diószegként azonosítható) kisváros életének vibráló színességét adja. S ebben a sokszínűségben az együttélés nem (nemzeti, ideológiai) hatalmi aktusoknak van kiszolgáltatva, hanem az emberi gyarlóságok szépségének, amelyeken az önmagukat igazságként prezentáló pozíciók is kicsorbulnak. Talamon könyvének, amely a Szlovákiában az 1990-es évek derekán erőre kapó nacionalizmusok éveiben született, tulajdonképpen ez a történelmi kérdésekre adott válasza, ahogy Németh Gábor fogalmaz: nosztalgiaja a „történelem feletti vagy alatti vagy azon kívüli értékekre irányul”¹².

A multikulturális együttélés életvalóságát Hunčík Péter *Határeset* (2008) című regénye dolgozza fel egy határmenti kisváros (Ipolyság) 20. századi történetén keresztül, egy széles család tagjainak különböző nézőpontjából.¹³ A regényben gazdagon sorjáznak az identitások, származási meghatározottságok, világnézeti elköteleződések, történelmi tapasztalatok és életutak, amelyek belülről (az egyes szereplők önelbeszélésében) és kívülről (más szereplők elbeszélésében) is megnyílnak, érzékeltetve, hogy valamennyi pozíciónak van belső igazsága és indoka, s ugyanúgy intoleráns mozzanata is. A szerző törekvése az, hogy bemutassa a régió egyszínűsítő nemzeti (magyar, illetve szlovákkal szembeni sérelmi magyar) megközelítéseinek elégtelenségét, azt, hogy a homogén kulturális (de akár ideológiai) szemlélet alkalmatlan a valóságban egymásba csúszó, az interakcióból is táplálkozó, szinte sosem „tisztá” léttapasztalat megragadására.

Közép-Európa/Felső-Magyarország/Csehszlovákia 20. századi történetének eseményei mind hatással vannak a magyar, német, szlovák kötődésű család három generációjának életére – jórészt nem áll módjukban belőlük kimaradni, illetve szomszédai (zsidók, cigányok) révén vonódnak bele. A vidám családi anekdoták háttérben a századeleji gazdasági fellendülés és a Monarchiára kiterjedő szakmai összeköttetések, az I. világháborúbeli katonai szolgálat, Doberdo, hadi sérülés, első csehszlovák köztársaságbeli konjunktúra és etnikai együttélés (zsidó szál), az 1938-as visszacsatolás (mint visszatérés a természetes mederbe, egyúttal felvidékiént a „se itt, se ott nem megbízható” bélyeg megtapasztalása), a II. világháborús katonai szolgálat, zsidó sorsok, fogság(ok), a háború utáni jogfosztások időszaka, reszlovakizáció és kényszerkitelepítések, a szocialista Csehszlovákiában ideológiai/nemzetiségi meghurcoltatások és az élettér szűkülése, valamint alkoholizmusba/őrületbe forduló traumák történetei bontakoznak ki.

¹² Angyalosi Gergely – Bán Zoltán András – Németh Gábor – Radnóti Sándor: Irodalmi kvartett. *Beszélő*, 1998/7–8. 210–213.212.

¹³ V. ö. Pucherová, Dobrota: Re-centring European Geopolitics: Transnational Identities in the Twenty-first-century Hungarian-language Novel from Slovakia. In: Wiegandt, Kai (ed.): *The Transnational in Literary Studies*. Berlin: De Gruyter, 2020. 189–205.

A narratíva jórészt gyermeki nézőpont(ok)at képvisel, ami a regény derűs hangnemén túl az ártatlan értelmezői tekintet által emeli ki a történelmet alulról megélt, a változó hatalmi kényszereknek folyamatosan kiszolgáltatott, a kevertsége mellett hangsúlyosan mégiscsak magyar nemzetiségű családi közösséget érő atrocitások képtelenségét és értelmetlenségét. Egyben az ideológiai törésvonalakat is láttatja: például hogyan magyarázza az iskolai történelemtanár az 1938-as müncheni egyezményt („müncheni árulás”¹⁴), hogyan az angol nyelvleckéket adó városi öregúr („a dolog sokkal komplikáltabb volt”¹⁵), és hogyan őrzi a családi legendárium („Feri bácsi szerint [...] mi csak azt kaptuk vissza, ami ezer éven át a miénk volt”¹⁶); vagy milyen következményeket hordoz egy megnevezés („Tomi nagyapja azt mesélte [...], hogy hazugság az egész, mert elsősorban azok nem szovjetek, hanem oroszok. Különben apám előtt sem mondhattam azt, hogy Szovjetunió, mert rögtön lekevert egy pofont. Ruszkiakat vagy oroszokat kellett mondani. Iskolába menet pedig azt ismételttem, hogy Szovjetunió, nehogy úgy járjak, mint Hemlík Jano, akinek osztályt kellett ismételnie a szovjetek miatt.”¹⁷) Ugyanez az ártatlan gyermeki nézőpont a hatalmi gépezetben való szerepvállalásokról is fellebbenti a fátylat, például a szlovákiai magyarság öntudatát durván megtaposó reszlovakizációban, amely komoly (vagyonjogilag akár máig is ható) retorziókkal járt azok családjára részére, akik elutasították: „Nemčák nagyapának akkor voltak kapcsolatai, amikor még nem volt proletár internacionalizmus, és a magyarokat vagonokban szállították Magyarországra és a sokolovi bányákba. De ő senkit sem szállítottatott el, mert szerette az ittenieket. [...] Egyszerűen adtak neki egy nyomtatványt, amelyben az állt, az illető elismeri, hogy eredetileg szlovák volt, csak a magyarok miatt feladta a nemzetiségét. Ha az illető ezt aláírta, Nemčák nagyapja elintézte, hogy maradhasson a házában.”¹⁸

A történelmi háttérhez hozzátartozik, hogy a II. világháborút követően a szlovákiai magyar kisebbséget több, a jogait kollektívan felfüggesztő intézkedés érte. A kassai kormányprogram (1945) deklarálta a németek és a magyarok kollektív bűnösségét, a két kisebbség teljes jogfosztásáról az ún. Beneš-dekrétumok intézkedtek, amelyek nemcsak széles körű magyar- (és német)ellenességet indítottak el, hanem akár internálásig vezettek. Ezek alapozták meg a magyar kisebbség viszonylatában a közalkalmazottak elbocsátását, a magyar nyelvhasználat betiltását, az anyanyelvi kulturális élet és oktatás befagyasztását; lehetővé tették a vagyonelkobzást, az 1945–1946-os csehországi kényszermunkára történő deportálást. A reszlovakizáció (visszaszlovakosítás, 1946–1948) egyfajta hűségdeklaráció volt, amely módot adott az állampolgári jogok visszanyerésére és a vagyonelkobzástól,

¹⁴ Hunčík Péter: *Határeset*. Pozsony: Kalligram, 2009. 28.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 41.

¹⁷ Uo. 53.

¹⁸ Uo. 213–214.

illetve a kitelepítéstől való mentesítésre. A magyar nemzetiségűek Magyarországra való kitelepítése (kényszer alatt, marhavagonokban, némi ingósággal) a lakosságcsere égisze alatt zajlott 1947–1949 között. Enyhülést az 1948-as csehszlovák kommunista hatalomátvétel hozott a magyarelles rendelkezésekben, azok, akik itt maradtak, visszakapták állampolgárságukat, lassan megindult a magyar kulturális élet, 1950-től fokozatosan a magyar iskolák is. A tulajdont, érvényesülési lehetőséget érintő intézkedések (államosítás, szövetkezesítés, az értelmiségiek ellehetetlenítése stb.) immár a proletár internacionalizmus jegyében zajlottak, az egész társadalmat érintették, a nemzetiségek asszimilálásának pedig korszakonként is különböző, rejtettebb módszereit alkalmazta az államhatalom.

Hunčík Péter könyve a sok elbeszélő első személyű megszólalása révén a dél-szlovákiai kisváros magyar kisebbségi tapasztalatát egy sokszempontú (multietnikus, világnézetileg, kulturálisan és szociálisan tagolt, illetve az érvényesülési stratégiák mentén is megoszló) értelmezési keretben meséli el. Hozadéka, hogy olyan formát talál ennek a gazdag, de érzékeny anyagnak, amely kisiklatja a homogenizáló megközelítések érvényét.

Külső tekintetek

A szlovákiai magyar kisebbség történelmi viszontagságai azonban nem csak szlovákiai magyar regényeket ihlettek a vizsgált korszakban. A Hunčík-regénnyel nagyjából azonos korszakot tárgyal csallóközi sorsokon keresztül például a budapesti író, Bánki Éva *Esőváros* (2004) című regénye. A mű ugyanakkor annak az ezredforduló körül indult vitának is egyik hivatkozási példája, amely a szlovákiai magyar irodalom mint fogalom és irodalomtörténeti kategória körül bontakozott ki, s amelynek legmarkánsabb érvelése Németh Zoltán irodalomtörténészhez kötődik.¹⁹ A kategória újraértelmezését az irodalomnak szöveghalmazként való felfogása, illetve a rendszerváltást követően az irodalmi tér kitágulása, a határok átjárhatósága indokolta. A vita annak az öndefiníciós problémakörnek a kortársi újragondolása, amelyet tanulmányom elején említettem. Németh Zoltán aktuális ellenpéldák sokaságával cáfolja azokat a sajátosságokat, amelyek a szlovákiai magyar irodalom mint olyan meghatározását hagyományosan lehetővé tették (szerzői identitások/életrajzok mozgása, irodalmi életbeli/szöveg megjelenési/kiadói átjárások, identitásörző/-képző funkciók megváltozása, tematikus/formai behatárolhatatlanság). Ilyen értelemben tesznek szert jelentőségre a nem szlovákiai magyar

¹⁹ Németh Zoltán: Szlovákiai magyar irodalom: létezik-e vagy sem? Néhány fésületlen gondolat egy fogalom lehetőségeiről. In: H. Nagy Péter (szerk.): *Disputák között*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004. 11–28. Németh Zoltán: A szlovákiai magyar irodalom „önreprezentációja”. *Partitura*, 2010/1. 97–104.

lakhelyű szerzők által írt, nem itt kiadott, de szlovákiai magyar témát feldolgozó művek, s illeti meg őket figyelem ebben az áttekintésben is.

Bánki Éva *Esővárosa*²⁰ egy olyan sorstörténetet tár az olvasó elé két csallóközi nagygazdacsalád életét követve, amilyennel a szlovákiai magyar regényirodalomban nem találkozhatunk. A vizsgált korszak szövegei (Grendel, Talamon, Hunčík) főleg kisvárosi iparos, értelmiségi, (kis)polgári tapasztalatokat kamatoztatnak, a falu sorstörténetével a korábbi időszak szerzői foglalkoztak (Dobos, Mács, Duba). Az ő figyelmük homlokterében azonban elsősorban a falu és a paraszti lét átalakulása állt. Ez a biográfiai okokon túl feltehetően a közvetlen tapasztalatra (szövetkezesítés) és ideológiai összetevőkre (munkás-paraszt témák hangsúlya a művészetben) vezethető vissza. Ezzel szemben Bánki Éva regénye egyfajta mezőgazdasági polgárosodási folyamat kezdeteit mutatja be, amelynek a 20. század történései tájainkon nem engedtek kifutást.

A regénybeli elbeszélő módos gazdálkodó családja tudatosan: munkával, modernizációval, befektetésekkel, házasságkötésekkel, intrikákkal, és nem utolsósorban képzéssel, művelődéssel építi birodalmát, amely ambícióból a „dinasztikus” elemek sem hiányoznak. Vállalkozásuknak az emberi tényezőkön kívül a történelmi fordulatok, változó államkeretek és rezsimek szabnak határt: az I. világháború, majd Trianon után a modern csehszlovák állam lehetőségei, a visszacsatolás nyomán a Horthy-féle Magyarország viszonyai, majd a II. világháború, azt követően a magyarok jogfosztása Csehszlovákiában, kitelepítés, vagyonek kobzás, kommunista rendszer. Az elbeszélő paraszttörténelmi életútja azonban más közegekbe is bepillantást enged, például az 1920 körüli Pozsony politikai-hatalmi kolonizációs viszonyaiba, az 1920-as és 1930-as évek Prágájának lüktető értelmiségi és művészvilágának nemzetközi társaságába, a szlovák hegyvidék szegénységébe, majd a kitelepítést követően a népköztársaságbeli magyar vidék szürke kilátástalanságába. Bánki Éva regényének középpontjában kevésbé állnak a nemzetiségi problémák, amit bemutat, az egy olyan családi mentalitás, illetve megküzdési mintázat, amely nem adja meg magát a valóban sűrűn ismétlődő történelmi csapásoknak, azokkal újra és újra bánni igyekszik a maga boldogulására. Végül a szülőföldről való kitelepítés, a kommunista fordulat és a kollektivizálás törli le.

A szintén nem szlovákiai magyar szerzőnek számító Kováts Judit *Elszakítva* (2015) és *Hazátlanok* (2019)²¹ című regényei a szépebb magyar és német kisebbség háború végi és utáni szenvedéstörténetét dolgozzák fel. Témájukkal ezek a munkák is fehér foltot töltenek ki, a kulturális emlékezet számára hiánypótlók, hiszen magyarajkú közösség a régióban (éppen a regényekben tárgyalt kiűzetés következtében) nem maradt. Ráadásul egy másféle történelmi tapasztalat tükröződik bennük: Szepesség Csehszlovákia 1938-as feldarabolását követően a klérofasiszta

²⁰ Bánki Éva: *Esőváros*. Budapest: Magvető, 2004.

²¹ Kováts Judit: *Elszakítva*. Budapest: Magvető, 2015.; Kováts Judit: *Hazátlanok*. Budapest: Magvető, 2019.

szlovák állam része lett, teret kaptak ott a nemzetiszocialista ideológia intézményei, és a szlovák partizánfelkelésnek is helyszíne volt. A regény színteréül is szolgáló Késmárkból a partizánok 1945 januárjában űzték ki a német megszállókat, majd átvették a hatalmat a városban. Megindultak a megtorló intézkedések is – első lépésben a városi elitet adó német és magyar polgárok és birtokosok ellen, a háború után pedig az összecséhszlovák rendeletek értelmében minden német és magyar nemzetiségű polgár ellen: jogfosztás, vagyonek kobzás, internálás, deportálás. Kováts Judit könyvei egy-egy magyar, illetve német kamaszlány sorsán keresztül mutatják be az eseményeket első személyű narrációval, a mikrotörténelmi és női szemszöveget is kamatoztatva. A gyermekorból alig kinőtt, naiv elbeszélők kivételesen élesen érzékeltetik a történések durvaságát: nem értelmeznek, így nem ítélnek el és nem mentenek fel, csak beszámolnak az alig túlélhető átéltekről. Míg Hunčík Péter gyermekelbeszélőinek a szerepe a közvetettségben ragadható meg, abban, hogy narratívájuk a történelmi események eltérő szempontú magyarázatát reflektálatlanul (gyakran humorosan) mossa össze, ami a megközelítések ideológiai vonatkozásaira hívja fel a figyelmet, addig Kováts Judit kamasz elbeszélőinek a szerepe a közvetlenségben van, ami a hangsúlyt magukra a történésekre helyezi. Narratívájuk olyan történelmi tartalmakat is hordoz, ami hiányzik a szlovákiai történelemkönyvekből (a jogfosztások személyes sorsokra lebontott következményein túl például a civil német lakosság ellen a partizánok által elkövetett tömegmészárlást is magában foglalja).

Érdekes megfigyelni, hogy Bánki Éva és Kováts Judit regényei magabiztosabb állításokat tevő narratívák az itt vizsgált, szlovákiai magyar („belső tekintetű”) szerzők tollából származó szövegekhez képest. Mindenesre a kisebbség történelmi életterének és sorsának irodalmi reflektálása nemcsak a szlovákiai magyar irodalom kategóriáját lépi át és von be inspiratív „külső tekinteteket”, hanem a nyelvileg meghatározott magyar irodalom kategóriáját is, hiszen a Grendel-prózából kibontakozó kisváros világát akár Ladislav Ballek szlovák regényeiben, a Hunčík-kötetből kibontakozó univerzumot pedig Pablo Urbányi spanyol nyelvű regényében is felismerhetjük.²²

Történelem és identitás

A két magyarországi író által jegyzett történelmi tárgyú regények a *női írás* szempontrendszer felől nézve is tanulságos következtetéseket hordoznak (a nő a történelemben, a história nőszempontú narratívizálásának strukturális sajátosságai,

²² V. ö. Németh Zoltán: The transcultural levels of minority literary history writing: Hungarian literature in Slovakia. *World Literature Studies*, 14, 2022/3. 96–113. utalás: 109.

alulnézetiség/mikrohíória/alternatív történelemnarratíva stb)²³. Ebben a sorban nem lehet nem megemlíteni N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* (2005)²⁴ című kötetét, noha a tárgya nem történelmi. Egy dél-szlovákiai faluban élő család történetét beszéli el a 20. század második feléből, de műfaja távol esik a családi sagától, szándéka a családi emlékezet feltárása három elbeszélő váltakoztatott megszólalása révén. Az egyrészt tudatfolyam típusú, másrészt képies, harmadrészt metaforikus-mitikus narrációk az olvasóra hagyják a családtörténet, illetve a történelmi kontextus rekonstruálását. A megszólalásokba csak azok a történelmi események kerülnek bele, amelyek a falu/családtagok szűk terébe is betolakodtak: a II. világháború a német, majd az orosz katonák elszállásolása és a bombázásoktól való félelem, illetve a nagyapa fogságba hurcolása kapcsán, a háború után a kötelező terménybeszolgáltatások a hivatali zaklatások miatt, hangsúlyosabban a vagyonek kobzás és szövetkezetesítés, az 1968-as katonai invázió a környéken megjelenő tankok nyomán. Egyébként „kis” életpályák bontakoznak ki, amelyeket a kommunista rezsim lehetőségei határoznak meg: háztáji gazdálkodás, piacozás, a vallás rejtett gyakorlása, a gyerekek számára tanulási lehetőség. N. Tóth Anikó regénye a pillanatra, a statikus képiségre, mediális átlépésekre, álomszerűségre épül, „szilánkos” elbeszélése hártja az időbeli haladást, a dinamikát, a társadalmi-történelmi eseményekből fakadó változást – mintha a történelemtől nem akarna mondani semmit. Illetve a dél-szlovákiai család félszázados történetét feldolgozó narratívának minden bizonnyal éppen ez a történelmi redukció az állítása: a személyes és családtörténetben a történelmi események többdrangú mivolta. Ami annak fényében lehet érdekes, hogy a női írás elmélete szerint a történelem, a lét történelmi szemlélete maszkulin mintázatnak²⁵ számít.

Grendel Lajos *Négy hét az élet* (2011) című regényének a történelemképe szintén szilánkos. A főhős egy életút végéről próbálja összerakni önazonossága támpontjait, miértjeit, családi vonatkozásait. A magyar vidékről a szlovák fővárosba került értelmiségi történetének a háttérben egy társadalmi réteg, a kisvárosi magyar polgárság elsorvadása bontakozik ki. Nem történelmi viszontagságok taposák el, hanem a lassú, de megállíthatatlan változás, ami minden tekintetben elvágja identitása gyökereitől: a nemzeti-kulturális, szellemi-lelki és polgári társadalmi értékeitől. A szerző a szülővárosnak a modernizáció égisze alatt történő, de közben a múlt emlékezetét tudatosan felszámoló átépítésén keresztül érzékelteti: A főhős apja „[b]etegségének a kezdete egybeesett a vasútállomás környéki házak, majd az egész városnegyed ledőzerolásával, de míg a földszintes, falusias parasztporták

²³ V. ö. Görözdí, Judit: Dejiny „ženskou” optikou: Zsuzsa Rakovszky: Tieň hada, Judit Kováts: Bez vlasti, Éva Bánki: Mesto dažďa, Anikó N. Tóth: Úlomky svetla. In: Görözdí Judit: *Dejiny v súčasných maďarských románoch*. Bratislava: Veda/ ÚSVL SAV, 2019. 72–93.

²⁴ N. Tóth Anikó: *Fényszilánkok*. Pozsony: Kalligram, 2005.

²⁵ Cixous, Hélène – Clément, Catherine: *The Newly Born Woman*. [La Jeune Née, 1975] London: IB Tauri, 1996. 63–64.

helyébe új lakónegyed épült, őbenne a pusztulást nem követte a test, a szellem és a lélek megújulása. Az ő sorsa példázta legnyilvánvalóbban, hogy a város és lakói között megbomlott a szimbiózis, ami a legnehezebb időkben is élhetőnek tartotta meg az életet. [...] Röpke egy-másfél évtized alatt a város levetkőzte a múltját.²⁶ De a regényben a fiatal generációnak a változásokat felszívó nagyvárosi életstratégiái sem kecsegtetők, a hagyományos (itt: nemzetiségi, családi, nemi) identitás-keretek radikális átalakulását mutatják.

A szlovák főváros lakótelepi környezete keretezi György Norbert *Klára* (2004)²⁷ című regényének identitáskeresését is. A vidéki kisváros életútmintáiból ide menekülő főhős azonban elvész ebben az idegenségben. Az izgalmas geopolitikai struktúrára (a pozsonyi tömegközlekedés hálózatára) épülő szövegben a nemzetiségi – idegen többségi viszonylat nem kifejtett, de bennfoglalt, a magyar nyelvű narratíva és a következetesen szlovákul használt toponimák (például Bratislava, Petržalka²⁸) ütköztetésében ragadható meg, ami az idegenséget, kiközösítettséget érzékelteti.²⁹ György Norbert szövegbeni radikális nyelvkeverése az identitás nyelvi vonatkozásait világítja meg, ráadásul a szlovákiai magyar irodalomban megkerülhetetlen módon alkot ehhez irodalmi beszédmódot, e tekintetben fontos szólnom a műről ebben az áttekintésben is, noha a kisebbségi sorssal és történelemmel nem foglalkozik. Tudatosít(tat)ja azonban, hogy a többes nyelvi-kulturális kötődés, illetve hatások (ami a nemzetiségi lét egyik alapadottsága) következtében megkérdőjeleződik a „tisztá” nyelvhasználat magától értetődő áttetszősége és problémánélkülisége az irodalmi szöveg számára is. Históriai tárgyon aztán egy másik, sajátos választ a kérdésre egy bő évtizeddel később Száz Pál dolgoz ki a tanulmányom elején már idézett könyvében, amely történelem – örökség – identitás – kultúra – otthonosság – nyelv kölcsönhatásait reflektálja.

A történelemtörténet elmondhatóságának nyelvi problémája áll Szalay Zoltán *A Mária Terézia Kávéház* című elbeszélésének a középpontjában is, amely a *Senki háza* (2021) című, identitásokat és tapasztalatokat szembesítő prózagyűjtemény egyik darabja. A Pozsonyhoz kötődő narratíva az asszimilálódás, illetve megmaradás kisebbségi stratégiáit járja körül, amelyek mögött felsejlenek a történelmi sérelmek és bűnök, valamint a meghurcoltatások családi történetei is az államhatalom-váltások különböző időszakaiból (az I. és II. világháborút után). A szöveg a magyar–szlovák nyelvi kérdés eldöntését egy külföldre származott, nyelvet vesztő családtagon keresztül transznacionális nézőpontba vezeti, s egy jelképes tetteben

²⁶ Grendel Lajos: *Négy hét az élet*. Pozsony: Kalligram, 2011. 120.

²⁷ György Norbert: *Klára*. Dunaszerdahely: Nap, 2004.

²⁸ Pozsony egyik lakótelepe, a valamikori Ligetfalu/Engerau település helyén épült, a magyar nyelvhasználatban Ligetfalu.

²⁹ V. ö. Dušíková, Anikó: Bratislava a jej obraz v literatúre slovenských Maďarov. In: Passia, Radoslav – Barborík, Vladimír a kolektív: *Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918*. Bratislava: Veda, 2023. 397–411. 409–410.

oldja fel: egy imaginárius világban (centrumában „Pozsony Szabadállam[mal], amely nem lett része semmilyen úgynevezett utódállamnak, hanem a saját kezébe vehette a sorsát.”³⁰), s ez imaginárius nyelven, a „saját múlthoz” hozzáférő, „saját nyelvi szigeten” alkotott szövegekben él. Hasonlóképpen transznacionális, pontosabban a transznacionálissal is kibővített a nézőpontja a *Senki háza* című elbeszélésnek, amely egy pozsonyi épület, a Nobel-villa viszontagságain keresztül érzékelteti pontos kistörténetekkel Közép-Európának a 19. század végétől napjainkig ívelő történelmi fordulatait, a mindenkori nemzeti/gazdasági/ideológiai térfoglalók és kiszolgáltatottjaik váltakozó pozícióit. Kozmopolita mágnás, magyar gyáros, szlovák partizán, cigány munkás sorsa bontakozik ki, a tér birtoklása a tét, s a tér pusztulása az eredmény.

Történelem és nyelv

Míg Szalay Zoltánnál a saját múlthoz való hozzáférést, annak elmondását lehetővé tevő „saját nyelvi sziget” egy, a szlovák–magyar dichotómiától távol eső nyelvet jelent, egy mitikus ősnyelvet, a skót gaelt: „egy vesztes nyelv, egy kiszorult nyelv, egy elfelejtett nyelv, amely kívül van az időn”³¹, addig Száz Pál ugyanennek a tartalomnak a megszólaltatásához egy mátyusföldi nyelvjárást használ fonetikus lejegyzésben, vagyis egy szó szerinti saját nyelvi szigetet.

A *Fűje sarjad mezőknek* című kötet az utóbbi évek legjelentősebb alkotásai közé tartozik a szlovákiai magyar irodalomban. A füveskönyv műfaját és szerkezetét használja, elbeszélésében a gyógynövénytani/népi gyógyászati ismereteket létbölcseleti reflexiókkal, legendamesékkal és az oral history történeteket idéző anekdotákkal váltakoztatja, ami különös ritmust és mélységet ad a szövegnek, az olvasót pedig elvezeti egy lokális gyökerű, népi, mágikus világszemlélet archaikus jelenvalóságába. Csehy Zoltán kiemeli, hogy „a régi és a modern magyar nyelv és műfaji tradíciók speciális elegye is.”³² A történelmi tartalom a könyvnek csupán egyik rétegét alkotja, gondolatmenetemet követve itt erre fókuszálok.

Száz Pál kötetének anekdotái a fiktív, beszélőnévvel ellátott dél-szlovákiai falu, Marad hányattatásait mondják el beszéltnyelvi modorban. Az elbeszélő személyes, bár kiléte rejtett marad, sőt, személyessége nem is egyvalakire vonatkozik (pozíciója mögül fokozatosan több egyéni hang/életkor/tapasztalatvilág bontakozik ki), hanem a kommunikációs helyzetre, amelyben családi történeteket idéz fel a fiatal családtag okulására, az olvasót is közvetlen megszólítottként vonva be a tapasztalatok intim körébe. Az anekdoták szereplője *Öregapád*, aki – Esterházy Péter

³⁰ Szalay Zoltán: *Senki háza*. Pozsony: Kalligram: 2021. 197.

³¹ Uo. 193.

³² Csehy Zoltán: Laudáció Száz Pál Sziveri-díjához. *Librarius.hu*, 2022. július 4. <https://librarius.hu/2022/07/04/szaz-pal-sziveri-janos-dijarol-csehy-zoltan-irt/> Letöltés ideje: 2023 május 18.)

édesapám-főhőséhez hasonlóan a *Harmonia caelestis*ben – nem konkrét személy, hanem több pozícióból (többféle élményanyagból) összegyűrt metaforikus figura, aki a történelemhez való hozzáférés személyes jellegét biztosítja, és az örökség közvetlenségét hangsúlyozza. A történelmianekdota-réteg egyébként Száz Pál kötetében a *Bűnök meséje* cikluscím alá rendeződik, minden történelemnarratívához egy-egy bűnfajta társítva.

A történelmi anyagot azok a történelmi és politikai események alkotják, amelyek kihatottak a szlovákiai magyar közösség sorsára, illetve a „nagy” történelemnek azok a mozzanatai, amelyek érintették a falut. Ilyenek: az I. világháború a frontszolgálat révén, utána az impériumváltások közötti pár napos hiátusban kaszás suhancok helyi felkelése, a II. világháború – a falun átvonuló front, bújtatott katonaszökevény epizódja, katonai szolgálat (Don-kanyar), erős fogságtörténetek sora (orosz, amerikai), szökéstörténetek (ezen belül a szovjetek oldalán harcoló csehszlovák csapatok epizódja), zsidó sorsok, a II. világháborút követően kitelepítés Magyarországra és Csehországba, a nemzetiségi jogok megvonása, a nehéz idők: terménybeszolgáltatás/padlássöprés, kulákozás, szövetkezetesítés, az 56-os forradalom. A falut meghatározó hatalmi váltások ideológiáival szemben azonban távolságot tart az elbeszélő, tekintete mindig alulnézeti. A történelem mindenkori kiszolgáltatottjának a nézőpontját tükrözi az alábbi hosszabb részlet, amely Marad 20. századi történetét foglalja frappánsan össze:

„A Gvazdányi grófoké vót a Ómajor a rigi világbo. [...] Oszt a háború után meghāt Ferencjóska, begyűttek a csehék, nekifoktak, hogy meksinájják a kőszártársóságot. Jésztlí mnyē névjezsíté pánové, pogyívějtě sě co sě gyějě v Americe! Monta Maszarikelftárs. Hāt így is vót, aszittík, maj itt is meksinájják a Amērikát, oszt kisēmmitík a Gvazdányijakot, a Ómajorbú még lětt Novázēm. [...] No akkor osztán toborozták a szlovák nípēt, cse nípēt, morva nípēt, hěgyi nípēt, vőgyi nípēt, katalikus nípēt, rěformátus nípēt, lěhet mēnnyi a Novázēmbe, meglássátok, milyen jó lěssz ottand, ott még a kerittis is kóbászbu van! [...] Mer azér csináták ezt a csehék, hogy keverjik a nípēt. Vót is ebbú keverēdis, hajaj! Gyűttek a nípek, kitűztík a kērészťet, min Szenkolonboskristóf Amērikábo. Ezér híjják ikēt, neve is mongya, kolonistákknok, a kolomposkristófrú. [...] No akkor bedót a rencēr, gyűtt mēgin a háború, begyűtt a Hortielftárs a fehír lovon, akkor ezěk a cseszlovák nípěk megjettek, jáj, nyěhcēmě uzs zasz magyarov, cso tu sznami bugyě, cso bugyēmě, istállómestěre a Hortigrófúnak? Akkor visszamēntek oda, ahunnaj gyűttek, ahugyan a rossznyevek kűttík ikēt, vót, ki a falukba bekőttözött, nos ottmaratt maradon. Esztán begyűttek a nímětěk, begyűttek a ruszkík, vígú a komunisták, azok má ki sě akartak mēnnyi. Azok mēg meksináták a komunistamerikát. Eszpersze nemszabadott vót mondanyi.”³³

³³ Száz, 2017. 200.

A „saját nyelvi sziget”, illetve saját nyelv és saját narrációs hagyomány használatának jelentőségére az irodalmi megszólalásban a posztkolonális elméletek hívják fel a figyelmet, hiszen az átvett nyelvi, illetve irodalmi minták eleve strukturálják (a maguk „rendjébe” vonják, azaz elnyomják, kolonizálják) azt a speciális tapasztalatanyagot, amit a történelem kiszolgáltatottjainak „alulról” érzékelő látásmódja képvisel.³⁴ Ezen elméleti megfontolások felől is értelmezhető Száz Pál vállalkozása, az, hogy a szlovákiai magyar (konkrétan a Mátyusföldön megélt) léttapasztalatot, történelmi dimenzióival együtt, mátyusföldi nyelvjárásban, fonetikus átírással közvetíti. A nyelvhasználat továbbá hangsúlyozza a beszélő kilétét, hitelessé téve a mondottakat. A hitelességet erősíti az oral history-elbeszéléseket felelevenítő mesélés is (s hogy a szerző valóban adatközlővel dolgozott, jelzi a köszönetnyilvánítás a szöveg végén), ami a referencialitáson túl az irodalmihoz képest archaikusabb orális elbeszélőhagyományt idézi meg.

Maga a történelmi tapasztalat, amit ez a kötet a *Bűnök meséje* ciklusban ad át, a 20. századi történelem rettenetes bugyrait járja be a hétköznapi falusi szereplők sorsát kísérve, traumatikus élmények változatos sorát tárja fel. Felkavaró történetek, amelyek szélességükben és mélységükben hiányoznak közös (szlovákiai magyar, magyar, szlovákiai, közép-európai, európai) történelmi tudatunkból, a „túl kevés történelem”³⁵, azaz elfelejtett tapasztalattér kategóriájába tartoznak, amit az emlékezeti munka oldhat fel: az elbeszélésük, kontextualizálásuk. Az *Ésíg és keserűség* című fejezet például párhuzamos váltakoztatásban helyezi egymás mellé a falubeli zsidó szereplő és *Öregapád* II. világháborúban átélt meghurcoltatásainak epizódjait, aminek következtében nemcsak egy helyi referenciával bíró, mátyusföldi magyar zsidó sors kapcsolódik a holokausztirodalom narratíváihoz, hanem a nemzsidó kisebbségi hányattatások traumái is élesebb fényben látszanak. A specifikusan sajátjának ez a nagyon erős, az idegenség–ismerőség határán mozgó megjelenítése Száz Pál alkotásában mégsem hordoz zárttságot, a művet a szlovákiai magyar irodalomtól jóval szélesebb irodalmi kontextusokkal köti össze. A posztmodern részbeszédmóddjaként felfogott mágikus realista írásmód³⁶ értelmezési keretében egy minden tekintetben a saját hagyománnyal megalapozott közép-európai mágikus realizmus releváns szövegének mutatkozik.

³⁴ V. ö. Bhabha, Homi K.: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *A kultúra narratívái*. Budapest: Argumentum, 1999. 85–118. Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris, 1997. 60–85.

³⁵ Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In Thomka, Beáta (ed.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest: Kijárat, 1999. 51–67.

³⁶ L. Béneyei, Tamás: *Apokrif iratok*. Debrecen: Kossuth EK, 1997.

Összegzés

A nemzetiségi (sors)regény műfajmintája az ezredforduló utáni szlovákiai magyar prózában a szépirodalmi megszólalásmódok számára kiüresedett, ami nemcsak a perspektívák általános – posztmodern hozta – elbizonytalanodásával és a történelmi elbeszélést szélesen érintő szemléletváltással függ össze, hanem sokkal inkább azzal, hogy a kisebbségi történelem sérelmi megközelítésével szemben inspiratívabb, a kortársi gondolkodás kérdéseit is reflektáló, művészi szempontból is izgalmasan sokszínű megközelítések jelentek meg. Maga a téma, azaz a nemzetiségi közösség életét meghatározó történelmi események és hatásuk azonban elevenen él a szövegekben. Sőt, egyes tartalmi mintha csupán ezekben az évtizedekben, egyrészt az ideológiai diktátumok és tiltások megszűntét hozó rendszerváltást követően, másrészt a kollektív emlékezetnek a kulturálisba fordulásához szükséges (Jan Assman szerint nagyjából negyven évnyi) időtávlat elteltével jutnának először szóhoz.

Jellemző, hogy a szövegek inkább az eseményeket jelenítik meg, semmint értelmeznek. Távolságtartásukat a humor, abszurd, burleszk eszközeivel érzékeltetik, illetve a történelemtörténetek nézőpontjain keresztül, amit vagy individualizálnak, vagy megsokszoroznak. A vizsgált irodalmi művek minden esetben a nagy történelmi narratívák ellenében szólnak, mikrohistóriai anyagot láttatnak, a történelemnek kitett ember/közösség alulnézeti látószögét képviselik. A nemzetiségi történelem tárgyalásában megjelennek a nemzeti, illetve kisebbségi-többségi megközelítéseket átértelmező multikulturális és transzkulturális szempontok is. A múlthoz való hozzáférés a személyes identitás felől kap nagy hangsúlyt, ami a művek túlnyomó többségét érinti. Fokozatosan előtérbe kerül a nyelv kérdése, az irodalmi beszédmód a szlovákiai magyar nyelvhasználat adottságait is hasznosítja (szlovákkal kevert magyar, nyelvjárási magyar), mintegy saját nyelvet használva a saját történelmi tapasztalat és a sajátos identitásváltozatok kifejezésére.

Paul Ricoeur egyike³⁷ foglalkozik a történelmi elbeszéléseket alakító tapasztalattér és elvárási horizont³⁸ kapcsán a „túl sok” és „túl kevés történelem” vonatkozásaival, ahol a „túl sok történelem” azokat a narratívákat jelenti, amelyek dominálják történelemképünket, és elfedik a történelmi tapasztalattér elbeszélésükbe nem illő tartalmait. Az irodalmi elbeszélések a történelemről mindenképpen ezekkel szemben fejtenek ki hatást, amennyiben olyan múltanyagot elevenítenek fel, s a kisebbségi sors ilyen, amelyet a „túl sok történelem” irrelevánsnak (mellékesnek vagy felforgatónak) ítél. Ilyen értelemben a tárgyalt, ezredforduló utáni szlovákiai magyar szövegek a „túl kevés történelemhez” nyújtott adalékot képviselnek,

³⁷ Ricoeur, 1999.

³⁸ A tapasztalattér és elvárási horizont fogalmait Paul Ricoeur Reinhart Kosellecktől veszi át.

ugyanakkor abban az emlékezeti munkában is szerepet játszanak, amely a múltat a jelen számára sajátjává teheti.

ELEMZETT MUNKÁK

- Bánki Éva: *Esőváros*. Budapest: Magvető, 2004.
 Bényei Tamás: *Apokrif iratok*. Debrecen: Kossuth EK, 1997.
 Grendel Lajos: *Tömegsír*. Pozsony: Kalligram, 1999.
 Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Pozsony: Madách – Posonium, 2011.
 Grendel Lajos: *Négy hét az élet*. Pozsony: Kalligram, 2011. 120.
 György Norbert: *Klára*. Dunaszerdahely: Nap, 2004.
 Hunčík Péter: *Határeset*. Pozsony: Kalligram, 2009.
 Kováts Judit: *Elszakítva*. Budapest: Magvető, 2015.
 Kováts Judit: *Hazátlanok*. Budapest: Magvető, 2019.
 N. Tóth Anikó: *Fényszilánkok*. Pozsony: Kalligram, 2005.
 Szalay Zoltán: *Senki háza*. Pozsony: Kalligram, 2021.
 Száz Pál: *Fűje sarjad mezőknek*. Pozsony: Kalligram, 2017.
 Talamon Alfonz: *Samuel Borkopf: Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából*. Pozsony: Kalligram, 1998.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angyalosi Gergely – Bán Zoltán András – Németh Gábor – Radnóti Sándor: Irodalmi kvartett. *Beszélő*, 1998/7–8. 210–213.
 Bhabha, Homi K.: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *A kultúra narratívái*. Budapest: Argumentum, 1999. 85–118.
 Cixous, Hélène – Clément, Catherine: *The Newly Born Woman*. [La Jeune Née, 1975] London: IB Tauri, 1996.
 Csehy Zoltán: Laudáció Száz Pál Sziveri-díjához. *Librarius.hu*, 2022. július 4. <https://librarius.hu/2022/07/04/szaz-pal-sziveri-janos-dijarol-csehy-zoltan-irt/> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)
 Dušíková, Anikó: Bratislava a jej obraz v literatúre slovenských Maďarov. In: Pasia, Radoslav – Barborík, Vladimír a kollektív: *Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918*. Bratislava: Veda, 2023. 397–411.
 Elek Tibor: *Grendel Lajos*. Budapest: MMA Kiadó, 2018.
 Görözdí Judit: Strategie identyfikacji narodowej w prozie węgierskiego pisarza ze Słowacji – Lajosa Gendela. In: Goszczyńska, Joanna (ed.): *Procesy*

- autoidentifikáci na obszarze kultur šrodkowoeuropejskich po roku 1918.* Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2008. 147–156.
- Görözdi, Judit: Dejiny „ženskou” optikou: Zsuzsa Rakovszky: Tieň hada, Judit Kováts: Bez vlasti, Éva Bánki: Mesto dažďa, Anikó N. Tóth: Úlomky svetla. In: Görözdi Judit: *Dejiny v súčasných maďarských románoch.* Bratislava: Veda/ÚSVL SAV, 2019. 72–93.
- Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Budapest: Osiris, 1997. 60–85.
- Koselleck, Reinhart: *Geschichte, Geschichten und formale Zeitstrukturen.* München: Fink, 1973.
- Mezey László Miklós: A szlovákiai magyar sorsregény kezdetei. *Hitel*, 2010/10. 78–90.
- Németh Zoltán: Szlovákiai magyar irodalom: létezik-e vagy sem? Néhány fésületlen gondolat egy fogalom lehetőségeiről. In: H. Nagy Péter (szerk.): *Disputák között.* Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004. 11–28.
- Németh Zoltán: A szlovákiai magyar irodalom „önreprezentációja”. *Partitura*, 2010/1. 97–104.
- Németh Zoltán: The transcultural levels of minority literary history writing: Hungarian literature in Slovakia. *World Literature Studies*, 2022/3. 96–113.
- Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái.* Budapest: Kijárat, 1999. 51–67.
- Ricoeur, Paul: Történelem és retorika. Ford. Asztalos Éva, Somlyó Bálint. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája.* Budapest: Kijárat, 2000. 11–24.
- Papp Ágnes Klára: Mágikus realista történelem. Avagy még mindig és már megint a „határon túli irodalom” értelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. *Korunk*, 2011/3. 3–7.
- Papp Ágnes Klára: A mágikus realista anekdota. In: V. Gilbert Edit (szerk.): *A perifériáról a centrum 3,* Pécs: Pro Pannonia/Pécsi Tudományegyetem, 2006. 263–282.
- Pucherová, Dobrota: Re-centring European Geopolitics: Transnational Identities in the Twenty-first-century Hungarian-language Novel from Slovakia. In: Wiegandt, Kai (ed.): *The Transnational in Literary Studies.* Berlin: De Gruyter, 2020. 189–205.
- Szilágyi Zsófia: New Hont a térképen (Utószó). In: Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban.* Pozsony: Madách-Posonium, 2011. 163–172.
- White, Hayden: *Metahistory.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.

SZERBHORVÁTH GYÖRGY*

A megtalált háború

Trauma és identitás a fiatalabb vajdasági magyar írók műveiben

The Found War. Trauma and Identity in the Works of Younger Hungarian Writers from Vojvodina

ABSTRACT: From the 2000s, young Hungarian writers from Vojvodina who grew up in Serbia during the South Slavic wars of the 90s appeared in literature. Although they had no primary war experience, the problem of the hinterland appeared in their works: fear, poverty, flight, migration, national identity, being a minority, and the problem of the motherland. This literature can be called the post-traumatic literature of a post-war generation, which brings a special color to Hungarian literature in general.

KEYWORDS: war, literature, trauma, identity, Vojvodina

„Jöjjön át 5 órára, majd megbeszéljük a háborút” – mondja a szalont vezető hölgy egyik vendégének valamikor 1914-ben, a Nagy Háború alatt Párizsban.¹ Ezt Marcel Proust jegyezte fel *Az eltűnt idő nyomában* befejező kötetében, *A megtalált időben*. A regényfolyam záróakkordjában – emelik ki többnyire az értelmezők – Proust számot vet egész művészetfelfogásával; itt hangzanak el a tételmondatok az emlékezeztéről is. Továbbá, hogy ez egy metaregény, amiben önmagát szemléli, és Proust csak önmagáról beszél. Békeidőben talán én magam sem figyeltem fel volna arra (miképpen amikor először olvastam), hogy a regény harmada valójában – háborús irodalom. Mivel Proust beszámol a hátszág mindennapjairól, arról, hogy ki mit gondol győzelemről vagy vereségről, életről és halálról, a férfiak hősiességéről és a katonák nyomorúságáról, a hazafiak hamis okfejtéseiről és a média hazudozásáról, a pacifizmusról és a militarizmusról, vagy éppen arról, a franciák hogyan utálkoztak Beethovenről (miképpen 2022-ben orosz művészek, már régen

* A szerző szociológus, a TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. E-mail: horvath.gyorgy@tk.hu

¹ Proust, Marcel: *Az eltűnt idő nyomában VII. A megtalált idő*. Fordította: Jancsó Júlia. Budapest: Atlantisz, 2009. 44.

halottak is tiltólistára kerültek). Proust ír az eluralkodó félelemről, vagy az aggodalomról, vajon mi lesz a hazatérő megsebesült fiatalokkal, miközben úgymond zajlik a társadalmi, a szerelmi és a mindenféle élet... Ugyanakkor az ukrainai háború alatt e sorokat döbbenetes olvasni, hisz mintha semmi sem változott volna bő egy évszázad alatt.

Számunkra, akik éltek az egykori jugoszláviai tájékon a kilencvenes években, a háborúsnak mondott irodalom korántsem nóvum, de ahogyan a háborúknak is legfeljebb a terepen van vége, a fejekben nem, úgy háborús irodalom sem csak a háború alatt születik, sőt. Tanulmányomban annak nézek utána, mi történt a vajdasági magyarok irodalmában a posztháborús időszakban, különös tekintettel a fiatalabb generációra – mert mint kiderül, van mit olvasni.

A háborús és a posztháborús írógeneráció

Proustot itt mint véletlenül elém került olvasmányt idéztem fel – lám, miből is lehet háborús irodalom, azt elsőre nem is gondolnánk. Látszólag nem is az, nem harctéri eseményekről számol be (bár egy Párizs elleni Zeppelin-támadásról igen). De akkor mi a háborús irodalom? A filmek kapcsán egyszerűbb a válasz: háborús film az, amiben lőnek a fronton, sebesülteket, halottakat látunk, hősök és áru-lók a főszereplők, partizánok és ellenállók a hátszországban, és persze mind a háború idején játszódik, korhú díszletek között. Ugyanakkor a póre realizmus ma már sokkal kevésbé jellemzi az irodalmat, mint a filmet, amely a digitális technológiával szinte szó szerint a szobánkban robbant, a katonák a heverőnk mellett véreznek el, az élmény szinte életszerűbb, mint a valóságban. Az irodalom ennél finomabb. Ráadásul a nyers leírás sokszor inkább „csak” dokumentarista próza, semmint szép-irodalom. Ezt véltem érzékeltetni, amikor két évtizede a vajdasági magyar íróknak az 1990-es években, illetve az ezredforduló utáni pár évben írott műveit tanulmányoztam.² Születtek remekművek, így az újvidéki Végel László *Exterritórium* című esz-szénaplója/regénye, vagy Tolnai Ottó művei, aki a 90-es évek közepén költözött el Újvidékről Palicsra. De az alkotások többsége inkább kurzusmű volt, mintha egy-egy író úgy érezte volna, megvan a nagy téma, a háború, eljött az ő ideje.

Ugyanakkor a frontot megjárt, akkor fiatal vajdasági magyar katonák közül egy sem jelentkezett háborús szépirodalmi művel (a később íróvá váló vajdasági magyar írók többsége ekkor elmenekült az országból, vagy még túl fiatal volt a katonai szolgálatra). Egyet kivéve, az 1972-es születésű, Robert Yugovich írói néven publikáló topolyai szerzőt, aki *Hontalan hazafi* címmel,³ magánkiadásban jelentette meg a hátoldali szöveg szerint „kordokumentummal felérő regény”-ét, amelyben

² Lásd: Szerbhorváth György: *Háború, irodalom – háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991–2005)*. *Regio*, 2005/3. 89–119.

³ Robert Yugovich: *Hontalan hazafi*. Robert Yugovich Média, Film és Kiadó Kft. [2014].

„a délszláv háborút elfogulatlanul ábrázolja”. A szerző állítása szerint 1990-ben vonult be a Jugoszláv Néphadseregbe, majd Koszovón és Bosznia-Hercegovinában szolgált különleges egységekben, és a harctéri élményeit írta meg egy vajdasági magyar szemszögéből. Miután dezertált, 1995-ben Hollandiába emigrált, ahol többek közt kábítószer-kereskedelemmel foglalkozott balkáni és magyarországi kapcsolatokkal. 2007-ben adta fel magát a magyar hatóságoknak, éveket ült, és a börtönben írta meg e könyvét is több másikkal egyetemben, amelyek maffiakorszakáról szólnak. Megtért bűnözőként, majd vállalkozóként azután fel is hagyott az írással („elfogyott a témám”), és noha történetei érdekeseznek mondhatók és hiteleseeknek, tárgyszerűnek tűnnek, könyveinek irodalmi értéke kisebb, vélhetően nem is szépirodalomnak szánta (mindazonáltal ezek elég jól fogytak a lektűrök piacán, köszönve témáinak és a megírás módjának). A mű ugyan példátlanak tűnik, de épp példátlansága miatt – erős a gyanúm, hogy erősen szerkesztett is – nem tekinthető az elemzett korpusz részének. (Ahogyan a szabadkai bér- és tömeggyilkos, Magda Marinko „önéletrajza” vagy a kalandor Eduardo Rózsa-Flores könyvei sem a horvátországi háborúról.)

Másfelől a háború témája színvonalas módon jelent meg éppen az 1992-ig létező újvidéki *Új Symposion* folyóirat egykori szerkesztői által Veszprémben megalapított *Ex Symposion* folyóiratban. Ám az is láthatóvá vált, hogy az átélt élményeken alapuló önéletrajz vagy az esetleg mások tapasztalatait megörökítő történetek önmagukban még nem teszik esztétikailag eredetiekké, hitelessé a szövegeket – saját nyelvet kell találni, azt létre kell hozni, hogy a háborúval kapcsolatos írás (szép)irodalommá is váljék. Azt nem állítom persze, hogy nem születtek izgalmas művek, sőt, így például a menekülés, az otthon elvesztése, a haza kérdése kapcsán is, de mintha a vajdasági magyar írók kevésbé tudták volna megragadni a háborút (amit végül is át sem éltek a maga valóságosságában, kivéve például Újvidék vagy Palics bombázását), inkább menekültek voltak, illetve mintha nem találtak volna hozzá új *saját nyelvet*.⁴

Aztán a 2010-es évek elejétől (de akár már az előző évtizedben is) felfigyelhetünk a vajdasági magyar írók egy új generációjára, amely tagjainak túlnyomó többsége a kilencvenes években még gyerek, kamasz volt. Elsődleges élményük, már amire emlékez(het)nek, inkább a szegénység, a mindennapi félelem, a *sötétség* volt, semmint magának a háborúnak a valósága, de kiderült, hogy ez a háború utáni generáció – teljesen érthető és mondhatni tipikus módon – traumatizált, igenis van olyasmije, amit háborús élménynek nevezhetünk, még ha az másodlagos is. És van mit mondaniuk is, nyelvet keresnek és kreálnak hozzá. És számos olyan mű született több alkotó tollából, amely mind az olvasók körében, mind szakmai téren elismertséget kapott. E tanulmányomban tehát velük szeretnék foglalkozni.

⁴ A háború irodalmának fogalmáról I.: Orcsik Roland: Az emlékezet maradványa – A délszláv háborús diskurzus autopsziája. *Kalligram*, 2011/1.

Előljáróban azonban meg kell jegyeznem, hogy az anyaggyűjtés során kiderült: tanulmányom – szerencsére – bizonyos szempontból nem lesz hiánypótló, így inkább más vonatkozásokra hívnám fel a figyelmet. Ugyanis különösen a szóban forgó írónemzedék kortársai, vagy még fiatalabb irodalomkritikusok, -történészek és -tudósok kritikáira, elemzéseire bukkanhatunk (hogy ez számbelileg sok vagy kevés, az igencsak relatív, ám akár soknak is mondhatjuk, ha azt vesszük, hogy az írók előszeretettel panaszkodnak recepciójuk hiányára, még ha az esetleg létezik is). Így a Vajdasághoz származásilag nem kötődő Deczki Sarolta *Húsz év múlva – Az utóbbi évek vajdasági háborús irodalmáról* címmel írt tanulmányt, amely az újvidéki *Híd*-ban jelent meg,⁵ általában említve meg: „Úgy tűnik, a kortárs irodalom egyre érzékenyebben reagál társadalmi kérdésekre, melyek között éppúgy jelen van a közelmúlt feldolgozatlan vagy kevésbé feldolgozott traumáival való szembenézés készítése”. A háborús témát mind megíró, mind az ezen írókat elemző vajdasági származású Orcsik Rolandot idézve kiemeli, hogy „háború kapcsán alapvetően kétfajta poétikai eljárás különböztethető meg: az autobiografikus próza, valamint a neorealizmus, ám e kettő nem zárja ki egymást”; általában a szakma pedig traumairodalomnak nevezi ezen szövegeket, amelyek egy-egy sorseseemény köré épülnek (ez itt értelemszerűen a háború).⁶ Deczki Sarolta tanulmányában Danyi Zoltán *A dögeltakarító*, Orcsik Roland *Fantomkommandó* és Sirbik Attila *St. Euphemia* című regényeit elemzi, mivel e három műben:

„A szereplők életvilága a háború hatására gyökeresen megváltozik: a másság és idegen-ség világává válik, ami eladdig többé-kevésbé otthonos volt számukra, de legalábbis áttekinthető, biztonságos”.⁷

A zentai, 1994-es születésű Fehér Miklós az Újvidéki Egyetem magyar tan-székén *Posztháborús traumairodalom a vajdasági magyar középiskolai irodalom-tanításban* című munkájával szerzett mesterdiplomát 2020-ban, vélhetően ennek részleteit olvashatjuk másutt, és készülő doktori disszertációjának témája is ez. Egyik tanulmányában ugyanazt a három regényt elemezi, amelyeket Deczki (hivatkozva is rá), illetve egy másikban újra Sirbik *művét*.⁸ Marija Deduš pedig 2021-ben diplomázott a Zágrábi Tudományegyetem Hungarológia Tanszékén horvát nyelven, munkájának címe magyar fordításban: *A horvátországi háború a vajdasági*

⁵ Deczki Sarolta: *Húsz év múlva. Hid*, 2018/12. 29–45.

⁶ Az idézeteket lásd: Deczki, 2018. 29–30.

⁷ Deczki, 2018. 33.

⁸ Fehér Miklós: *Posztháborús traumairodalom – vajdasági magyar irodalom*. <https://philos.rs/feher-miklos-poszthaborus-traumairodalom-vajdasagi-magyar-irodalom/> (Letöltés ideje: 2023. április 5.); Fehér Miklós: *A tenger motívuma Sirbik Attila St. Euphemia* című regényében. In: Csányi Erzsébet: *Tenger. A VMTDK top témái*. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2021. 9–20. <https://vmtdk.edu.rs/dokumentumok/vmtdk-top-temak-8-tenger.pdf> (Letöltés ideje: 2023. április 5.)

magyar írók prózai műveiben – *A háborús diskurzus a kortárs vajdasági magyar irodalomban „A dögeltakarító” regény példáján.*⁹ Itt tehát szintén Danyi regénye kerül a fókuszba, ahogyan a temerini, 1992-ben Újvidéken született Ternovác Dániel egyik tanulmányában is.¹⁰ Figyelemre méltó, hogy Ternovác egy másik tanulmányában¹¹ két vajdasági költő, Benedek Miklós és Terék Anna köteteiről írt, utóbbiról itt is szólunk majd.

Persze más elemzéseket is említhetnénk, ezekből a munkákból azonban kitűnik, hogy a kritikusok, irodalomtörténészek felfigyeltek egy korpuszra, szerzők egy csoportjára, amelynek tagjai (nevezzük így) háborús irodalmat művelnek. És minduntalan előbukkan náluk a trauma fogalma, a téma, azaz a háború, a trauma kibeszélhetősége, az elmondhatatlan elmondhatósága, a nyelv kérdése. Mint említettem, az elemzett szerzők kritikai recepciója is létezik (sőt, egyesek díjakat is kaptak), mégis, tanulmányomban szeretném tovább fűzni a témát, újabb szempontokat adva, és szociológiai kontextusba helyezni, más szerzőket is beemelve. Erre azért is szükség mutatkozik, mert ha a fenti tanulmányokat, recepciót nézzük – anélkül, hogy ama értelmetlen megjegyzést tennénk, hogy ez vagy az a szerző erről vagy arról a szerzőről, műről miért nem írt a téma kapcsán –, feltűnő, hogy ugyanazon szerzők kerültek előtérbe (korántsem véletlenül). S noha aligha beszélhetünk nagy számokról, szembeötlő egymás körbeidézése is (ennek persze az is oka lehet, hogy mások nem írtak e témáról).

A háborús irodalom definiálási és értelmezési kérdései

Proust kapcsán már felmerült, mit tekinthetünk háborús irodalomnak (legyen az „jelen idejű” vagy épp posztháborús a megírás idejét, de azt is tekintve, hogy a háború utáni időszakról is szól). Érdemes talán összevetni a (poszt)jugoszláv helyzetet, témánkat W. G. Sebald elmékedéseivel, azokat segítségül hívva. Az 1944-ben, a II. világháború utolsó évében Németországban született, később főleg Angliában élő, s korán, 2001-ben elhunyt Sebald többször is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a háború utáni Németországban – noha számosan írtak a háborús időkről olyanok is, akik megjárták a frontot (a legismertebbek Heinrich Böll és Günter

⁹ Deduš, Marija: *Domovinski rat u proznim djelima vojvođansko-mađarskih pisaca. Domovinski rat u proznim djelima vojvođansko-mađarskih pisaca.* Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2021. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:241802> (Letöltés ideje: 2023. március 29.)

¹⁰ Ternovác Dániel: Egy felbomlott létforma vizuális narratívái. *Híd*, 2016/5. 78-87.

¹¹ Ternovác Dániel: *Posztháborús költészet: szilánk, mítosz, álarc. A (dél-szláv háborús irodalom mint paradigma.)* Híd Kör Egyesület honlapja. <https://hidkor.com/publication/348-poszthaborus-kolteszet-szilank-mitosz-alarc> (Letöltés ideje: 2023. március 29.)

Grass) – Németország bombázásáról alig szólt valaki (Sebald a legjelentősebbként Hans Erich Nossackot emelte ki).¹²

Nem alakult ki a „romirodalom”, mondja Sebald, noha a németek többségének a városok bombázása jelentette az elsődleges háborús élményt, mintegy másfél millió civil vált áldozattá, a menekültek száma pedig tízmillió volt csak a bombázások miatt. Miért lett ez tabutémává? – teszi fel a kérdést Sebald több tanulmányában, előadásában,¹³ illetve egy másik, két tanulmányt és egy utólagos reflexiót tartalmazó kötetben,¹⁴ amelyek a nyolcvanas években aztán nagyobb vitákat is kiváltottak a német sajtóban is, nem csak az irodalmi körökben. Sebald kérdései akörül forognak, hogy a bűnösség és a felelősség kérdését félretéve miért nem foglalkoztak a német írók e szörnyű tragédiával? Vajon szégyellték-e a német háborús részvételt, (jogos) büntetésnek tekintették-e a bombázást, ezért nem tematizálták? Vagy egyszerűen mindenki feledni akart, s inkább az ország újjáépítésére helyezték a hangsúlyt stb.?

Egy effajta összehasonlítás billeghet, de érdemes futnunk egy kört. Persze, jelentős a különbség a vesztes Németország és a vesztes Szerbia közt abban a tekintetben is, hogy a szerb rezsim nem volt totális diktatúra, az írók írhattak, a könyvek megjelenhettek, bár a nacionalista diskurzus a kilencvenes években valamelyest elnyomta a háborúellenes hangokat, így a regényeket, verseket, színdarabokat stb. Azaz itt sosem volt tabu a háború, sőt, az írók jó része mintegy kapva kapott az alkalmon, a filmesek nem kevésbé. Az 1999-es bombázás sem volt tabu, sőt, a rezsim mintha bátorította is volna az írókat – a háborúelleneseket is – annak megörökítésére. Ráadásul csak Slobodan Milošević 2000-es bukása után születtek meg a szerbek által elkövetett bűntettekről, népiirtásokról szóló művek is. Azaz Srebrenica, Szarajevó ostroma, a koszovói események részben mainstream irodalmi stb. témákká váltak (a magyaroknál is, így Bencsik Orsolya említi meg a topolyai vágóhídon – állítólag – elégetett koszovói albánokat, de felismerhető események jelennek meg Danyi Zoltán prózájában is, mint látni fogjuk). Nem túl termékeny annak vizsgálata, vajon született-e horvát, bosnyák, szerb, albán vagy más nyelvű remekmű a kilencvenes évek délszláv háborúiról, de egyelőre úgy tűnik, jó néhány alkotás és szerző ugyan ismert, sőt népszerű lett a volt Jugoszlávia területén és angol, német, hovatovább magyar fordításban, de mára mintha ez az érdeklődés alábbhagyott, sőt eltűnt volna. Hogy aztán mi válik remekművé az utókor szemében, az mindig esetleges (lásd Kertész Imre *Sorstalanságának* sorsát), s az írók felé is értelmetlen bármiféle elvárást megfogalmazni.

¹² Sebald ezen írókról *A történelem és a természeti történelem között – A totális rombolás irodalmi leírásáról és A szomorúság konstrukciója* című esszéiben ír. In: Sebald, W. G.: *Campo Santo*. Novi Sad: Kulturni Centar Novog Sada, 2019. 61–93. és 94–109.

¹³ E tanulmányok összegyűjtve csak 2003-ban jelentek meg *Campo Santo* címmel német nyelven, én a szerb kiadásban olvastam, l. Sebald, 2019.

¹⁴ Magyarul: Sebald, W. G.: *Légi háború és irodalom. A rombolás természetrajza*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2014.

Sebald, mint említettem, a német írók felelősségét firtatta, mert a németek kollektív emlékezetéből eltűnt a német városok 1942 és 1945 közötti bombázása, márpedig az irodalomnak feladata – így ő, amivel nyilvánvalóan jó néhányan vitakoznának –, hogy a kollektív emlékezetet megteremtse és megőrizze. Érzésem szerint, mint említettem, idővel a szerb irodalomból inkább eltűnik a kilencvenes évek háborúira való *emlékezés*, annak *megörökítése* (nem túl pontosan megfogalmazva, mert nem is lehet), vagy ha megjelennek is ilyen művek, ez az irodalmi és a szélesebb társadalmi nyilvánosságot különösebben nem foglalkoztatja. Ezért is érdekes, hogy a fiatalabb vajdasági magyar írók egy részénél a téma erőteljesebben jelent meg az utóbbi egy-két évtizedben. Persze a vajdasági magyarok és főleg a fiatalabb írók esetében semmi értelme sincs a felelősség kérdését felvetni, mármint főleg nem a háborúk okán. Számomra azonban egy időben feltűnt, hogy egyes fiatalabb vajdasági magyar írók – párhuzamosan azzal, hogy interjúikban világosan elhatárolódtak attól, hogy bármilyen politikai kérdésben megnyilatkozzanak, mondván, nem az ő dolguk – mintha nem is ezen időkben és nem ezen a vidéken nőttek volna fel. Talán súlyos ítéletem szerint az „apolitikusok” közül a legtöbbjük inkább amatőr és dilettáns módon művelte-műveli az irodalmat. Nem bizonyították, de ők azok, akik magyarországi publikálási lehetőségekhez sosem vagy alig jutottak, míg azok, akik – és akikről szó lesz – nem kerülték el a témát, megtalálták nyelvüket, azok megtalálták magyarországi olvasóikat, és a nevesebb kiadók is megkeresték őket (ez a korábbi vajdasági magyar írógeneráció tagjaira is érvényes). Aligha véletlenül, hisz a téma részben különlegessé is tette őket a magyar(országi) irodalmi nyilvánosságban. Sebaldhoz visszanyúlva: azok a fiatalabb írók nem is találták meg a hangjukat, akik nem „romirodalmat”, háborús irodalmat írtak (persze, jelzem, ez nem kötelező), de (és mert) nem mertek „a külső és belső pusztulás tabujához hozzányúlni”, hogy tehát Sebald kifejezését használjam.¹⁵ Aki azt is hozzáteszi, hogy a tanúk, a potenciális írók esetében „az átélt sok hatására az emlékezet nyilván részlegesen kihagyott vagy kompenzációsan működött”. Illetve: „A katasztrófából menekült emberek megbízhatatlan, félig vak tanúk voltak.”¹⁶ Másfelől, így Sebald, hiányzott az a nyelv, amely alkalmas a tapasztalatok kifejezésére. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, egyes vajdasági magyar íróknak sikerült olyan hangvételt, egyéni hangot találni, amellyel elmesélhetők bizonyos történetek, s nem sztereotip módon reflektálnak az egykori eseményekre. Szó se róla, mivel nem primer háborús tapasztalatokra tettek szert, amitől „félig vak tanúk”-ká váltak volna, ez mégsem lehetett annyira traumatikus a számukra, mint a háborúk, bombázások közvetlen átéelőinek, akikből esetleg írók lettek.

Itt jegyezném meg, hogy noha a melankólia a háborús irodalom egyik gyakori jegye, ami egyébként megjelent az idősebb írógeneráció egyes, főképpen újvidéki

¹⁵ Sebald, 2014. 19.

¹⁶ Sebald, 2014. 33.

tagjainál Szerbia 1999-es bombázásának leírásánál, amit helyben éltek át, a tárgyalandó szerzőinknél ez nincs meg. A melankólia, legalábbis freudi értelemben, mindig egy elvesztett tárgy vagy valami más utáni gyászban mutatkozik meg,¹⁷ s noha több műben is ott az ország, Jugoszlávia – és a tenger – elvesztésének motívuma, ám ezek az írók még elég fiatalok voltak ahhoz 1991-ben, Jugoszlávia szétesésekor, hogy a melankolikus nosztalgia esetükben felmerülhessen, vagy ha fel is merült, elnyomjon minden mást. Itt jegyezném meg előljáróban azt is, hogy e posztháborús íróknál nincsenek háborús történetek (vagy alig), nincsenek hősök, illetve áldozatok, mint a klasszikus háborús irodalomban (és főleg a filmben), melyeknek többnyire elengedhetetlen szereplői, kellékei a jók, és a rosszak (de némi dilemma után legalábbis követelmény, hisz ez élteti a művet, hogy a végére világosan derüljön ki, ki a hős, ki az áldozat).

Akadhat még egy párhuzam, még ha erőltetettnek is tűnik, de felvethető. Sebald Böllt említette meg, tovább fonva *a miért nem emlékeznek és miért nem írták meg* témáját, aki szerint „a kollektív gyökérvészítés eme megtapasztalásában keresendő talán a nyugatnémet utazási láz eredete, az az érzés, hogy sehol sem lehet megmaradni, hogy mindig már máshol kellene lenni”.¹⁸ A szóban forgó vajdasági magyar művek egy részében is a gyökérvészítés témája jelenik meg, az előbb idézett érzés: az alakok sem otthon, sem másutt valójában nem tudnak megmaradni, állandó téma a megvalósult, ideiglenes vagy végleges, vagy éppen tervezett emigráció, a helykeresés, a vándorlás, az utazás (bár ez nem turistaláz, mint amire Böll utalt a németeknél). Mivel többnyire egyfajta önéletírás folyik, előtűnik az is, hogy a szövegek, legalábbis a prózaiak egyes szám első személyben íródnak. A tradicionális forma már nem is elegendő a kifejezésre és a feldolgozásra, ez már a II. világháború után is részben kiderült, s ehhez a tudomány (pszichológia, pszichiátria) újabb eredményei, a posztraumatikus szindróma „felfedezése” is hozzájárultak. Azaz kevésbé jellemző a lineáris történetmesélés (leginkább még Danyi Zoltánnál), s ahogyan szétesik az ország és a család (egyik a másiknak akár a metaforája is lehet, az ország szétesése okozhatja a családot), úgy a diszfunkcionális, anómikus társadalomban dezorientálttá válik az egyén is – aki aztán útnak indul lelki békéjét keresve.

Ki a vajdasági magyar író?

Talán előbb meg kellene határozni azt is, kit is tekintünk vajdasági magyarnak, illetve vajdasági magyar írónak. Nem kérhetjük el tőlük, mint a határon, az útvevőket, vagy érdeklődhetünk anyakönyvük után a hivatalban. Mert akikről szó lesz, ma vagy Magyarországon élnek, vagy éltek ott is egy időben, éppen a háború alatt.

¹⁷ Minois, Georges: *Az életfájdalom története*. Budapest: Corvina, é. n. 298.

¹⁸ Sebald, 2014. 42.

A hetvenes és nyolcvanas években születtek, így akad, aki már betöltötte ötvenedik életévét, de megúszta a katonai szolgálatot. Am mindnyájan a Vajdaságban töltötték gyerekkorukat, illetve részben a háborús kilencvenes éveket. Emlékezetük tehát mindenképpen a Vajdasághoz kötődik, és témájuk is gyakran *vajdasági* és sok tekintetben *magyar*. Lejtmotívum az aggodás az apa iránt, akit elvihetnek a háborúba katonának, folyamatosan jelen van a szorongás, a kamaszkori útkeresés, a szerelem megtalálása. A háttérben ott zúg a tévében a háborús propaganda, látják a képernyőn a bombázást, a halottakat. Mindenki szegénnyé válik, és mindenki menekülne, s ha lehet, meg is teszi. Gyakran megjelenik a tenger – ami a vajdasági magyar irodalom fontos metaforája (volt) Tolnai Ottó révén –, illetve tengerparti városok, Dubrovnik, Rovinj, illetve Szarajevó és más egykori jugoszláviai városok a helyszínek. Azonban a szóban forgó munkák leginkább a vajdasági magyarok által lakott településeken játszódnak, így felismerhetően – ha olykor kimondva nem is – Zentán, Topolyán, Szabadkán, Óbecsén, Kishegyesen, s ezek mellett jelennek meg a magyarországi, az adriai, az ex-jugoszláviai és nyugati helyszínek. Vagyis túlságosan nem erőltetett, ha lehatárolunk egy korpuszt, amit fiatal vajdasági magyar posztháborús irodalomnak nevezünk. És (poszt)traumairodalomnak.

Hogy ki/mi a vajdasági magyar, ezen belül író, az nem pusztán a szokásos identitás(politikai)- kérdés, annak ellenére, hogy mára kikopott a vajdasági magyar irodalmi közéletből a kérdés, hogy hová tartozik ez az irodalom, minek is nevezük az egykori jugoszláviai, illetve szerbiai/vajdasági magyar irodalmat, amit már „magyar nyelvű irodalom a Vajdaságban” címszó alatt is megtalálhatunk. Egy legutóbbi irodalompolitikai eset, amikor az újvidéki Forum Könyvkiadót alapító és felügyelő szerbiai Magyar Nemzeti Tanács egyes könyveket – ezek szerzői közül többekről is szó lesz – kihúzatott a kiadandók közül, mert íróik ugyan vajdasági származásúak vagy kötődésűek, de ma Magyarországon élnek, azt bizonyítja, hogy ma is van tétje a *ki (lehet) a vajdasági magyar író* kérdésének.¹⁹

A traumairodalom

De mit is értsünk traumán? Mitől poszt a poszttrauma? És hogyan jelenik és jelezhető meg az irodalomban? Mivel a magyar irodalomtudományban ez mára már bevett téma, csak pár mondat emelnék ki a kérdéskörrel behatóan foglalkozó Menyhért Annától: „[...] a trauma akkor válik irodalmi értelemben elmondhatóvá, ha kialakul az ehhez szükséges irodalmi nyelv. Ez a nyelv nem elfedi a traumát, nem hallgat róla, hanem színre viszi a törést, azt, hogy a trauma előtti nyelv alkalmatlan a trauma elmondására. [...] Ez a nyelv már nem lehet gyanútlan: sokkal

¹⁹ A történet feldolgozását I. Krusovszky Dénes: Családi ügyek. *Magyar Narancs*, 2023. május 25. 25–27.

inkább a kételyt, a bizalmatlanságot magában foglaló, a megszakítottság és a szorongás emlékét őrző, az uralhatatlanság tudását elfogadó, a másikat így megszólító mégis-beszéd.”²⁰ Mára tehát kiterjedt szakirodalma is van a magyar traumairodalomnak, melynek elsődleges témái elsősorban a holokauszthoz kapcsolódnak (az I. és II. világháborús magyar háborús irodalom pedig valójában, de részben bizonyára eltűnt a süllyesztőben, akárcsak 1956), de a 2000-es évektől előtérbe került például az apa, a szülő ügynökmúltjával való szembesülés, de a szocializmus falusi, vidéki szegénységében átélt traumatikus gyerekkor is.

Ha a Vajdaságot nézzük, aligha véletlen, hogy a 2000, de különösen a 2010 után színre lépő, immár a zsenyéken, az első próbálkozásokon túl könyveket (regényeket, próza- és versesköteteket) publikáló fiatalabb nemzedék részben az akkor már szabadkai székhelyű *Symposion* traumaszámaiban mutatta meg magát (bár ez a generációs jelenlét, csoportformálódás megfigyelhető volt az újvidéki *Hid* folyóiratban is) – minden különösebb nemzedéki tudat és szerkesztőségi együttlét nélkül. A mindig is különleges dizájnú folyóiratot ma is Sirbik Attila főszerkeszti, és egy kifejezetten képzőművészeti, tehát voltaképpen szöveg nélküli traumaszámon (2016. 66/2. szám) kívül két hagyományosabb, ahogyan a fedőlapon is jelzik, „trauma/nosztalgia” szám is készült, az első 2012–2013-ban (61. szám), majd a második 2016-ban (66. szám). Jeles magyarországi és vajdasági magyar és délszláv szerzők mellett itt megtalálhatók azon fiatalabb vajdasági magyar, illetve már Magyarországra áttelepült szerzők, akik munkássága jelentős részének egyfajta hátterét adják a kilencvenes évek Jugoszláviája/Szerbiája/Vajdasága, azaz a háborús idők, így Sirbik Attila, Orcsik Roland, Terék Anna, Bencsik Orsolya, Pressburger Csaba, Jódal Kálmán, Szögi Csaba és mások. Ezen íróknak – közülük egyesekről külön lesz szó – egyébként nem csak itt publikált műveiben jelenik meg az etnikai és egyéb konfliktusokkal teli időszak, kifejezetten akár a háború, pontosabban inkább a hátországa, az elvándorlás és a menekülés. Azt ugyan nehéz megmondani, bár feltételezhető, hogy a „trauma/nosztalgia” első számának első írását programatikusan szánta-e a szerkesztőség, de véletlennek ismét aligha mondható a *Lyukas labda* című írás publikálása. Pedig a Stephen Bozen „művésznevű” szerző (Bózsó István 1982-ben született, Királyhalmán él) nem is író (az alternatív politikai nyilvánosságban volt ismertebb), és írása sem mondható kifejezetten szépirodalomnak, inkább önéletrajzi jellegű történetnek arról, hogy az elbeszélő édesanyjával meglátogatja tartalékosként szolgáló apját valahol a már rommá lőtt Baranyában. Itt aztán az öccsével együtt átesnek a tűzkeresztségen, részeg apjuk ugyanis megengedi, hogy löjjenek párat a fegyverével. Otthon aztán a tata kérdezi meg az anyát, hogy van a fia, azaz az apa. A válasz: „Elment az esze!” Végül pedig a fronton kapott labda, amit az ifjú otthon megpróbál felpumpálni, felrobban: „Órákig csegett a fülem.”

²⁰ Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Budapest: Anonymus – Ráció, 2008. 6.

Az írás ugyan nem remekmű, de magának a témának a felidézése és a történetvégi „poénok” annál jelképesebbek. Hogy igaz-e a történet, nem oly lényeges, de akár joggal feltételezhetjük, az elbeszélő 9-10 évesen élte ezt át Baranyában, majd idézte fel húsz évvel később. A kulcsszó itt a gyerekkor – a pszichoterápia is általában rögtön ide nyúl vissza –, a részeg apa, a labda felrobbanása mint a háború metaforája. Mindaz, amit elfelejtünk egy időre, ám a trauma később visszatér úgy, hogy magunk sem értjük, mitől is jelenik meg az életünkben, az emlékezet révén mégis tudatosulni fog, és rossz (köz)érzetet szül.

Ilyen értelemben tehát a „nem-író” Stephen Bozen talán nem is tudatosan nyúlt vissza, nem úgy, mint a második nosztalgia/traumaszám bevezető interjújában a profi irodalmár Orcsik Roland. A kétnyelvű, óbecsei, 1975-ös születésű író 1992-ben került át Magyarországra, s nemcsak irodalomtudományi, hanem szépirodalmi művei egy részének mögöttes terét a hátország adja (ő maga nem volt katona a háborúk alatt, mint jeleztem, ma is Szegeden él, egyetemi oktató). 2016-os *Fantomkommandó* c. regénye²¹ más városokkal összemixelt szülővárosában játszódik, azaz egy kisvárosban, ahol mindenki elszenvedi a történelmet, pontosabban a háború mögötti jelent, a borzalmakat. Ez sem kifejezetten önéletrajzi motívumokkal dúsított regény, talán több a fikció – és persze itt sem a valóságosság a lényeg, nem ettől válik vagy válhat hitelessé a mű. Ahogyan – akárcsak a többi munka kapcsán, amelyekről még szó lesz – nem igazán érdemes felvetni, hogy „kiírás”-ról van-e szó, tudniillik hogy a szerző számára úgymond a regényírás egyfajta pszichoterápia is, a traumák feldolgozása az emlékek feltárása, megírása révén. Ahogy Orcsik nyilatkozta a már idézett interjúban: „A regényemben úgy tombol a háború, hogy egy pisztolylövés sem dördül el, hasonlóan ahhoz, ahogyan a The Cure zenekar pornográfiának nevezte el az egyik lemezét, miközben egy explicit pornójelenet sincs a borítón, illetve a dalszövegekben.”²² Másfelől Orcsik megjegyzi a háborús irodalom kapcsán, hogy „a kérdés azon áll vagy bukik, hogy jó vagy rossz műveket kaptunk-e? Ez tehát esztétikai, poétikai probléma”.²³ Másfelől pedig a trauma szót már annyit használták, mondja, hogy divatossá válva kipukkant.

A hátországban

A hátország sajátossága szinte mindegyikük művében ugyanaz: a szegénység, a kiszámíthatatlanság és kilátástalanság uralkodik. Erkölcs tulajdonképpen nincs is: amíg a fronton ölnék és halnak, itt is lopnak, csalnak, hazudnak, hiszen másképp túlélni sem lehet. Kétes alakok jelennek meg: csempészek, ügyeskedők, tolvajok,

²¹ Újvidék – Budapest: Forum – Kalligram, 2016.

²² Šimon Vuletić, Viktorija: Alapos hentesmunka. Beszélgetés Orcsik Rolanddal. *Symposion*, 2016/66. 14–17., 14–15.

²³ Uo. 15.

de akár feltételezett gyilkosok is. A gyerek anómikus világba születik bele, és kamaszként – amikor egy normális világban is a helyét keresné – ebben a rendnélküliségben kellene megtalálnia magát, megérteni szüleit, a felmenőket (ami szintűgy különben sem kis *munka*), építeni baráti és esetleges párkapcsolatait. Zavaros etnikai viszonyok uralkodnak, menekültek jelennek meg, más nyelvvel, kultúrával találkozni – miközben tinédzserként a saját identitáson kell dolgozniuk. Boldogulni és boldoggá válni ott, ahol, úgy tűnik, senki sem lehet az, és a legkézenfekvőbb emigrációs forma az elvándorlás, sőt, a menekülés. Ez egy felnőtt számára is túl sok kihívás lenne, nemhogy egy gyereknek, kamasznak tíz éven át. Márpedig mindez jellemzi szerzőink életháttérét, nem „a felhőtlen, boldog gyerekkor”. Kamaszként sem adatott meg az idealizmus, a Nagy Igazságok utáni filozófiai kutakodás, még a Szépbe, az esztétikumba sem lehet elmenekülni a pőre valóság elől. Az értékek nem is relatívak, hanem egyszerűen nem léteznek. Túlélni kell először is, és olykor az erőszak sem csak a frontokon jelenik meg: azt egyfelől behozza a házba a tévéhíradó, másfelől ott van a szomszédban, az utcán is. Tehát ez a háttér, ezek a motívumok emelhetők ki műveikből az elemzés perspektívájából.

Ezek az elemek a fiatalabbak között legkorábban talán Aaron Blumm (Virág Gábor 1973-ban született, ma is Kishegyesen él, és az újvidéki Forum könyvkiadó igazgatója) rövidprózájában figyelhetők meg, akinek első önálló kötete 2006-ban jelent meg,²⁴ és a 90-es évek végi, a 2000-es évek elején írt novelláit tartalmazza. Ő egyébként 1991–92-ben volt jugoszláv/szerb katona a hátszországban, de katonatörténeteket nem írt, és e sztorik inkább egy széteső, drogos valaki (aki olykor talán nő) gyakran hallucinogén sztorijjai a háborús időkből. Ezekben megjelennek a Horvátországból elmenekült, korábban ott harcoló szerbek is, akiket a nosztalgia, a honvágy gyötör. Az egyik novellában az elképzelt falu Zsák utcájának lakóit végül fegyveresek a falhoz állítják, és mindenkit kirabolnak és kivégeznek; bár az elbeszélő túléli. E prózák szereplői többnyire megkeseredett idősök, s velük szemben – talán az ő sorsukra várva – tengetik életüket a szétesett, a kábítószerbe, alkoholba és misztikus ideológiákba, elméletekbe menekülő fiatalabbak, minden remény, cél, terv nélkül. Mindazonáltal Blumm rövidprózái – akárcsak Benicsik Orsolyáéi, akire talán hatott is; s noha önéletrajzi elemek is megtalálhatók bennük, és „saját” falujában, utcájában s környékén játszódnak a történetek – aligha nevezhetők még nyomokban sem szociografisztikusnak, valóságirodalomnak, mert a valóságtól elemelve inkább egy vajdasági Macondóban találjuk magunkat, ahol, ha csodák nem is történnek, az alakok „csodások”, rendkívülek, olykor mesebeliek.

Blumm írásait legpontosabban talán Radics Viktória sorai jellemzik – bár nem rá vonatkoznak –, aki az általa válogatott (és gyakran fordított) boszniai „háborús” irodalom kapcsán írja: „Nem törekszik tiszta formákra, tiszta identitásképletek kialakítására, destabilizálja a műfajokat; a hibrid, líriko-epikus vagy nyers narrációt,

²⁴ Aaron Blumm: *Csáth kocsit hajt*. Újvidék: Forum, 2006.

a töredékességet, sőt a törmelékességet és a mozaik-szerkezeteket választja.”²⁵ Már rég túl vagyunk a lövészárokirodalmon, az „igazi” háborús irodalmon, nincs nagy narratíva sem, nem is lehetséges ott, ahol az ország, a falvak és városok felismerhetetlenné váltak, széthullottak, akárcsak az emberi életek. Ami utána marad, és ami arról írható, menthetetlenül töredezett, szétesett.

Humor és háború?

Blumm gyakran abszurd(nak tűnő) történeteiben ugyan jókat lehet derülni is – „a humor gyógyít” –, de a háború a humorral inkább a bácskossuthfalvai (moravicai) Szakmány György prózájában ötvöződik. Az 1977-es születésű szerző a háború után volt sorkatona, a kilencvenes évekbeli középiskolás és egyetemi éveit a háborúk szele lengte körül. Az újvidéki egyetemen tanult magyar irodalmat, a NATO-bombázás során emigrált Szegedre, aztán 2000 után volt szerb katona, majd Budapestre költözött, azóta nemigen ír. Számára alighanem a háborús idők voltak a meghatározók és inspiratívok, írásaiban pedig identitásmeghatározó a szerb–magyar viszony is oda-vissza vándorlásának „köszönhetően”. 2007-ben, azaz harmincévesen publikálta novelláskötetét, az *Apu nem megy sehová*.²⁶ A címbebeli apa emblematikusan jelzi, hogy tárgyalt szerzőink számára a háborús években való szocializálódást mennyire meghatározzák az apa, a szülők, a nagyszülők. Szakmány írásaiban igen jól kitapinthatók az önéletrajzi elemek, de az (ön)írónia, a humor nem mindig segít az elemelkedésben, noha a szerző olykor érzékelhetően erre törekedett.

Tehát a háborús, hiperinflációs időkben járunk, az apa gimnáziumi tanár, aki fizetesként pénz helyett egy gágogó libát kap. Mintha egy Kusturica-filmben járnánk, egy abszurd történetben, pedig ez a valóság – egy család falusi mindennapjai, miközben a fiú elkezdí az egyetemet Újvidéken. Mindent áthat a balkáni háborúk okozta kilátástalanság, a hangulat depresszív. A diákok a katonai behívót várják – és ismét tipikus téma, hogy eközben azon gondolkodnak a kocsmákban, emigrálsanak-e Magyarországra vagy éppen Ausztráliába. Az egyik novellában, *Az utolsó romantikus* címűben a főhős, Futrinka egy péterváradí kávézóban (kafana) a barátjának a szerb hadseregben eltöltött évéről beszél (hablatyol), az onanizálástól kezdve az öngyilkosságig; továbbá a Balkánról, a muzulmánokról, a szerbekről, mégis elégedettnek mondja magát, mert mindez jól jön majd az íráshoz, hiszen író akar lenni, tehát pozitívan néz saját tapasztalataira. Itt szintén megtalálható az autobiografikus elem, mint látjuk, a háború élménye és az írás itt is összekapcsolódik, az elbeszélő, avagy az író Szakmány „hálás”, hisz e kötet is így jöhetett létre.

²⁵ Radics Viktória: A háború mint poétikai fordulat Bosznia-Hercegovinában. *Alföld*, 2008/6. <https://epa.oszk.hu/00000/00002/00118/radics.html> (Letöltés ideje: 2023. május 21.)

²⁶ Budapest: Palatinus, 2007.

Végül ismét mondhatni bevett módon akad egy novella a NATO-bombázásról is. Szakmány prózája a tárgyalandó munkák közt talán leginkább realista, vagy ahogyan Lukács György határozta meg: kisrealizmus, ahol az élet esetlegességei, az esetleges emberi sorsok rajzolódnak ki.

Vér, szerelem, háború

Bár földrajzilag közel, időben viszont egy évtizeddel távolabb áll az 1985-ös, bács-topolyai születésű Bencsik Orsolya Szakmány Györgytől, prózája inkább Aaron Blumméhoz viszonyítható. A (kis)realizmus helyett az ő novelláit, narratíváját is inkább a fragmentáltság jellemzi, bár kevésbé, mint Blummét.

Bencsik Orsolya egyébként a gimnázium elvégzéséig szülővárosában élt, majd Szegeden tanult magyar nyelv és irodalmat, ebből is doktorált, ma pedig ugyanott az egyetemen tanít. Azaz a kilencvenes éveket gyermekként még Topolyán élte át, itt fejezte be az általános iskolát – pontosabban majdnem nem fejezte be, hiszen az 1999-es NATO-bombázáskor volt végzős. Az önéletrajzi elemek első prózakötetében, a 2012-ben megjelent *Akcio van!* címűben²⁷ is jól detektálhatók, így elsősorban a kisváros, Topolya, az elbeszélő pedig ugyancsak 1985-ben született. Ám ahogyan a szerző második prózakötetének mottójában jelzi Dubravka Ugrešić-től: „a kérdés, hogy önéletrajzi jellegű-e ez a regény, legfeljebb a rendőrségre tartozhat, nem pedig az olvasóra”. Ki kell emelni azt is, hogy Bencsik Orsolya doktori disszertációjában, ami könyvként is megjelent,²⁸ noha egy évtizeddel később, mint az *Akcio van!*, jól láthatóan irodalomtudósként is foglalkozik a témával. Tudniillik a vajdasági magyar írók – elsősorban az (egykori újvidéki) Juhász Erzsébet, Tolnai Ottó és Végel László – olyan témáit elemzi, mint a szülőföld, a haza, az otthontalanság, a honvágy, de a peremlét és a háborús kataklizmák kapcsolatát is. A délszláv vonatkozásokat is érinti a háborús tapasztalatok és a traumák kapcsán. De időben ezen irodalomtudományi érdeklődését éppen irodalmi művei előzték meg, tehát utóbbiak nem egy korábbi elméleti kutakodás „párlatai”.

Visszatérve a könyvhöz: az apa 1991-ben, tehát amikor az én-elbeszélő hat éves volt, Szegedre menekült a behívók elől. 1999-ben pedig a lányaival együtt menekül át immár ismét Szegedre, ami fontos vonatkoztatási pont a Topolyával való összevetésben. Az anyának viszont vissza kellett térnie, hogy az iskolában ügyeljen. A hangulat otthon mindig abszurd, groteszk, a narratíva gyakran ironikus. A vér a disznók és egyéb állatok levágásakor kerül elő újra és újra, mintegy a hátország háttérszínéként. A lánynál pedig a menstruáció, így a vér kerül elő újra és újra, a háborúzással párhuzamosan, utóbbi témát elemelve. A többiek arról

²⁷ Bencsik Orsolya: *Akcio van!* Forum: Újvidék, 2012.

²⁸ Bencsik Orsolya: *Énekes Krisztina rongyikái*. Újvidék: Forum, 2022.

beszélgetnek, ki lőné le a galambokat: „A szomszéd lelőné. Apám lelőné. Anyám lelőné. Nagypám [...] A már régóta nem létező légpuskáját ajánlja [...] A légpuskát, egy Slavia 630-ast, még a NATO-bombázások után be kellett szolgáltatnunk [...] Engem ez akkor éppen nem érdekelt, mert a menstruációmmal voltam elfoglalva, pontosabban annak várásával.”

Ha a kötet regény lenne, családregegy lenne, így inkább családnarratívának mondható. Megjelennek a szerb menekült szomszédok is, a lány a szerelmet keresi a szintén Macondo-szerű településen: „a menekült szomszéd mindkét fiát elfogadtam volna”. „Imaginárius tereket járok be” – mondja, de kapunk itt családi történeti traumákat is, és akár (elképzelt) szociografisztikus leírást is: „Amikor 1991-ben elfogyott a boltokból az áru, és már bónra is csak nagy nehezen lehetett kenyeret venni, a faluból eltűntek a házi kedvencek is. De ezek maradtak utoljára, mert először a kóbor kutyákat, a galambokat, varjakat és verebeket, nem beszélve a közeli halastó állományáról, pusztítottuk el...”

Bencsik Orsolya következő kötete, a *Több élet*²⁹ az előző folytatásának is tekinthető lenne, ennek közege is a család, ám itt a hangsúly lassan áthelyeződik a Magyarországra költözésre, de visszaugrunk Topolyára is, voltaképpen, igazi „valós történetekbe”, amelyek az ismeretleneknek aligha hihetőek:

„1998-ban tehervagonokban szállította a szerb hadsereg a faluba a hullákat. Éjszaka égették el az albánokat, a szemétfeldolgozó üzem munkásai reggel forró kohókat találtak. Nyár volt, fülledt meleg, a faluban mégsem lehetett éjjel ablakot nyitni.”

A brutális jelenetről azonban rögtön átugrunk oda, hogy az apa miért nem tud mégsem Magyarországon maradni dolgozni.

A fűlszöveg „szétirt lányregény”-ként határozza meg a *Több életet*, amire vonatkoztatható Svetlana Slapšak gondolata: „szemben a régi, patriarchális irodalmi szemlélettel a ’háborús és menekült irodalom’ közelebb áll a női irodalom poétikáihoz, [...] a szövegek kollázsszerűen áramlanak egymásból egymásba, és látszólag összefüggéstelen fragmentumokból, gyors beszédmód-váltásokból állnak, műfaji hibridizáció és sokszínűség jellemzi őket”.³⁰ Ám Bencsik szövegei tematikailag is túlmennek a háborús irodalmon, mert a migráció nemcsak a háború előli menekülés, hanem a provincia mindenkori nyomora, kilátástalansága előli is. A két ország között ide-oda vándorló szerző/elbeszélő pedig eltérő nyelvi-kulturális közegeket váltogat, hol jobban, hol kevésbé, miközben újabb s újabb dolgok vesznek el (mint

²⁹ Budapest – Újvidék: Magvető – Forum, 2016.

³⁰ Erre szintén Orcsik Roland hívja fel a figyelmet: Svetlana Slapšak: Antonije Žalica: Trag zmajeve šape, ili jedno čitanje jugoslovenske ratne i izbegličke književnosti. *ProFemina*, 2002/29–30. 227.

a nagypapánál az Adriai- tenger). Ahogyan az egyik kritikus megjegyezte az *Akción van!* kapcsán: ez valójában válságirodalom.³¹

Nem mind trauma, ami annak látszik

Bencsik Orsolya két kötete közt jelent meg 2015-ben a zentai Danyi Zoltán regénye,³² amely az összes felmerült szempontból figyelmet érdemel. Danyi 1972-ben született, édesanyja magyar állampolgárként került Zentára. A jugoszláv/szerb hadseregben nem szolgált, középiskolába egy ideig Szegeden járt, majd Újvidéken tanult magyar irodalmat, itt szerzett diplomát, majd Budapesten doktorált. Három verseskötetet publikált, irodalomtudománnyal és -történettel foglalkozott (például Hamvas Bélával), majd visszatelepült Zentára, ahol édesapja nyomdokain rózsakertészettel foglalkozik (és ennek nem kis jelentősége van prózája alakulása szempontjából). Noha a kisebbségi sorsban avagy létben élő íróktól gyakran elvárt, hogy értelmiségiként is megnyilatkozzanak, Danyi – akárcsak sokan mások, a tőle ifjabbak is, már aki a Vajdaságban él még – a közélettől inkább távot tartja magát. *A dögeltakarító* ezek után több tekintetben is regényként, azon belül háborús regényként stílusosan nagyot robbant, szakmai körökben mindenképpen – neves díjakat kapott a szerző, a könyvet németre is lefordították.

A regény a fronton is játszódik, ahol a főhős állati tetemeket szed össze társaival, és igen durva, naturalisztikus leírásokat kapunk a terep megtisztításáról, magáról a háborúról.³³ Ez adja mintegy a regény keretét – noha ez a mű is elég mozaikos –, s inkább a menekülés regénye is, mert hősrünk az emlékei elől is menekül, azoktól Berlinben, az Adriai-tenger partján, Budapesten, Temerinben, Újvidéken, Belgrádban próbál szabadulni. Annyiban realiztikus, hogy a helyszínek plasztikusan ábrázoltak, mintegy ott láthatjuk magunkat (különösen, ha eme helyek és ama idők ismerősek az olvasónak). A számos kritikából³⁴ és interjúból³⁵ azonban

³¹ Berényi Emőke: Egy provincia válsága. *Tiszatáj*, 2014/11. 106–109.

³² Danyi Zoltán: *A dögeltakarító*. Budapest: Magvető, 2015.

³³ A regény kapcsán megemlíthetjük a belgrádi David Albahari *Kontrolni punkt (Ellenőrzőpont)* című regényét (Beograd: Stubovi kulture, 2011.), amit az egyik legjobb háborús regénynek tartok a délszláv irodalomból, és amelynek hősei szintén csellengő, elvesztett katonák valahol a háborúban, tehát egy meghatározhatatlan, mégis ízig-vérig délszláv helyszínen. Noha aligha mutatható ki közvetlen hatás Albahari és Danyi műve között, a feldolgozás módja, a regények hangulata hasonló, „nem véletlenül”, mondhatnánk.

³⁴ Bencsik Orsolya: A háború az háború az háború az háború. *Műút*, 2016/056. <https://muut.hu/archivum/19892> (Letöltés ideje: 2023. április 25.) és Mikola Gyöngyi: „Elmondani a magyaroknak”. *Kalligram*, 2015/10. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2015/XXIV.-evf.-2015.-oktober/Elmondani-a-magyaroknak-Danyi-Zoltan-A-doegeltakarito> (Letöltés ideje: 2023. április 25.)

³⁵ Például I. interjúmat: Szerbhorváth György: Danyi Zoltán: Ebben a háborúban a női test harctér volt. *Librarius.hu*, 2015. október 31. <https://librarius.hu/2015/10/31/>

kiderül, hogy *A dögeltakarító* aligha traumafeldolgozás, amennyiben Danyinak ilyen traumái nem voltak, s maga mondja, hogy ha a saját traumáit akarta volna feldolgozni, a szöveget ki sem adja a kezéből. Igaz, húsz évig hordozta magában azt a fájdalmat, amit e kötetben most ki akart írni. Úgy érezte, hogy az áldozatok a közelében vannak, vagy akár az elkövetők – „nagyreszt Srebrenica miatt írtam meg a könyvet”. Ugyanakkor érdekes, hogy a főhős identitása mindig lebeg – és nem csak azért, mert keresi –, de kiderül, hogy jugoszláviai/szerbiai magyarról van szó, aki azonban olykor tahó is. És már itt megjelenik az a motívum, ami második regényében is, hogy a főhős írni akar – folyton tintát és papírt akar venni –, bár ez esetben ez sem megy neki. Ám akárkiről is beszélünk, a főhős vagy az elbeszélő (Danyi) lényege vagy problémája ugyanaz: mit lehet kezdeni a háborús traumákkal, van-e kiút, hová lehet elmenekülni, egyáltalán hol van szabadság és biztonság, és mindeközben segíthet-e bármit a művészet, a *kiírás*?

Danyi Zoltán egy interjúbán el is mondta mindezt, érdemes idézni:

„Nem gondolom, hogy a háború tett íróvá, de a saját hangomat akkor találtam meg, amikor a háború témáján kezdtem dolgozni. Már húsz éve foglalkoztam írással, amikor az első regényemet írni kezdtem. Addig sok mindent írtam, verset, elbeszélést, esszét, voltak köztük jobb és rosszabb szövegek, de akármilyenek voltak, mindig úgy éreztem, hogy valami hiányzik belőlük. Amikor húsz év után a háborúról kezdtem írni, akkor egyszerre minden megváltozott, többé nem érdekelt, hogy jó vagy rossz, amit csinállok, nem érdekelt, hogy regényt vagy nem regényt írok, mivel úgy éreztem, végre a saját hangomon beszélek, a saját könyvemet írom.”³⁶

Ilyen értelemben Danyinál a saját identitás, a trauma kérdése és a művészet, az írás szervesen és végül tudatosan kapcsolódik össze, hangsúlyozzuk, hogy az önéletrajziség mellékes elemnek tekinthető, bár második regényében éppenséggel sok minden kirajzolódik, már annak, aki ismeri őt, csakhogy ettől nem lenne kiváló a regény.

Danyi Zoltán második regénye, a 2021-ben megjelent *A rózsákról*³⁷ majdnem dupla terjedelmű, mint az előző, de nem emiatt mondható az utóbbi idők egyik, ha nem a legnagyobb magyar regényének (e sorok írójának elfogultsága mellett). Az önéletrajzi elemekbe könnyű lenne belemenni: az én-elbeszélő egy kisvárosi (zentai) rózsatermesztő, másfelől komplexusos férfi, aki beteg is, tönkremegy a kapcsolata is. A nagy kérdés: egy traumatizált ember hogyan találhatja meg ismét önmagát? Az elbeszélő hosszú-hosszú, mondhatni monomániás monológokban tér

danyi-zoltan-ebben-a-haboruban-a-noi-test-harcter-volt/ (Letöltés ideje: 2023. április 25.)

³⁶ Mátraházi Zsuzsa: Danyi Zoltán: A magyarországi magyaroknak sikerült saját magukból is ellenséget csinálniuk. *HVG*, 2022. szeptember 6. https://hvg.hu/360/202235_danyi_zoltan_iro_kockazatokrol_tereyosztondijrol_tuskes_szirmok (Letöltés ideje: 2023. április 25.)

³⁷ Budapest: Magvető, 2021.

vissza ugyanoda (felidézve Thomas Bernhard prózáját), traktátusokat hallhatunk a háborúról (a stílus mellett a téma részben ismét Bernhardot idézi), ennek kapcsán arról is, miért nincs gyereke (ez pedig Kertész Imrét eleveníti fel).

A rózsákról egyébként a magyar kritika magasra értékeli mint egy olyan történetet, ami arról szól, hogy „a délszláv háború hogyan nem tud sehogyan se véget érni. *A dögeltakarító*ban a főszereplő folyamatosan papírt meg tintát akar vásárolni, és tulajdonképpen ami ott nem sikerül, az *A rózsákról* elbeszélőjének sikerül. Kimondani a háborút, és ezáltal valamelyest feldolgozni a háború okozta traumát”. De nem minden a háború: „A főhős traumái inkább a szegénységről, a bizonytalanságról szólnak. Közben elejti azt a nekem iszonyú fájdalmas mondatot, hogy régen még voltak barátaim.”³⁸ De más is arra hívja fel a figyelmet, hogy nem lehet mindent „olcsó módon” a háborúra fogni, mert a főhősnél az állandó félelem már előtte is jelen volt, kezdve az anyja agresszivitásától az apával való konfliktusokig, aki semmirekellőnek tartja magát, miközben a katonaságot is megússza, ezt az apa rózsákkal fizeti ki, illetve az anyja után akarta küldeni Magyarországra. Mert az apa is boldogtalan, és nem akarja, hogy a fia is az maradjon. Másfelől a regény a főhős gyógyulástörténeteként is olvasható, ha nincs is happy end. Mindebbe érdemes egy kicsit részletesebben belemenni.

A regény tehát, akárcsak Bencsik prózája, ismét nem csak a saját traumákra koncentrál, azok pedig itt is generációkon át öröklődnek, avagy keletkeznek újabbak és újabbak. Így anyyiban is önéletrajzi lehet (ezt pontosan nem tudom, de nem is érdekes: képzeljük el), hogy az anya magyarországi születésű, akinek az 56-os forradalom során nem sikerült átszöknie Ausztriába, majd a Vajdaságba ment férjhez az én-elbeszélő apjához: „... el akart menekülni egy olyan országból, ahol mindenféle kötelékek vannak, és persze a háború elején is megértettem őt, mikor azt mondta apámnak, hogy neki semmi köze ehhez az egészhez, semmi köze a szerbek és horvátok háborújához, mondta, és nem akarja megvárni, hogy apámat is elvigyék, és nem akarja megvárni, hogy apám is hazajöjjön, és főleg nem akarja megvárni, hogy apám is késeket tologasson a babakocsiban, mint ahogy anyám apja, a magyarországi nagyapám, akinek sikerült élve hazajutnia az orosz frontról...”³⁹ Majd az anya távozott, visszatért Magyarországra. Mindezt azért emeltem ki, mert jól szemlélteti, hogy nem „elég”, hogy valaki traumatizálódik, hanem még a szülei traumái is eléje kerülnek, ezekkel is foglalkoznia kell – amit transzgenerációs traumának nevezünk.

Danyinál explicite jelenik meg a háború és az otthontalanság kapcsolata is (mint például Végel Lászlónál és másoknál). Az én-elbeszélőről kiderül, hogy a háború előtt, mintha sejtett volna valamit, fél évig nem beszélt, bár maga sem

³⁸ Puskás Panni kritikus véleménye. In: *ÉS-kvartett*: Danyi Zoltán *A rózsákról* szóló regényéről. *Élet és Irodalom*, 2022/9. március 4. <https://www.es.hu/cikk/2022-03-04/es-kvartett-danyi-zoltan-a-rozsakrol-cimu-regenyerol.html> (Letöltés ideje: 2023. március 11.)

³⁹ Danyi, 2021. 75–76.

tudja, hogy miért hallgatott, hogy vajon tényleg a háborút érezte-e meg? Az apja a háború kitörésekor azt akarta, menjen át Magyarországra az anyja után, csak hogy „mi” más magyarok vagyunk, és a magyarországi magyarok „balfaszok”. S úgy dönt, ő marad, épp az apai tanács ellenére is.⁴⁰ Eközben a (regényben elképzelt) feleség egyszer aztán azt írta neki, hogy ne keresse többé, elmegy innen: „...és igaza volt az apjának is, mondta, mert az apja előre figyelmeztette, hogy ebben az országban nem lehet megmaradni, ez az ország még mindig büzlik a halottaktól [...] és ő képtelen gyereket szülni ebben a hullaszagban... [...] Szerbiában mindenki bolond, és mindenkinek tele van a feje halottakkal, úgyhogy elege van...”⁴¹

S folyamatosan azzal küzd – tipikus vajdasági magyar léthelyzet –, hogy mi lett volna jobb, ha elmegy katonának,⁴² vagy ha átköltözik: „az élete lehet, hogy könnyebb lesz, de ezért valamilyen árat kell fizetnie, mert ha Magyarországon él az ember, akkor lehet, hogy egy idő után ő maga is balfasz lesz. A háború alatt sokan úgy gondolták, hogy balfasznak lenni még mindig jobb, mint kicsupált gyomként szikkadni a napon, ezért aki tehet, időben lelépett, elhúzott innen a gecibe”. A szerencsésebbje nyugatra, mások Magyarországra, sokan katonaszökevényként, ami neki fuvarosként jól jött, hisz szállította Szegedre az anyákat, feleségeket látogatóba emigrált férjükhöz. Mindezt aztán 1999-ben betetőzte a NATO-bombázás, éppen olaszokkal üzleteltek, de végül nem tudták eladni a rózsákat sem. Majd útnak indul, akárcsak a *dögeltakarító*, aztán Belgiumban a belgákat szidja, „Bécsben az osztrákokat, Belgrádban a szerbeket, Budapesten pedig a magyarokat szidtam [...] és mikor a magyarországi magyarokat szidtam, akkor részben magamat is szidtam, hiszen anyai ágon magyarországi vagyok, így tehát félig-meddig én is balfasz vagyok...”⁴³ Az etnikai identitáskeresés spirálszerűen tér vissza a regényben, tízoldalanként pörgünk a szerzővel, akit végül rosszullétek fognak el. „Mégse foghatom a háborúra, mindent a háborúra fogni túl egyszerű volna.”⁴⁴ Majd végül ez jut az eszébe a sárga futórózsákat nézve a francia tengerparton:

⁴⁰ „Jobb, ha átmegyek én is a magyarokhoz, mondta, mert abban az időben így mondtuk, ha Magyarországról beszélünk, hogy átmegyünk a magyarokhoz, hogy átugrunk bevásárolni a magyarokhoz, mindig így mondtuk a háború előtt, habár mi is magyarok voltunk, csak más-milyen magyarok, abban az időben legalábbis még nagyon más-milyenek voltunk, úgyhogy eszem ágában se volt átmenni hozzájuk, a magyarországi magyarokhoz, abban az időben még legalábbis úgy gondoltuk, hogy a magyarországi magyarok balfaszok, ugyanolyanok, mint a lengyelek, a románok, a keletnémetek és a csehszlovákok, és mikor azon a meleg júniusi reggelen apám odajött hozzám, és azt mondta, hogy át kell mennem a magyarokhoz, akkor fél év hallgatás után megszólaltam, és azt mondtam neki, hogy nem megyek.” Danyi, 2021. 110–111.

⁴¹ Danyi, 2021. 146–147.

⁴² „Ilyenkor sajnálom, hogy nem voltam katona, sajnálom, hogy felmentettek azokkal a papirokkal, melyekért apám nagyon sok rózsával fizetett.” Danyi, 2021. 260.

⁴³ Danyi, 2021. 298.

⁴⁴ Danyi, 2021. 355.

„Szerbiában többé nem lehetek otthon, és soha nem leszek otthon Magyarországon sem, a balfasz magyarországi magyarok közt, akiket néha szerettem, néha irigyeltem, néha pedig ki nem állhattam őket, azért utáltam őket, mert nekik van hazájuk, olyan, amilyen, de legalább van nekik, nekem viszont nincs, és már valószínűleg nem is lesz. Még sincs ebben semmi szomorú vagy tragikus vagy súlyos, egyszerűen csak így van, és ez így természetes.”⁴⁵

A következő, hosszabban idézendő passzus azonban még inkább összebolygatja a szálakat, minden mindennel összefügg (így a párkapcsolattal és a gyerekvállalással is):

„Sokáig járkáltam Brüsszel utcáin, és közben arra gondoltam, hogy mindent nem lehet ugyan a háborúra fogni, de a megszállott keresést, az igazság kényszeres keresését nyugodt lélekkel a háborúra foghatom [...] a hazugság mindent előntött, és úgy érezted, hogy nem kapsz már elég levegőt, úgyhogy a háború miatt volt, ezeket a nehéz gondolatokat a feleségemről és a gyerekről a háború miatt gondoltam, mert az igazság az, hogy a szerbek se gyereket akartak, a szerbek fiúkat akartak, akik a horvátok és a bosnyákok ellen harcolnak, ha pedig lányokat akartak, akkor csak azért akartak lányokat, hogy fiúkat szüljenek, egy újabb nemzedéket, akik ha felnőnek, a bosnyákok és az albánok és a magyarok ellen harcolnak, és így tovább, újabb és újabb nemzedékek, újabb és újabb háborúk, gondoltam.”⁴⁶

De mégis, derül ki, ezáltal tudta világosan végiggondolni az életét, összerakni saját magát – nagy kérdőjelekkel –, hogy konklúzióként, miközben a regény még folyik tovább, ezt szögezze le:

„Nincs rendes munkám, nincs feleségem, nincs gyerekem, semmi nem lett belőlem. Ez vagyok én, ez a semmi, gondoltam, de lehet, hogy éppen ez a semmi a szabadság, lehet, hogy csak ebben a semmiben lehetek szabad, ez jelenti a szabadság színtelen rózsáját.”⁴⁷

Danyi regénye tehát, sablonosan mondva, sok kérdést tesz fel, olykor bizonytalan válaszokat adva, hogy aztán minket is végképp elbizonytalanítson. Ám ahogy ő, avagy elbeszélője megtalálja a nyelvét, hogy háborúról, identitásról, traumákról beszéljen, a kimondott, olykor tézisszerű mondatok kapaszkodót kínálnak nekünk is – bár ezt inkább csak bátortalanul kérdezem. Hiszen a toposzszerű kijelentések a vajdasági és a magyarországi magyarok közti ellentétéről a kocsmai szintet idézik, mindennapunk részei, ilyen értelemben semmitmondók. A háborús

⁴⁵ Danyi, 2021. 369.

⁴⁶ Danyi, 2021. 385.

⁴⁷ Danyi, 2021. 386.

tételmondatok sem különösebbek – viszont az adott kontextusban annál ironikusabbak –, a hősrünk pedig olykor végképp nagyon esetlen, sőt, „balfasz” – mint mindnyájan. Illetve ez is egy kérdés.

Moralizálás nélkül

Végül térjünk vissza Topolyára, szintén itt született és nevelkedett Bencsik Orsolya kortársa, az 1984-es születésű Terék Anna. Sikeres drámák mellett elsősorban költőként tartják számon – jelentős kritikai-szakmai siker mellett –, és noha első kötetében is jelen van az elvándorlás, a haza, az otthon, az idegenség kérdése,⁴⁸ sőt, kortársai körében kisebb kultusza is lett e műnek, itt utóbbi két verseskötetére térek ki.

Ám előbb ki kell emelnünk, hogy Terék Anna Budapesten végzett pszichológusként, és ma is szakmájában dolgozik, főleg hátrányos helyzetű roma gyerekekkel foglalkozik. Szakdolgozatát 2012-ben írta meg, és ebben a poszttraumatikus stressz-zavarnak a párkapcsolati kötődésre gyakorolt hatását vizsgálta, közvetlenül azt, hogy generációjára, amelynek tagjai az 1999-es NATO-bombázásokkor voltak 14-15 évesek, milyen hatással voltak ezek az események. És mint egy interjúban elmondta, kutatása során a megkérdezettek jelentős részénél tapasztalta a bizonytalan elköteleződést, a magas fokú szorongást, noha akkor már tizenhárom év elmúlt a bombázás óta –, „és noha sok barátommal úgy emlékeztünk, hogy nem volt olyan szorongató időszak, amin keresztülmentünk, mégis sokunkban nyomot hagyott”.⁴⁹ A traumák átélése és feldolgozása tehát kutatóként lett a témája, majd erősen megjelent költészetében is. Terék Anna a bombázás első napjait ugyan menekültként Budapesten élte át testvérével, de aztán hazatértek, és a következő hónapok az állandó szirénázás, félelem közepette teltek, miközben az egész évtizedet áthatotta a bizonytalanság, a tévéképernyőről ömlő erőszak, de az aggodalom amiatt is, hogy velük kisebbségiekkel, azaz vajdasági magyarokkal mi fog történni, vajon „sorra kerülnek-e”.

A 2017-ben kiadott *Halott nők*⁵⁰ időközben horvát és német nyelven is megjelent, ebben halott, félig vagy élőhalott nők mondják el háborús nersukat öt ciklusban. Többnyire patriarkális környezetben járunk, itt van előttünk Szarajevó, a NATO-bombázás, a legbrutálisabb háborús események, a nők megerősökölása, a szenvedés. Persze szó sincs valamiféle önéletrajzi elemekről, de Terék költészete a legjobb példa arra, hogy nem kell háborúban lenni ahhoz, hogy a háborút belül

⁴⁸ Terék Anna: *Duna utca*. Újvidék: Forum, 2011.

⁴⁹ Szerbhorváth György: „Perverz dolog a szenvedésről írni.” Beszélgetés Terék Annával. *Élet és Irodalom*, 2021. 48. <https://www.es.hu/cikk/2021-12-03/szerbhorvath-gyorgy/perverz-dolog-a-szenvedesrol-irni-.html> (Letöltés ideje: 2023. február 5.)

⁵⁰ Újvidék – Budapest: Forum – Kalligram, 2017.

valahogyan átéljük és arról írunk. Persze, mint maga is megjegyezte: „Perverz dolog a szenvedésről írni.” Ugyanakkor, erre rímelve azt is mondhatnánk, hogy „perverz” lenne e verseket elemezni...

Szintúgy a poszttraumas irodalom jelentős és megrázó darabja Terék Anna következő kötete, a *Háttal a napnak*.⁵¹ (E verseket is hosszú időn át írta, kb. egy időben a *Halott nők* verseivel.) Ennek középpontjában édesapja halála áll, illetve az apa alkoholizmusa, az apa és a család szenvedése. Ám szoros az összefüggés a háborúval, hisz az apát is elviszik tartalékosként, az alkohol is ekkor válik jelentős problémává. Itt a szövegünk elején említett Stephen Bozen-történet köszön vissza: a család a kaszánya előtt találkozik a katona apával, aki vélhetően már be is van rúgva. Kilopta a családnak a fél kaszányát, és végül nem vitték el harcolni. Mégis: „Aztán vége lett a tartalékoságnak / de a csontjai mellett ott maradt / a szövetek közé tapadt / valami, ami egyre csak itatta.” (*Fekete hó* c. vers.)

Teréknél található meg leginkább a morális dimenzió, amennyiben a *Halott nők* esetében más nők sorsát eleveníti fel, örökíti meg – teljesen mindegy, hogy fiktív esetekről van-e szó, vagy hallott történetekből álltak össze a mozaikok –, azaz emlékezik és emlékeztet a háború borzalmaira, kiemelten a nőkére, vagy például azokéra, akik elvesztették öccsüket, vagy az apákra emlékeznek, de szóba kerülnek az emigránsok is. Tematikailag Terék e kötete – cím ide vagy oda – szorosan kapcsolódik a már emlegetett témákhoz, és azokat dolgozza fel műfajilag másképpen, mint a korábban említett művek, egyszersmind magasra téve a léceket. (Ez azonban irodalomkritikai szempont, mi itt inkább szociológiai jelentőségét emelnénk ki, ti. a témák kapcsolódási pontjait a többiekkel.) Terék annyiban is más, ha már a morális dimenziót említettük, hogy a moralizálás cseppnyi szándéka nélkül tesz eleget ama imaginatív elvárásnak, amiről a korábban említett Sebald elmélkedett, vagyis versei nem engednek bennünket felejteni, és talán még Danyinál is erőteljesebben tárja elénk a háború valóságát, brutalitását. Ám Teréknél ez inkább kiírás, viszont semmint programatikus, szándékos emlékezetpolitikai akció, sokkal inkább belülről jön – legalábbis olvasás közben ezt érezzük –, mintsem hogy valamilyen társadalmi konvenciónak, elvárásnak tegyen eleget a múlttal való szembenézés vagy egyszerűen az emlékezés jegyében.

Zárásképpen

Terjedelmi okokból sajnos pár szerzőt, illetve műveiket nincs módunk kiemelni a fiatalabb vajdasági magyar írógenerációból, pedig akadnának még, ha nem is élnek már a Vajdaságban. De kétségtelennek tűnik, hogy számukra is meghatározó volt – még ha primer élmények nélkül is – a délszláv háború, mindaz, ami

⁵¹ Újvidék – Budapest: Forum – Kalligram, 2020.

a médiából, a környezetből, a családból rájuk ömlött, amit maguk is elszenvedtek. De legtöbbjük nem csak úgy odaült az asztalhoz, „aztán írta, ami jött” (ahogyan mondani szokás), hanem kitartóan és aprólékosan dolgozott hosszú éveken át, tudatosan keresve a nyelvet, sőt, felhasználva irodalomtudományi vagy éppen pszichológiai tudását, hogy ezáltal is elkerüljék a tipikus háborús irodalom csapdáit.

Vagy ahogy Gilles Deleuze írta éppen Marcel Proust kapcsán: „Csak akkor keressük az igazságot, ha egy konkrét szituáció készlet minket erre, ha egyfajta erőszakot szenvedünk el, amely erre a kutatásra kényszerít bennünket.”⁵²

ELEMZETT MUNKÁK

- Aaron Blumm: Csáth kocsit hajt. Újvidék: Forum, 2016.
 Bencsik Orsolya: *Énekes Krisztina rongyikái*. Újvidék: Forum, 2022.
 Bencsik Orsolya: *Több élet*. Budapest – Újvidék: Magvető – Forum, 2016.
 Danyi Zoltán: *A dögeltakarító*. Budapest: Magvető, 2015.
 Danyi Zoltán: *A rózsákról*. Budapest: Magvető, 2021.
 Orcsik Roland: *Fantomkommandó*. Újvidék – Budapest: Forum – Kalligram, 2016.
 Szakmány György: *Apa nem megy sehova*. Budapest: Palatinus, 2007.
 Terék Anna: *Duna utca*. Újvidék: Forum, 2011.
 Terék Anna: *Halott nők*. Újvidék – Budapest: Forum – Kalligram, 2017.
 Terék Anna: *Háttal a napnak*. Újvidék – Budapest: Forum – Kalligram, 2020.
 Yugovich, Robert: *Hontalan hazafi*. Robert Yugovich Média, Film és Kiadó Kft. [2014.]

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albahari, David: *Kontrolni punkt*. Beograd: Stubovi kulture, 2011.
 Bencsik Orsolya: A háború az háború az háború az háború. *Műút*, 2016/056. <https://muut.hu/archivum/19892>
 Berényi Emőke: Egy provincia válsága. *Tiszatáj*, 2014/11. 106–109.
 Deczki Sarolta: Húsz év múlva. *Híd*, 2018/12. 29–45.
 Deduš, Marija: *Domovinski rat u proznim djelima vojvodansko-mađarskih pisaca. Domovinski rat u proznim djelima vojvodansko-mađarskih pisaca*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2021. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:241802>
 Deleuze, Gilles: *Proust*. Budapest: Atlantisz Kiadó, 2002 [1964].

⁵² Deleuze, Gilles: *Proust*. Budapest: Atlantisz Kiadó, 2002 [1964]. 21.

- Fehér Miklós: *A tenger motívuma Sirbik Attila St. Euphemia* című regényében. In: Csányi Erzsébet: *Tenger. A VMTDK top témái*. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2021. 9–20. <https://vmtdk.edu.rs/dokumentumok/vmtdk-top-temak-8-tenger.pdf>
- Fehér Miklós: *Posztháborús traumairodalom – vajdasági magyar irodalom*. <https://philos.rs/feher-miklos-poszthaborus-traumairodalom-vajdasagi-magyar-irodalom/>
- Krusovszky Dénes: Családi ügyek. *Magyar Narancs*, 2023. május 25. 25–27.
- Mátraházi Zsuzsa: Danyi Zoltán: A magyarországi magyaroknak sikerült saját magukból is ellenséget csinálniuk. *HVG*, 2022. szeptember 6. https://hvg.hu/360/202235__danyi_zoltan_iro_kockazatokrol_tereyosztondijrol_tuskes_szirmok
- Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*. Budapest: Anonymus – Ráció, 2008.
- Mikola Gyöngyi: „Elmondani a magyaroknak”. *Kalligram*, 2015/10. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2015/XXIV.-evf.-2015.-oktober/Elmondani-a-magyaroknak-Danyi-Zoltan-A-doegeltakarito>
- Minois, Georges: *Az életfájdalom története*. Budapest: Corvina, é. n.
- Orcsik Roland: Az emlékezet maradványa – A délszláv háborús diskurzus autopsziája. *Kalligram*, 2011/1.
- Proust, Marcel: *Az eltűnt idő nyomában VII. A megtalált idő*. Budapest: Atlantisz, 2009.
- Puskás Panni kritikus véleménye. In: ÉS-kvartett: Danyi Zoltán A rózsákról szóló regényéről. *Élet és Irodalom*, 2022. március 4. 9. <https://www.es.hu/cikk/2022-03-04//es-kvartett-danyi-zoltan-a-rozsakrol-cimu-regenyrol.html>
- Radics Viktória: A háború mint poétikai fordulat Bosznia-Hercegovinában. *Alföld*, 2008/6.
- Sebald, W. G.: *Campo Santo*. Novi Sad: Kulturni Centar Novog Sada, 2019.
- Sebald, W. G.: *Légi háború és irodalom. A rombolás természetrajza*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2014.
- Šimon Vuletić, Viktorija: Alapos hentesmunka. Beszélgetés Orcsik Rolanddal. *Symposion*, 2016/66.
- Slapšak, Svetlana: Antonije Žalica: Trag zmajeve šape, ili jedno čitanje jugoslovenske ratne i izbegličke književnosti. *ProFemina*, 2002/29–30.
- Szerbhorváth György: „Perverz dolog a szenvedésről írni.” Beszélgetés Terék Annával. *Élet és Irodalom*, 49. 2021. december 3. <https://www.es.hu/cikk/2021-12-03/szerbhorvath-gyorgy/perverz-dolog-a-szenvedesrol-irni-.html>
- Szerbhorváth György: Danyi Zoltán: Ebben a háborúban a női test harc-tér volt. *Librarius.hu*, 2015. október 31. <https://librarius.hu/2015/10/31/danyi-zoltan-ebben-a-haboruban-a-noi-test-harcter-volt/>

Szerbhorváth György: Háború, irodalom – háborús irodalom a vajdasági magyar irodalomban (1991–2005). *Regio*, 2005/3. 89–119.

Ternovác Dániel: Egy felbomlott létforma vizuális narratívái. *Híd*, 2016/5. 78–87.

Ternovác Dániel: *Posztháborús költészet: szilánk, mítosz, álarc. A (délszláv háborús irodalom mint paradigma.)* Híd Kör Egyesület honlapja. <https://hidkor.com/publication/348-poszthaborus-kolteszet-szilank-mitosz-alarc>

NÉVADÁS

LÁSZLÓ ANDOR*

Az utcanevek szimbolikus szerepe a dualista korszak Magyarországnak nemzetiségek lakta területein

The Symbolic Role of Street Names in the Areas Inhabited by Nationalities in Hungary during the Dualist Era

ABSTRACT: In the 19th century, across Europe, street names gradually changed from naming with natural motives to street names expressing respect for outstanding personalities. The study shows the prominent role these street names played in the areas of Hungary inhabited by nationalities, where they contributed to bringing the settlements into the national space. The rise of nationalism and the realization of the nation state were accompanied by public spaces that became uniform and Hungarian in character.

KEYWORDS: street name, Austro-Hungarian Monarchy, 19th century, Hungary, collective memory, nationalism, Hungarianization, nationalities, urbanization.

Az utcanév mint emlékezethely

A helynév elsősorban helymeghatározó eszköz, ugyanakkor fontos szerephez jut a táj létrehozásában. Az ember azáltal, hogy nevet ad környezetének, hegyeknek, folyóknak, tanyáknak, épületeknek, utcáknak, tereknek, tulajdonába is veszi azokat. Az elnevezés lehetőséget jelent egy terület fölött való uralom kinyilvánítására vagy éppen a más által gyakorolt ellenőrzés megkérdőjelezésére.¹

* A szerző történész, középiskolai tanár, Tatabánya; az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: laszlo.andor1@gmail.com

¹ Ferguson, Priscilla Parkhurst: Reading City Streets. *The French Review*, Volume 61, Issue 3, 1988. 386.; Alderman, Derek H.: Place, naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes. In: Graham, Brian – Howard, Peter (eds): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. London: Ashgate, 2008. 199.; Swanepoel, Natalie: At the crossroads of history.

E neveket általában az ott élők adták és használták, és gyakran a megnevezett terület valamely sajátosságára vagy ahhoz kapcsolódó eseményre utáltak. E spon-tán létrejött elnevezések a lakosságtól származtak, és elsősorban a szokás, maga a használat szentesítette őket. A legtöbb európai országban a 19. századtól tudatossá vált az utcák elnevezésének folyamata: a hatóság, például a városi tanács keresztelt el közterületeket, később pedig megvalósult az intézményesedett, elvekkel szabályozott hivatalos utcanévadás.² Mindez együtt járt a nevek jellegének megváltozásával. Ezek a hivatalos útjelző táblákkal, reklámtáblákkal, a kereskedelmi egységek felirataival vagy éppen a kormányzati épületek hivatalos tábláival együtt fontos szerephez jutottak a települési környezet „nyelvi tájképének” kialakításában és átformálásában.³

Amint az utcák elnevezése a hatóságok előjoga lett, gyakran megszűnt a korábban egyértelmű kapcsolatot a név és a jelölt hely között, és „mesterséges” neveket adtak. A látszólag közigazgatási eljárás politikai lépéssé vált, amelyet a közterek fölötti gyakorlati és jelképes ellenőrzés igénye határozott meg, egyben a névadók világnézetét, befolyásukat is kifejezte.⁴ E tanulmány elsősorban az emlékeztető (commemorative) vagy tiszteleti (honorific) utcanevekkel⁵ foglalkozik. Ezek fontosnak tartott történelmi szereplőket, eseményeket, időpontokat, ideológiai értékeket örökítenek meg, így a mindenkori hivatalosan elismert, kanonizált történelem jegyzékét adják.

Ha ezeket jelként értelmezzük, akkor esetükben nem csupán az utca a jelölt, hanem például az a történelmi személy is, akiről azt elnevezték.⁶ Míg a nyelvi tájkép, és azon belül az utcanevek fontos feladata az azonosítás, megkülönböztetés, helyhez kötés (lokalizáció), az emlékezeti nevek esetében ez háttérbe szorul a szimbolikus szerep, a fennálló társadalmi rend politikai-kulturális értékeinek megjelenítése

Street names as monuments in the South African cityscape. *Image and Text*, Volume 19, Issue 12, 2012. 83.

² Az utcanevekről I. pl. Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. In: Szerk. Kálmán Béla – Sebestyén Árpád : *Magyar nyelvjárások XIII.* Debrecen: KLTE, 1967. 3–28.; Kálmán Béla: *A nevek világa.* Debrecen: Csokonai, 1989. 160–166.

³ Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. *Journal of Language and Psychology*, Volume 16, Issue 1, 1997. 23–49. doi:10.1177/0261927X970161002. Az utcanevek vizsgálatához a nyelvi tájkép keretrendszerében I. pl. Tan, Peter K. W.: Challenges to Nationalism in Language Planning. Street Names in Malaysia. In: Glasgow, Gregory Paul – Bouchard, Jeremie (eds.): *Researching Agency in Language Policy and Planning.* New York: Routledge, 2018. 61–83.

⁴ Azaryahu, Maoz: The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, Volume 14, Issue 3, 1996, 313. doi: 10.1068/d140311

⁵ A tanulmány a továbbiakban a két kifejezést azonos értelemben alkalmazza.

⁶ Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: The Urban Streetscape as Political Cosmos. In: Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz (eds.). *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place.* London and New York, NY: Routledge, 2017. 8.

mögött.⁷ Pedig az utcanevek leginkább a földrajzi egységek elkülönítésére, egyéni megjelölésükre, a tájékozódás segítésére és a tér rendezésére szolgálnának. A Magyarországon található számtalan Ady Endréről, Baross Gáborról vagy Kossuth Lajosról elnevezett utca ugyanúgy nem mond semmit a megnevezett környékről, mint a napjainkban is használt közel nyolcszáz, Lenin nevét hordozó városi hely-név Fehéroroszországban.⁸

Az utcák elnevezése a tiszteletadás formájaként az újkorban terjedt el. Először a 17. század elején Párizsban került erre sor.⁹ Szintén a francia fővárosban jelent meg az utcanevek megváltoztatásának gyakorlata,¹⁰ ami a forradalmak szinte elengedhetetlen velejárójává, a rendszerváltások kinyilvánításának egyszerű, olcsó és gyors módjává vált. (Szemben a jóval körülményesebb szobordöntésekkel és -állításokkal). Az új politikai berendezkedések általában fontosnak tartották az előzővel való szakítás minél látványosabb bemutatását csakúgy, mint saját hőseiknek ilyen formán való megörökítését. Erre kiválóan alkalmasnak bizonyultak az utcanevek, amelyek így a propaganda látványos, nagy visszhangot kiváltó eszközei lettek: jelezték a hatalmi viszonyok, a társadalmi, politikai intézmények gyökeres átalakulását, a múlttal való leszámolást, egy új korszak beköszöntét.¹¹

Az utcanevek „hatékonyága” éppen közönséges voltukban rejlik. Az utcák a mindennapi élet megszokott szinterei, akarva-akaratlanul találkozunk nevükkel, használjuk őket, de szinte senki sem figyel üzenetükre, és nem tekintik őket a hatalom eszközeinek. Látszólagos hétköznapiságuk, jelentéktelenségük, különféle összefüggésekben történő rendszeres és reflektálatlan használatuk miatt erős ideológiai szerepük van. Képesek a köztereken az „egyszerű” emberek számára is nap mint nap bemutatni az uralmon levő rendszer világméretű, múltból alkotott felfogását, ami így kézzelfogható és meghitten ismerős lesz, a járóelők magától értetődőnek fogadják el. A nevek által sugallt kánont tudattalanul sajátítják el az állandó használat közben.¹²

⁷ Landry – Bourhis, 1997.

⁸ Basik, Sergei: Rethinking the toponymic politics in Belarus in the 20–21 centuries: toward the post-colonial perspective. *Journal of Geography, Politics and Society*, Volume 10, Issue 3, 2020. 12. doi: 10.26881/jpgs.2020.3.02

⁹ Cousin, Jules – Lacombe, Paul: De la nomenclature des rues de Paris. *Mémoires de la société l'histoire de Paris et de l'île-de-France*, Volume 26, 1899. 4–5.

¹⁰ Uo. 8 – 9. Hunt, Lynn: *Politics, Culture and Class in the French Revolution*. Berkeley: University of California Press, 1984. 20–21.; Ferguson, 1988. 390–391.

¹¹ Azaryahu, 1996. 318.; Azaryahu, Maoz: Naming the past: The significance of commemorative street names. In: Berg, L. D. – Vuolteenaho, J. (eds.): *Critical toponymies: The contested politics of Place naming*. Burlington: Ashgate, 2009. 59–60.

¹² Palonen, Emilia: Canonisation and Recanonisation in Hungarian Street Names. In: Dobos István – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Kánon és kanonizáció. Tanulmányok az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus kánon-szimpoziumának anyagából*. Debrecen: Csokonai, 2003. 150.

A történelmet megjelenítő utcaneveknek köszönhetően a múlt a jelen valóságának elválaszthatatlan részévé válik, a természetesség látszatát nyeri el – ami a leginkább kívánatos hatás a múlt legitimáló szerepét tekintve. Az emlékművekkel szemben az utcanevek nem hordoznak magasztos üzenetet, nem idéznek elő indulatokat, nem járja át őket emelkedettség, nincsenek érzelmekkel telítve. Mivel az élet látszólag politikamentes területein jelennek meg, beépülnek a közösségi élet bensőséges világába, általuk az uralkodó ideológiai struktúrák a mindennapi tevékenységek körében bukkannak fel. Így a tiszteleti utcanév a modern politikai kultúra alapvető jellegzetességévé, a városi tér pedig virtuális politikai helyszínévé lesz.¹³

A 18. század második felétől a tér egyre nyilvánvalóbban jogi-politikai fogalom is, egy bizonyos fajta hatalom által ellenőrzött mező.¹⁴ A Michel Foucault által bevezetett biohatalom elméletének megfelelően ekkortól újfajta hatalomgyakorlási mód terjedt el, amely már nem az egyéni, hanem a társadalmi, kollektív test fölötti uralomra törekedett. Ennek jegyében törekedett a térbeli kormányzás kiterjesztésére, a kiszámítható tér létrehozására, amit például a térképezés, kataszteri felmérések, besorolások, házszámok, lakcímek, postai irányítószámok, később a geokódok rendszerének kialakítása szolgált. Az utcanevek ezekkel együtt egy olyan geolokációs rendszer részét képezik, amely lehetővé teszi a hatalom számára az egyszerűbb adóztatást, a rendfenntartást, a közszolgáltatások teljesítését, a vállalkozásoknak pedig a lehetséges fogyasztók célzott azonosítását.¹⁵

A tér társadalmi termék, amely egy-egy korszak társadalmi viszonyait, értékrendjét, ideológiáját tükrözi, és egyben befolyásolja azokat.¹⁶ A tiszteleti nevek előtérbe kerülésével az utcanevek (az egyéb feliratokkal együtt) olyan rendszert alkotnak, amelyet a hatalom hozott létre a városi tér „nyelvi tájja” változtatása érdekében. Ebben a tájban az utcaneveket a közterekre írt szöveggént (city-text) értelmezhetjük, annak az értelmezési mezőnek (szemioszféra¹⁷) a részeként, amit folyamatosan írnak, olvasnak és újrainak. Ez térben tárja elénk a politikai értékrendet, mutatja be a történelmi emlékeket, magasztalja a nemzeti hősöket, nagyságokat.

¹³ Azaryahu, 1996. 321.

¹⁴ Erről l. pl. Foucault, Michel: *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings. 1972–1977*. New York: Pantheon, 1972. 68.

¹⁵ Erről l. pl. Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-name Studies. *Progress in Human Geography*, Volume 34, Issue 4, 2010. 460–461. doi: 10.1177/0309132509351042. Rusu, Mihai Stelian: Street Names through Sociological Lenses. Part I: Functionalism and Conflict Theory. *Social Change Review*, Volume 18. 2020. 152. doi: 10.2478/scr-2020-0001. Magyarul l. pl. Takács Ádám: Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója. In: Cieger András (szerk.): *Kötörők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest: Atelier, 2009. 17–20.

¹⁶ Nikitscher Péter: Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városegysítéstől napjainkig. In: Düll Andrea – Izsák Éva (szerk.): *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest: L'Harmattan, 2014. 77.

¹⁷ A fogalomról l. Jurij Lotman: *Kultúra és intellektus*. Budapest: Argumentum, 2002. 89–118.

Míg a szobrokat a megemlékezések, ünnepélyek összefüggésében lehet „olvasni”, az utcanevek mindennapos tevékenységekbe ágyazódnak. Olyan diskurzív alakzatok, amelyek kézzelfoghatóvá teszik a hatalom ideológiai világmépét, miközben fontos szerepet játszanak a közösségi emlékezet létrehozásában és megerősítésében (text of memory).¹⁸

Akárcsak a szobrok, az emlékművek, az épületek, az utcanevek is a semleges közterületek szimbolikus jelentőséggel bíró „újrakódolásának”,¹⁹ a közösség történetével összeforró, nemzeti jelleget öltő „szakrális” terekké formálásának eszközei.²⁰ E nevek magukon viselik azon időszak lenyomatát, amikor megalkották vagy módosították őket, tükrözik egyes korszakok sajátos emlékezetkultúráját, annak változásait.²¹ Az elnevezés alkotó lépés, amely identitást kölcsönöz valami korábban névtelennek, vagyis ismeretlennek. Mivel az utcanevek a társadalmi rend legitimálását is szolgálják, egy ideológiailag vezérelt folyamat részeként összekapcsolódik bennük tér, politika, emlékezet és identitás.²²

A hely az identitás egyik meghatározó eleme, hiszen az emberek magukat bizonyos helyekhez való kötődés révén fejezhetik ki. A valahová tartozás érzése, az oda kapcsolódó tapasztalatok, emlékek a közösségi érzés meghatározó elemei.²³ A hely nem pusztán geometriai adatokkal meghatározható térbeli pont, hanem jelentések sokaságával átszőtt dinamikus társadalmi konstrukció, amelyet a történelem alakít, majd formál újjá.²⁴ Az utcanevek erőteljes képeket, értelmezéseket idézhetnek meg, hozzájárulhatnak a helyeknek való értelemdadás folyamatához, a valahová tartozás tudatának kialakulásához, a társadalmi tér létrehozásához.²⁵

¹⁸ Azaryahu, Maoz: *The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming. ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*. Volume 10, Issue 1, 2011. 30.; Rusu, Mihai Stelian: *Street Names through Sociological Lenses. Part II: Constructionism and Utilitarianism. Social Change Review*, Volume 19, Issue 2, 2021. 1–29. doi: 10.2478/scr-2021-0001. Minderről magyarul ld. Nikitscher, 2014. 77.

¹⁹ Nikitscher, 2014. 79.; Szívós Erika: *Utcanevek és utcanevváltozások: Térpolitika, érzelmi kötődés és generációs azonosulás*. In: Papp Barbara (szerk.): *Lélek és történelem: örökség*. Az ELTE BTK Történeti Intézet Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének konferenciája (2019. december 5.) Budapest, 2021. 199–200.

²⁰ Ahogyan egy amerikai szerző fogalmaz: „Not only signs to the city, street names are very much signs of the city.” Ferguson, 1988. 386.

²¹ L. erről magyarul pl. Barna Gábor: *A világ megszerkesztése. Szimbolikus és való világok*. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai. Szentendre, 2000. 693–694.

²² Azaryahu, Maoz: *Name-Making as Place-Making*. In: Caiazzo, Luisa – Coates, Richard – Azaryahu, Maoz (eds.): *Naming, Identity and Tourism*. Cambridge: Scholars Publishing 2020. 11–13.

²³ Helleland, Botolv: *Place Names and Identities. Oslo Studies in Language*, Volume 4, Issue 2, 2012. 95–116. doi: 10.5617/osla.313.

²⁴ Azaryahu, 2020. 11.

²⁵ Alderman, 2008 196.

A mindenkori hatalom téripolitikájának részeként az utcanevek szerepéhez jutottak a 19. században kialakuló modern nemzeti identitás, a tömegek nemzeti öntudatának, hazafias érzéseinek és az államhoz való lojalitásának a megerősítésében is (nationalization of the masses)²⁶. A nacionalizmus kulturális formákba ágyazódott, miközben a kor egyik fő kihívása Európában az egységes nemzeti kultúra megteremtése volt. Ezt célozta a hivatalos nyelv, a nemzeti szimbólumok (például himnusz, zászló) bevezetése, elfogadtatása, megemlékezések, ünnepek lebonyolítása, művészeti alkotások (emlékművek, festmények, zene) szerepének megváltozása. Az értelmiségiek és a politikusok felismerték az azonosulásra alkalmas közös történelem kialakításának, megismertetésének és elfogadtatásának kiemelt szerepét a polgári nemzetépítés során. Ezt épületek, szobrok, utcanevek is megjeleníthették – ezzel a történelmet mintegy a „tájba térképezték”, megtöltötték a teret a múlttal és annak mítoszaival. A hatóságok az utcaneveken mutathatták be a követendőnek ítélt hősöket, példaképeket, rajtuk keresztül pedig a polgári értékeket, mint a hősiesség, önzetlenség, hazaszeretet, jótékonykodás, haladás, sikeresség, rend, szolidaritás.²⁷

A dicsőséges múlt megismertetése ugyanis nem volt öncélú, a század nagy tervét, az egységes nemzet és annak állama létrehozását szolgálta. Az átélhető nemzeti tudat, a közösséget teremtő emlékezet képes volt társadalmi összetartozást erősíteni. A történelmi emlékhelyek fontos szerepet játszottak a közösség és a környezete kapcsolatában, a haza fogalmának kialakulásában, ahol otthonosan érezzük magunkat. Az utcák elnevezésének „kimondott és hangsúlyos” szándéka „a nemzeti történelmi múltra való szüntelen és erőteljes emlékeztetés.” Az ugyanabban a korszakban elterjedő szobrokkal és emléktáblákkal együtt a hatalom által alakított „nemzetiidentitás-politika” fontos eszközei, amelyek határozott jelentéssel ruházták fel a városi teret: általuk is megvalósult annak rendszerint egybeeső „nemzetiesítése és történelmiesítése.”²⁸ Így az utcanevek is hozzájárulhattak a nemzetállamok legitimitásának megerősítéséhez. Néhol lázas sietséggel láttak munkához, és a korszakban elterjedő utcanévtáblákra túlnyomórészt már személyneveket írtak. Másutt óvatosabbak voltak a változások terén, de mindenütt elterjedtek az emlékezeti elnevezések.

²⁶ Erről részletesebben I. Mosse, George L.: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York: Howard Fertig, 1975.; Burke, Peter: *Lay History: Official and Unofficial Representations, 1800–1914*. In: Macintyre, Stuart – Manguashca, Juan – Attila, Pók (eds.): *The Oxford History of Historical Writing*, Volume 4: 1800–1945. Oxford University Press 2011. 126–127.

²⁷ Azaryahu, 1996. 320.; Leitner, Helga – Kang, Petei: *Contested urban landscapes of nationalism: The case of Taipei*. *Ecumene* Volume 6, Issue 2, 1999. 216–217. doi: 10.1191/096746099701556178

²⁸ Gyáni Gábor: *A város és az imaginárius történelem*. *Irodalmi Szemle*, 2013/6. 14–17. Ld. még: Szívós 2021, 200.

A 19. századtól az utcaelnevezés egyben emlékeztető aktus lett, általa a köztér a történelem hivatalos változatát tükrözte, ezért e neveket a köztéri emlékművek közé sorolhatjuk (monumentalisation).²⁹ Az utcanevek összekapcsolták a konkrétat és az elvontat, emlékezhelyekké váltak, fizikai valóságukon túl gyakorlati szereppel bírtak, miközben jelképes tartalmat is hordoztak. Ezek az egymással kölcsönhatásban levő elemek tették igazán beszédessé e mára már megszokott, hétköznapivá vált neveket.³⁰

A 20. századra az új nemzetállamok megjelenésével a városi terek minden korábbinál erősebb ideológiai racionalizálása valósult meg, a nevek átpolitizálása és a gyakori rendszerváltások bizonytalanságot okoztak az utcanevek terén. A mindenkor hatalom eszméit tükröző nevek elvesztették kapcsolatukat az általuk jelölt hellyel, és a rendszerváltások alkalmával könnyen megváltoztathatókká váltak. Ilyenkor a helynevek tisztogatására kerülhetett sor, az utcák újrakeresztelése „forradalmi szertartássá” lett.³¹

A nyelvi tájképben nyelvi ideológiák konkretizálódnak.³² A többnemzetiségű területeken figyelemre méltó az utcanévtáblákon szereplő nyelvek száma, azok sorrendje, de az is, miként szerepelnek a nevek a különböző nyelveken (például Petőfi utca vagy strada Petőfi, esetleg Munkacsevői utca). Mindez az egyes nyelvek helyi presztízsét, az előtérbe helyezésükre vagy éppen eltüntetésükre tett próbálkozásokat jelzi, hozzájárulhat a nyelv megtartásához,³³ vagy éppen elősegítheti a többségi nemzet fölényének kinyilvánítását, ezen keresztül pedig az asszimilációt. A hatalom szimbolikus megalapozását szolgáló tiszteleti utcanevek ilyen esetekben a politikai ellenállás célpontjává válhattak. Velük szemben a helyi közösségek által használt alternatív utcanevek a fennálló rendszerrel szembeni elégedetlenséget mutatták, a társadalmi igazságosság eszközei lehettek. A kirekesztett, áldozattá vált csoportok a helyneveket saját büszkeségük és identitásuk megerősítésére, egyben országaik és közösségeik történelmének rehabilitálására használták.³⁴

²⁹ Swanepoel, 2012 83.; Berecz Ágoston: *Chapters from the Political Life of Names the Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary*. A Dissertation in History. Budapest: CEU, 2017. 175.

³⁰ Az utcaneveket emlékezhelyként tárgyalja például: Milo, Daniel: *Le Nom des Rues*. In: Nora, P. (ed.): *Les Lieux de Mémoire: La Nation*. Paris: Gallimard, 1986. 283–315.

³¹ Azaryahu, 2020. 17. Rusu, 2020. 155.

³² A nyelvi ideológiáról részletesen l. Shohamy, Elana: *Language policy. Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge, 2006.

³³ Bartha Csilla – Petteri Laihonon – Szabó Tamás Péter: *Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. Pro Minoritate*, 2013/3. 16–17.

³⁴ Alderman, Derek H.: *Naming Streets, Doing Justice? Politics of Remembering, Forgetting, and Finding Surrogates for African American Slave Heritage*. In: Sungjae Choo (ed.): *Geographical Names as Cultural Heritage*. Kyung Hee University Press 2015. 204–205. Minderről magyarul l. pl. Cserniczkó István: *Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2015/1–2. 71–84.; Cserniczkó István. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autdor-Shark, 2019.

A várost „hazafias polgársága a magyar nemzeti jellem ígéző mezébe öltözteti.” Utcanevek a magyarosítás szolgálatában

A nemzetépítés során kiemelt szerephez jutott az anyanyelv használata. Magyarországon annak hivatalossá tétele, majd minél szélesebb körben való terjesztése fontos célkitűzés volt a reformkorban, majd a kiegyezést követően. Az 1830-as évek elején Pozsonyban és Budán is megjelentek a magyar-német kétnyelvű utcanevéntáblák (az előbbi helyen a magyar felirat szerepelt felül).³⁵ Az 1848-as forradalom idején Budán az új utcaneveket csupán magyarul írták ki, miközben a német lakosok száma többszöröse volt a magyarokénak.³⁶ Amikor ezt szóvá tette egy helyi lap, fenyegető hangnemű cikk jelent meg arról, hogy az utcanevek kétnyelvűsége törvénytelen, hiszen a magyar a hivatalos nyelv.³⁷ Hamarosan fordult a kocka, és ismét németekké váltak e nevek. Majdnem tíz évet kellett várni, amíg a budai tanács ismét döntött a kétnyelvűségről, hiszen a magyar felirat „úgy megilleti Budát, mint a magyar nadrágot a vitézkötés.”³⁸ Ugyanebben az időben a Sopronban kihelyezett első utcanevéntáblák német nyelvűek voltak.³⁹ A főváros még évtizedekig német többségű maradt, az utcanevek az 1870-es évek közepétől váltak magyar egynyelvűekké.⁴⁰ A német nevek használata a század végén is előfordult, ezért a budapesti újságírókat tömörítő Otthon Írói Kör felhívást intézett a német nyelvű sajtóhoz annak érdekében, hogy a települések és az utcák neveit kizárólag magyarul írja. A kezdeményező Hegedüs Lóránt író, országgyűlési képviselő a javaslatot azzal indokolta, hogy „Budapesten nyilvános helyen, tisztán rossz szokásból, még most is mennyi az idegen szó.”⁴¹

Nem csupán Magyarországon, de a Lajtán túl is vitákhoz vezettek a többnyelvű utcanevéntáblák vagy éppen azok hiánya. 1892-ben Prágában a városi tanács a kétnyelvű utcanevéntáblákról eltávolította a német feliratokat, ami heves tiltakozásokat váltott ki, végül több évnyi jogi eljárást követően jóváhagyták a döntést. Szarajevóban 1911-ben a helyi parlament háromnyelvű, szerb, horvát és bosnyák (cirill, latin és arab betűs) feliratokat szavazott meg. Ezt a birodalmi testületek megvétőzták, végül alkotmányos válságtól tartva beadták a derekukat.⁴²

³⁵ Utcák nevei Budán és Pozsonyban már magyarul is. *Társalkodó*, 1832. december 8. 392.

³⁶ *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest: KSH, 1993. 62.

³⁷ Belföld. *Reform*, 1848. május 4. 71.

³⁸ *Pesti Napló*, 1858. augusztus 28. 2. Mi újság? *Vasárnapi Újság*, 1858. szeptember 5. 430.

³⁹ Haladunk hátrafelé. *Vasárnapi Újság*, 1858. október 17. 503.; A régi soproni utca képe... *Sopronvármegye* 1923. szeptember 6. 2.

⁴⁰ Schmall Lajos: *Budapest utcái és terei. Adatok a budapesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez*. Budapest: Ifj. Nagel Ottó biz. 1906. 107.

⁴¹ Az Otthonból. *Budapesti Hírlap*, 1901. február 27.

⁴² Berecz Ágoston: The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, Volume 11, Issue 2, 2019. 25–26. doi: 10.2478/ausp-2019-0010.

Míndez jelzi, miként növekedett meg az utcanevek szimbolikus jelentősége a 19. század közepétől, amikor az elnevezések hatósági jogkörre váltak. Ezzel Magyarországon is fokozatosan áttértek a természetes indítékú névadásról a kiemelkedő személyiségek iránti tiszteletet kifejező utcanevekre. Pest képviselő-testülete már 1867-ben bizottságot küldött ki ez ügyben. A felmerülő nevek a kor történeti emlékezetének hű képét adták, hiszen a testület feladata a „helytelen” vagy „dísztelen” elnevezések felcserélése lett történelmi emlékekkel.⁴³ A fővárosban 1870-ben az akkor létrehozott Fővárosi Közmunkák Tanácsa kapta meg az utcanévadás jogát, ám a városi tanács két tagja is részt vehetett az ezzel foglalkozó bizottság munkájában. Vidéken viszont a választott helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozott a kérdés, ami több ízben parázs vitákhoz vezetett. Ilyenkor akár az is előfordulhatott, hogy döntőbíróként a belügyminiszter mondta ki a végső szót.⁴⁴

Ezekre az el- és átnevezésekre alkalmat adhatott hírességek (mint Széchenyi, Teleki László, Erzsébet királyné, Kossuth vagy akár egy polgármester) halála, valamely évforduló (például az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 50 éves évfordulója, a király 80. születésnapja vagy egy püspök születésének 100. évfordulója). Egy-egy különleges alkalom (például a királyi pár látogatása Pesten, Baross Gábor díszpolgárrá avatása a fővárosban, Rákóczi és bujdosó társainak újratemetése) szintén lehetőséget nyújthatott az elnevezésekre. Idővel a lakosság is méltatlannak, maradinak érezte a korábbi utcaneveket, és azok tiszteleti nevekre történő megváltoztatását kezdeményezte, illetve természetesen az önkormányzatok különböző bizottságai is javaslatokat tehettek ez ügyben. Az új típusú utcaneveket a korszakban a települések fejlődésének jeleként értékelték, ahogyan Aradon leszögezték: azokra „városunk modernizálása szempontjából valóban szükség van.”⁴⁵ Gyakorlati szempontok is közrejátszhattak az elnevezéseknél, hiszen sok településen nem léteztek utcanevek, ami gátolta a tájékozódást vagy például a posta működését. Több helyen azokat a mai értelemben vett házsámozással, a páros és páratlan oldalak megkülönböztetésével együtt vezették be. A városrendezési, csatornázási munkákat vagy éppen a közigazgatási felosztás megváltoztatását is összekapcsolhatták az utcák el- vagy átkeresztelésével.

A korszakban rohamosan növekvő, a falvak számára is mintát szolgáltató városok amúgy is egyre szaporodó utcáinak méltó neveit a magyar történelem és

⁴³ Idézi Takáts Rózsa: A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1985. 296.

⁴⁴ Ez előfordult például 1887-ben Budapesten, 1899-ben Kolozsváron vagy 1908-ban Aradon. A fővárosi közmunkák tanácsa. *Építő Ipar*, 1887. december 11. 518.; A modern Kolozsvár. *Magyarország*, 1899. június. 6. 9.; Ficzy Dénes: Aradi utcanevek változásai. In: Uő: *Válogatott írások. (Séták, rejtélyek, utcanevek és mások)*. Arad: Aradi Kölcsey Egyesület, 2005. 131.

⁴⁵ Arad város közgyűléséből. *Alföld*, 1880. július 11. 1.

irodalom lapjain vélték megtalálni. A köztetek nemzeti tartalommal való feltöltése (nemzetisítése) összekapcsolódott a haladással; az urbanizáció, a polgárosodás együtt járt a magyarosodással. Különösen a nemzetiségi területeken volt fontos a városok magyarrá tétele, vagy meglévő magyar jellegük erősítése, az utcanévadásnál itt gyakran még hangsúlyosabbá vált a nevek magyarsága, a dicsőséges múlt megjelenítésére való képességük.

A vegyes lakosságú Bánságban Löw Lipót szegedi főrabbi javasolta 1872-ben „az eddig többnyire semmit sem mondó elnevezések magyar történelmi nevekké való fölcserélését,” és a történelmi nevezetességű helyek magyarzó táblákkal való megjelölését.⁴⁶ Ennek érdekében a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat részletesen megindokolt javaslatot készített Temesvár 36 utcájának átnevezéséről, a kihelyezendő táblákról.⁴⁷ Az elsősorban németek lakta városban mindez még korainak bizonyult, a magyarajkúak aránya ekkor 20% körül volt. Az „epedve óhajtott” változtatásokat „jobb időkre” kellett halasztani, mikor majd remélhetőleg „egy hazafias szellemben nevelt és művelt polgári sarjadék, ama történelmi nevek hangzásával általánosan rokonszenvezni, jelentésüket magyar nyelven megérteni, s azokhoz magyar lélekkel ragaszkodni megtanul.”⁴⁸

Nagybecskerekén, Torontál megye székhelyén több mint száz közterület nevét magyarosították, ezek körülbelül fele kapta nevét a magyar múlt „fénylő alakjairól” – miközben a magyarok aránya hasonló volt, mint Temesváron (sok német, szerb és román is élt a településen).⁴⁹ A változásokat indítványozó Szentkláray Jenő történész a magyar állameszme fontosságát hangsúlyozta, a nevek is azt fejezték ki, hogy „Magyarország összes lakossága politikailag egy, s nemzetileg összetartozó testületet képez, mely a magyar nyelv állami fenségét egyedülnek és kizárólagosnak vallja, és ezen az anyahazától egykoron elidegenített délmagyarországi részeket a magyar szent korona birodalmához lényegesen és elválaszthatlanul tartozóknak elismeri.” A változásokat megörökítő füzet helytörténeti áttekintést adott, szerzője pedig részletesen megindokolta az elnevezéseket, melyekkel a várost „hazafias polgársága a magyar nemzeti jellem ígéző mezébe öltözteti”. Ezzel jelezték, hogy „Magyarországon vagyunk és magyar állami életet élünk [...] megértettük a nemzet politikai egységének s összetartozásának szükségességét, feladatát és hivatását [...] át vagyunk hatva a magyarosodásnak,

⁴⁶ Szentkláray Jenő: *Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon*. Temesvár: Magyar testvérek, 1872. 4–5. Később Löwről is utcát neveztek el, amit aztán a II. világháború alatt átneveztek. L. Megváltoztatják Szegeden a zsidókról elnevezett utcák nevét. *Függetlenség*, 1942. április 18. 4.

⁴⁷ Temesvár város tereinek és utcáinak új elnevezése. *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, 1875/1. 26–34.

⁴⁸ Szentkláray, 1872. 15.

⁴⁹ *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve II.* Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882. 309.

az állami egyéolvadásnak nemzeti közérzetétől.” Az asszimiláció folyamatában kiemelt szereppel bírt a történelem, amely „zarándok életünk legjobb mestere; tündöklő vezércsillag, hogy kitűzött pályánkon a helyes irányt el ne tévesszük.” Erre emlékeztettek a várost „külsőleg” a magyar „korona és állam, az alkotmány és szabadság specifikus bélyegével ékesítő” nevek. E mellett „szívünk érzelmeit” is hasonlóképpen kell nevelni és idomítani, hogy a „most már magyar jellegű” város „falai között soha senkinek eszébe ne jusson másnak tartani magát, mint Magyarország hú alattvalójának.”⁵⁰

Zentán 1876-ra az utcanevek egyharmadát nevezték el egykori jeles közéleti szereplőkről; e nevek száma a korszak végére megduplázódott, arányuk is nőtt.⁵¹ Szabadkán 1884-ig 39 történelmi és politikai személyiség neve került fel az utcanévtáblákra.⁵² Szilágyi, egy nyugat-bácskai telepes falu „átmagyarosodását” ugyancsak költők és államférfiak nevét viselő utcák és magyar dűlőnevek jelezték.⁵³ Eszéken utcát neveztek el a hivatalban lévő bánról és az akkori magyar miniszterelnökről is.⁵⁴ A millennium alkalmából a kétharmadrészt horvátok által lakott Légradon az összes utca nevét magyarrá változtatták, sokat jeles személyiségekről (Árpád, Zrínyi, Petőfi, Deák, Kossuth) neveztek el.⁵⁵

Szintén a magyarosodás nevében cserélték ki a felvidéki Besztercebányán a német utcanévtáblákat magyar nyelvűekre, miközben a magyar anyanyelvűek aránya csak 16% volt (a németeké 19%, a szlovákoké 60%).⁵⁶ A bánáti Lippán a következő évben lettek egynyelvűek a táblák,⁵⁷ pedig ott a magyarok aránya csupán 11% volt.⁵⁸ Ezek az utcanevek a szimbolikus térfoglalást hirdették a Maros mentén valamivel feljebb fekvő Déván is, ahol a magyar lakosság aránya 40% alatt maradt. Egy kolozsvári lap felháborodva írt arról, hogy egyáltalán felmerült a magyar mellett a román feliratok kérdése.⁵⁹ Ugyanakkor a bánáti Lugoson kétnyelvű, a város egyik

⁵⁰ Szentkláray Jenő: *Nagy-Becskerek utczáinak és tereinek magyarosítása. Vonások a vidék és város történetéből.* Nagybecskerek: Pleitz Fer. Pál, 1879. L. még: *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, 1879/4. 202–203.

⁵¹ Pejtin Attila: *Zenta utcanévtáblái.* Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 2003. 34

⁵² Papp Árpád: A szabadkai terek, utcák és szobrok „területszerző” funkciója. In: Cseri Miklós – Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és Ember.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 25. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2013. 39.

⁵³ A délvidéki telepítés. *Budapesti Hírlap*, 1907. szeptember 8. 34.

⁵⁴ Új utcanevek Eszéken. *Pesti Hírlap*, 1895. október 30. 10.

⁵⁵ Az ünneplő vidék. *Pesti Napló*, 1896. május 6. 5.

⁵⁶ Besztercebánya. *A Hon*, 1880. május 12. 2.

⁵⁷ Sciri Scurte. *Familia*, 1881. január 25, 51.

⁵⁸ A románoké 49%, a németeké pedig 36%. *A magyar korona*, 1882. 288.

⁵⁹ „A képviselő nagyobb része természetesen csak a magyar felírást védte, s hogy ez fogadtatott el az is természetes, de hogy Déva város közgyűlésén ilyen kérdésben még vita is lehessen, az már nem természetes!” Nyelvkérdés Déván. *Ellenzék*, 1886. január 8. 3.

felében magyar-román, míg a másikban magyar-német nyelvű táblákat helyeztek ki 1891-től.⁶⁰ Versecen háromnyelvűek (német, magyar, szerb) voltak a táblák.⁶¹

Természetesen nem csupán a feliratok nyelve számított, az ott megörökített személyek kiléte, az általuk közvetített múltkép sem volt közömbös. Egy friss kutatás szerint az Alföld 50 településén (ahol a legnagyobb a magyar lakosság súlya) az úgynevezett „függetlenségi” történetszemlélet az emlékezeti utcanevék 40%-án jelent meg. Az arány az erdélyi magyar városokban is igen magas (35%), míg a két bánásági megye egyes lakosságú városaiban közel azonos számban neveztek el utcákat „függetlenségi” és Habsburg személyiségekről (13–14%).⁶²

Erdélyben tehát a dualista korszak végére mindenütt a helységhez nem köthető magyar nemzeti hősök uralták a városi köztereket. Kivételt a szász települések, valamint az örmény Erzsébetváros jelentett – ezek helyi személyiségeket választottak, akik kifejezték a város etnikai összetételét. Két szász városban (Szászrégen, Szászsebes) egyáltalán nem alkalmaztak emlékezeti utcanevet.⁶³ A többségében németajkú városokban több helyütt nem sikerült az államnyelv fölényét sem érvényesíteni. Míg Brassóban 1887-től háromnyelvű (német, magyar, román) utcanév-táblákat helyeztek ki,⁶⁴ Nagyszeben, Medgyes, Beszterce vagy Segesvár ellenállt a magyarosításnak, németek maradtak az utcanevék.⁶⁵ Nagyszebenben egyetlen magyar személyiségről, királyról sem volt utca elnevezve. Ugyanitt viszont 1909-ben Andrei Şaguna születésének 100. évfordulója alkalmából a Mühlgasse (Malom utca) felvette az ortodox püspök nevét (ami „kellemes meglepetést” váltott ki román részről).⁶⁶ Segesváron évekig folyt a huzavona a magyar elnevezések érdekében (a magyarok aránya ekkor 23%).⁶⁷ A magyar sajtó szerint ez a város „hazafiatalanságát” bizonyította.⁶⁸ A német többségű helyi képviselőtestület a háromnyelvű

⁶⁰ Jakabffy Elemér: Krassó-Szörény vármegye története. Különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre. *Magyar Kisebbség*, 1940/23. 535.

⁶¹ Berecz, 2017. 240.

⁶² Uo. 216–218, 230.

⁶³ Uo. 214, 230–231.

⁶⁴ Bartos-Elekes Zsombor: Múltidéző utcanevünk. Kolozsvár és Brassó az utóbbi másfélszáz évben. *Névtani Értesítő*, 43. (2021) 117.

⁶⁵ Petőfi emléktábla Nagyszebenben. *Budapesti Hírlap*, 1909. július 4. 12.; Feljegyzések Nagyszebenről. *Kolozsvári Tükör*, 1916. május 11. 3.; Berecz, 2017. 240.; Rusu, 2021.

⁶⁶ Noutăţi. Strada Şaguna. *Telegraful Roman*, 26. septembrie/ 9 octombrie 1909. 429. Az utca elnevezésének történetéről részletesebben I. Abrudan, Mircea: *Ortodoxie și luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire*. Sibiu: Andreiana, 2015. 435–442. Pancratz, Arnold: *Die Gassennamen Hermannstadts. Ein Kulturbild*. Hermannstadt: Krafft & Drotleff, 1935.

⁶⁷ „A segesvári utcanevék. *Magyarország*, 1908. november 10. 17. Segesvár város. *Az Ujság*, 1908. december 22. 25.; Segesvár ismét – Schässsburg? *Az Ujság*, 1910. november 10. 11.

⁶⁸ Segesvár németsege. *Magyar Polgár*, 1902. szeptember 24. 4.

elnevezéseket pártolta (hiszen a románok valamivel többen voltak, mint a magyarok),⁶⁹ ám a határozat megvalósítása elhúzódott, azt 1912-ben felfüggesztették.⁷⁰

Az utcanévmagyarosítással szembeni ellenállásról az ország másik végéből is van tudomásunk. Míg 1907-ben a túlnyomórészt horvátok által lakott Muraközben, így Csáktornyan vagy Perlakon már magyar tiszteleti neveket lehetett olvasni az utcanévtáblákon, addig Drávavásárhelyen hiába indítványozta azt a lelkes tanító. „A magyar érzést, a magyar hazához való tartózkodóságot” kifejező előterjesztést a képviselőtestület leszavazta. A helyi magyar lap vezércikkben háborgott a történetek felett: a külsőségek fontosak, mivel a „belső érzelmeket” jelenítik meg, amelyek „folyton ébren tartják” a népben a tudatot, hogy Muraköz „az anyaország integráns területe.” A szerző hasonlóan fogalmaz, mint ahogyan az évtizedekkel korábban kelt nagybecskereki füzetben olvashatjuk: a magyar múltat megjelenítő utcanévek a hazához való hűséget fejezik ki, bevezetésükben pedig „felemelő diadalát láttuk volna a magyarság ügyének.” A meghíusult átnevezés egyben alkalmat nyújtott számára a határ mentén „elégedetlenséget szító” horvátok elleni éles kirohanásra, miközben az emlékeztető utcanévek nevelő hatását is magasztalta: „Mily tanulságosak volnának ezek az utcanévek! Mily fenséges alkalmakul szolgálhatnának ezek történelmünk, irodalmunk gazdag tárházának feltárására, nagyjaink megismertetésére!”⁷¹ Talán a magyarosítással szembeni tiltakozás jeleként neveztek el 1914-ben Bécsben utcákat Kolozsvárról, Sopronról, Nagyszombatról, Mosonról és Kismartonról, miután ezeknek a városoknak (az összes magyarországi várossal együtt) magyar lett a hivatalos nevük.⁷²

Temesváron a korszak végére közelítette meg a magyar lakosság száma a németekét (bár így sem érte el a 40%-ot) – ekkorra már számos magyar író, politikus nevét viselte utca.⁷³ Marosvásárhelyen a meglévő tiszteleti utcanévek száma 1900-tól további százszal bővült.⁷⁴ A magyar nevek fölött örökődő helyi lap nehezményezte a „csúnya ferdítést”, amellyel az „érzelemben sem magyar” ortodox pap egy hirdetésben *Rómán templom*-utcáról írt, holott csak *Templom*-utca létezett, „melyben a görög katolikus és görög keleti magyar honpolgárok temploma áll. Ez azonban

⁶⁹ A segesvári utcanévek. *Budapesti Hírlap*, 1909. június 17. 15.; *Utcafeliratok Segesváron. Medgyesi Ujság*, 1909. augusztus 15. 3.

⁷⁰ Levél Segesvárról. *Ellenzék*, 1909. október 30. 2. Magyar utcanévek Segesvárott. *Városok Lapja*, 1912. május 25. 190. L. még: Szemlér Ferenc: Nagyapám, a proconsul. *Erdélyi Helikon*, 1938/6. 416.

⁷¹ Gyászmagyarkák. *Muraköz*, 1907. december 15. 1. L. még: Gulyás József: Adalék a dualizmus kori magyarosítás történetéhez a Muraközben. *Századok*, 1968/3–4. 608.

⁷² Berecz, 2017. 193.

⁷³ Közgyűlési határozatok. *Városi Közlöny*, 1912. február 15.

⁷⁴ Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 1997. 16–17.

semmiféle kvalitású, román érzelmeket tápláló embert, még a görög keleti esperest sem jogosítja fel az utcanevek elferdítésére.”⁷⁵

A századforduló táján Kolozsvár népességének túlnyomó többsége magyar volt, viszont románok lakta területek vették körbe. Itt kiemelten fontossá vált az utcanevek kérdése, amely az 1880-as évek közepén került napirendre. A városszé-
pítő egyesület Jakab Elek történészt kérte fel a „rosszhangzású vagy jelentéktelen névvel jelzett” utcák átkeresztelésében való segítségre. Nem véletlenül keresték meg a város monográfiáján dolgozó tudóst, a neveknek ugyanis a település magyar múltjára kellett emlékeztetniük. Ugyanekkor kezdeményezték a történeti nevezetességű épületek emléktáblával való ellátását is. A megszólított úgy vélte, hogy maga a „történelem” szólal meg „itt-amott” a városban, a hálás utódok kötelessége, hogy „a végbevitt hazafiság, polgári erények, vitézség és tudomány jeleseit táblával, vagy utcák neveivel halhatatlanítsák meg.”⁷⁶ Szerinte az általa megírt háromkötetes munka segít majd a közterületek átnevezésében.⁷⁷ Az eredeti kezdeményezés után négy és fél évvel fogadta el a városi közgyűlés az elvi döntést az utcák „történelmi nevekkel” való felruházásáról.⁷⁸ Az e célból alakult bizottság tagjai közt több tudós található.⁷⁹

Egy helybeli jogász számára is természetes volt, hogy az utcákat „a múltban kiváló érdemeket szerzett jeles hazafiakról és nevezetes családokról kell elnevezni.” Ezt követelte meg „egyrészt a *kegyelet*, amelynek adóját Erdély egykori fővárosa múlt történetünk nagyságai iránt le kell hogy rója, másrészt pedig megkívánja ezt a magyarság érdeke is, mert bizonyára semmi sem kölcsönözhet a városnak olyannyira magyar jelleget”, mint az ezeréves történelemre emlékeztető nevek, amelyek „jövendő nemzeti lételünk programját” jelentik. Minden másnál fontosabb, „hogy a nemzetiségekkel megrakott erdélyi részekben Kolozsvár szellemében és külsejében egyaránt tősgyökeres magyar város legyen.” Az sem lenne túlzás, „ha a falakat is nemzeti színekre festenek, hadd érezze egyképpen idevaló és idegen, hogy a város az erdélyi részekben a magyar állameszme hatalmas erőssége.” Örömmel állapította meg, hogy a kevés régi családokhoz köthető utca nem korlátozta különösebben a történelmi nevek használatát. Az elnevezéseknél fő szempontnak a „magyarságnak” kell lennie, a „magyarabb” név ugyanis inkább elősegíti a város igazi nemzeti jellegét. A Főtér vagy a Jakab által javasolt Zsigmond király tér elnevezés szerinte „nem elég magyar”, az előbbit még le is lehet fordítani. A város központi terét csak a nemzeti uralkodónak tekintett Mátyás királyról lehet elnevezni, akinek neve

⁷⁵ Román templom-utca. *Székelly Ellenzék*, 1908. január 26. 2.

⁷⁶ A szépitő-egylet köréből. *Magyar Polgár*, 1884. augusztus 19. 4.

⁷⁷ Kolozsvár története. *Magyar Polgár*, 1885. október 15. 3.

⁷⁸ *Ellenzék*, 1889. március 2.

⁷⁹ Jakab Elek és Szabó Károly történészek, valamint Finály Henrik klasszika-filológus. Keresztelés. *Kolozsvár*, 1889. augusztus 2. 3.

„minden nyelven egyazon jelentésben hirdeti a magyar szellem erejét és egykori dicsőségét.” Őt követően Rákóczinak juthatna a legszebb tér vagy utca.⁸⁰

Ugyanez a szerző a kolozsvári tervekhez példákat keresve az ország több városának utcaneveiről közölt összeállítást, ugyanis e nevek „élénk tanúbizonyságot szolgáltatnak” a lakosság nemzeti érzületéről. Azzal ajánlotta a döntéshozók figyelmébe Hódmezővásárhely példáját, hogy ott található a legtöbb „nagy hazafiakra” emlékeztető történeti név: még az „olyan utcáknak is, amelyeknek előbb már jóhangzású nevük volt, csakhogy még jobban kitűnjék a város tiszta magyar volta és érdemes hazafiak iránt való kegyelele: történelmi neveket adtak.”⁸¹

A kincses városban végül egy évtizeddel a bizottság felállítása után történt meg az utcák tömeges átkeresztelése: a meglévő 213-ból 112 kapott új nevet.⁸² Így is akadtak azonban elégedetlenkedők, akik sokallották a „nevetséges” utcaneveket, és kevesellték a történelmi személyiségeknek emléket állítókat.⁸³

Napjaink utcanevei általában lehangoló egyformasággal vesznek körül minket (szinte mindenütt van például Kossuth tér, Baross utca, Petőfi utca), pedig ugyanezek valamikor lelkesítő nemzeti tartalommal bírtak. A számunkra sűrű nevek a 19. században egészen más jelentést hordoztak. Nagy szerephez jutottak az egyforma városi (majd később vidéki) terek kialakításában, a településeknek a nemzeti térbe való beemelésében. Néhol lázas sietséggel láttak munkához, és a korszakban elterjedő utcanévtáblákra túlnyomórészt már személyneveket írtak, s bár másutt óvatosabbak voltak a változások terén, de mindenütt elterjedtek az emlékezeti elnevezések. Az akkori tömeges névadások által megjelenített közös múlt és értékrend hozzájárult a polgári nemzettudat kialakításához, a társadalmi kötelékek megszilárdításához, a nemzetállamok legitimitásának megerősítéséhez. Ilyen formán megszűntek a korábbi „dísztelen” és ezért szégyellni való nevek. A nacionalizmus térnyerése, a kulturális homogenizációval létrejövő modernitás⁸⁴ egyik tünete az utcanevek egyformasága.

⁸⁰ Dr. Esterházy Sándor: Az utcák elnevezése. *Kolozsvár*, 1891. augusztus 11. 1.

⁸¹ Dr. Esterházy Sándor: *Utcanévek. Kolozsvár*, 1891. szeptember 23. 1.

⁸² Az 1899 április 17-i közgyűlésen. Erről I. Asztalos Lajos: *Kolozsvár utcanevei – múlt és jelen* (1.) https://kronikaonline.ro/szempont/kolozsvar_utcanevei_mult_es_jelen_1# (letöltés ideje: 2023. március 23.)

⁸³ Görbeszappan utca. *Magyar Polgár*, 1900. március 12. 4.

⁸⁴ Ehhez ld. pl. Ernest Gellner: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány, 1995. 198.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KORABELI ÚJSÁGCIKKEK

- A délvidéki telepítés. *Budapesti Hírlap*, 1907. szeptember 8. 34.
- A fővárosi közmunkák tanácsa. *Építő Ipar*, 1887. december 11. 518.
- A modern Kolozsvár. *Magyarország*, 1899. június. 6. 9.
- A régi soproni utca képe... *Sopronvármegye*, 1923. szeptember 6. 2.
- A segesvári utcanevek. *Budapesti Hírlap*, 1909. június 17. 15.
- A segesvári utcanevek. *Magyarország*, 1908. november 10. 17.
- A szépítő-egylet köréből. *Magyar Polgár*, 1884. augusztus 19. 4.
- Arad város közgyűléséből. *Alföld*, 1880. július 11. 1.
- Az Otthonból. *Budapesti Hírlap*, 1901. február 27.
- Az ünneplő vidék. *Pesti Napló*, 1896. május 6. 5.
- Belföld. *Reform*, 1848. május 4. 71.
- Besztercebánya. *A Hon*, 1880. május 12. 2.
- Feljegyzések Nagyszebenről. *Kolozsvári Tükör*, 1916. május 11. 3.
- Görbeszappan utca. *Magyar Polgár*, 1900. március 12. 4.
- Gyásmagyarkák. *Muraköz*, 1907. december 15.
- Haladunk hátrafelé. *Vasárnapi Újság*, 1858. október 17. 503.
- Keresztelés. *Kolozsvár*, 1889. augusztus 2. 3.
- Kolozsvár története. *Magyar Polgár*, 1885. október 15. 3.
- Közgyűlési határozatok. *Városi Közlöny*, 1912. február 15.
- Levél Segesvárról. *Ellenzék*, 1909. október 30. 2.
- Magyar utcanevek Segesvárott. *Városok Lapja*, 1912. május 25. 190.
- Mi ujság? *Vasárnapi Újság*, 1858. szeptember 5. 430.
- Noutăți. Strada Șaguna. *Telegraful Roman*, 26. septembrie/ 9 octombrie 1909. 429.
- Nyelvkérdés Déván. *Ellenzék*, 1886. január 8. 3.
- Petőfi emléktábla Nagyszebenben. *Budapesti Hírlap*, 1909. július 4. 12.
- Román templom-utca. *Székely Ellenzék*, 1908. január 26. 2.
- Sciri Scurte. *Familia*, 25 ianuarie/ 6 februarie 1881. 51.
- Segesvár ismét – Schässburg? *Az Ujság*, 1910. november 10. 11.
- Segesvár németisége. *Magyar Polgár*, 1902. szeptember 24. 4.
- Segesvár város. *Az Ujság*, 1908. december 22. 25.
- Új utcanevek Eszéken. *Pesti Hírlap*, 1895. október 30. 10.
- Utcafeliratok Segesváron. *Medgyesi Ujság*, 1909. augusztus 15. 3.
- Utcák nevei Budán és Pozsonyban már magyarul is. *Társalkodó*, 1832. dec. 8. 392.

FELDOLGOZÁSOK

- A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve II.* Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882.
- Abrudan, Mircea: *Ortodoxie și luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire.* Sibiu: Andreiana, 2015.
- Alderman, Derek H.: Place, naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes. In: Graham, Brian – Howard, Peter (eds): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity.* London: Ashgate, 2008. 195–213.
- Alderman, Derek H.: Naming Streets, Doing Justice? Politics of Remembering, Forgetting, and Finding Surrogates for African American Slave Heritage. In: Choo, Sungjae (ed.): *Geographical Names as Cultural Heritage.* Kyung Hee University Press 2015. 193–228.
- Asztalos Lajos: Kolozsvár utcanevei – múlt és jelen (1.) https://kronikaonline.ro/szempont/kolozsvar_utcanevei_mult_es_jelen_1# (Letöltés ideje: 2023. március 23.)
- Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.* Budapest: KSH, 1993.
- Azaryahu, Maoz: The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, Volume 14, Issue 3, 1996, 311–330. doi: 10.1068/d140311
- Azaryahu, Maoz: Naming the past: The significance of commemorative street names. In: Berg, L.D. – Vuolteenaho, J. (eds.): *Critical toponymies: The contested politics of Place naming.* Burlington: Ashgate, 2009. 53–70.
- Azaryahu, Maoz: The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies.* Volume 10, Issue 1, 2011. 28–33.
- Azaryahu, Maoz: Name-Making as Place-Making. In: Caiazzo, Luisa – Coates, Richard – Azaryahu, Maoz (eds.): *Naming, Identity and Tourism.* Cambridge: Scholars Publishing 2020. 11–28.
- Barna Gábor: A világ megszerkesztése. Szimbolikus és való világok. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Parashti múlt és jelen az ezredfordulón.* A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai. Szentendre, 2000. 693–709.
- Bartos-Elekes Zsombor: Múltidéző utcaneveink. Kolozsvár és Brassó az utóbbi másfélszáz évben. *Névtani Értesítő*, 2021. 43. 113–134.
- Bartos-Elekes Zsombor: *Kolozsvár térképtörténete.* Kézirat. 2012.
- Basik, Sergei: Rethinking the toponymic politics in Belarus in the 20–21 centuries: toward the post-colonial perspective. *Journal of Geography, Politics and Society*, Volume 10, Issue 3, 2020. 5–15. doi: 10.26881/jpgs.2020.3.02

- Berez Ágoston: *Chapters from the Political Life of Names the Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary*. A Dissertation in History. Budapest: CEU, 2017.
- Berez Ágoston: The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, Volume 11, Issue 2, 2019. 23–36. doi: 10.2478/ausp-2019-0010
- Burke, Peter: Lay History: Official and Unofficial Representations, 1800–1914. In: Macintyre, Stuart – Maiguashca, Juan – Pók, Attila (eds.): *The Oxford History of Historical Writing*, Volume 4: 1800–1945. Oxford University Press 2011. 115–132. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199533091.003.0007>
- Cousin, Jules – Lacombe, Paul: De la nomenclature des rues de Paris. *Mémoires de la société l'histoire de Paris et de l'ile-de-France*, Volume 26, 1899. 1–24.
- Csernicskó István: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2015/1–2. 71–84.
- Csernicskó István. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autor-Shark, 2019.
- Dr. Esterházy Sándor: Az utcák elnevezése. *Kolozsvár*, 1891. augusztus 11. 1.
- Dr. Esterházy Sándor: Utcanevek. *Kolozsvár*, 1891. szeptember 23. 1.
- Ferguson, Priscilla Parkhurst: Reading City Streets. *The French Review*, Volume 61, Issue 3, 1988. 386–397.
- Ficzay Dénes: Aradi utcanevek változásai. In: Uő: *Válogatott írások. (Séták, rejtélyek, utcanevek és mások)*. Arad: Aradi Kölcsey Egyesület, 2005. 122–153.
- Foucault, Michel: *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings. 1972–1977*. New York: Pantheon, 1972.
- Gulyás József: Adalék a dualizmuskori magyarosítás történetéhez a Muraközben. *Századok*, 1968/3–4. 603–609.
- Gyáni Gábor: A város és az imaginárius történelem. *Irodalmi Szemle*, 2013/6. 8–20.
- Helleland, Botolv: Place Names and Identities. *Oslo Studies in Language*, Volume 4, Issue 2, 2012. 95–116. doi: 10.5617/osla.313.
- Hunt, Lynn: *Politics, Culture and Class in the French Revolution*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Jakabffy Elemér: Krassó-Szörény vármegye története. Különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre XIV. *Magyar Kisebbség*, 1940/23. 532–548.
- Kálmán Béla: *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai, 1989.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. *Journal of Language and Psychology*, Volume 16, Issue 1, 1997. 23–49. doi:10.1177/0261927X970161002
- Lanstyák István: Utcanevek a múlt időben. In: Uő: *Nyelvünkben–otthon*. Duna-szerdahely: Nap Kiadó, 1998. 100–111.

- Leitner, Helga – Kang, Petei: Contested urban landscapes of nationalism: The case of Taipei. *Ecumene* Volume 6, Issue 2, 1999. 214–233. doi: 10.1191/096746099701556178
- Lotman, Jurij: *Kultúra és intellektus*. Budapest: Argumentum, 2002.
- Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. In: Szerk. Kálmán Béla – Sebestyén Árpád: *Magyar nyelvjárások XIII*. Debrecen: KLTE, 1967. 3–28.
- Milo, Daniel: Le Nom des Rues. In: Nora, P. (ed.): *Les Lieux de Mémoire: La Nation*. Paris: Gallimard, 1986. 283–315.
- Mosse, George L.: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York: Howard Fertig, 1975.
- Nikitscher Péter: Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városgyógyítástól napjainkig. In: Dúll Andrea – Izsák Éva (szerk.): *Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest: L'Harmattan, 2014. 77–102.
- Palonen, Emilia: Canonisation and Recanonisation in Hungarian Street Names. In: Dobos István – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Kánon és kanonizáció. Tanulmányok az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus kánon-szimpoziumának anyagából*. Debrecen: Csokonai, 2003. 148–161.
- Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 1997.
- Pancratz, Arnold: *Die Gassennamen Hermannstadts. Ein Kulturbild*. Hermannstadt: Krafft & Drotleff, 1935.
- Papp Árpád: A szabadkai terek, utcák és szobrok „területszerző” funkciója. In: Cseri Miklós – Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és Ember*. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 25. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2013. 37–48.
- Pejin Attila: *Zenta utcanévlexikona*. Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 2003.
- Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-name Studies. *Progress in Human Geography*, Volume 34, Issue 4, 2010. 453–470. doi: 10.1177/0309132509351042
- Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: The Urban Streetscape as Political Cosmos. In: Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz (eds.): *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place*. London and New York, NY: Routledge, 2017. 1–24.
- Rusu, Mihai Stelian: Street Names through Sociological Lenses. Part I: Functionalism and Conflict Theory. *Social Change Review*, Volume 18. 2020. 144–176. doi: 10.2478/scr-2020-0001

- Rusu, Mihai Stelian: Street Names through Sociological Lenses. Part II: Constructionism and Utilitarianism. *Social Change Review*, Volume 19, Issue 2, 2021. 1–28. doi: 10.2478/scr-2021-0001
- Schmall Lajos: *Budapest utcái és terei. Adatok a budapesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez*. Budapest: Ifj. Nagel Ottó biz. 1906.
- Shohamy, Elana: *Language policy. Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge, 2006.
- Swanepoel, Natalie: At the crossroads of history. Street names as monuments in the South African cityscape. *Image and Text*, Volume 19, Issue 12, 2012. 80–91.
- Szemlér Ferenc: Nagypám, a proconsul. *Erdélyi Helikon*, 1938/6. 414–421.
- Szenkláray Jenő: *Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon*. Temesvár: Magyar testvérek, 1872.
- Szívós Erika: Utcanevék és utcanévváltozások: Térpolitika, érzelmi kötődés és generációs azonosulás. In: Papp Barbara (szerk.): *Lélek és történelem: örökség*. Az ELTE BTK Történelmi Intézet Gazdaság- és Társadalomtörténelmi Tanszékének konferenciája (2019. december 5.) Budapest, 2021. 199–216.
- Takács Ádám: Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója. In: Cieger András (szerk.): *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest: Atelier, 2009. 17–20.
- Takáts Rózsa: A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1985. 293–315.
- Tan, Peter K. W.: Challenges to Nationalism in Language Planning. Street Names in Malaysia. In: Glasgow, Gregory Paul – Bouchard, Jeremie (eds.): *Researching Agency in Language Policy and Planning*. New York: Routledge, 2018. 61–83.
- Temesvár város tereinek és utcáinak új elnevezése. *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, 1875/1. 26–34.

KUTATÁSI JELENTÉS

ZAKARIÁS ILDIKÓ – FEISCHMIDT MARGIT – GERŐ MÁRTON – MORAUZSKI ANDRÁS
– NEUMANN ESZTER – ZENTAI VIOLETTA – ZSIGMOND CSILLA*

Szolidaritás az ukrajnai menekültekkel Magyarországon: gyakorlatok és attitűdök egy lakossági felmérés alapján

Solidarity with Ukrainian displaced people in Hungary:
practices and attitudes

Abstract: In February 2022 Russia launched the full-scale invasion of Ukraine, sending millions to seek safety internally or in other countries. To date, European countries responded in a supportive way to the arrival of displaced people from Ukraine, mobilising wide-ranging legal and infrastructural frameworks. This relatively unanimous solidarity sharply contrasts with the ambivalent attitudes towards people from Africa and the Middle East arriving to Europe during the 2015 ‘refugee crisis’. Our research explores the civic and voluntary engagements helping Ukrainian displaced people in Hungary and aims to understand civilian expressions of solidarity by comparing and historically contextualising it with processes implied by ‘the long summer of migration’ of 2015.

With this research we aim to contribute to the study of actors or ‘makers’ of solidarity in the current civic mobilisation: the socio-demographic and socio-economic positions of helpers as well as their attitudes to various displaced groups. Differential degrees of vulnerability and the capacities to preserve dignified human life, as two poles of the human condition, tailor propositions, visions, and justifications on deservingness.

* A szerzők: Zakariás Ildikó, Morauszki András, Zsigmond Csilla szociológusok, a TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársai. E-mail: zakarias.ildiko@tk.hu; morauszki.andras@tk.hu; zsigmond.csilla@tk.hu; Feischmidt Margit társadalomkutató, a TK Kisebbségkutató Intézetének kutatóprofesszora. E-mail: feischmidt.margit@tk.hu; Gerő Márton szociológus, az ELTE TÁTK Szociológia Tanszékének, illetve a TK Szociológiai Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: gero.marton@tk.hu; Neumann Eszter, szociológus, a TK Kisebbségkutató Intézetének főmunkatársa. E-mail: neumann.eszter@tk.hu; Zentai Violetta antropológus, a Közép-európai Egyetem Demokrácia Intézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: zentaiv@ceu.edu

The research, based on a survey on a representative population sample of 1000 adults in Hungary conducted in June 2022, inquired on voluntary and paid forms of assistance, views on what those displaced by the war may need and deserve, and the motivations for providing assistance.

Our results show an ambivalent picture: it undergirds empirically the exceptional momentum and mobilising power of civil solidarity in Hungary in the context of the war in Ukraine, both in terms of practical assistance and on the level of attitudes. On the other hand, it reveals severe vulnerabilities of civic engagement, which show continuities rather than contrasts vis-à-vis civic solidarities in 2015: the limitations of personal individual resources (e.g. the lack of regular support, at least at the time of data collection), the inequalities in sharing the burdens of humanitarian support (e.g. differences in the scale of paid and unpaid involvement, the severe overload of different caring sectors and women).

KEYWORDS: solidarity, deservingness, civic mobilisation, Ukrainian displaced people

Bevezető

2022 februárjában Oroszország átfogó támadást indított Ukrajna ellen, melynek nyomán több millió menekült indult útnak biztonságot keresve Ukrajnán belül, illetve más európai országokban. A menekültek érkezésére az európai országok és az Európai Unió mindezidáig egybehangzó választ adtak, e menekülteket – országonként változó jogi és infrastrukturális keretek között¹ – fogadva be. A kormányzatok szintjén, a politikai közbeszédben és a hétköznapi életben megjelenő viszonylag egyhangú segítőkészség élesen elkülönül a háborús menekültek legutóbbi nagyobb arányú érkezésére adott válaszoktól, a 2015-ös „menekültválság” során Afrikából és Közel-Keletről Nyugat-Európába tartó emberek iránt tanúsított ambivalens, jóval ellentmondásosabb viszonytól. Ez utóbbi a szolidaritás különféle kormányzati és civil kifejeződései mellett maga után vonta a „biztonságosítás” (securitization) keretébe ágyazott xenofóbia, a muszlimellenesség és az európai civilizációs felsőbbrendűség politikai és hétköznapi megnyilvánulásait, és a már évtizedekkel korábban kiépülő „Európa-erőd” elképzeléseinek és intézményeinek további radikális megerősítését.²

¹ Gerlach, Irina – Ryndzak, Olha: Ukrainian Migration Crisis Caused by the War. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, 2022.

² Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Cantat, Céline: *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.; Schwiertz, Helge – Schwenken, Helen: Introduction: inclusive solidarity and citizenship along migratory routes in Europe and the Americas. *Citizenship Studies*, 2020. 24:4. 405–423.; De Lauri, Antonio – Brkovic, Carna – Hess,

E két válság menekültjei iránti szolidaritás mintázatainak ilyen mértékű különbségeit, a különbségek társadalmi, diskurzív, intézményes okait hosszabb távon tudjuk majd feltárni. Ennek egyik első lépéseként azonban fontos képet alkotni arról, hogy a nyilvánosságban és a köznapiságban feltételezett egyhangú támogatás mennyiben fedti a tényleges álláspontokat és cselekvéseket: milyen vélemények és gyakorlatok alakultak-alakulnak az ukrainai menekültek körül, és ezek milyen mintázatokba rendeződnek a menekülteket fogadó európai társadalmakban, a különböző társadalmi pozíciókban.

A magyarországi lakosság véleményét jelentős mértékben alakítja az ukrainai háborút övező nyilvános beszéd. A miniszterelnök és más kormányzati szereplők nyilvánosságnak szóló üzenetei az Oroszország Ukrajna ellen indított nyílt háborújával kapcsolatban egyedi álláspontot képviselnek az Európai Unió politikai színpadán: ellenzik a fegyverszállításokat és az Oroszországot célzó gazdasági szankciókat, az orosz hadsereg várható győzelmét hangoztatják, a nyugati politikai szereplők hatalmi törekvéseit hangsúlyozzák, együtt a NATO és USA, valamint Zelenszkij elnök és az ukrán kormány felelősségével, illetve az ukrán kormány kisebbségeket elnyomó politikáját tematizálják. Mindeközben az ukrainai menekülteket illetően a magyar kormány nem fogalmaz meg különvéleményt, nyilvánosságban üzenetei összhangban állnak a befogadásról és a segítségnyújtásról szóló összeurópai politikai konszenzussal, és az Európai Unió Oroszországot érintő szankciós csomagjait is megszavazta.

Fontos ugyanakkor, hogy az ukrainai menekültekről szóló nyilvánosság, a politikai- és médiadiskurzusok nem kizárólag a nyílt háború okozta humanitárius válsághelyzetet állítják fókuszba. A kelet-európai munkaerőhiány sújtotta országokba – többek között Magyarországra – nagyszámú ukrainai vendégmunkás érkezett már a nyílt háború előtti években is.³ Ez a jelenség Kelet- és Közép-Európa egyes országaiban az ukrainai menekültek érkezésének értelmezéseire is kihatott: a menekültek mint potenciális munkaerő-utánpótlás, mint a munkaerőpiacra várhatóan gyorsan beilleszkedő, a fogadó ország gazdasága számára hasznos szereplők is megjelentek, ahogy azt Lengyelország esetében Natalia Zawadzka-Palucktau is leírja.⁴ A magyarországi politikai nyilvánosságot 2015 óta jellemző erős és explicit bevándorlásellenesség és

Sabine: Grassroots Responses to Mass Migration in Europe: Introduction, Intersections. *East European Journal of Society and Politics*, 2021. vol. 7 no. 2. 1–12.; Holzberg, Billy – Kolbe, Kristina – Zaborowski, Rafal: Figures of Crisis: The Delineation of (Un)Deserving Refugees in the German Media. *Sociology*, 2018. 52(3). 534–550.; Chouliarakis, Lilie – Georgiou, Myria: Hospitality: The Communicative Architecture of Humanitarian Securitization at Europe's Borders. *Journal of Communication*, 2017. 67(2), 159–180.

³ Hárs Ágnes: Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás. Jelenségek és munkaerő-piaci hatások. In: Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: 2020.

⁴ Zawadzka-Palucktau, Natalia: Ukrainian refugees in Polish press. *Discourse & Communication*, 2023. 17(1): 96–111.

azon belül a „gazdasági migráns” figurájára épített ellenségkép az utóbbi években éles feszültségbe került a hazai munkaerőhiánnyal, és a kényszerrel, hogy a gazdaságból hiányzó munkaerőt külföldi vendégmunkásokkal pótolják.⁵ Noha Magyarország esetében szisztematikus elemzés erről még nem született, azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy az ukrajnai menekültek érkezése módot adott e feszültség oldására, mégpedig azzal, hogy a magyar kormány az ukrajnai menekültek befogadását a humanitarizmus mellett gazdasági haszonként is keretezi, az ukrajnai menekültek munkaerőpiaci integrációját, annak erkölcsi és gazdasági kívánatosságát hangsúlyozva. Miközben a nyilvánosságbeli politikai diskurzusok és a kormányzati narratíva támogató az ukrajnai háború menekültjei iránt, és így jelentősen különbözik az afrikai, ázsiai, közel-keleti menekültek nyers elutasításának magyarországi (és számos esetben összeurópai) politikai diskurzusaitól, ez utóbbi indirekt módon továbbra is érvényesül, és hatással van az ukrajnai menekültek befogadására is. Egyrészt nem magától értetődő, hogy a kormányzati és politikai kommunikáció megkülönböztetési közvetlenül meghatározzák az elutasítás és xenofóbia hétköznapi elképzeléseit – például azt, ahogy az „érdemes ukrajnai menekült” és „érdemtelen afrikai/ázsiai/közel-keleti migráns” szembeállítás a hétköznapi szereplők és egyének a maguk számára értelmezik. Elképzelhető például, hogy sokak számára a 2015 óta hangoztatott etnicizáló-kulturalizáló-rasszizáló perspektíva inerciája magával hozza az ukrajnai menekültek etnikai-nemzeti kategóriákban értelmezett elutasítását (erről lásd alább a Befogadás és érdemesség című alfejezetet).

Másrészt a 2015-ben dominánssá váló idegenellenes diskurzusok súlyos következménye, hogy az utóbbi évtizedben a menekültügyi intézményrendszert a magyar kormány leépítette.⁶ Az állami hivatalok hatáskörét és a hozzájuk rendelt pénzügyi, intézményes, emberi erőforrásokat jelentősen csökkentette, a menekülteket befogadó állomásokat és a menekülteket segítő integrációs forrásokat szinte teljesen megszüntette. Noha a befogadás jogi hátterét (az ideiglenes védelem odaítélésének hivatalos kereteit) a magyarországi kormányzat a háború kirobbanását követően gyorsan megteremtette, valamint anyagi erőforrásokat is mozgósított,

⁵ Bernát Anikó: Hostility in times of labour shortage. Controversial attitudes towards labour immigration in Hungary. In: Fauri, Francesca – Mantovani, Debora – Strangio, Donatella (eds): *Economic and Social Perspectives on European Migration*. London: Routledge, 2020., Meszmann Tibor – Fedyuk, Olena: Ladders or Snakes? Job Quality Assessment of Temp Workers from Ukraine in Hungarian Electronics. *Central European Central and Eastern European Migration Review*, 2019. 8(1). 75–93.

⁶ Soltész Béla – Vadasi Vivien: A magyarországi menekültintegráció jogi és politikai keretei. In: Kovács András – Soltész Béla (szerk.): *Válaloh otthon lenni – Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon*. Budapest: Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, 2022.; Kovács András – Soltész Béla (szerk.): *Válaloh otthon lenni – Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon*. Budapest: Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, 2022.; Szabó Attila: A menekültek integrációjának ellehetetlenítése Magyarországon 2015–2018 között. *Állam és Jogtudomány*, 2020/4. 88–104.

a befogadást és a segítségnyújtást támogató infrastruktúra fel- vagy visszaépítése jóval lassabb, és erre számos területen szándék sem látszik. Az állami intézmények alacsony kapacitása és/vagy teljes hiánya a háború első heteiben és hónapjaiban az érintett önkormányzatokra, az alulról szerveződő civil kezdeményezésekre, valamint a segélyszervezetekre óriási terhet rótt a menekültek fogadásában, elszállásolásában, a túléléshez szükséges feltételek megteremtésében.

A lakossági felmérésünk e főszerepet játszó civil teherviselés méretének, társadalmi pozíciók szerinti eloszlásának és következményeinek megértéséhez kíván hozzájárulni a hétköznapi emberek érzékelésén, percepcióin, tapasztalatán keresztül. Célja továbbá, hogy pillanatképet alkosson arról is, ahogyan a politikai nyilvánosságban megjelenő vélemények, elképzelések, értelmezések megjelennek, tükröződnek a lakosság személyes véleményében, attitűdjeiben.

A nyílt háború kezdete, azaz 2022. február 24-e óta a magyarországi lakosság ukrajnai háborúval, a nemzetközi és nemzeti szintű politikai válaszokkal kapcsolatos attitűdjeiről számos közvéleménykutatás született, nemzetközi összehasonlító vagy csupán a magyarországi lakosságra vonatkozó vizsgálatok. E felmérések, amennyiben kitértek a menekültek érkezésére, inkább a lakosság menekültekről alkotott elképzeléseire, attitűdjeire fókuszáltak, kevésbé a szolidáris cselekvésekre.⁷ Kutatásunkkal e hiány pótlásához kívánunk hozzájárulni.

E cél érdekében 2022 júniusában a Társadalomtudományi Kutatóközpont és a CEU Demokrácia Intézete felmérést készített egy, a magyarországi felnőtt lakosságra (nem, korcsoport, településtípus, régió és iskolázottság dimenziókra) reprezentatív 1000 fős mintán. A mintavételt és a telefonos lekérdezést a Medián Piacutató végezte. A kutatás az ukrajnai háborúból menekülők iránti segítségnyújtás önkéntes és fizetett formáira (tartalmára, gyakoriságára és szervezeti kereteire) irányult; másrészt kíváncsiak voltunk az ukrajnai menekülteket és a menekültek különbözőféle csoportjait övező attitűdökre, és – amennyiben a válaszadó részt vett benne – a segítségnyújtás motivációira. A menekültek négy csoportját különböztettük meg – a magyarországi médiában az adott időszakban jellemző menekültképekre építve –: az ukrajnai menekültek általában, a kárpátaljai magyarok, az ukrajnai románok, valamint az ázsiai és afrikai diákok.⁸ E munka során hangsúlyosan építettünk

⁷ Pl. az Eurobarometer vizsgálatok, vagy az Ipsos nemzetközi felmérése. L. <https://www.ipsos.com/en/world-refugee-day-2022-part-1>, <https://www.ipsos.com/en/world-refugee-day-2022-part-2> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 27.)

⁸ Noyoo, Ndongwa – Kleibl, Tanja – Madew, Melinda – Matela, Minenhle – Lutz, Ronald – Boryczko, Marcin: Will the welcome ever run dry? Interrogating the hierarchy of human categories – The case of Ukrainian refugees in Europe. *Quarterly on Refugee Problems – AWR Bulletin*, 2022. 61(1). 93–100.; Eredics Lilla – Balogh Jenifer – Kadét Ernő – Oláh Orbán – Szócsi Dániel – Ádám Virág: *The situation of Transcarpathian Romani Families Fleeing from Ukraine to Hungary*. Research Report, Romaversitas Foundation, 2022. https://romaversitas.hu/wp-content/uploads/2022/12/Transcarpathian_romani_families_EN_spread.pdf (Letöltés ideje: 2023. február 2.)

A szolidaritás mint a járvány okozta válságra adott válasz: akciók és diskurzusok c. korábbi kutatásunkra.⁹

Az első részben a segítségnyújtás gyakorlatait, az önkéntes (és kisebb részben a fizetett) segítségnyújtás jellemző formáit és társadalmi körvonalait mutatjuk be; valamint röviden az e gyakorlati segítségnyújtáshoz kapcsolódó motivációkat, a segítségnyújtás személyes indokait is tárgyaljuk. Ezt követően a második fejezetben az ukrajnai menekültek magyarországi befogadásáról alkotott általános véleményeket összegezzük, valamint azt, hogy a befogadási hajlandóság mennyiben különbözik aszerint, hogy a menekültek mely kategóriáira kérdezzük rá. A harmadik fejezetben az első és második fejezet kiegészítéseként egy-egy regressziós modell segítségével jellemezzük és összevetjük a szolidaritás e két formáját – a segítségnyújtás cselekedeteit és a befogadás szándékait. Végezetül a negyedik részben a szolidaritás tágabb kontextusát vizsgáljuk: az ukrajnai menekültekre vonatkozó elképzeléseket, azt, hogy a befogadás és a humanitárius segítség szándékain túl milyen jelentéseket kapcsolnak a válaszadók a menekültekhez.

1. A segítségnyújtás gyakorlatai

1.1. A segítség formái, gyakorisága, szervezeti keretei

A felmérésben azt találtuk, hogy a válaszadók igen nagy hányada, 40,2%-a legalább egyszer tevőlegesen is segítséget nyújtott ukrajnai menekülteknek a háború kezdete óta.¹⁰

⁹ A kutatás eredményei a *Regio* 2021/2 Járvány és válság tematikus blokkjában jelentek meg. L. <https://regio.tk.hu/issue/29-evf-2021-2-szam/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 27.)

¹⁰ A mintában a lakossági megoszlásnál kissé nagyobb arányban szerepelnek az érettségivel és felsőfokú iskolai végzettséggel bírók, valamint a 65 év felettek, emiatt azt gondolhatnánk, hogy a tényleges részvétel valamivel alacsonyabb. A KSH által közölt végzettségadatok alapján 2022-ben a 25–64 évesek körében 13% volt a legfeljebb általános iskolát végzettek aránya, 57,6% a középfokú végzettségűeké és 29,4% a diplomásoké. A mintában, ugyanezre a korosztályra szűkítve, mindössze 5,7% volt a legfeljebb 8 általánost végzettek aránya, 65,3% a középfokú végzettségűek (ezen belül 38,2% az érettségizettek) és 29% a felsőfokú végzettségűek aránya. A 65 évnél idősebbek aránya 24% volt a 2022. évi népszámlálás során mért 20,8%-hoz képest. Ugyanakkor a mi vizsgálatunk előtt egy hónappal készült egy másik szintén országos mintát használó reprezentatív kutatás, amely nagyon hasonló arányokat talált az adományozás és a személyes segítségnyújtás tekintetében. (L. Ipsos, 2022.) E kutatásban a válaszadók 46%-a vallotta, hogy valamilyen módon segített menekülteknek a kutatást megelőző egy évben. A kutatás 2022 áprilisának és májusának fordulóján készült, és általában vizsgálta a menekültekkel kapcsolatos attitűdöket, és konkrétan a menekültek segítségét, nem kizárólag az ukrajnai háború elől menekülőkre összpontosítva, és időben is az orosz offenzíva előtti időszakra is kiterjedően. A magyarországi kontextusban, ahol a nyílt háború előtt igen ritka volt a menekülteknek nyújtott segítség (Sik Domonkos – Zakariás Ildikó: Járvány és válság – rászorultsági és segítési viszonyok a COVID-19 első hulláma idején. *Regio*, 2021/2.

1. táblázat. A személyes segítségnyújtás gyakorisága (N=1000)

<i>Őn személyesen nyújtott-e segítséget...</i>	<i>% a teljes mintában</i>
Igen	40,2
Nem	59,8

Tárgyi adománnyal és pénzadománnyal segítettek a legtöbben (mindkét esetben a válaszadók kb. 23%-a), önkéntes munkával 7,6%-uk segített. A teljes válaszadói körben viszonylag alacsony volt a munkaközvetítés (4,2%) és a szállásadás (2,3%), valamint az egyéb módon segítők aránya (4,4%).

2. táblázat. A segítség módjai (N=1000)¹¹

<i>Segítség módja: Őn nyújtott-e segítséget ...</i>	<i>% a teljes mintában</i>
tárgyi adománnyal, pl. étellel, ruhával, takaróval?	23,2
pénzadománnyal?	23,1
önkéntes munkával (pl. menekültek fogadásában, szállításban, szállásszervezésben, tanításban)?	7,6
szállásadással?	2,3
munka felajánlásával, közvetítésével?	4,2
esetleg segített valamilyen más módon?	4,4

A részvétel intenzitását aszerint vizsgáltuk, hogy hányféle módon vettek részt válaszadóink a menekültek segítésében. A válaszadók 23,7%-a egyféle segítési módot jelölt meg, 10,4%-a kétféle segítségnyújtást, míg 5,9%-uk legalább háromféleképpen segített ukrán menekülteknek.

3. táblázat. Hányféle módon segített (N=1000)

<i>Hányféle módon segített (3 kategória)</i>	<i>% a teljes mintában</i>
egyféleképpen segített	23,7
kétféleképpen segített	10,4
legalább háromféleképpen segített	5,8
nem segített	60,1

24–72.), ez az arány véleményünk szerint az ukrainai menekültek segítését tükrözi, és összhangban áll a felmérésünk eredményével.

¹¹ A válaszadók több lehetőséget is megjelölhettek, és mint a 3. táblázat mutatja, többen két- vagy többféleképpen is segítettek, ezért az egyes válaszlehetőségek összesített aránya meghaladja a segítség teljes mértékét (40,2%).

A segítséget nyújtók jelentős többsége – háromnegyede – pénzbeli vagy tárgyi adománnyal segített, más módon nem; a segítők fennmaradó negyede önkéntes munkával, szállásadással vagy munkaközvetítéssel (is) segített.¹²

4. táblázat. A segítség típusa az aktivitás szintje szerint, a segítők között (N=401)

<i>Segítség típusa aktivitás szintje szerint:</i>	<i>% a segítők között</i>
önkéntességgel, szállással, munkaközvetítéssel (is) segített	25
adományozott	75

A segítség intenzitását mérve annak gyakoriságára is rákérdeztünk: a segítséget nyújtók kevesebb, mint harmada (30,9%-a) egyszer, jelentős többsége (64,5%-a) néhány alkalommal segített; és 4,6% -uk számolt be rendszeres segítségnyújtásról.

5. táblázat. A segítség gyakorisága a segítők között összesen és a segítség típusa szerint (N=401)

<i>Segítség gyakorisága:</i>	<i>% a segítők között</i>
egy alkalommal	30,9
néhány alkalommal	64,5
rendszeresen	4,6

A segítség gyakorisága és módja szignifikánsan összefüggött. Akik többször is segítettek, azok körében magasabb volt azok aránya, akik az adományozás mellett más módon is segítettek: az egy alkalommal segítők 13,2%-a, a több alkalommal (néhány alkalommal, de nem rendszeresen, illetve a rendszeresen) is segítőknek viszont 30,6%-a számolt be arról, hogy az adományozás mellett más módon is segített. A kizárólag adománnyal segítők 35,8%-a egyszeri alkalommal segített, ugyanez az arány a másféle módokon (is) segítők körében 16% volt, és utóbbi csoport 9%-a mondta, hogy rendszeresen segített (az adományozók körében 3,1%-uk).

A segítség szervezeti háttere szerint a segítők 54,4%-a valamilyen szervezethez kapcsolódva, míg 41,6%-a informálisan, szervezethez, intézményhez nem kapcsolódva végezte a segítséget. A szervezeti keretek között segítők többsége, 188 fő (86,2%) válaszolt arra a kérdésre is, melyik szervezethez, intézményhez kapcsolódott a segítő tevékenysége. A válaszadók többsége egyetlen intézményt vagy szervezetet nevezett meg, 7,5%-uk viszont többféle intézményt is, végül 2,5%-uk esetében a válasz alapján nem sikerült egyértelműen azonosítani a szervezet típusát. Legtöbben segélyszervezethez kapcsolódóan segítettek (40,8%), majd jelentősebb

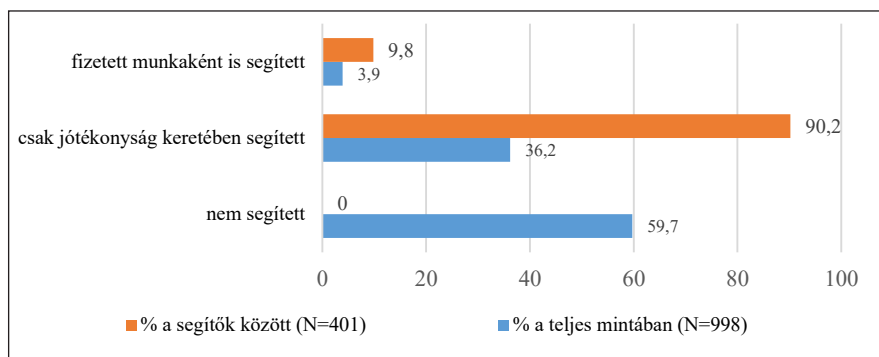
¹² A strukturális háttér tényezők szerint a segítőkön belül az önkéntes munka felülreprezentált – nem meglepő módon – a 30 év alatti fiatalok között, valamint a nem dolgozó és nem nyugdíjas, inaktív válaszadóink között.

lemaradással az önkormányzati, kormányzati intézmények (beleértve az iskolákat, szociális és egyéb intézményeket) következtek (23,6%), illetve viszonylag sokan említették a vallási közösségeket, egyházi intézményeket (17,5%), különböző piaci aktorokat (elsősorban bankokat, áruházláncokat) és civil szervezeteket. Az adományozás viszonylag magasabb arányával egybecsengően több válaszadó mondta, hogy valamely adományvonal révén segített: a válaszadók 6,1%-a ezt expliciten említette, de a tényleges arány ennél lényegesen magasabb is lehet, hiszen például a valamely segélyszervezetet megnevezők között is lehettek olyanok, akik az adott szervezet segélyvonalán keresztül segítettek.

6. táblázat. A segítségnyújtás szervezeti háttere

Szervezet fajtája	Említette (%) N=188
Segélyszervezet (Máltai vagy egyéb Szeretetszolgálat, Vöröskereszt)	40,8%
Önkormányzati, kormányzati intézmény (önkormányzat, hivatal, hatóság, iskola stb.)	23,6%
Egyházi intézmény, vallási közösség	17,5%
Magánvállalkozás, piaci szereplők	9,1%
Civil szervezet (egyesület, alapítvány, klub, érdekképviselet) vagy alulról szerveződő közösség	8,0%
Politikai párt	3,7%
Nemzetközi, transznacionális szervezet (ENSZ, UNICEF)	2,2%
Ismeretlen, beazonosíthatatlan típusú szervezet	2,5%

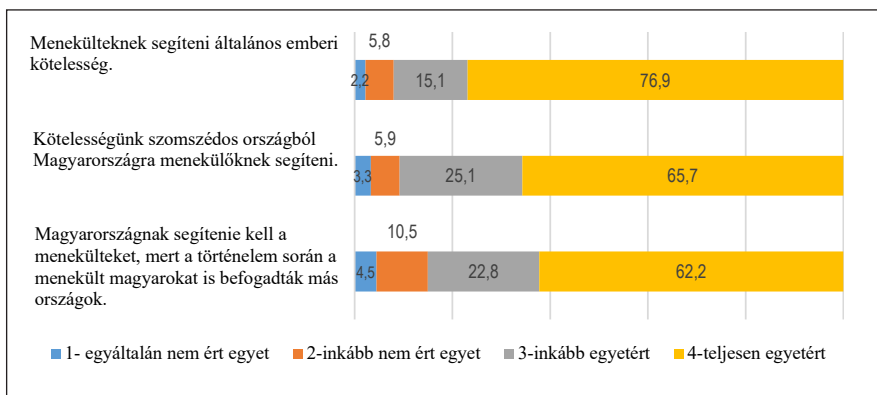
A segítők tizede (a teljes minta 3,9%-a) részben vagy teljes egészében fizetett munkája keretében végezte a menekültek segítését, a többiek kizárólag önkéntes alapon segítettek (1. ábra).



1. ábra. Fizetett munka keretében (is) segített-e

1.2. A segítségnyújtás és a kimaradás motivációi

A segítség motivációs hátterének megértése érdekében a segítők morális megfontolásairól és motivációikról is megkérdeztük: egyrészt arról, hogy milyen általános elveket vallanak magukénak az ukrajnai háborúból menekülőkkel kapcsolatban¹³ (a három elvi megfontolást lásd a 2. ábrán); másrészt arról is, hogy milyen további személyes okai, motivációi voltak annak, hogy részt vettek a segítségnyújtásban. Az utóbbival kapcsolatban kilenc állítást fogalmaztunk meg, amelyek között egyesek érzelmi viszonyulásra vonatkoztak (tehetetlenség és/vagy düh, sajnálat és együttérzés), mások személyes érintettségre (a válaszadó maga tapasztalt már otthontalanságot, Ukrajnában élő barátok, családtagok révén érintett), illetve több más olyan körülményre, amely motiválhatta a segítséget (anyagi felelősségérzet, vallási vagy szakmai kötelességérzet)¹⁴ (2–3. ábra).



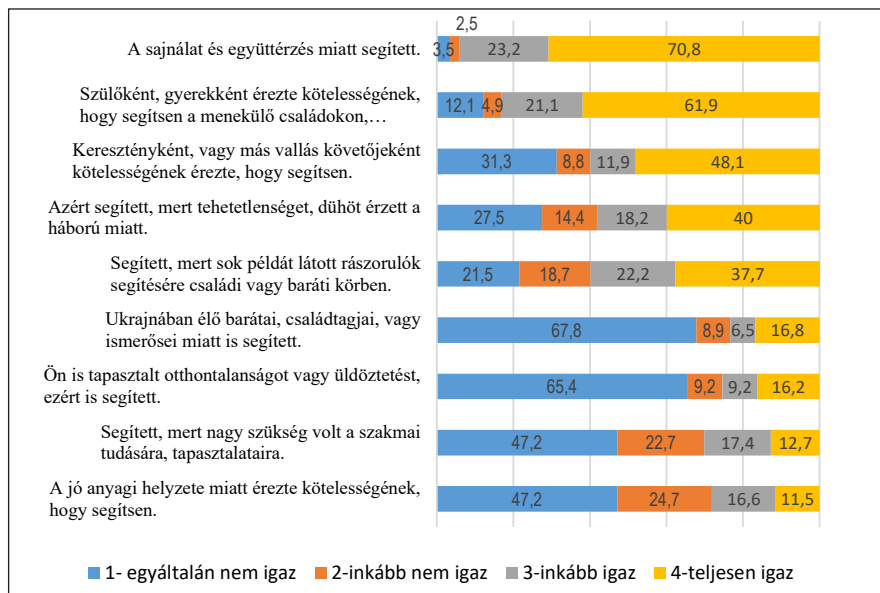
2. ábra. A menekültek segítségének elvi megfontolásai a segítők körében

A segítők túlnyomó többsége, több mint 90%-a egyetértett a menekültek befogadásának általános emberi kötelességével; ugyanennyien a szomszédos

¹³ E morális elveket a jelen fejezetben csak a segítők körében elemezzük mint a gyakorlati segítségnyújtás motivációit, és mint a cselekvésekhez és gyakorlatokhoz kapcsolt jelentéseket. Ugyanakkor a menekültek segítségének e morális elveit, az azokkal való egyetértés mértékét a teljes mintában, az összes válaszadótól megkérdeztük, vagyis azoktól is, akik azt vallották, hogy nem segítettek. A morális elvekről mint – konkrét cselekvésekhez nem feltétlenül kapcsolódó – általános attitűdökről a teljes mintára, azaz a segítőkre és nem segítőkre egyaránt kiterjedően részletesebben lásd a 4. fejezetet.

¹⁴ Az önkéntesség, motivációk és morális elvek működésének egy komplex szociálpszichológiai megközelítéséről a 2015-ös menekültsegítés kapcsán I. Kende Anna – Lantos Nóra Anna – Belinszky Anna – Sára Csaba – Lukács Zsófia Anna: The Politicized Motivations of Volunteers in the Refugee Crisis: Intergroup Helping as the Átlags to Achieve Social Change. *Journal of Social and Political Psychology*, 2017. 5(1), 260–281.

országokból menekülők befogadásának kötelességével; a történelmi kölcsönösség elvével 85% értett egyet. Ami a személyesebb motivációkat illeti, a válaszadók bevallása szerint legerősebben a sajnálat és együttérzés motiválta őket a segítségnyújtásban (a válaszadók több, mint 90%-a inkább vagy teljesen igaznak ítélte ezt az állítást), emellett pedig arról is beszámoltak, hogy maguk is szülők vagy valakik gyermekei lévén érezték kötelességüknek a menekülő családok, idősek, gyermekek segítségét (több, mint 80%).



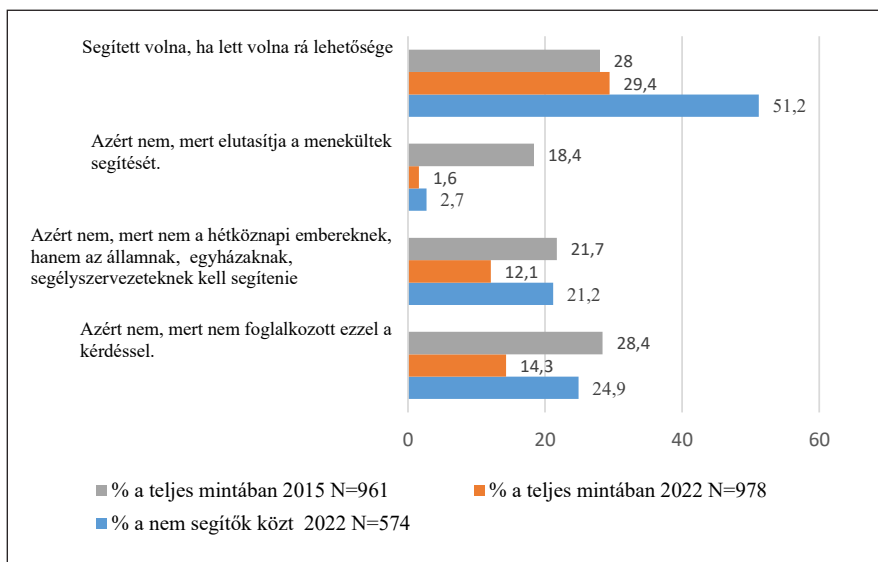
3. ábra. A menekültek segítségének további (személyes) motivációi a segítők körében

Harmadik leggyakoribb motivációként a vallásosságot jelölték meg, illetve a családtagok, barátok példájának követését, ez azonban már csak lényegesen kisebb arányban jelent meg (mindkét állítást kb. 60%-uk találta inkább vagy teljesen igaznak, de a vallásosságot nagyobb arányban mondták nagyon igaznak: 48%-uk a 38%-kal szemben). Ehhez hasonló arányban jelezték, hogy a tehetetlenség vagy a düh érzése motiválta őket (58%).

Legkevésbé a személyes érintettség motiválta a válaszadókat: mindössze 23% körüli arányban jelezték, hogy Ukrajnában élő személyes ismerősök miatt, és 25% körüli arányban, hogy amiatt segítettek, mert a múltban maguk is tapasztaltak otthontalanságot vagy üldöztetést. Szintén kevésbé jellemző, hogy valakit a jó anyagi

helyzet motivált (28%), vagy pedig az, hogy úgy érezte, nagy szükség volt a szak tudására (30%).¹⁵

Kérdőívünkben arra is rákérdeztünk, hogy aki nem segített, milyen megfontolásokkal támasztja ezt alá.¹⁶ A nem segítők több mint fele értett egyet elviekben a segítségnyújtással, és úgy válaszolt, hogy a lehetőségek hiányában nem cselekedett. A nem segítők 21%-a a cselekvés felelősségét intézményes aktorokra hárította, 25%-a pedig azt a választ jelölte meg, hogy nem foglalkozott a személyes segítségnyújtás problémájával. Azok száma, akik az ukrajnai menekültek segítségét teljes egészében elutasítják, elenyésző a mintánkban.



4. ábra. A segítségből való kimaradás értelmezései 2015-ben és 2022-ben

¹⁵ A motivációk kapcsán vizsgáltuk, hogy valamilyen jól értelmezhető struktúrába rendeződnek-e a különböző itemek. Az exploratív faktorelemzés azonban nem volt eredményes, a kilenc item mögött nem sikerült látens változókat kimutatni: bár nem függetlenek egymástól az itemek, de az összefüggések viszonylag gyengébbek. Az eljárás során ugyan elkezdett körvonalazódni egy érzelmi reakció háttérváltozó hatása (amely összefüggött a düh, az együttérés, és a személyes példák szerepének hangsúlyozásával) és egy személyes érintettség háttérváltozó (amely az otthontalanság tapasztalatával, a személyes példákkal, illetve a szakmai és anyagi felelősségérzettel függött össze elsősorban), de a kapott faktorok nem feleltek meg a szükséges feltételeknek.

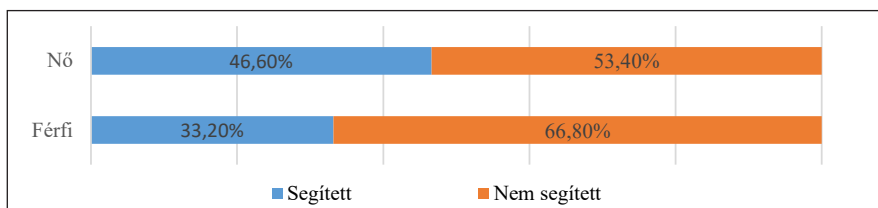
¹⁶ A segítség motivációitól eltérően a kimaradás motivációit egyetlen dimenzióban vizsgáltuk: a válaszadónak néhány megadott lehetőségből kellett választania.

2015-ben a közel-keleti és afrikai menekültek érkezése kapcsán is rákérdeztünk a segítségnyújtásban való részvételre, a bevonódás és kimaradás magyarázataira.¹⁷ Az utóbbival kapcsolatosan az látszik, hogy 2015-höz képest a teljes válaszadói körben nem csupán a segítők aránya nőtt nagyságrendekkel, 3,5%-ról 40%-ra, de a részvétel hiányát is másképpen indokolják a válaszadók. A segítségnyújtás elvi elutasíthatósága szinte teljesen eltűnt, a felelősséget hárítók és a probléma iránt közömbösek aránya pedig a felére csökkent.

1.3. Kik segítenek – A segítségnyújtás társadalmi kontúrjai

A segítségnyújtásban részt vevők általános társadalmi helyzetét keresztábrákkal jellemezzük. A segítők arányát (1) strukturális-demográfiai változók szerinti bontásban (nem, korcsoport, településtípus, régió, háztartásméret, iskolai végzettség, munkaerőpiaci helyzet, anyagi helyzet, munkaerőpiaci ágazat, és hátrányos megkülönböztetés tapasztalata); (2) politikai, civil és vallási részvétel szerinti bontásban (pártpreferencia, háborút megelőző civil részvétel, menekültek civil segítése 2015-ben, vallásosság-hitbéli meggyőződés); (3) az ukrajnai háború megítélése (a háború kirobbantásának a felelőssége) szerint is vizsgáltuk. A (0,05-ös szinten) szignifikáns kétdimenziós összefüggéseket táblázatos formában a Melléklet 1. tartalmazza.

A strukturális-demográfiai jellemzőket tekintve azt találtuk, hogy – összhangban a gondoskodási feladatok nemi egyenlőtlenségeivel¹⁸ – a nők között jelentősen felülreprezentáltak a segítők; továbbá az idős, 50 év fölötti középkorúak között.



5. ábra. A segítők és nem segítők aránya nemek szerint¹⁹

Ami a szocioökonómiai jellemzőket illeti, a kép vegyes: a jótékonykodás szakirodalmával összhangban²⁰ az érettségivel rendelkezők és még inkább a felsőfokú végzettségűek közt jelentősen nagyobb arányban vannak segítők, mint az

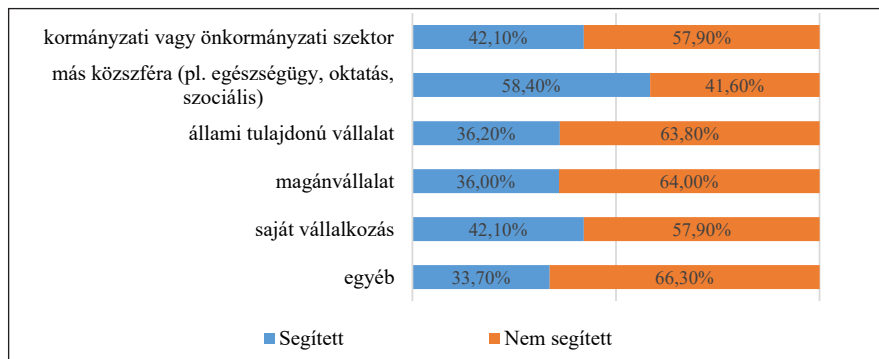
¹⁷ Zakariás Ildikó: A menekültek civil segítése: attitűdök és morális érvek. *Regio*, 2016/4. 61–87.

¹⁸ vö. Czike Klára – Kuti Éva: Önkéntesség, jótékonykodás, társadalmi integráció. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, 2006. 102.; Gyorgyovich Miklós: A formális és informális önkéntesség – az önkéntesség Magyarországon 2018. felvétel szerint. *Önkéntes Szemle*, 2021/1. 21–38. 29.

¹⁹ Ön személyesen nyújtott-e segítséget az elmúlt hónapokban ukrajnai menekülteknek?

²⁰ Czike – Kuti, 2006., Wilson, John: Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 2000/1, 215–240.

érettségivel nem rendelkezők között; az anyagi helyzet megtakarításokkal mért mutatójával azonban csak tendenciaszerű (0,05-nél nagyobb, 0,1-nél kisebb p-értékű) összefüggést találtunk. Az anyagi helyzethez képest a válaszadók jelenbeli vagy múltbeli munkáját jellemző ágazat igen erős kapcsolatot mutat a menekülteknek nyújtott segítséggel. Ahogy várnánk, a segítők jelentős mértékben a közszférából (egészségügy, oktatás, szociális sféra), az állami és önkormányzati szférából kerülnek ki (58%, illetve 42%); érdekes ugyanakkor, hogy a segítségbe bevonódók aránya a saját vállalkozással bírók közt is kissé magasabb az átlagnál (42%).²¹



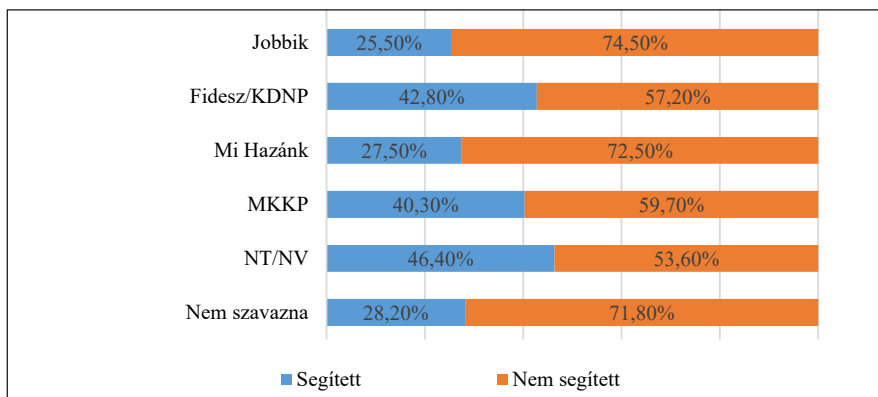
6. ábra. A segítők és nem segítők aránya a megkérdezett munkáját jellemző ágazat szerint²²

A közéleti térben elfoglalt pozíciót illetően igen érdekes a segítőkészség politikai pártpreferenciák szerinti megoszlása. Míg a baloldali-liberális ellenzék támogatói és a Fidesz-KDNP támogatói közt, valamint azok közt, akik nem tudtak vagy akartak válaszolni, felülreprezentáltak a segítők (44%, 42%, illetve 46%), a Jobbik és a Mi Hazánk támogatói és azok körében, akik nem szavaznának, erősen alulreprezentált a segítségnyújtás (25%, 27%, 28%).

Kevésbé meglepő, hogy akik korábban már részt vettek valamilyen – tág értelemben vett – civil kezdeményezésben, valamint azok, akik úgy emlékeztek, hogy 2015-ben is nyújtottak már önkéntes segítséget, illetve az intézményesen is beágyazott vallásos emberek körében jelentősen felülreprezentált a segítségnyújtás (sorrendben 48%, 63%, 53%) a 40%-os mintaátlaghoz képest.

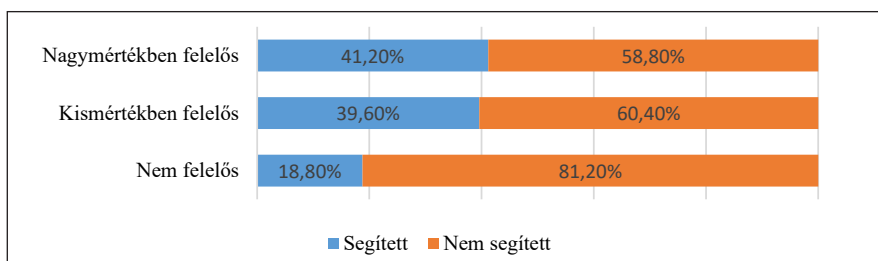
²¹ Ez összhangban van azokkal a kutatásokkal, amelyek pozitív kapcsolatot találtak az önkéntesség és a saját munkaórák fölötti befolyás között: akik rugalmas munkaidőbeosztás szerint dolgoznak, illetve önfoglalkoztatók, nagyobb valószínűséggel végeztek önkéntes munkát. L. Freeman, Richard: Working with Nothing: The Supply of Volunteer Labor. *Journal of Labour Economics*, 1997. 15, 140-166.; Wilson, 2000.; és – tekintve az önkéntes munka és a jótékony célra történő adakozás közötti erős összefüggést (vö. Freeman, 1997.) – ez vélhetően az adakozás valószínűségét is növeli.

²² Ön személyesen nyújtott-e segítséget az elmúlt hónapokban ukrain menekülteknek?



7. ábra. A segítők és nem segítők aránya pártpreferenciák szerint²³

A segítségnyújtás előfordulását végül egy harmadik változócsoporthoz is megvizsgáljuk: az ukrajnai háborúról alkotott vélemények, attitűdök tükrében. A háborúról alkotott elképzelésekhez a nyílt háború kirobbantásának felelősségére vonatkozó kérdéscsoporttal közelítettünk, rákérdezve a politikai szereplőknek tulajdonított felelőségekre: így (1) Vlagyimir Putyin, (2) Volodimir Zelenszkij és az ukrán kormány, valamint (3) az Egyesült Államok és a NATO felelősségére. Az eredmények szerint a segítségnyújtás csak a Vlagyimir Putyin-nak tulajdonított felelőségek szerint különbözik szignifikánsan: akik szerint nem felelős egyáltalán, azok körében mindössze 19% a segítségnyújtásban való részvétel aránya; az orosz elnököt kismértékben vagy nagymértékben felelősnek látók körében a segítségnyújtás a mintaátlagot közelíti. Ehhez képest Zelenszkij és az ukrán kormány, valamint az USA és a NATO felelőségének megítélése szerint nem különbözött a segítségnyújtás mértéke.



8. ábra. A segítők és nem segítők aránya a Vlagyimir Putyin orosz elnöknek tulajdonított felelőség tükrében²⁴

²³ Ön személyesen nyújtott-e segítséget az elmúlt hónapokban ukrajnai menekülteknek?

²⁴ Ön személyesen nyújtott-e segítséget az elmúlt hónapokban ukrajnai menekülteknek?

2. A menekültek magyarországi befogadása, a befogadás időtartama és a menekültek „érdemessége”

Az ukrajnai menekültek iránti szolidaritás egyik legáltalánosabb formája, hogy a magyar lakosság mennyiben támogatja e menekültek magyarországi befogadását, mennyiben érzi úgy, hogy rövidebb vagy hosszabb időre fontos és szükséges a háború elől menekülőknél Magyarország határain belül segítséget nyújtani. Ezen attitűdváltozók (lásd 9. ábra) általánosak abban az értelemben, hogy a kérdések megfogalmazása során a segítségnyújtás felelősét és cselekvőjét általános formában hagytuk – a menekültek „Magyarországtól” kérnek segítséget. Ezzel lehetőséget hagytunk arra, hogy a válaszadó a gyakorlatokba is átültetett személyes felelősségvállaláson túl másfajta cselekvők (és így az állam, a kormány, az önkormányzatok, segélyszervezetek stb.) szintjén is értelmezhesse a befogadást. Így kevésbé szorítottuk rá arra, hogy saját lehetőségein, cselekvésterén, az életét uraló gyakorlati kényszereken belül gondolkodjon, és szabadabb teret adtunk a támogatás szimbolikus, elvi kifejeződésének. Ez a megfogalmazás és az általános alany ugyanakkor illeszkedik a közelmúlt tapasztalataihoz, a menekültek váratlan és kiszámíthatatlan érkezéséhez. Az ukrajnai háború kitörése kész helyzet elé állította a szomszédos országokat, és azok felkészületlen – vagy éppen leépített – menekült-befogadásra szakosodott intézményeit: a háború kirobbanását követően pillanatok alatt kellett dönteni és cselekedni, a felelősség kész értelmezései és a cselekvés kész forogatókönyvei – és sok esetben formálisan kijelölt aktorok – nélkül.

Az ilyen értelemben „általános” befogadásra való hajlandóságnak ugyanakkor kíváncsiak voltunk az intenzitására, erősségére, így specifikusan rákérdeztünk a menekültek befogadásának elképzelhető időtartamára is: arra, hogy korlátozott időre, a háború idejére vagy akár még hosszabb időre szól-e e befogadási hajlandóság (lásd 9. ábra).

Harmadrészt ezt az általános cselekvőhöz rendelt befogadási ablakot nem csupán egy általánosságban megjelölt „ukrajnai menekült” kategóriára néztük meg: kíváncsiak voltunk arra, hogy vajon e befogadási hajlandóság hogyan alakul a menekültek egyes csoportjaira nézve. Az (állami és civil) szolidaritás szociológiai szakirodalmában régóta fontos téma, hogy a segítségnyújtási szándék mennyiben és hogyan függ a segítőendők „érdemességétől”: a segítségre szorulóknak különféle kategóriáitól, attól, ahogy a potenciális segítő a rászorulókat osztályozzák, hozzájuk különféle értékeket, erkölcsi érdemeket rendelve a segítségre méltók vagy nem méltók különféle kategóriáiba sorolják őket.²⁵

²⁵ Ennek kvantitatív-szociológiai megalapozásához l. van Oorschot és társai munkáit, pl. van Oorschot, Wim – Roosma, Femke – Meuleman, Bart – Reeskens, Tim: *The social legitimacy of targeted welfare: Attitudes to welfare deservingness*. Edward Elgar Publishing, 2017.; az antropológiai-etnográfiai megközelítésre friss példa Streinzer, Andreas – Tosic, Jelena: *Ethnographies of Deservingness. Unpacking Ideologies of Distribution and Inequality*. New York

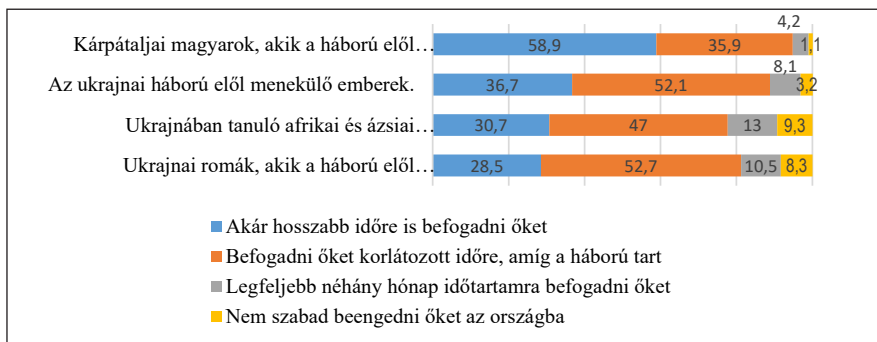
A segítségre méltók és nem méltók ilyen megkülönböztetéseiről, a szolidaritás eltérő formáiról és mértékéről médiatudósításokon keresztül, vagy a jótékonykodásban résztvevők személyes beszámolóiból már értesülhettünk.²⁶ Az egyes menekült-kategóriák kiválasztásánál a médianyilvánosságban megjelenő különféle menekültképekből indultunk ki: a válaszadó segítőkészségére rákérdeztünk általában az ukrainai menekültek körében, az ukrainai romák, a kárpátaljai magyarok és az Afrikából és Ázsiából származó, ukrainai diákok esetében (9. ábra).

Függetlenül attól, hogy az ukrainai háború elől menekülőkn belül milyen menekült kategóriára kérdeztünk rá (általában az ukrainai háború elől menekülőkre, ukrainai romákra, kárpátaljai magyarokra vagy Ukrajnából menekülő afrikai vagy ázsiai diákokra), a menekültek adott csoportját a válaszadók legalább háromnegyede a háború idejére vagy még hosszabban is befogadná. A (legalább) a háború idejére való befogadás konszenzuális volta mellett ugyanakkor látványosak az egyes kategóriák megítélésének különbségei is. A kárpátaljai magyarok az egyedüli kategória, akiket a válaszadók többsége (59%-a) háborúnál hosszabb időre is befogadna – az ukrainai menekültek (általában), az ukrainai romák és az afrikai-ázsiai országokból származók esetében a válaszadók jóval kisebb hányada (sorrendben 37%-a, 28,5%-a és 31%-a) fogadná be a háborúnál hosszabban e csoportokhoz tartozókat. Az is elgondolkodtató, hogy míg a kárpátaljai magyarokat teljesen elutasítók aránya az 1000 fős mintánkban szinte láthatatlan, addig a válaszadók 8%-9%-a a háború elől menekülő ukrainai romákat és afrikai és ázsiai származúkat egyáltalán nem engedné be az országba. Fontos ugyanakkor még egyszer hangsúlyozni, hogy a válaszadók jelentős többsége befogadó: a háború idejénél rövidebben vagy egyáltalán nem fogadók aránya sokkal kisebb, mint a romákat és külföldiek adott kategóriáit elutasítók aránya a magyar társadalomban korábban, az ukrainai háború kontextusán kívül.²⁷

– Oxford: Berghahn, 2022. Magyarországi kvantitatív survey-kísérletekhez lásd pl. Janky Béla: A témakeretezés hatása a menekültpolitikával kapcsolatos véleményekre. *Regio*, 2016/4. 121–139.; Koltai Júlia – Kristóf Luca – Simonovits Bori: Normák, értékek, integráció. A segítői hajlandóság társadalmi tényezői – egy kérdőíves kísérlet eredményei. In: Kovách, Imre (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest – Szeged: MTA TK Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 2017. 283–304.

²⁶ Cantat, Céline: The reception spectacle: on Ukrainian displacement and selective empathy at Europe's borders. *Focaalblog*, 28 June 2022. <https://www.focaalblog.com/2022/06/28/celine-cantat-the-reception-spectacle-on-ukrainian-displacement-and-selective-empathy-at-europe-borders/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 27.)

²⁷ Bernát Anikó – Simonovits Bori (eds.): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI Social Research Institute, 2016.; Messing Vera – Ságvári Bence: „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk”. A magyarországi idegenellenesség okairól. *socio.hu*, 2016/2. 17–37.; Sik Endre – Simonovits Bori – Szeitl Blanka: Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Regio*, 2016/2. 81–108.



9. ábra. Az ukrajnai menekülteknek az országba való befogadásával kapcsolatos vélekedések megoszlásai

A négy kategóriára vonatkozó attitűdöket összevonva egy összetett, kétértékű változót képeztünk. Az egyik kategóriába kerültek azok, akik nem szelektívek, vagyis egyöntetűen befogadnák – legalább a háború idejére – az ukrajnai menekülőket, függetlenül attól, hogy milyen etnikai-nemzeti csoporthoz tartoznak. A másik kategóriába azok kerültek, akik legalább egy megjelölt kategória tagjait csak rövidebb időre fogadnák, vagy egyáltalán nem engednék be őket az országba.

7. táblázat. A mindenkit befogadók a teljes mintában

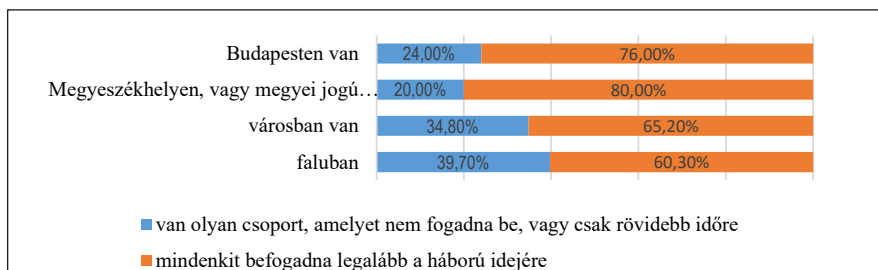
Mit kellene tenni azokkal, akik az ukrajnai háború elől menekülnek, és Magyarországtól menedéket kérnek? (bináris)	N	%
van olyan csoport, amelyet nem fogadna be, vagy csak rövidebb időre	306	31,4
mindenkit befogadna legalább a háború idejére	666	68,6
Összesen	972	100,0

2.1. Az általános befogadási szándék társadalmi jellemzői

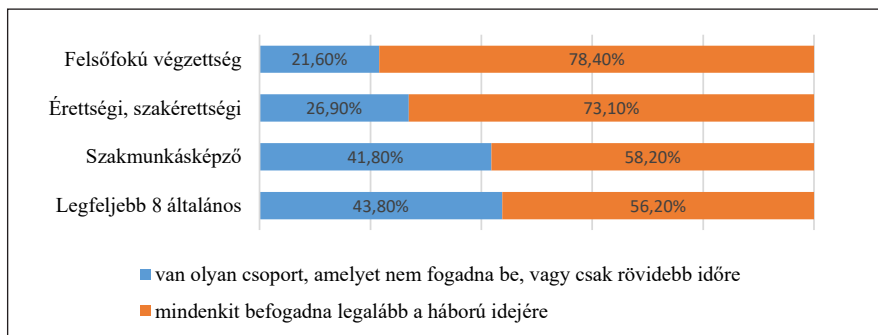
A befogadási szándék ezen összevont mértékét, hasonlóan a segítségnyújtáshoz, szocio-demográfiai, politikai és közéleti pozíciók szerint vizsgáltuk (Melléklet 2.). A Budapesten és megyeszékhelyen élők közt felülreprezentáltak a mindenkit befogadók – de a falvakban és a nem-megyeszékhely státuszú városokban is többséget alkotnak, a válaszadók 60%-a közülük kerül ki.

A mindenkit befogadók Nyugat-Magyarországon, a Dél-Alföldön, továbbá Budapesten és Pest megyében felülreprezentáltak; míg Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon jelentősen alulreprezentáltak.

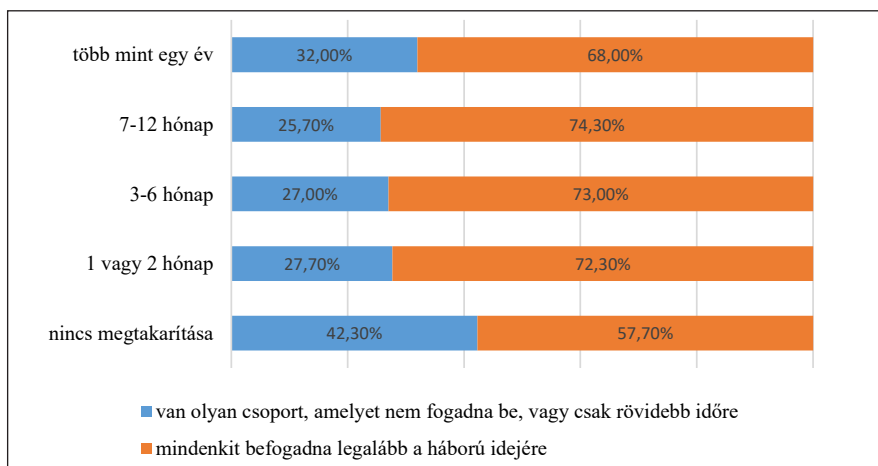
Az iskolázottsági mutatók tekintetében az érettségi bizonyul fontos határvoalnak: jóllehet az érettséggel nem rendelkező válaszadóinknak is több, mint fele mindenkit befogadna, ez az arány az érettséggel rendelkezők és felsőfokú végzettségük körében 70% felett van.



10. ábra. Az országba való befogadással kapcsolatos attitűd a lakhely típusa szerint



11. ábra. Az országba való befogadással kapcsolatos attitűd az iskolai végzettség vonatkozásában



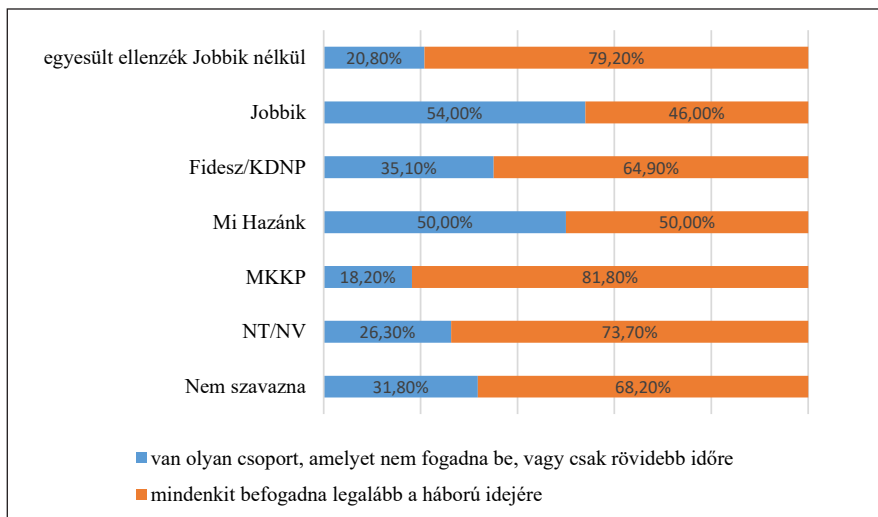
12. ábra. Az országba való befogadással kapcsolatos attitűd a megtakarítások tükrében²⁸

²⁸ Hány hónapra elegendő megtakarítása van?

Az anyagi helyzetet tekintve a megtakarítással nem rendelkezők közt a teljes mintához képest jelentősen alacsonyabb az attitűdjeik alapján mindenkit befogadók aránya (69% vs. 58%). Az anyagi helyzet és az érdemesség attitűdök kapcsolata ugyanakkor nem lineáris: míg a második legmagasabb, a harmadik és negyedik anyagi helyzet kategóriában (a 7-12, 3-6 és 1-2 hónap megtakarítással rendelkezők közt) felülreprezentáltak a mindenkit befogadók (74%, 73%, 72%), addig a legjobb anyagi helyzetűek (a legalább egy év megtakarítással rendelkezők) a mintaátlaggal megegyező mértékben befogadók.

A foglalkozási ágazatokat tekintve adataink szerint az egészségügyhöz és a kereskedelemhez kötődő válaszadók közt a legmagasabb, míg a mezőgazdasághoz, a turizmushoz-vendéglátáshoz és meglepő módon a szociális szakmákhoz kötődők közt a legalacsonyabb a mindenkit befogadók aránya (bár a legutóbbi kategóriában nagyon alacsony a mintaelemszám).

A politikai pártpreferenciák mentén vizsgálva a befogadás mintázatait azt találjuk, hogy a Jobbik nélküli ellenzék, és az MKKP támogatói közt a legmagasabb a mindenkit befogadók aránya (kb. 80%); a Fidesz/KDNP támogatói közt a mintaátlagnál valamivel alacsonyabb (65%); a mintaátlagnál radikálisan alacsonyabb, 46%-50% a Jobbik és a Mi Hazánk támogatói közt (13. ábra).



13. ábra. Az országba való befogadással kapcsolatos attitűd a politikai pártpreferenciák tükrében

Miközben a háborút megelőző civil aktivitás, valamint a 2015-ös segítségbe bevonódás szerint is különböztek a befogadás mintázatai (lásd Melléklet 2.), addig érdekes, hogy a vallásosság szerint nem találtunk kétdimenziós kapcsolatot: a nem

vallásosak, a maguk módján vallásosak, és az egyház tanításait követő vallásosak közt nagyon hasonlóan alakult a mindenkit befogadók aránya.

A háborúval, azon belül a háború kirobbantásával kapcsolatos attitűdök szerint is kíváncsiak voltunk a mindenkit befogadók arányának különbségeire. Eredményeink szerint a mindenkit befogadók aránya azok körében magasabb, akik Vlagyimir Putyint nagymértékben felelősnek tartják, valamint akik Volodimir Zelenskijt és az ukrán kormányt, és akik az USA-t és NATO-t legfeljebb kismértékben tartják felelősnek.

3. A segítségnyújtás és a befogadó attitűdök többdimenziós modelljei

A segítségnyújtásban való részvétel és az általános befogadási szándék mögött rejlő többdimenziós struktúrát is megvizsgáltuk bináris logisztikus regresszió segítségével. A regressziós modellek alkalmasak arra, hogy egyes feltételezett háttérváltozók hatását a többi háttérváltozó hatása nélkül, azokat kiszűrve mutassák meg.

A kétváltozós leíró összefüggésekben már használt háttérváltozók három csoportját, az (1) szociodemográfiai és szocioökonómiai változókat (nem, korcsoport, településtípus, régió, iskolai végzettség, anyagi helyzet, foglalkozási ágazat, szubjektív társadalmi helyzet); a (2) politikai- és civil-részvétel (politikai pártpreferenciák, civil kötődés a háború előtt, menekültek segítése korábban) és a vallásosság változókat, valamint (3) a háború felelőseinek megítélését mérő változókat egyszerre vontuk be a modellekbe, azonos módon mindkét függő változó esetében. (8. táblázat)

A segítségnyújtásban való személyes részvételre vonatkozó logisztikus regressziós modell többnyire tükrözi a kétdimenziós összefüggéseket – vagyis az egyes háttérváltozók önmagukban, a többi hatását kiszűrve is hasonló mintázatot alkotnak a segítségnyújtással, mint a nyers háttérváltozók. A nem, a korcsoport, az iskolai végzettség, a politikai pártpreferenciák és a korábbi 2015-ös segítségnyújtásban való részvétel hasonlóképpen függ össze a segítséssel, mint a keresztátlák esetén. Az ágazat hatása szignifikáns marad, bár kissé módosul. A vallásosság esetében pedig azt látjuk, hogy bár az egyház tanításait követők a többdimenziós modellben is jobban bevonódnak a segítségbe, mint a nem vallásosak, ez a különbség tendenciaszerű, 0,05-ös szinten nem szignifikáns.

Az általános befogadás attitűdök regressziós modelljében azt látjuk, hogy a településtípus, az iskolázottság, az anyagi helyzet, valamint a háború felelőseiről alkotott elképzelések hatása megmarad, és hasonló mintát rajzol ki, mint a kétdimenziós összefüggések esetében.

A politikai pártpreferenciák esetében a Jobbik szimpatizánsainak alacsonyabb aktivitása és befogadási hajlandósága az ellenzék többi szereplőjéhez képest a többdimenziós modellben is megmarad. Ugyanakkor érdekes, hogy a befogadási hajlandóságban mutatkozó különbség a Fidesz/KDNP, valamint a Mi Hazánk esetében

(a Jobbik nélküli ellenzékhez képest) eltűnik – valószínűleg a modellben szintén szereplő háborús felelősségtulajdonítás változó veszi át és hordozza ezt a hatást. Vagyis a menekültek általános befogadásának szándéka annál alacsonyabb, minél inkább felmenti a válaszadó Vlagyimir Putyint, és minél inkább hibáztatja az ukrán kormányt és a transzatlanti katonai szereplőket. Ez az összefüggés az egyes párt-támogatói csoportokon belül általánosan érvényes, és ezen a hatáson a Jobbik-preferencia tud módosítani, a FIDESZ/KDNP vagy Mi Hazánk preferencia már nem.

A második, attitűdökről szóló modellben szembevetendő, hogy a foglalkozási ágazat és a vallásosság a többváltozós modellekben sem mutat szoros kapcsolatot a befogadási hajlandósággal, a kétdimenziós keresztábrákhoz hasonlóan. A 2015-ös részvétel (vagy annak emléke) és a civil aktivitás hatása pedig eltűnik a többváltozós modellben – a többi változón keresztül érvényesül valószínűleg ezek hatása.

8. táblázat. A segítség és a nem-szelektív befogadási hajlandóság logisztikus regressziós modelljei

	Cselekvés: segített vs. nem segített				Attitűd: mindenkit befogadni vs. van olyan, akit nem		
	Exp(B)	95% CI			Exp(B)	95% CI	
<i>Neme (Ref: férfi)</i>	1,87	1,32	2,64	**	0,88	0,61	1,27
<i>Korcsoport (Ref: 65+)</i>							
18-29 éves	0,91	0,51	1,63		0,60	0,33	1,10 *
30-39 éves	1,18	0,66	2,10		0,90	0,49	1,64
40-49 éves	0,83	0,49	1,41		0,64	0,37	1,10
50-64 éves	1,98	1,20	3,27	**	1,08	0,63	1,87
<i>Lakhely (Ref: falu)</i>							
Budapest	1,05	0,54	2,06		1,36	0,68	2,71
megyeszékhely, megyei jogú város	1,08	0,64	1,81		1,77	1,01	3,08 *
egyéb város	0,91	0,58	1,42		1,05	0,68	1,62
<i>Régió (Ref: Budapest, Pest megye)</i>							
Nyugat-Magyarország	2,36	1,09	5,11	*	1,63	0,72	3,70
Közép-Dunántúl	0,81	0,39	1,69		1,02	0,49	2,15
Észak-Magyarország	1,04	0,53	2,04		1,11	0,57	2,18
Észak-Alföld	1,41	0,75	2,66		1,10	0,59	2,06
Dél-Alföld	0,96	0,49	1,89		1,98	0,99	3,96 *
Dél-Dunántúl	1,49	0,74	3,01		1,21	0,59	2,47
<i>Végzettség (Ref: felsőfokú)</i>							
legfeljebb 8 általános	0,34	0,17	0,70	**	0,50	0,23	1,07 *
szakmunkásképző	0,23	0,13	0,41	**	0,48	0,27	0,85 *
érettségi, szakérettségi	0,76	0,49	1,19		0,77	0,47	1,27

	Cselekvés: segített vs. nem segített			Attitűd: mindenkit befogadni vs. van olyan, akit nem			
<i>Megtakarítások (Ref: több mint egy évre elegendő)</i>							
nincs megtakarítása	1,06	0,56	2,02	1,32	0,70	2,50	
1 vagy 2 hónapra elegendő	1,19	0,66	2,15	2,04	1,11	3,77 *	
3-6 hónapra elegendő	1,45	0,82	2,57	1,53	0,85	2,74	
7-12 hónapra elegendő	1,18	0,61	2,26	1,73	0,87	3,44	
<i>Ágazat (Ref: egészségügy)</i>							
oktatás	0,31	0,12	0,76	*	0,53	0,21	1,35
szociális szakma	1,35	0,41	4,47		0,58	0,19	1,76
kereskedelem	0,55	0,24	1,28		1,66	0,65	4,22
turizmus, vendéglátás	0,35	0,12	1,04	*	0,66	0,22	1,96
szolgáltatás	0,54	0,24	1,18		0,82	0,35	1,88
ipar	0,53	0,25	1,14		1,12	0,50	2,49
mezőgazdaság	0,37	0,14	0,99	*	0,68	0,27	1,73
egyik sem	0,41	0,20	0,84	*	0,89	0,42	1,91
<i>Pártpreferencia (Ref: Jobbik nélküli ellenzék)</i>							
Jobbik	0,36	0,14	0,95	*	0,29	0,12	0,70 **
Fidesz/KDNP	1,24	0,71	2,14		0,98	0,54	1,79
Mi Hazánk	0,41	0,16	1,07	*	0,61	0,26	1,43
Kétfarkú Kutya Párt	0,92	0,46	1,85		1,52	0,65	3,52
Egyéb párt	1,16	0,62	2,17		1,31	0,61	2,81
Nem szavazna	0,40	0,20	0,81	*	0,88	0,43	1,79
Hátrányos helyzetű csoport tagja-e	0,75	0,46	1,21		1,09	0,65	1,83
<i>Vallásosság (Ref: nem vallásos)</i>							
nem tudja megmondani, vallásos-e	0,42	0,18	1,00	*	0,87	0,38	1,99
vallásos a maga módján	1,04	0,68	1,58		1,16	0,75	1,79
az egyház tanításait követi	1,59	0,92	2,76	*	1,59	0,88	2,88
<i>2015-ben segítette-e a menekülteket (Ref: igen)</i>							
civil kötődés a háború előtt (Ref: volt)	0,31	0,19	0,51	**	0,61	0,35	1,07 *
a háború kitörésének felelőssége főkomponens ²⁹	0,92	0,74	1,13		1,53	1,23	1,90 **
Constant	14,16				6,05		

*p<0,05; **p<0,01

²⁹ A változó magas értékei azt jelzik, hogy a válaszadó szerint Vlagyimir Putyin, Oroszország elnöke nagymértékben felelős, Zelenskij ukrán elnök és kormánya, illetve az USA és a NATO kismértékben vagy nem felelős a háború kirobbanásáért, míg negatív értékei épp fordítva, az ukrán politikai vezetés és a nyugati szövetségi rendszer nagyfokú és az orosz elnök kismértékű felelősségét mutatja.

Tanulságos a segítségben való részvétel cselekvésmo­delljét, valamint az attitűdöket, vagyis az általános, társadalmi- és ország­szinten értelmezett és a menekültek között nem válogató befogadási hajlandóságot, a szolidaritás e kétféle mércéjét, azok háttértényezőit összehasonlítani. Az iskolai végzettség mind az attitűdök, mind pedig a cselekvések szintjén központi jelentőségű: az érettségi megszerzése, valamint a felsőfokú képzésben való részvétel jelentősen növeli a szolidaritás mindkét formáját. A pártkötődés (a pártválasztás preferenciája) a másik olyan tényező, amely mind a befogadási hajlandóságot, mind pedig a segítségben való részvételt jelentősen befolyásolja.

A segítségnyújtás és a befogadás háttértényezőit összevetve látványos, hogy míg az általános befogadásra vonatkozó attitűdök szintjén nem találunk nemi különbségeket, a cselekvésekben, a gyakorlat szintjén a nők sokkal nagyobb eséllyel vonódnak be – a nemi szerepek és intézményes segítői normák a segítő cselekvésekben erős különbségeket mutatnak, a társadalmi-ország szintű befogadás elképzeléseire viszont nem terjednek ki.

Érdekes az is, hogy a településtípus és az anyagi helyzet (nem-lineáris) kapcsolatban áll a befogadó attitűdökkel – viszont a cselekvésekkel sem kétdimenziós, sem többdimenziós kapcsolatot nem találtunk. Hasonlóan látványos az ukrajnai háborúra vonatkozó elképzelések jelentőségének különbsége: míg Vlagyimir Putyin felelősségének hangsúlyozása, és az ukrán és nyugat-európai politikai aktorok felelősségének megkérdőjelezése nagyon erősen növeli a menekültek általános befogadásának szándékát, a segítő cselekvésekkel ez az attitűdváltozó nem mutat kapcsolatot.

Végezetül szintén szembe­vetendő az általános befogadás attitűdjeit a segítségnyújtással összevetve, hogy a vallásosság és a foglalkozási ágazat a cselekvésekkel kapcsolatban áll, az általános befogadási hajlandósággal viszont nem – látványos bizonyítéka lehet ez az eredmény (a nemi különbségek mellett) a nem-reflektált, intézményes gyakorlatok és cselekvések, valamint a network-hatások jelentőségének.

4. A menekültek percepciója és a hozzájuk kapcsolt értelmezések: humanitarizmus, gazdasági haszon, veszély, politikai kritika

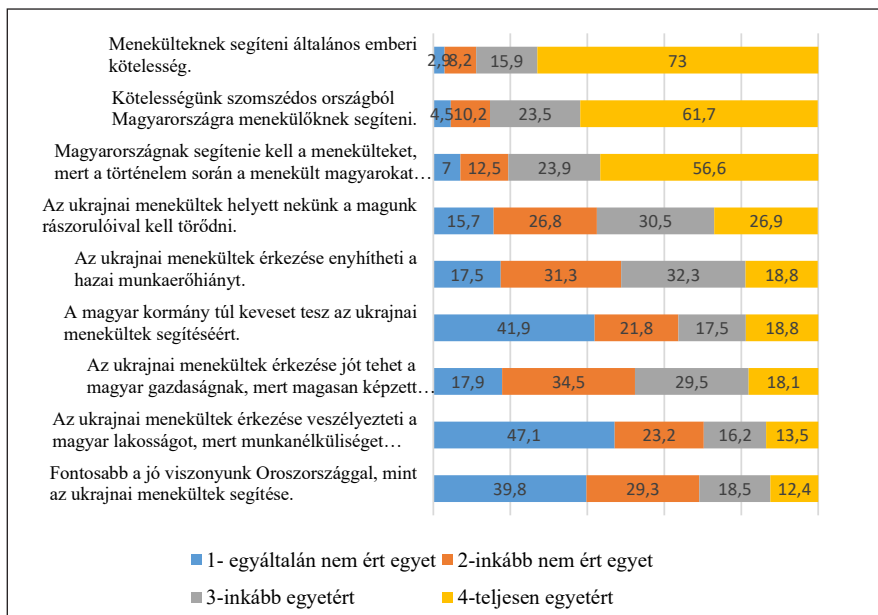
Az ukrajnai menekültekről alkotott elképzeléseket nyolc olyan állítás segítségével vizsgáltuk, amelyek a magyarországi nyilvánosság média- és politikai diskurzusában előfordulnak, vagy korábbi kutatások³⁰ és a jelenlegi helyzetre vonatkozó

³⁰ Bernáth Gábor - Messing Vera.: Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 2015/16. 7–17.; Zakariás, 2016.; Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Politics of Care and Compassion: Civic Help for Refugees and Its Political Implications in Hungary – A Mixed-Methods Approach. In: Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Cantat, Celine (eds.) *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. 59–99.

kvalitatív tereptapasztalataink alapján a hétköznapi emberek megfogalmazznak. Ezeket az állításokat a humanitarizmus, a földrajzi közelség és szomszédsági felelősség, a munkaerőpiaci beilleszkedés, a történelmi emlékezet és az abból adódó kölcsönös felelősség, az Oroszországgal való külpolitikai kapcsolat, a jóléti sovinizmus és a kormány menekültpolitikájának kritikája témáiban foglalmaztuk meg (14. ábra), és a teljes mintában lekérdeztük.

Válaszadóink legalább 80%-ban inkább vagy teljesen egyetértettek a humanitárius és szomszédsági kötelességek, valamint a kölcsönös történelmi felelősség morális elveivel; 57%-uk ugyanakkor a „saját” rászorulóknak prioritásának – a szakirodalomban a jóléti sovinizmushoz sorolt – szempontjával is. A válaszadók jelentős többsége a kormány menekülteket támogató tevékenységét elégségesnek értékeli, mindössze 36%-uk fogalmazott meg kritikát a politikával kapcsolatban.

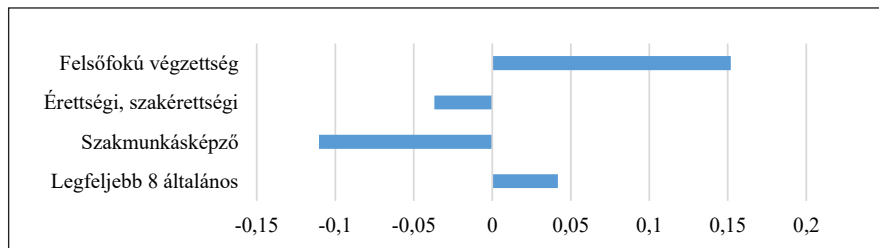
A válaszadók nagyjából fele gondolja, hogy Magyarország számára a menekültek érkezése gazdasági-munkaerőpiaci előny, a másik fele viszont ezzel nem ért egyet. A két feltevés, hogy a menekültek érkezése a magyarországi lakosok munkáját veszélyeztetné, illetve hogy fontosabb az Oroszországgal való jó viszony (amely azt a feltevést tükrözi, mely szerint Oroszország kormánya rosszálná az általa megtámadott emberek befogadását) a válaszadóink 30%-ának egyetértését váltotta ki.



14. ábra. A menekültek percepciója

Kíváncsiak voltunk arra, hogy e nyolc álláspont milyen struktúrába rendeződik: mely vélemények járnak inkább együtt, és melyek azok, amelyek egymással kevésbé szorosan kapcsolódnak össze. Exploratív faktorelemzéssel azt találtuk, hogy a menekültekre irányuló általános humanitárius, szomszédsági és történelmi felelősség egyetlen dimenzióba rendeződik – ezt humanitárius dimenzióknak neveztük el. A munkaerőhiány enyhítése és az ukrainai menekültek magas képzettsége együtt alkotják a munkaerőpiaci-gazdasági haszon dimenzióját. A menekültekhez kapcsolt veszélyek feltételezése: az általuk potenciálisan okozott munkanélküliség, a saját rászorulókat háttérbe szorítása miatti aggodalom és az orosz kormánnyal való jó viszony fontossága, akár a menekültek támogatásának árán, alkotja a harmadik dimenziót. A magyar kormány ukrainai menekültekkel kapcsolatos tevékenysége és politikája nem illeszkedett a faktorstruktúrába, így azt külön elemeztük.

E négy dimenziót megvizsgáltuk a strukturális háttértényezőkkel való összefüggésükben. (Melléklet 3., Melléklet 4., Melléklet 5., illetve Melléklet 6) A humanitarizmus értékeivel való azonosulás az 50 év fölöttiek és még inkább a 65 fölöttiek körében a legerősebb. (Melléklet 3.) Az iskolázottsággal nem-lineáris a kapcsolat: legerősebb a felsőfokú végzettségűek, valamint a legfeljebb 8 általánost végzettek között.

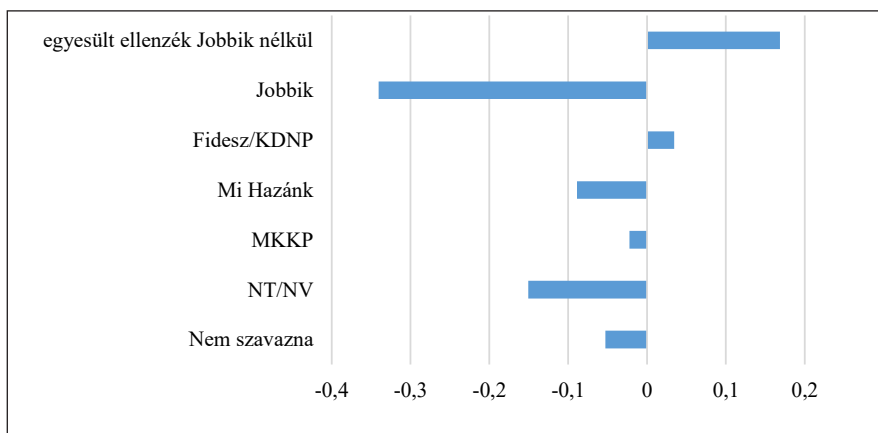


15. ábra. A humanitarizmus faktor az iskolai végzettség vonatkozásában – átlagok, ANOVA

Az anyagi helyzetet tekintve szintén nem lineáris a kapcsolat: legmagasabb a humanitárius kötelességérzet a 7-12 hónap megtakarítással rendelkezők között, míg a leggyengébb a legrosszabb és legjobb anyagi helyzetűek körében. A válaszadó munkaerőpiaci helyzete és azon belül a foglalkozási ágazatot tekintve az oktatásban messze a legmagasabb a humanitárius kötelességgel való egyetértés, jelentősen alacsonyabb az egészségügyi és szociális szakmához kapcsolódók között, a szolgáltatások és a kereskedelem területén; legalacsonyabb pedig – az ipari és mezőgazdasági területnél is alacsonyabb – a turizmus-vendéglátási szektorhoz kapcsolódó válaszadók között. A pártpolitikai szimpátiák alapján azt látjuk, hogy a Jobbik nélküli baloldali-liberális ellenzék jelentősen kiemelkedik a mezőnyből a humanitárius értékek tekintetében; a Fideszt, az MKKP-t támogatók, valamint a nem válaszolók

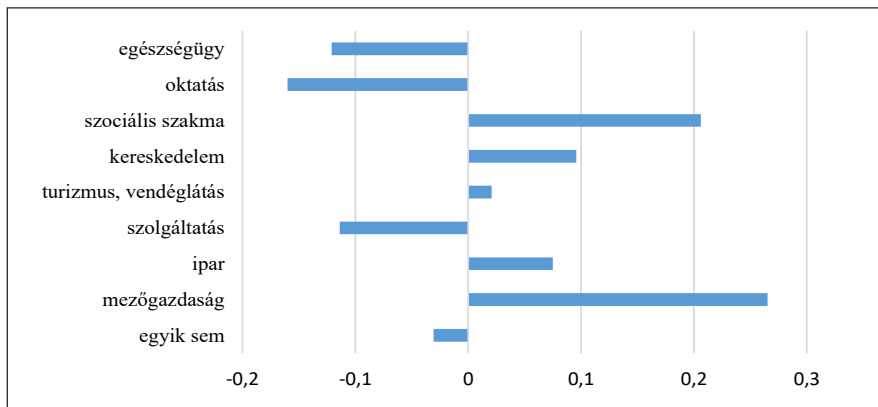
és nem szavazók a mintaátlagot közelítik; míg a Jobbik és a Mi Hazánk támogatói az átlagnál sokkal kevésbé azonosulnak a humanitárius értékekkel. A vallásosság és a humanitarizmus között nem találtunk szignifikáns összefüggést.

A munkaerőpiaci-gazdasági haszon értelmezéssel az idősek, a Budapesten és megyeszékhelyen élők, az egyedül élők, az érettségivel nem rendelkezők és a kizárólag a jótékonykodás keretében segítők azonosultak leginkább (a fizetett munka keretében is segítők a nem-segítőknél is kevésbé értettek egyet a menekültek gazdasági hasznosságával). (Melléklet 4.) A pártpreferenciákat tekintve a Jobbik nélküli ellenzék tekint leginkább gazdasági nyereségként az ukrain menekültekre, a Fidesz/KDNP, az MKKP és a Mi Hazánk a teljes mintaátlaghoz áll közel; míg a Jobbik támogatói értenek egyet a legkevésbé ezzel az elképzeléssel.



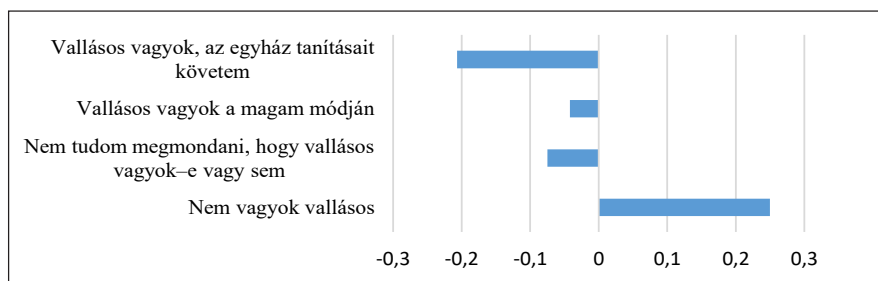
16. ábra. A munkaerőpiaci-gazdasági haszon értelmezés a pártpreferenciák tükrében – átlagok, ANOVA

Az ukrán menekültekhez kapcsolódó veszélyérzékelés (a „saját” rászorulók, a potenciális munkaerőpiaci verseny és az orosz külkapcsolatok miatti aggodalom) is különbözőképpen oszlik meg néhány strukturális változó mentén. A nők, a nem-megyeszékhely városban és faluban élők, az érettségivel nem rendelkezők, a legfeljebb 2 hónap megtakarítással rendelkezők, és az Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön, Közép-és Dél-Dunántúlon élők közt magasabb. (Melléklet 5.) Szintén az átlagnál jóval magasabb veszélyérzékelés jellemzi a szociális szektorhoz és a mezőgazdasághoz kötődőket, alacsonyabb az oktatáshoz, egészségügyhöz és szolgáltatásokhoz kötődőket.



17. ábra. A veszélyérzékelés a munkaágazat szerint – átlagok, ANOVA

A kormány ukrainai menekültekre irányuló támogatását túl kevésnek tartják a mintaátlaghoz képest a 30 év alattiak és az 50 év fölöttiek, a budapesti válaszadók, a legalább 6 fős háztartásokban élők. (Melléklet 6.). A kormány menekültpolitikájával kapcsolatos elégedetlenség a legfeljebb 8 általánossal rendelkezők körében a legerősebb, ennél jelentősen kisebb, bár a mintaátlagot meghaladja a felsőfokúak által gyakorolt kormánykritika. Pártpreferenciák szerint a kritika az elvárt módon alakul: legerősebb a Jobbik nélküli ellenzék és az MKKP támogatói közt, a mintaátlaghoz közeli a Jobbik támogatói és a válaszmegtagadók és szavazástól elfordulók közt, és az átlagnál jelentősen kisebb a Fidesz/KDNP és a Mi Hazánk támogatói között. A nem vallásosak a leginkább kritikusak a kormány menekültpolitikájával szemben, a maguk módján vallásosak közt a mintaátlaghoz közeli a kritika szintje, az egyház tanításait követők közt pedig a legalacsonyabb a kritika megfogalmazódása.



18. ábra. A kormány ukrainai menekültekre irányuló támogatásának kritikája a vallásosság tükrében – átlagok, ANOVA

Variancia-elemzéssel megnéztük, hogy a különféle értelmezések hogyan függenek össze a szolidaritás cselekvésszerű és attitűdbeli formáival. (9. táblázat és 10. táblázat)

9. táblázat. Értelmezések és segítségnyújtás

<i>segítségnyújtás</i>	<i>nem segített</i>			<i>segített</i>				
	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>	<i>Eta</i>	
humanitarizmus faktor	-0,07	523	0,90	0,11	346	0,72	0,106	**
munkaerőpiaci nyereség faktor	-0,04	523	0,81	0,07	346	0,81	0,068	*
veszély faktor	0,12	523	0,79	-0,19	346	0,70	0,194	**
A magyar kormány túl keveset tesz az ukrajnai menekültek segítéséért.	0,03	574	1,00	-0,03	391	1,00	0,030	

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

10. táblázat. Értelmezések és befogadó attitűdök

<i>Mit kellene tenni azokkal, akik az ukrajnai háború elől menekülnek, és Magyarországtól menedéket kérnek?, bináris</i>	<i>Van olyan csoport, amelyet nem fogadna be, vagy csak rövidebb időre</i>			<i>Mindenkit befogadna legalább a háború idejére</i>				
	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>	<i>Eta</i>	
humanitarizmus faktor	-0,41	258	0,99	0,18	595	0,69	,327	**
munkaerőpiaci nyereség faktor	-0,24	258	0,82	0,10	595	0,80	,192	**
veszély faktor	0,35	258	0,74	-0,16	595	0,74	,302	**
A magyar kormány túl keveset tesz az ukrajnai menekültek segítéséért.	-0,16	296	0,97	0,07	648	1,01	,109	**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

A legerősebb a kapcsolat (Eta: 0,3) a befogadó attitűd és a humanitarizmus, valamint (negatív irányban) a befogadó attitűd és a veszélyérzékelés között; e befogadási hajlandóság ugyanakkor gyengébben kapcsolódik össze a munkaerő-mint-haszon attitűddel (Eta: 0,2), valamint a kormány erőfeszítéseit keveselő attitűdváltozóval (Eta: 0,11). Ami a gyakorlati segítségnyújtásban való részvételt illeti, e változó is a humanitarizmussal és (negatíván) a veszélyérzékeléssel kapcsolódik össze legerősebben (Eta: 0,1; Eta: 0,2), gyengébben a munkaerő-mint-haszon értelmezéssel, és egyáltalán nem függ össze a kormány erőfeszítéseire vonatkozó, azokat keveselő kritikai attitűd mértékével.

Összefoglalás, diszkusszió, az elemzés korlátai

Kutatásunkban az ukrainai menekülteket támogató önkéntes segítségnyújtást vizsgáltuk a magyar felnőtt lakosság körében, ezen belül a segítség gyakorlatait és a hozzá kapcsolódó attitűdöket, valamint az ukrainai menekültekről alkotott tágabb elképzeléseket. A kvantitatív survey módszertannal 1000 fős reprezentatív mintán készült lakossági felmérésünk alapján állítjuk, hogy a lakosság széles rétegei bevonódtak a segítségnyújtásba, a hibahatárokat is figyelembe véve akár 36%-44%-a.

A segítségnyújtás többféle formát öltött. Leggyakoribb a pénzbeli vagy a természetbeni adományozás (30%), a második leggyakoribb az önkéntes munka (7%); a szállásadás, munkakeresés és a segítség egyéb módjai 5%-nál kevesebb válaszadót érintettek. A felmérés idején, 2022 júniusában válaszadóinknak mindössze 4%-a számolt be arról, hogy a segítségnyújtásért vagy annak egy részéért fizetést is kapott.

Az ukrainai háború elől menekülők iránti szolidaritás egy másik vonatkozását is vizsgáltuk: egy általános társadalmi szintű befogadási hajlandóságot, amely legalább az ukrainai háború idejére származási-etnikai háttértől függetlenül mindenkinek menedéket adna Magyarországon. Ezen általános befogadási szándékról válaszadóink 69%-a számolt be, a többiek esetében a befogadási szándék vagy rövidebb távra szól, vagy szelektív, vagyis csak bizonyos menekült-csoportokra vonatkozik. Négy ilyen csoportot határoztunk meg, a magyarországi médiában az adott időszakban tematizált menekültképre építve: az ukrainai menekültek általában, a kárpátaljai magyarok, az ukrainai romák, valamint az ázsiai és afrikai diákok.³¹

E szelektivitás kapcsán fontos eredmény, hogy függetlenül attól, hogy az ukrainai háború elől menekülőkhöz belül milyen menekültkategorióra kérdeztünk rá (általában az ukrainai háború elől menekülőkre, vagy specifikusabban az ukrainai romákra, kárpátaljai magyarokra vagy Ukrajnából menekülő afrikai vagy ázsiai diákokra), a menekültek adott csoportját a válaszadók legalább háromnegyede a háború idejére vagy még hosszabban is befogadná. E konszenzus mellett ugyanakkor látványosak az egyes kategóriák megítélésének különbségei is. A kárpátaljai magyarok az egyedüli kategória, akiket a válaszadók többsége (59%-a) a háborúnál hosszabb időre is befogadna; az ukrainai menekültek (általában), az ukrainai romák és az afrikai-ázsiai országokból származók esetében ez az arány 30-40% körüli; míg a válaszadók 8%-9%-a a háború elől menekülő ukrainai romákat és afrikai és ázsiai származásúakat egyáltalán nem engedné be az országba.

Felmérésünk megerősíti azt a médiából és a gyakorlatból ismert jelenséget, hogy a menekültek ellátása hatalmas mértékben hárul az egyébként is leterhelt gondoskodási szektorra: a segítők jelentős részben a közszférából (egészségügy, oktatás, szociális szféra), az állami és önkormányzati szférából kerülnek ki. Ezzel

³¹ Noyoo et al, 2022.; Eredics et al. 2022.

összefüggésben a segítségnyújtás nemi egyenlőtlenségei is figyelemre méltóak: a nők nagyságrendileg másfélszer nagyobb arányban vettek részt a segítségben a férfiaknál.

Érdekes eredmény, hogy a szolidáris attitűdök általunk kiemelten vizsgált formája (az általános befogadási szándék) tekintetében sem szektoriális, sem nemi egyenlőtlenségek nem mutatkoztak. Ez arra utalhat, hogy miközben az általános befogadási szándék viszonylag általános és egyenletesen oszlik meg a társadalomban, ez a befogadási szándék nemi és intézményi habitusok és intézményi normák és infrastruktúra szűrőin keresztül fordítható át cselekvésekbe. A nők közt, valamint a közszféra különféle pozícióiban adottak az olyan gyakorlatok, a közösségi hálózatok és a normák, amelyek a szolidaritást kifejezhetővé, megtehetővé teszik. A segítségnyújtás nemek szerinti és foglalkozási egyenlőtlenségei nem változtak a 2015 utáni időszakhoz képest, amelyet korábban is a szociális szférában dolgozók, illetve a nők hangsúlyosabb jelenléte, valamint az önkéntesség jellemezett.³²

A jótékonyagra, önkéntességre, humanitarizmusra vonatkozó szakirodalom régóta rámutat arra, hogy az iskolai végzettség központi jelentőségű az e tevékenységekbe való bevonódásban – ezt az állítást a kutatásunk is megerősíti. A szolidáris attitűdök és a segítségnyújtás gyakorlatai jelentősen támaszkodnak az oktatásra, az érettségi vagy felsőfokú diploma megszerzése során szerzett kulturális tőkére, amelynek során a fiatalok a szolidaritás, az empátia, a felelősség különféle specifikus elképzeléseit, érzéseit és gyakorlatait megtanulják és magukévá teszik.³³

Eredményeink szerint az anyagi helyzet különbségei elsősorban az általános befogadási attitűdökben jelennek meg: a középső anyagi helyzet kategóriáiban magasabbak, a legalsóban és a legfelsőben kisebb az általános befogadási hajlandóság. Érdekes módon ugyanakkor ezek az attitűdbeli különbségek a segítségnyújtásban kevésbé tükröződnek, az anyagi helyzet szerinti különbség nem szignifikáns. Ennek oka lehet, többek között, a segítség alacsony belépési küszöbe: az adománypontok és az önkéntes kezdeményezések sűrű jelenléte a magyar társadalom különféle szinterein, és a kisléptékű adományozás számos csatornája (például egy néhány száz forint adományt jelentő telefonhívással) a legrosszabb anyagi helyzetűeknek is lehetővé tették, hogy bekapcsolódjanak a segítségbe.

Az iskolázottság mellett a pártpolitikai preferencia az a strukturális változó, amely az általános befogadás attitűdökkel és a gyakorlati segítségnyújtással is hasonlóképpen kapcsolódott össze. A segítségnyújtás esetében a Jobbik nélküli ellenzék, a Magyar Kétfarkú Kutya Párt és a Fidesz/KDNP támogatói átlagon felül aktívak, míg a Jobbik és a Mi Hazánk támogatói az átlagnál jelentősen kevésbé vonódtak be. Az általános befogadás attitűdök esetében pedig azt látjuk, hogy a Jobbik nélküli ellenzék és a MKKP támogatói átlagon felüli arányban befogadóak,

³² Feischmidt – Zakariás, 2019.

³³ Musick, Mark – Wilson, John: *Volunteers: A Social Profile*. Indianapolis: Indiana University Press, 2008.

a Fidesz/KDNP az átlagnál kicsit alacsonyabb, míg a Jobbik és a Mi Hazánk támogatói az átlagnál jelentősen alacsonyabb befogadási hajlandóságról számolnak be. Bár a téma külön elemzést érdemel, néhány általánosabb kérdést, illetve hipotézist itt is megfogalmazhatunk:

(1) A Jobbik támogatóinak átlagon aluli szolidaritása arra utal, hogy a Jobbik „néppártosodása”, amelyre a párt az utóbbi években tett kísérletet, a menekültek befogadásának, vagy inkább elutasításának 2015-óta folyamatosan erősített köznap elképzeléseit nem tudta felülírni.

(2) Hatalmas különbség rajzolódik ki a Mi Hazánk és a Fidesz/KDNP támogatóinak szolidaritása között, mind az általános befogadás, mind pedig a segítségnyújtás tekintetében. Miközben a kormánypárti kommunikáció inkább támogató az ukrainai menekültekkel, a Mi Hazánk sokkal kevésbé. Másrészt e párt esetében az oroszországi perspektíva nyilvános hangoztatása is hangsúlyosabb – mivel adataink szerint a háborús narratívák, vagyis a háború felelőseinek a megjelölése nagyon erősen összefügg az általános befogadási hajlandósággal, ez is magyarázhatja a Mi Hazánk támogatói közt a nagyobb elutasítást.

(3) A regressziós modell alapján azt is látjuk, hogy nem csupán a Mi Hazánknak a Fidesz/KDNP-hez viszonyított lemaradását magyarázhatják a háborús narratívák és a háború felelőseinek kijelölése, hanem a Fidesz/KDNP és a Jobbik nélküli elenzék befogadási hajlandósága közti különbségeket is.

(4) Érdekes, hogy míg a Fidesz/KDNP támogatói az átlagnál kissé kevésbé befogadóak az attitűdjeik tekintetében, a segítségnyújtásba bevonódásuk átlagon felüli. Vizsgálni kellene ezzel kapcsolatban a szelektivitás szerepét: a kárpátaljai magyarok iránti szolidaritás valószínűleg nagy arányban csatornázza be e párttámogatókat a segítségnyújtásba, míg az elutasítás a menekültek egyes csoportjaival szemben megakadályozza az univerzális társadalmi szintű befogadás szándékát.

A háború előtti civil részvétel a kétváltozós elemzések szintjén pozitívan hat a segítségnyújtásra – a korábbi civil kötődéssel rendelkezők inkább segítenek –, illetve a mindenkit befogadó attitűdöt is erősíti. A menekültek befogadásának értelmezéseit tekintve pedig a veszélyérzetet csökkenti. A vallásosság is erősíti a segítségnyújtást (az egyház tanításai szerint, illetve a maguk módján vallásosak is inkább segítettek), de a befogadási attitűdökkel a kétváltozós elemzések nem mutattak szignifikáns együttjárásokat. A kormány menekültpolitikájának a megítélésében a nem vallásosak bizonyultak a legkritikusabbaknak.

Bár 2015-ben is több százezer ember vett részt a közel-keleti háborúk elől menekülők segítségével, ez az akkor mért 3%-os részvételhez képest³⁴ nagyságrendekkel nagyobb megmozdulást jelent. Ennek alapját egy széleskörű, a lakosság 70%-át jellemző vélemény többség biztosítja, amely szerint az ukrainai háborúból menekülőket a háború idejére Magyarországnak kötelessége befogadni. Ugyan-

³⁴ Zakariás, 2016

akkor a humanitárius viszonyulás az ukrajnai menekültekről való gondolkodásnak csak az egyik vonatkozása. A humanitarizmus mellett domináns az az elképzelés, amely a menekültek érkezésére mint munkaerőpiaci-gazdasági haszonra tekint. Harmadrészt, ezekkel párhuzamosan él egy olyan elképzelés is, amely a menekültek érkezésében különféle veszélyeket, a magyarországi lakosokat érő fenyegetést lát, a rendelkezésre álló munkalehetőségek, a „saját” rászorulókat ellátása vagy az oroszországi politikai kapcsolatok terén. Ez a veszélyérzékelés erősebben összekapcsolódik az attitűdökkel, pontosabban az általános befogadási hajlandósággal, és csak gyengébben a segítségnyújtásban való részvétellel – a nem-tudatos, nem-reflektált gyakorlatok, a segítségnyújtás network-hatása és konszenzusa, a kiterjedt segítségnyújtó infrastruktúra akadályozzák, hogy közvetlenül cselekvésekbe (például a segítségnyújtásból való kimaradásba) forduljon át a veszélyérzékelés.

A hétköznapi értelmezésekben megjelenő idegenellenes, menekültellenes képzetek részben a korábban domináns menekültellenes elképzelések maradványai – a jelenlegi politikai és médianyilvánosság a menekültek fogadásának veszélyeit egyelőre alig tematizálja, inkább a humanitárius szolidaritásra és a gazdasági haszonra vonatkozó értelmezések dominálnak. A veszélyérzékelésnek és az alacsonyabb befogadási hajlandóságnak ugyanakkor van egy olyan háttérelme is, amely az oroszországi háborús perspektívával való azonosulásból ered, az ukrán kormány és a nyugati politikai aktorok felelősségének hangsúlyozásából – ez a jelenlegi politikai nyilvánosságban meglévő diskurzusok közvetlen hatása, amely az általános befogadás szándékát gyengíti.

Összefoglalásképpen: mindezek alapján kutatásunk egy kettős képet tár elénk. Egyrészt rámutat a magyarországi civil szolidaritás kivételes lendületére, mozgósító erejére a szomszédunkban zajló nyílt háború kontextusában, amely mind a gyakorlati segítségnyújtásban, mind az attitűdök szintjén megjelent. Ugyanakkor az eredmények rávilágítanak a civil szolidaritás határaitra és sérülékenységre is: a személyes erőforrások jelentette korlátokra (például a rendszeresség hiányára), a terhek elosztásának egyenlőtlenségeire (a fizetett-nem fizetett részvétel nagyságrendi különbségeire, vagy a különféle gondoskodó szektorok túlterheltségére). Rávilágítanak továbbá azokra a bizonytalanságokra, amelyet a civil és önkéntes szektorban a morális ökonómiák folyamatos újratermelése jelent,³⁵ és amely a segítségnyújtásban részt vevőket folyamatosan terheli, a segítség címzettjeit pedig bizonytalan helyzetbe hozza, ahogy ezt az érdemesség különféle elképzelései, a selektivitás jelensége is illusztrálja. Nem utolsó sorban végül kutatásunk rámutatott a civil szolidaritás egy további sérülékenysége: a politikai nyilvánosság múltbeli és jelenbeli diskurzusainak való kitettségre, amely a hétköznapiakat átszövő morális ökonómiákat hatalmi pozícióknak és hatalmi érdekeknek alárendelve alakítja.

³⁵ Cantat, 2022.

Kutatásunk ugyanakkor számos kérdést hagy megválaszolatlanul: a magyarországi lakosság percepcióit elemzi, mindeközben a civil szolidaritás címzettjeinek a perspektívája, tapasztalatai teljesen kimaradtak. A kutatásunk által felvetett és meg nem válaszolt másik fontos kérdés az időbeliségre, a szolidaritás attitűdök és gyakorlatok időbeli alakulására vonatkozik. Az a tény, hogy az ukrajnai menekültek többsége érkezése után más országokba távozik, azt is mutatja, hogy a kivételes szolidaritási hullám a hiányzó vagy nagyon korlátozott rendszerszintű állami befogadási infrastruktúrát nem tudja pótolni, nem tud olyan körülményeket teremteni, amely akár rövid- vagy középtávon perspektívát jelenthetne a menekültek többségének. A maradékról, tapasztalataikról, a segítőkkel kialakuló kapcsolataikról és mindennek az időbeli változásairól jövőbeli kutatások adhatnak majd képet.

Köszönetnyilvánítás

A survey vizsgálatot a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete, a TK Demokratizálódás, a demokrácia hanyatlása és a civil társadalom pályái című kutatási programja és a Közép-európai Egyetem Demokrácia Intézete támogatta. A survey vizsgálat megvalósításért a Medián Közvéleménykutató Intézetnek, különösképpen Hann Endrének tartozunk köszönettel. A tanulmány korábbi változatai három műhelykonferencián hangzottak el, köszönjük a szervezők és résztvevők észrevételeit: (1) Szolidaritás az ukrajnai menekültekkel: az azonnali válasz és az elhúzódó válság hatásai Magyarországon. Kutatási beszámoló és kerekasztal beszélgetés. Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2022. október 25.; (2) Perplexities of solidarity: host society relations to displaced people from Ukraine in Czech Republic, Germany Hungary, and Poland, Budapest, 2022. december 13, társszervezők: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Centre for Migration Studies at Adam Mickiewicz University, Poznan (AMU), Deutsches Zentrum für Integrations- und Migrationsforschung, Berlin (DeZIM), ELTE Pop-up School, Budapest, CEU Democracy Institute (CEU), Association for Migration and Integration, Prague (AMI); (3) Solidarity with asylum seekers. State, society and education in comparative perspective, Budapest, 2023. április 3, szervezők: Polányi Károly Kutatóközpont, CEU OLIVE Program. Köszönjük kollégáink, Kovács András, Nyíró Zsanna, Papp Z Attila és Pulay Gergő együttműködését a kutatás különböző szakaszaiban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bernát Anikó: Hostility in times of labour shortage. Controversial attitudes towards labour immigration in Hungary. In: Fauri, Francesca – Mantovani, Debora

- Strangio, Donatella (eds): *Economic and Social Perspectives on European Migration*. London: Routledge, 2020.
- Bernát Anikó – Simonovits Bori (eds.): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI Social Research Institute, 2016.
- Bernáth Gábor – Messing Vera.: Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 2015/16. 7–17.
- Cantat, Céline: The reception spectacle: on Ukrainian displacement and selective empathy at Europe’s borders. *Focaalblog*, 28 June 2022. <https://www.focaalblog.com/2022/06/28/celine-cantat-the-reception-spectacle-on-ukrainian-displacement-and-selective-empathy-at-europes-borders/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 27.)
- Chouliaraki, Lilie – Georgiou, Myria: Hospitality: The Communicative Architecture of Humanitarian Securitization at Europe’s Borders. *Journal of Communication*, 2017. 67(2), 159–180. doi:10.1111/jcom.12291
- Chouliaraki, Lilie – Georgiou, Myria – Zaborowski, Rafal: *The European “migration crisis” and the media: A cross-European press content analysis*. London: The London School of Economics and Political Science, 2017.
- Czike Klára – Kuti Éva: *Önkéntesség, jótékonyosság, társadalmi integráció*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, 2006.
- De Lauri, Antonio – Brkovic, Carna – Hess, Sabine: Grassroots Responses to Mass Migration in Europe: Introduction, Intersections. *East European Journal of Society and Politics*, 2021. vol. 7 no. 2. 1–12.
- Direct Relief, Crisis Ready, City of Budapest: *Cities, Data and Refugee Needs*. A Workshop on the Ukrainian Crisis, 2022. <https://www.crisisready.io/2022/cities-data-and-refugee-needs-a-workshop-on-the-ukrainian-crisis-report/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 27.)
- Eredics Lilla – Balogh Jenifer – Kadét Ernő – Oláh Orbán – Szőcsi Dániel – Ádám Virág: *The situation of Transcarpathian Romani Families Fleeing from Ukraine to Hungary*. Research Report, Romaversitas Foundation, 2022. https://romaversitas.hu/wp-content/uploads/2022/12/Transcarpathian_romani_families_EN_spread.pdf (Letöltés ideje: 2023. február 2.)
- Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Cantat, Céline: *Refugee Protection and Civil Society in Europe*, Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó: Politics of Care and Compassion: Civic Help for Refugees and Its Political Implications in Hungary – A Mixed-Methods Approach. In: Feischmidt, Margit – Pries, Ludger – Cantat, Céline (eds.): *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. 59–99.
- Freeman, Richard: Working with Nothing: The Supply of Volunteer Labor. *Journal of Labour Economics*, 1997. 15, 140–166. <http://dx.doi.org/10.1086/209859>

- Gerlach, Irina – Ryndzak, Olha: Ukrainian Migration Crisis Caused by the War. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, 2022. DOI: 10.33067/SE.2.2022.2
- Gyorgyovich Miklós: A formális és informális önkéntesség – az önkéntesség Magyarországon 2018. felvétel szerint. *Önkéntes Szemle*, 2021/1. 21–38.
- Hárs Ágnes: Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás. Jelenségek és munkaerő-piaci hatások. In: Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: 2020.
- Holzberg, Billy – Kolbe, Kristina – Zaborowski, Rafal: Figures of Crisis: The Delineation of (Un)Deserving Refugees in the German Media. *Sociology*, 2018. 52(3). 534–550. <https://doi.org/10.1177/0038038518759460>
- Janky Béla: A témakeretezés hatása a menekültpolitikával kapcsolatos véleményekre. *Regio*, 2016/4. 121–139. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.139>
- Kende Anna – Lantos Nóra Anna – Belinszky Anna – Sára Csaba – Lukács Zsófia Anna: The Politicized Motivations of Volunteers in the Refugee Crisis: Intergroup Helping as the Átlags to Achieve Social Change. *Journal of Social and Political Psychology*, 2017. 5(1), 260–281. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i1.642>
- Koltai Júlia – Kristóf Luca – Simonovits Bori: Normák, értékek, integráció. A segítési hajlandóság társadalmi tényezői -egy kérdőíves kísérlet eredményei. In: Kovách, Imre (szerk.): *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest – Szeged: MTA TK Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 2017. 283–304.
- Kováts András – Soltész Béla (szerk.): *Valahol otthon lenni – Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon*. Budapest: Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, 2022.
- Messing Vera – Ságvári Bence: „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk”. A magyarországi idegenellenesség okairól. *socio.hu*, 2016/2. 17–37. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.2.17
- Meszmann Tibor – Fedjuk, Olena: Ladders or Snakes? Job Quality Assessment of Temp Workers from Ukraine in Hungarian Electronics. *Central European Central and Eastern European Migration Review*, 2019. 8(1). 75–93.
- Musick, Mark – Wilson, John: *Volunteers: A Social Profile*. Indianapolis: Indiana University Press, 2008.
- Noyoo, Ndongwa – Kleibl, Tanja – Madew, Melinda – Matela, Minenhle – Lutz, Ronald – Boryczko, Marcin: Will the welcome ever run dry?: Interrogating the hierarchy of human categories - The case of Ukrainian refugees in Europe. *Quarterly on Refugee Problems – AWR Bulletin*, 2022. 61(1). 93–100. <https://doi.org/10.57947/qrp.v61i1.19>

- Schwartz, Helge – Schwenken, Helen: Introduction: inclusive solidarity and citizenship along migratory routes in Europe and the Americas. *Citizenship Studies*, 2020. 24:4. 405–423, DOI: 10.1080/13621025.2020.1755155
- Sik Endre – Simonovits Bori – Szeidl Blanka: Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Regio*, 2016/2. 81–108.
- Sik Domonkos – Zakariás Ildikó: Járvány és válság – rászorultsági és segítési viszonyok a COVID-19 első hulláma idején. *Regio*, 2021/2. 24–72.
- Soltész Béla – Vadasi Vivien: A magyarországi menekültintegráció jogi és politikai keretei. In: Kovács András – Soltész Béla (szerk.): *Valahol otthon lenni – Menekültek társadalmi beilleszkedése Magyarországon*. Budapest: Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, 2022.
- Standard Eurobarometer 97 T. Summer 2022: *Public opinion in the European Union*. First results, European Commission.
- Streiner, Andreas – Tosić, Jelena: *Ethnographies of Deservingness. Unpacking Ideologies of Distribution and Inequality*. New York – Oxford: Berghahn, 2022.
- Szabó Attila: A menekültek integrációjának ellehetetlenítése Magyarországon 2015–2018 között. *Állam és Jogtudomány*, 2020/4. 88–104.
- van Oorschot, Wim – Roosma, Femke – Meuleman, Bart – Reeskens, Tim: *The social legitimacy of targeted welfare: Attitudes to welfare deservingness*. Edward Elgar Publishing, 2017.
- Wilson, John: Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 2000. 26:1. 215–240.
- Zakariás Ildikó: A menekültek civil segítése: attitűdök és morális érvek. *Regio*, 2016/4. 61–87. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.137>.
- Zawadzka-Paluckta, Natalia: Ukrainian refugees in Polish press. *Discourse & Communication*, 2023. 17(1). 96–111. doi: 10.1177/17504813221111636

MELLÉKLETEK

Melléklet 1. A segítségnyújtás a szociodemográfiai, szocioökonómiai jellemzők, valamint a politikai, vallási és civil részvétel szerint

Ön személyesen nyújtott-e segítséget az elmúlt hónapokban ukrainai menekülteknek?

*A megkérdezett neme***

	<i>Igen</i>		<i>Nem</i>		<i>Total</i>	
Férfi	158	33,2%	318	66,8%	476	100,0%
Nő	243	46,6%	279	53,4%	522	100,0%
Total	401	40,2%	597	59,8%	998	100,0%

*Ön melyik korcsoportba tartozik?**

18-29 éves	59	36,6%	102	63,4%	161	100,0%
30-39	65	40,1%	97	59,9%	162	100,0%
40-49	77	37,9%	126	62,1%	203	100,0%
50-64	116	50,0%	116	50,0%	232	100,0%
65 éves vagy idősebb	85	35,3%	156	64,7%	241	100,0%
Total	402	40,2%	597	59,8%	999	100,0%

*Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?****

Legfeljebb 8 általános	36	31,0%	80	69,0%	116	100,0%
Szakképzés	64	24,0%	203	76,0%	267	100,0%
Érettségi, szakérettségi	174	46,4%	201	53,6%	375	100,0%
Felsőfokú végzettség	128	53,1%	113	46,9%	241	100,0%
Total	402	40,2%	597	59,8%	999	100,0%

*Kérem, jelölje meg, ha az alábbi ágazatok valamelyikéhez tartozik jelenlegi fő- vagy mellékállása:***

egészségügy	43	66,2%	22	33,8%	65	100,0%
oktatás	33	43,4%	43	56,6%	76	100,0%
szociális szakma	23	71,9%	9	28,1%	32	100,0%
kereskedelem	37	45,7%	44	54,3%	81	100,0%
turizmus, vendéglátás	15	36,6%	26	63,4%	41	100,0%
szolgáltatás	48	39,7%	73	60,3%	121	100,0%
ipar	56	32,0%	119	68,0%	175	100,0%
mezőgazdaság	19	27,5%	50	72,5%	69	100,0%
egyik sem	119	36,4%	208	63,6%	327	100,0%
Total	393	39,8%	594	60,2%	987	100,0%

*Ha most vasárnap lennének a választások, melyik párt listájára szavazna?****

Az egyesült ellenzék a Jobbik nélkül	81	44,8%	100	55,2%	181	100,0%
Jobbik	13	25,5%	38	74,5%	51	100,0%
Fidesz/KDNP	172	42,8%	230	57,2%	402	100,0%

	<i>Igen</i>		<i>Nem</i>		<i>Total</i>	
Mi Hazánk	14	27,5%	37	72,5%	51	100,0%
Kétfarkú Kutya Párt	27	40,3%	40	59,7%	67	100,0%
NT/NV	58	46,4%	67	53,6%	125	100,0%
Nem szavazna	31	28,2%	79	71,8%	110	100,0%
Total	396	40,1%	591	59,9%	987	100,0%

*Ön melyik állítással tudná magát a legjobban jellemezni? ***

Nem vagyok vallásos	88	35,2%	162	64,8%	250	100,0%
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem	10	22,7%	34	77,3%	44	100,0%
Vallásos vagyok a magam módján	220	40,3%	326	59,7%	546	100,0%
Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem	82	52,9%	73	47,1%	155	100,0%
Total	400	40,2%	595	59,8%	995	100,0%

*Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek 2015-ben? ***

Igen	82	63,1%	48	36,9%	130	100,0%
Nem	315	36,5%	548	63,5%	863	100,0%
Total	397	40,0%	596	60,0%	993	100,0%

Kérem, most gondoljon az ukrainai háborút megelőző időszakra. Kötődött-e az előbb említettek közül bármelyikhez már korábban is a háborút megelőzően?¹

Igen, van olyan önkéntes szerveződés, amihez már korábban is kötődtem	203	48,6%	215	51,4%	418	100,0%
Nem, egyikhez sem kötődtem a háborút megelőzően	198	34,1%	382	65,9%	580	100,0%
Total	401	40,2%	597	59,8%	998	100,0%

*Mit gondol, a háború kirobbantásáért milyen mértékben felelősek a következők? Vlagyimir Putyin, Oroszország elnöke ***

Nagymértékben felelős	289	41,2%	413	58,8%	702	100,0%
Kismértékben felelős	84	39,6%	128	60,4%	212	100,0%
Nem felelősek	9	18,8%	39	81,3%	48	100,0%
Total	382	39,7%	580	60,3%	962	100,0%

¹ A megelőző kérdés: Most különböző egyesületeket, társaságokat, önkéntes szervezeteket sorolok fel, és kérem, mindegyikről mondja meg, hogy kötődik-e valamilyen módon, akár tagként, akár önkéntesként, pártolóként, támogatóként, vagy úgy, hogy többször részt vesz a rendezvényein? a. Sportklub, (természetjáró, horgász stb.) sportegyesület; b. Kulturális vagy hobbi kör (tánc, színháztárs, dalárda, filmklub, felolvasó kör, zenekar, hagyományörző egyesület stb.); c. Ifjúsági, diák- illetve hallgatói szervezet; d. Oktatással vagy egészségüggyel foglalkozó szervezet e. Környezetvédelemmel foglalkozó szervezet; f. Karitatív, hátrányos helyzetűekkel, idősekkel, szociális ügyekkel foglalkozó szervezet, egyesület, mozgalom; g. Vallási, egyházi szervezet; h. Szakszervezet vagy szakmai, például gazdasági, tudományos kör, társaság; i. Politikai szervezet, például párt, politikai ifjúsági szervezet, közéleti kérdéseket felvállaló, polgári kör; j. Szülői közösség, szomszédsgai, lakóhelyi csoport, nyugdíjas klub

Melléklet 2. Befogadás attitűdök a szociodemográfiai, szocioökonómiai jellemzők, valamint a politikai, vallási és civil részvétel szerint

Kérdés: Mit kellene tenni azokkal, akik az ukrajnai háború elől menekülnek, és Magyarországtól menedéket kérnek?

	<i>Van olyan csoport, amelyet nem fogadna be, vagy csak rövidebb időre</i>		<i>Mindenkit befogadna legalább a háború idejére</i>		<i>Total</i>	
	<i>N</i>	<i>% -ban Az Ön állandó lakóhelye</i>	<i>N</i>	<i>% -ban Az Ön állandó lakóhelye</i>	<i>N</i>	<i>% -ban Az Ön állandó lakóhelye...</i>
<i>Az Ön állandó lakóhelye...</i>						
Budapesten van	40	24,0%	127	76,0%	167	100,0% **
Megyeszékhelyen, vagy megyei jogú városban van	39	20,0%	156	80,0%	195	100,0%
Városban van	111	34,8%	208	65,2%	319	100,0%
Faluban	116	39,7%	176	60,3%	292	100,0%
Total	306	31,4%	667	68,6%	973	100,0%
<i>Régió</i>						
Nyugat-Magyarország	22	28,6%	55	71,4%	77	100,0% **
Közép-Dunántúl	26	33,8%	51	66,2%	77	100,0%
Észak-Magyarország	53	39,3%	82	60,7%	135	100,0%
Észak-Alföld	57	37,0%	97	63,0%	154	100,0%
Dél-Alföld	30	23,4%	98	76,6%	128	100,0%
Dél-Dunántúl	42	38,5%	67	61,5%	109	100,0%
Pest, Budapest	76	25,9%	217	74,1%	293	100,0%
Total	306	31,4%	667	68,6%	973	100,0%
<i>Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?</i>						
Legfeljebb 8 általános	46	43,8%	59	56,2%	105	100,0% **
Szakmunkásképző	110	41,8%	153	58,2%	263	100,0%
Érettségi, szakérettségi	99	26,9%	269	73,1%	368	100,0%
Felsőfokú végzettség	51	21,6%	185	78,4%	236	100,0%
Total	306	31,5%	666	68,5%	972	100,0%

Megtakarítások

Nincs megtakarítása	88	42,3%	120	57,7%	208	100,0%	**
1 vagy 2 hónap	61	27,7%	159	72,3%	220	100,0%	
3-6 hónap	69	27,0%	187	73,0%	256	100,0%	
7-12 hónap	29	25,7%	84	74,3%	113	100,0%	
Több, mint egy év	33	32,0%	70	68,0%	103	100,0%	
Total	280	31,1%	620	68,9%	900	100,0%	

Kérem, jelölje meg, ha az alábbi ágazatok valamelyikéhez tartozik jelenlegi fő- vagy mellékállása:

egészségügy	18	27,7%	47	72,3%	65	100,0%	*
oktatás	24	32,0%	51	68,0%	75	100,0%	
szociális szakma	12	38,7%	19	61,3%	31	100,0%	
kereskedelem	16	21,3%	59	78,7%	75	100,0%	
turizmus, vendéglátás	15	36,6%	26	63,4%	41	100,0%	
szolgáltatás	37	30,3%	85	69,7%	122	100,0%	
ipar	51	30,0%	119	70,0%	170	100,0%	
mezőgazdaság	34	50,0%	34	50,0%	68	100,0%	
egyik sem	97	30,6%	220	69,4%	317	100,0%	
Total	304	31,5%	660	68,5%	964	100,0%	

Pártpreferencia

(Ha most vasárnap lennének a választások, melyik párt listájára szavazna?)

Az egyesült ellenzék a Jobbik nélkül	36	20,8%	137	79,2%	173	100,0%	**
Jobbik	27	54,0%	23	46,0%	50	100,0%	
Fidesz/KDNP	139	35,1%	257	64,9%	396	100,0%	
Mi Hazánk	25	50,0%	25	50,0%	50	100,0%	
Kétfarkú Kutya Párt	12	18,2%	54	81,8%	66	100,0%	
NT/NV	31	26,3%	87	73,7%	118	100,0%	
Nem szavazna	34	31,8%	73	68,2%	107	100,0%	
Total	304	31,7%	656	68,3%	960	100,0%	

Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek 2015-ben?

Igen	25	19,8%	101	80,2%	126	100,0%	**
Nem	278	33,1%	563	66,9%	841	100,0%	
Total	303	31,3%	664	68,7%	967	100,0%	

Civil kötődés a háborút megelőzően

Igen, van olyan önkéntes szerveződés, amihez már korábban is kötődtem	110	27,1%	296	72,9%	406	100,0%	*
Nem, egyikhez sem kötődtem a háborút megelőzően	195	34,5%	370	65,5%	565	100,0%	
Total	305	31,4%	666	68,6%	971	100,0%	

*Mit gondol, a háború kirobbantásáért milyen mértékben felelősek a következők?**Vlagyimir Putyin, Oroszország elnöke*

Nagymértékben felelős	177	25,9%	506	74,1%	683	100,0%	**
Kismértékben felelős	90	43,5%	117	56,5%	207	100,0%	
Nem felelősek	26	53,1%	23	46,9%	49	100,0%	
Total	293	31,2%	646	68,8%	939	100,0%	

*Mit gondol, a háború kirobbantásáért milyen mértékben felelősek a következők?**Zelenszkij ukrán elnök és kormánya*

Nagymértékben felelős	206	39,2%	320	60,8%	526	100,0%	**
Kismértékben felelős	45	18,1%	204	81,9%	249	100,0%	
Nem felelősek	33	24,3%	103	75,7%	136	100,0%	
Total	284	31,2%	627	68,8%	911	100,0%	

*Mit gondol, a háború kirobbantásáért milyen mértékben felelősek a következők?**Az Amerikai Egyesült Államok és a NATO*

Nagymértékben felelős	169	38,9%	265	61,1%	434	100,0%	**
Kismértékben felelős	64	23,4%	209	76,6%	273	100,0%	
Nem felelősek	48	24,2%	150	75,8%	198	100,0%	
Total	281	31,0%	624	69,0%	905	100,0%	

Melléklet 3. Egyetértés a humanitárius elvekkel, átlagok, ANOVA

	Átlag	N	Szórás
<i>Ön melyik korcsoportba tartozik? **</i>			
18-29 éves	-0,17	151	0,855
30-39	-0,26	139	0,910
40-49	-0,03	186	0,899
50-64	0,09	204	0,825
65 éves vagy idősebb	0,24	192	0,636
Total	0,00	871	0,840
<i>Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége? **</i>			
Legfeljebb 8 általános	0,04	89	0,876
Szakmunkásképző	-0,11	230	1,043
Érettségi, szakérettségi	-0,04	330	0,792
Felsőfokú végzettség	0,15	223	0,612
Total	0,00	871	0,840
<i>Jelenleg mi az Ön jogi helyzete, fő tevékenysége: dolgozó, nyugdíjas vagy más? **</i>			
Dolgozik teljes munkaidőben	-0,07	457	0,831
Dolgozik részmunkaidőben	-0,17	44	0,892
Nyugdíjas	0,18	255	0,762
Egyéb	-0,01	106	0,973
Total	0,00	862	0,840
<i>Hány hónapra elegendő megtakarítása van az Ön háztartásának körülbelül? **</i>			
Nincs megtakarítása	-0,06	191	0,947
1 vagy 2 hónap	-0,08	184	0,838
3-6 hónap	0,09	234	0,751
7-12 hónap	0,24	108	0,686
Több, mint egy év	-0,07	99	0,879
Total	0,02	817	0,834

	Átlag	N	Szórás
<i>Kérem, jelölje meg, ha az alábbi ágazatok valamelyikéhez tartozik jelenlegi fő vagy mellékállása: **</i>			
egészségügy	-0,03	58	0,849
oktatás	0,22	67	0,550
szociális szakma	0,03	30	0,787
kereskedelem	-0,08	75	0,981
turizmus, vendéglátás	-0,22	38	0,741
szolgáltatás	-0,05	109	0,833
ipar	-0,16	157	0,952
mezőgazdaság	-0,11	58	0,900
egyik sem	0,14	269	0,776
Total	0,00	862	0,842
<i>Fizetett munka keretében (is) segített-e **</i>			
Fizetett munkaként is segített	0,00	35	0,528
Csak jótékonyság keretében segített	0,12	312	0,742
Nem segített	-0,07	523	0,904
Total	0,00	869	0,841
<i>Ha most vasárnap lennének a választások, melyik párt listájára szavazna? **</i>			
Az egyesült ellenzék Jobbik nélkül	0,27	167	0,543
Jobbik	-0,30	50	0,988
Fidesz/KDNP	0,03	343	0,847
Mi Hazánk	-0,53	44	1,148
Kétfarkú Kutya Párt	-0,08	62	0,854
NT/NV	-0,02	102	0,779
Nem szavazna	-0,06	92	0,880
Total	0,00	861	0,840
<i>Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek 2015-ben? **</i>			
Igen	0,20	120	0,692
Nem	-0,02	745	0,848
Total	0,01	865	0,831

*Melléklet 4. Az ukrainai menekültek mint
munkaerőpiaci-gazdasági haszon – átlagok*

	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>
<i>Ön melyik korcsoportba tartozik? **</i>			
18-29 éves	-0,06	151	0,768
30-39	-0,11	139	0,830
40-49	-0,13	186	0,843
50-64	-0,06	204	0,791
65 éves vagy idősebb	0,32	192	0,774
Total	0,00	871	0,817
<i>Az Ön állandó lakóhelye... *</i>			
Budapesten van	0,10	157	0,797
Megyeszékhelyen, vagy megyei jogú városban van	0,07	170	0,748
városban van	0,01	293	0,845
faluban	-0,12	251	0,831
Total	0,00	871	0,817
<i>Saját magát –és a gyermekeket –is beleszámítva, hányan élnek állandó jelleggel közös háztartásban? *</i>			
1	0,28	152	0,821
2	-0,01	294	0,781
3	-0,15	163	0,804
4	-0,12	141	0,733
5	-0,01	66	0,918
6+	0,09	52	0,914
Total	0,00	868	0,815
<i>Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége? **</i>			
Legfeljebb 8 általános	0,23	89	0,871
Szakmunkásképző	0,15	230	0,842
Érettségi, szakérettségi	-0,19	330	0,778
Felsőfokú végzettség	0,03	223	0,771
Total	0,00	871	0,817
<i>Jelenleg mi az Ön jogi helyzete, fő tevékenysége: dolgozó, nyugdíjas vagy más? **</i>			
Dolgozik teljes munkaidőben	-0,10	457	0,789
Dolgozik részmunkaidőben	0,09	44	0,840
Nyugdíjas	0,20	255	0,822
Egyéb	-0,07	106	0,822
Total	0,00	862	0,815

	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>
<i>Fizetett munka keretében (is) segített-e**</i>			
Fizetett munkaként is segített	-0,28	35	0,656
Csak jótékonyság keretében segített	0,11	312	0,821
Nem segített	-0,04	523	0,815
Total	0,00	869	0,816
<i>Ha most vasárnap lennének a választások, melyik párt listájára szavazna? **</i>			
Az egyesült ellenzék a Jobbik nélkül	0,17	167	0,780
Jobbik	-0,34	50	0,830
Fidesz/KDNP	0,03	343	0,829
Mi Hazánk	-0,09	44	0,687
Kétfarkú Kutya Párt	-0,02	62	0,804
NT/NV	-0,15	102	0,812
Nem szavazna	-0,05	92	0,838
Total	0,00	861	0,817
<i>Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek 2015-ben? **</i>			
Igen	0,19	120	0,820
Nem	-0,03	745	0,810
Total	0,00	865	0,814

Melléklet 5. Veszélyérzékelés az ukrainai menekültek kapcsán – átlagok,
ANOVA

	Átlag	N	Szórás
<i>A megkérdezett neme*</i>			
Férfi	-0,06	420	0,781
Nő	0,06	452	0,765
Total	0,00	871	0,775
<i>Az Ön állandó lakóhelye... **</i>			
Budapesten van	-0,33	157	0,720
Megyeszékhelyen vagy megyei jogú városban van	-0,24	170	0,649
Városban van	0,12	293	0,761
Faluban	0,22	251	0,794
Total	0,00	871	0,775
<i>Régió**</i>			
Nyugat-Magyarország	-0,13	74	0,756
Közép-Dunántúl	0,22	73	0,816
Észak-Magyarország	0,12	121	0,893
Észak-Alföld	0,27	129	0,701
Dél-Alföld	-0,06	105	0,703
Dél-Dunántúl	0,12	97	0,744
Pest	-0,10	115	0,681
Budapest	-0,33	157	0,720
Total	0,00	871	0,775
<i>Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége? **</i>			
Legfeljebb 8 általános	0,40	89	0,646
Szakmunkásképző	0,36	230	0,769
Érettségi, szakérettségi	-0,08	330	0,732
Felsőfokú végzettség	-0,42	223	0,633
Total	0,00	871	0,775
<i>Hány hónapra elegendő megtakarítása van az Ön háztartásának körülbelül? **</i>			
Nincs megtakarítása	0,34	191	0,813
1 vagy 2 hónap	0,01	184	0,646
3-6 hónap	-0,15	234	0,752
7-12 hónap	-0,15	108	0,807
Több, mint egy év	-0,22	99	0,677
Total	-0,01	817	0,770

	Átlag	N	Szórás
<i>Kérem, jelölje meg, ha az alábbi ágazatok valamelyikéhez tartozik jelenlegi fő vagy mellékállása: *</i>			
egészségügy	-0,12	58	0,750
oktatás	-0,16	67	0,760
szociális szakma	0,21	30	0,660
kereskedelem	0,10	75	0,690
turizmus, vendéglátás	0,02	38	0,880
szolgáltatás	-0,11	109	0,758
ipar	0,08	157	0,759
mezőgazdaság	0,27	58	0,810
egyik sem	-0,03	269	0,793
Total	0,00	862	0,774
<i>Fizetett munka keretében (is) segített-e **</i>			
Fizetett munkaként is segített	-0,03	35	0,665
Csak jótékonyság keretében segített	-0,20	312	0,706
Nem segített	0,12	523	0,795
Total	0,00	869	0,774
<i>Ha most vasárnap lennének a választások, melyik párt listájára szavazna? **</i>			
Az egyesült ellenzék a Jobbik nélkül	-0,41	167	0,636
Jobbik	0,25	50	0,774
Fidesz/KDNP	0,21	343	0,777
Mi Hazánk	0,28	44	0,663
Kétfarkú Kutya Párt	-0,51	62	0,555
NT/NV	0,01	102	0,738
Nem szavazna	0,05	92	0,796
Total	0,00	861	0,777
<i>Ön melyik állítással tudná magát a legjobban jellemezni? **</i>			
Nem vagyok vallásos	-0,14	228	0,786
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem	-0,19	41	0,867
Vallásos vagyok a magam módján	0,12	472	0,753
Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem	-0,14	128	0,739
Total	0,00	868	0,775
<i>Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek 2015-ben? **</i>			
Igen	-0,18	120	0,761
Nem	0,02	745	0,775
Total	0,00	865	0,775

	Átlag	N	Szórás
<i>Kérem, most gondoljon az ukrainai háborút megelőző időszakra. Kötődött-e az előbb említettek közül bármelyikhez már korábban is a háborút megelőzően? **</i>			
Igen, van olyan önkéntes szerveződés, amihez már korábban is kötődtem	-0,17	378	0,698
Nem, egyikhez sem kötődtem a háborút megelőzően	0,13	493	0,807
Total	0,00	871	0,775

Melléklet 6. A magyar kormány túl keveset tesz az ukrainai menekültek segítségéért (4: teljesen egyetért, 1: egyáltalán nem ért egyet) – átlagok, ANOVA

	Átlag	N	Szórás
<i>Ön melyik korcsoportba tartozik?*</i>			
18-29 éves	0,03	160	0,826
30-39	-0,19	152	0,900
40-49	-0,07	199	1,030
50-64	0,03	230	1,046
65 éves vagy idősebb	0,14	226	1,081
Total	0,00	967	1,000

*Az Ön állandó lakóhelye... **

	Átlag	N	Szórás
Budapesten van	0,19	167	1,013
Megyeszékhelyen vagy megyei jogú városban van	-0,02	190	1,013
Városban van	-0,02	322	0,984
Faluban	-0,08	289	0,993
Total	0,00	967	1,000

*Saját magát –és a gyermekeket –is beleszámítva, hányan élnek állandó jelleggel közös háztartásban?**

	Átlag	N	Szórás
1	0,04	170	1,047
2	-0,07	326	0,979
3	0,08	178	0,990
4	-0,06	159	0,978
5	-0,09	73	1,047
6+	0,37	57	0,947
Total	0,00	963	1,000

*Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége? ***

	Átlag	N	Szórás
Legfeljebb 8 általános	0,31	105	1,110
Szakk munkásképző	-0,07	262	0,988
Érettségi, szakérettségi	-0,07	368	0,956
Felsőfokú végzettség	0,05	232	1,007
Total	0,00	967	1,000

	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Szórás</i>
<i>Jelenleg mi az Ön jogi helyzete, fő tevékenysége: dolgozó, nyugdíjas vagy más? **</i>			
Dolgozik teljes munkaidőben	-0,08	498	0,950
Dolgozik részmunkaidőben	-0,30	46	0,881
Nyugdíjas	0,17	295	1,073
Egyéb	-0,03	118	0,985
Total	-0,01	957	0,997
<i>Olyan csoport tagjának tartja-e magát, amelyet hátrányos megkülönböztetés ér ma Magyarországon? *</i>			
Igen	0,19	139	1,100
Nem	-0,04	816	0,977
Total	-0,01	954	0,999
<i>Ha most vasárnap lennének a választások, melyik párt listájára szavazna? **</i>			
Az egyesült ellenzék a Jobbik nélkül	0,62	172	0,895
Jobbik	-0,02	51	0,877
Fidesz/KDNP	-0,32	398	0,964
Mi Hazánk	-0,23	50	0,839
Kétfarkú Kutya Párt	0,40	65	0,937
NT/NV	0,00	114	0,945
Nem szavazna	0,00	105	0,949
Total	-0,01	954	0,998
<i>Ön melyik állítással tudná magát a legjobban jellemezni? **</i>			
Nem vagyok vallásos	0,25	237	0,999
Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem	-0,07	44	0,970
Vallásos vagyok a magam módján	-0,04	531	0,988
Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem	-0,21	152	0,988
Total	0,00	964	1,000
<i>Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek 2015-ben? **</i>			
Igen	0,35	124	1,040
Nem	-0,05	836	0,983
Total	0,00	961	0,999

DOKUMENTUM

BUKOVSZKY LÁSZLÓ*

Egy kukába került kisebbségi törvényjavaslat

A Minority Bill that Went into the Trash

ABSTRACT: The coalition government led by OĽaNO, which came to power in the Slovak parliamentary elections in February 2020, articulated the importance of a comprehensive minority law for the first time in the history of the Slovak Republic. The Government Commissioner for Minorities and his office were entrusted with the task of creating laws. This professional working group has been working on the concept of the law since 2017, and after extensive social and administrative consultation, the draft law was completed by the end of 2021. However, at the beginning of the following year, the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Justice condemned the draft and the government office created a new working group, which rejected the previous draft.

KEYWORDS: Slovakia, minority law, government commissioner for minorities,

Az önálló Szlovákia történetében a 2020. február 29-én lezajlott, sorrendben nyolcadik parlamenti választásokon hat politikai pártnak sikerült bejutnia a törvényhozó testületbe, ami lényegesen meghatározta az új kormánykoalíció megalakulását. Sem a választások előtt létrejött Magyar Közösségi Összefogás választási pártnak,¹ sem az addig kormányzati pozícióban lévő és a választásokon önállóan indult MOST-HÍD pártnak nem sikerült elérnie az 5%-os küszöböt, s ezzel az ország történetében első alkalommal fordult elő, hogy a 150 fős Szlovák Nemzeti Tanácsban a felvidéki magyarságnak nem lett politikai képviselete.²

* A szerző történész, levéltáros, a Szlovák Kormány kisebbségi kormánybiztosa.
E-mail: splnomocnenec_nm@vlada.gov.sk

¹ A Magyar Közösség Pártja, az Összefogás Mozgalom és a Magyar Fórum által létrehozott Magyar Közösségi Összefogás (MKÖ) választási párt 2019. november 28-án alakult meg. <http://magyarkozossegioszseffogas.sk/> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

² L. Rákóczi Krisztián: Parlamenti választások Szlovákiában: képviselet nélkül maradtak a magyarok; <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2020/12/5.Rakoczi.pdf>; Harrach Gábor: A nagy

A választásokon győztes OĽaNO (Egyszerű Emberek és Független Személyiségek) párt elnöke, Igor Matovič által vezetett koalíciós kormány, mely alkotmányos többséggel bírt a parlamentben, az előző választási ciklushoz képest a kisebbségi jogok intézményes biztosításában semmilyen előrelépést nem hozott. Megtartotta a status quót, ami annyit jelentett, hogy nem állította vissza a Robert Fico által 2012-ben megszüntetett, az emberi jogokért és a nemzeti kisebbségekért felelős kormányalelnöki pozíciót, ugyanakkor meghagyta a nemzeti kisebbségekért felelős kormánybiztosi pozíciót (a kormánybiztos személyét is). Ezzel szemben viszont a felálló négypárti koalíciós kabinet kormányprogramja a politikai deklaráció szintjén három fontos feladatot is megfogalmazott, amelyek a nemzeti kisebbségek jogállásának javítását célozták. A Szlovák Köztársaság történetében először fogalmazták meg egy átfogó kisebbségi törvény megalkotásának fontosságát „*A SzK Kormánya elfogadja a kisebbségek jogállásáról szóló törvényt, amely egyik eszköze lehet a nemzeti kisebbségek tagjai asszimilációja fékezésének, és garantálja a SzK Alkotmányából eredő kisebbségi jogok gyakorlását. A törvény szabályozni fogja a nemzeti kisebbségek jogállását, és következetesen alkalmazza és pontosítja majd a kisebbségek alkotmányos jogait*”. Ugyanakkor a dokumentum kitért az intézményes háttér megszilárdításának lehetőségére is: „[a kormány] a közügyek megoldásában való részvétel alkotmányos jogának érvényesítése érdekében megfontolja a Nemzeti Kisebbségi Hivatal létrehozását”. Harmadik feladatként: „[a kormány] megfontolja a kisebbségi nyelvhasználati törvény megyékre való kiterjesztésének lehetőségét. Például a magyar kisebbség vonatkozásában ez az intézkedés két megyét érintene (Nagyszombat és Nyitra)”.

A felsorolt célkitűzések a kormánypárti liberális SaS (Sloboda a Solidarita, Szabadság és Szolidaritás) párt választási programja és részben a kisebbségi kormánybiztos javaslatai alapján kerültek a programnyilatkozatba.³ A nyelvi jogok bővítésére tett értelmezhetetlen és kivitelezhetetlen szándéknyilatkozat javaslattevője viszont nem ismert.⁴ A témához kapcsolódik még, hogy az elfogadott kormányprogram az ország három évtizedes történetében először, magyar nyelven is megjelent.⁵

menetelés a kispadig – a 2020-as szlovákiai választás magyar vonatkozásairól; <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2020/12/6.Harrach.pdf> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

³ <https://www.sas.sk/detail/5496/nr-sr-2020/subory> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

⁴ A szlovák jogi környezet a hivatali, a közigazgatási szerveken belüli nyelvhasználatot szabályozza, így két kiemelt megyére kiszélesíteni azt lehetetlen. Ezt csak akkor lehet megvalósítani, ha általános értelemben bővítené ki az állam a nyelvhasználat lehetőségét az összes közigazgatási szervre, amely székhelye nem teljesíti a 15%-os kisebbségi küszöböt, de területén bizonyos számú nyelvi kisebbség él.

⁵ A dokumentum eredetileg a Kormányhivatal weboldalán volt elérhető, most már csak az OĽaNO párt honlapján https://www.obycajniludia.sk/wp-content/uploads/2020/05/PVV_hu_SZLOVAK-KOZTARSASAG-KORMANYANAK-PROGRAMNYILATKOZATA.pdf

A Matovič-kabinet a kormányprogramban lefektetett sarokpontok végrehajtásának előkészítésében a megszokott, standard módon járt el. Az új kormány 2020. szeptember 20-án fogadta el négyéves törvényalkotási kerettervezetét.⁶ Ebben a *Nemzeti kisebbségek jogállásáról szóló törvény* elkészítését a kormány eredetileg 2021 utolsó negyedévére határozta meg. A törvényalkotás feladatával a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalát és a Kisebbségi kormánybiztos hivatalát, illetve annak vezetőjét és a kisebbségi kormánybiztosot bízta meg.⁷ A feladat sürgösségére való tekintettel a kormánybiztosi hivatal első lépésben elkészítette a törvényalkotáshoz szükséges háttéranyagokat, elemzéseket, melyek elsősorban a kisebbségi jogok nemzetközi gyakorlatára és alkalmazására, az Európa Tanács két dokumentumából (Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartája) adódó, eddig nem alkalmazott vállalásokra és ajánlásokra, valamint az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa egyes idevágó ajánlásaira irányultak.

A törvényelőkészítési folyamat feladatával és a készülő törvényjavaslat elkészítésével a kormányhivatal vezetője a kisebbségi kormánybiztosot bízta meg. A kormánybiztos 2020. december 15-i hatállyal szakértői munkacsoportot hozott létre a feladat elvégzésére. A biztos irányította munkacsoportnak politikai és szakértői szinten tagja volt a közoktatási minisztérium államtitkára, a kulturális minisztérium államtitkára, a kormányhivatal törvényelőkészítési főosztályának szakembere, a roma közösségekért felelős kormánybiztos és a hivatal jogi szakértője, a Szlovákiai Falvak és Városok Társulásának képviselője (Agócs Attila, Fülek város polgármestere), az SK 8 – a Szlovákia Kerületi Önkormányzatok érdekvédelmi szervezetének képviselője (Berényi József, a Nagyszombati Kerületi Önkormányzat alelnöke), a Szlovákiai Városok Uniójának képviselője (Keszegh Béla, Komárom város polgármestere) és a nemzeti kisebbségek részéről delegált, illetve a kormánybiztos által meghívott szakemberek (Martin Davala, Svetluša Surová, Petőcz Kálmán, valamint Agnes Horváthová a roma kisebbség részéről, Milan Ján Pilip és Martin Dufala a ruszin kisebbség részéről, Fiala-Butora János, Horony Ákos és Cuth Csaba a magyar kisebbség részéről) valamint a kormánybiztos hivatalának munkatársai.

⁶ https://www.vlada.gov.sk/data/files/7962_ramcovy-plan.pdf?csr=2630785054836741313 [Letöltve: 2023. május 18.]

⁷ A Nemzeti Kisebbségi Hivatal feltételezett létrehozása sosem szerepelt önálló feladatként a törvényalkotás éves keretterveiben. A kisebbségi törvény módosítását a kerettervezet 2022 tavaszára feltételezte, majd ez az időpont 2023 májusára változott.

Visszapillantás a közelmúltba

A készülő kisebbségi törvény szerkezete már jóval a kormányprogram elfogadása előtt megszületett. Az előző – 2016–2020. évi – kormányzati ciklusban ugyanis a kisebbségi kormánybiztos kezdeményezésére a kormány 2016 augusztusában elfogadta a 2016–2020-as időszakra szóló Kisebbségi Akciótervet. A kisebbségi jogok alkalmazásának komplex javítását megfogalmazó dokumentum első operatív céljának második pontja feladatul adta egy átfogó kisebbségi törvény kidolgozását, amennyiben annak szükségességét egy szakmai elemzés indokoltnak tartja.⁸ Természetesen, amikor a feladat megfogalmazódott, mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy szlovákiai viszonylatban igenis szükség van egy átfogó kisebbségi törvényre, és a feladat ilyen megfogalmazása merő formalitásnak tűnt. Akkor, és abban a politikai környezetben, amikor a Hídnek nem sikerült beépítenie a kormányprogramba a kisebbségi törvény elfogadását, a Kisebbségi Akcióterv feladatán keresztül közvetett módon mégis megkezdődött az említett feladat végrehajtása, még akkor is, ha mindenki tisztában volt azzal, hogy a törvénytervezet a folyamat végén nem kerül a kormány, majd a parlament elé.

A 2017 tavaszán megalakult szakmai munkacsoport a kormánybiztos irányításával és az Akciótervben megfogalmazott feladat értelmében kezdte el az érdemi munkát. Első lépésben elkészült egy elemzés, mely négy pontban összegezte a törvény szükségességét: a) a szlovák Alkotmány feltételez egy átfogó törvényes rendelkezést, amely majd részletezi az alaptörvényben megfogalmazott kisebbségi jogokat; b) a hazai jogrend által érintett kisebbségi jogok szétszórtsága, átláthatatlansága megnehezíti az azokban való eligazodást és azok érvényre juttatását; c) az új törvény elkészítésével lehetőség adódik a meglévő kisebbségi jogok bővítésére; d) az Európa Tanács a múltban kifogást emelt a kisebbségi törvény hiánya miatt.

Második lépésben, 2019 nyarára elkészült az átfogó kisebbségi törvény megalkotásának szándéknyilatkozata. A dokumentum részletesen megindokolta a törvény elfogadásának szükségességét, a törvényalkotási folyamat alapelveit, az alapvető hazai és nemzetközi jogi kiindulási pontokat, a hazai jogrendet alkotó és a nemzeti kisebbségi jogokat kezelő és érintő jogszabályokat, kiemelve azokat a kisebbségi jogokat, amelyek nincsenek szabályozva, vagy szabályozásuk nem megfelelő, és végül a törvény belső szerkezetét az egyes (törvény)cikkek tartalmi leírásával. Az elkészült dokumentum tartalmáról széles egyeztetés folyt a nemzeti kisebbségek képviselőivel. 2019. november 5-én a Nemzeti Kisebbségek és Etnikai Csoportok Bizottsága (továbbiakban: kisebbségi bizottság, KB) ülésén a testület nemzeti kisebbségek és államigazgatás kamarája egyhangúlag elfogadta a dokumentumot, azzal, hogy a kisebbségi szervezetek belső körben még egy

⁸ https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/site/assets/files/3563/action_plan_for_the_protection_of_the_rights_of_persons_belonging_to_national_minorities_and_ethnic_groups_for_2016-2020.pdf?csr=13551506011037654238 (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

egyeztetésre sort kerítenek. A KB határozatára Miroslav Lajčák 2019. december 7-én levélben reagált a KB elnökének. A külügyminiszter elutasította a törvényalkotási szándéknyilatkozat elfogadását és a tartalmát, és a törvényalkotási folyamat teljes leállítást kérte. Ennek ellenére a véglegesített törvényalkotási szándéknyilatkozatot a KB 36. ülésén, 2020. január 23-án alapvető állásfoglalással – a külügyminisztérium ellenszavazata mellett – elfogadták.⁹ Az állásfoglalás tulajdonképpen megnyitotta a törvényelőkészítési folyamat kapuját, hiszen a dokumentum az Emberi Jogi, Nemzeti Kisebbségi és Nemek Közötti Egyenlőség Tanácsán keresztül egyenesen a kormány asztalára került.¹⁰ A határozat elfogadásával az volt a cél, hogy még a február végén esedékes parlamenti választások előtt létrejöjjön egy konkrét helyzet, amivel az új kormánynak akarva-akaratlanul is foglalkoznia kell. Így tulajdonképpen még a Matovič-kormány programjának elfogadása előtt az új kormány asztalán volt a nemzeti kisebbségek egységes igényét kifejező törvényalkotási szándéknyilatkozat.

Vissza a valóságba

A törvényelőkészítési folyamat elindítása előtt a kormánybiztos 2020 júliusában egyeztetett Igor Matovič miniszterelnökkel a készülő kisebbségi törvény tartalmáról.¹¹ Mivel a Nemzeti Kisebbségi Hivatal létrehozását a kormányprogram csak feltételezte, így annak létrehozását nem sorolták be a törvényalkotási feladatok közé. Éppen ezért a miniszterelnökkel folytatott találkozó során megegyezés született arról, hogy a központi államigazgatási szervként működő hivatal létrehozását, annak jogállását, kompetenciáit stb. a kisebbségi törvény fogja majd rendezni.

2021-ben a törvényjavaslat készítése a terv szerint haladt, de az egész folyamatra rányomta bélyegét a világjárvány. A kezdeti lendület alapján az év első negyedében elkészült a törvényjavaslat első két része (Alapelvek, Alapvető rendelkezések). Március végén viszont a nagyobb hatékonyság érdekében a kormánybiztos irányításával önálló munkacsoportok alakultak a kisebbségi oktatás, a kisebbségi kultúra, a kisebbségi médiák, a kisebbségi nyelvhasználat és nem utolsósorban az intézményes háttér és a kisebbségek közügyekben való részvételét tartalmazó további részek elkészítésére. A jóváhagyott belső szerkezet és tartalmi sarokpontok alapján november közepére elkészült a törvénytervezet első változata. Már

⁹ L. a KB 36. ülésének 4. sz. mellékletét; <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/vybor-pre-narodnostne-mensiny-a-etnicke-skupiny/> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

¹⁰ A Matovič-kormány 2020. november 25-i ülésén tudomásul vette a kisebbségi törvény törvényalkotási szándéknyilatkozatát. Lásd: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/25497/1> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

¹¹ <https://www.teraz.sk/slovensko/mensiny-maju-mat-novy-urad/479483-clanok.html> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

áprilisban nyilvánvaló volt, hogy az eredeti határidő teljesítése lehetetlen, éppen ezért a kormánybiztos kérésére a törvényelőkészítési folyamat új időpontját 2022. május 31-én határozták meg.¹² Ez annyit jelentett, hogy a szakmai, politikai, majd a tárcaközi egyeztetést követően május végéig kellett volna a kormány elé terjeszteni a javaslatot.

Több tucat egyeztetésre, találkozóra került sor elsősorban a nemzeti kisebbségek képviselőivel – hiszen az ő igényeik érvényrejuttatása volt a kiindulási alap –, de a kulturális és az oktatási tárca felelős szakembereivel is. A kormánybiztos 2021 októberének második felétől november végéig a jogszabályjavaslatról egyeztetéseket folytatott a kisebbségi bizottság cseh, morva, ukrán, német, roma, ruszin és magyar tagjaival. Októberben a fűri értelmiségi találkozón mutatta be a készülő jogszabályt,¹³ november közepén a Szövetség pártelnökével és a három platform képviselőivel, valamint a Csemadok képviselőivel találkozott. A törvényelőkészítés aktuális helyzetével a kisebbségi bizottság 2021-ben három ülésén foglalkozott. A KB utolsó, december 3-i (43.) ülésének programpontjai között szerepelt a törvénytervezet bemutatása és megvitatása. Az ülés előtti napon Július Jakab utasítása és Eduard Heger kormányfő kérése alapján a kormánybiztos kivettett a napirendi pontok sorából. Az utasítás háttérében az állt, hogy Ivan Korčok külügyminiszter és Mária Kolíková igazságügyi miniszter levélben tett panaszt a kormánybiztosnak, hogy a két tárca képviselőit nem vonták be a törvényalkotási folyamatba, és nem ismerik a jogszabálytervezetet. Erről mindkét tárcavezető értesítette Eduard Heger miniszterelnököt és Július Jakabot, a kormányhivatal vezetőjét is.

A törvényalkotási folyamat 2020-tól a kormányhivatal vezetőjének jóváhagyása alapján a kormánybiztos hatáskörében zajlott. Az induláskor egyeztetett forgatókönyv leegyszerűsítve abból állt, hogy a törvényalkotási szándéknyilatkozatban megfogalmazott tartalom alapján elkészült jogszabálytervezetet 2021 végén, 2022 elején Július Jakab és a kormánybiztos a kormánykoalíció elé terjeszti, majd a tárcaközi egyeztetés után, május végén az a kormány asztalára kerül. Ezt írta felül a két említett tárca vezetője és Eduard Heger miniszterelnök állásfoglalása.

2022 január közepén a külügyminisztérium és az igazságügyi minisztérium csaknem azonos tartalmú állásfoglalásban marasztalta el a törvényjavaslatot: míg a külügy teljesen negálta a kisebbségi törvény elfogadásának legitimitását és tartalmát, addig az igazságügyi tárca részéről megfogalmazódtak konkrét javaslatok is. 2022 februárjában több találkozóra is sor került a két minisztérium képviselőivel, államtitkári szinten is, de ekkor már a törvényelőkészítési folyamat irányítását a kormányhivatal vezetője, Július Jakab vette át. 2022. február végén Jakab egy újabb munkacsoportot hozott létre, amelybe a kormánybiztos hivatalát ugyan bevonta, de magát a kormánybiztost nem. A munkacsoport tevékenysége abból állt,

¹² https://www.vlada.gov.sk/share/RVLP/plan_2022.pdf (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

¹³ <https://www.televizio.sk/2021/10/valasztasok-es-valasztok-kisebbségi-onkormanyzat-kisebbségi-hivatal/> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

hogy összefésülte az igazságügyi minisztérium és a külügyminisztérium korábbi kifogásait és észrevételeit.¹⁴ Ezzel a lépéssel a javaslat május végére nem kerülhetett a kormány elé. 2022 nyarán Heger kormányfő még optimistán nyilatkozott a törvény további sorsáról Gombaszögön, de a kormányon belüli feszültségek, majd az SaS párt távozása a kormánykoalícióból aláásta az egész tervet. Az OĽaNO által irányított kormányhivatal a kialakult helyzetre úgy reagált, hogy ősszel bevonta a folyamatba Gyimesi György parlamenti képviselőt.¹⁵ Gyimesi december elején egy megbeszélés erejéig az új munkacsoport vezetője volt, majd az év elején az említett két minisztérium kifogásait elfogadva kijelentette, hogy az eredeti javaslat a kukába való.¹⁶

Ezzel végleg megpecsételődött a kormányprogram idevágó részének 2023-as végrehajtása, már csak abból eredően is, hogy a kormánybiztos kezdeményezése ellenére sem sorolták be azt a kormány 2023. évi jogalkotási tervébe. A Heger-kormány bukása és az Ódor-kormány 2023. május 15-i hivatalba lépése véglegesen a süllyesztőbe juttatta azt a történelmi esélyt, amelyre a nemzeti kisebbségek képviselői és a törvénytervezet elkészítésében részt vett szakemberek oly nagy elvárással tekintettek.

¹⁴ L. a cikk mellékletében <https://ma7.sk/aktualis/a-nagy-kisebbségi-igeret> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

¹⁵ <https://napunk.dennikn.sk/hu/3128613/komoly-vitak-targya-lett-a-kisebbségi-torveny-gyimesi-azt-mondja-most-mar-kezbe-veszi-az-ugyet/> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

¹⁶ <https://parameter.sk/gyimesi-bizottsag-elkaszalta-kisebbségi-jogi-torvenyt-gyimesi-szerint-azert-merit-alkotmanyellenes;> <https://napunk.dennikn.sk/hu/3186773/bukovszkyek-kisebbségi-torvenyet-kukaztak-gyimesi-szerint-uj-javaslat-keszulhet/> (Letöltés ideje: 2023. május 18.)

Törvény¹

..... 2021

A nemzeti kisebbségek² jogállásáról, és egyes törvények módosításáról, illetve kiegészítéséről

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa a következő törvényt fogadta el

Alapelvek³

1. cikk. (1) A Szlovák Köztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat és a nemzeti kisebbségekhez tartozók identitását, és megfelelő körülményeket biztosít ennek kifejeződésére, megőrzésére és fejlesztésére.
2. cikk⁴ (1) A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek egyénileg és másokkal közösen is gyakorolhatják a törvényben lefektetett jogokat, és élvezhetik a törvény alapelveiből fakadó előnyöket. A nemzeti

¹ A törvény előkészítése a Szlovák Köztársaság Kormányának a 2021-2024-es időszakra vonatkozó Programnyilatkozatából, valamint a Szlovák Köztársaság Kormányának a 8. választási időszakra vonatkozó jogalkotási feladatok keretéből következik, amelyet a Szlovák Köztársaság Kormánya a 2020. szeptember 9-i 547. számú határozatával tudomásul vett. Szintén szerepel a Kormány 2022. évi jogalkotási feladatainak tervében; Gestor: ÚV SR, ÚSVNM; a végrehajtás határideje: 2022 májusa. A törvénytervezet felépítése az úgynevezett jogalkotási szándékot követi, amelyet a Nemzetiségi Kisebbségek és Etnikai Csoportok Bizottsága hagyott jóvá, és amelyet a Szlovák Köztársaság Kormányának Emberi Jogi, Nemzeti Kisebbségi és Nemi Egyenlőségi Tanácsa, valamint a Szlovák Köztársaság Kormánya 2020.11.23-án tudomásul vett. A törvénytervezet összhangban van a nemzetiségi kisebbségek tagjainak jogait szabályozó nemzetközi dokumentumokkal (a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája), valamint a Szlovák Köztársaság alkotmányával.

² A hivatalos fogalom a Szlovák Köztársaság Alkotmányában: „nemzetiségi kisebbség”, a törvény tervezete szlovákul is ezt a fogalmat használja.

³ E törvény alapelvei alkotják az értelmezési szabályok keretét, amelyekkel összhangban a törvényben foglalt jogszabályokat alkalmazni és értelmezni kell. Az alapelvek egyenrangúak, sorrendjük nem tükrözi jelentőségüket.

⁴ Az alapelvek hozadéka a nemzetiségi kisebbségek jogállásának elismerése és államalkotó tényezőként való jelképes elismerésük.

kisebbségekhez tartozó személyek jogainak gyakorlását tilos korlátozni vagy ellehetleníteni

(2) Tilos a nemzeti kisebbséghez való tartozás miatti mindennemű diszkrimináció.

3. cikk (1) A nemzeti kisebbségek államalkotó tényezők. Nyelvük, kultúrájuk, hagyományaik szerves részét képezik a Szlovák Köztársaság kultúrájának.

(2) Tilos olyan intézkedések elfogadása és eszközök alkalmazása, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozók erőszakos, célzatos, nem természetes asszimilációjához, elnemzetietlenítésükhöz, illetve szegregációjukhoz vezetnek. Az állami szervezetek hatáskörük gyakorlása keretében intézkedéseket kell elfogadniuk e törvény vagy külön rendeletek alapján az ilyen eljárások megszüntetése érdekében.

4. cikk (1) A nemzeti kisebbségekhez tartozók részt vesznek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben és a közügyekkel kapcsolatos döntésekben, beleértve az őket érintő ügyeket.

(2) E törvény által vagy külön rendelettel szabályozott nemzeti kisebbségi jogok nem sértik az egyenlő bánásmód elvét, amely az egyenlő bánásmódról és a hátrányos megkülönböztetés elleni védelemről szóló rendeletekből következik.

ELSŐ RÉSZ

Alapvető rendelkezések⁵

1. § A szabályozás tárgya és a törvény hatálya

(1) A törvény szabályozza:

a) a nemzeti kisebbségesek kulturális, oktatási és nyelvhasználati jogait, a közügyekben való részvételük módját, beleértve az őket érintő rendelkezések meghozatalában;

b) az állami szervek hatáskörét a nemzeti kisebbségek tagjaival kapcsolatban;

c) a Nemzeti Kisebbségi Hivatal (a továbbiakban csak „hivatal”) létrehozását és hatáskörét;

⁵ A törvény ezen része tartalmazza az általános jellegű alapvető rendelkezéseket, különösen a törvény tárgyát és hatályát, az alapfogalmak értelmezését, mint a például a nemzeti kisebbség, a nemzeti kisebbséghez tartozó személy, kisebbségi nyelv és egyéb. Tartalmazza az elismert nemzeti kisebbségek felsorolását és a további kisebbségek elismerése módjának szabályozását.

d) a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsa (a továbbiakban „nemzeti/ségi tanács”) illetékességét a kultúra, a közoktatás, a tájékoztatás és a nyelvhasználat terén, továbbá a finanszírozásukat, valamint tevékenységük egyéb területeit.

(2)⁶ A törvény vonatkozik a minisztériumokra és a többi központi államigazgatási szervre, az állami szervekre, a fegyveres testületekre, jogi személyekre, melyeknél az alapítói vagy fenntartói jogokat államigazgatási vagy állami szervek gyakorolják, az önkormányzatokra és a megyékre, az önkormányzatok és a megyék által létrehozott jogi személyekre, az önkormányzati tulajdonrészű jogi személyekre, a megyei tulajdonrészű jogi személyekre, az állami alapokra, a közszolgálati intézményekre, törvény által létrehozott jogi személyekre, olyan jogi személyekre, melyekben a közszolgálati intézményeknek is tulajdonrészük van, állami tulajdonrészű jogi személyekre (a továbbiakban „hatósági szervek”), vállalkozói tevékenységet folytató jogi személyekre és fizikai személyekre a Szlovák Köztársaság teljes területén, ha a törvény nem rendelkezik másképp.

A nemzeti kisebbségek jogait külön szabályozó törvényi előírásokat ez a törvény nem érinti

2. § A fogalomak értelmezése

(1) E törvény alkalmazásához

a) nemzeti kisebbséghez tartozik a Szlovák Köztársaságnak az az állampolgára,⁷ aki a nemzeti kisebbséghez tartozónak vallja magát

b) nemzeti kisebbséget⁸ alkot a Szlovák Köztársaság állampolgárainak az a közössége, amely különbözik a többi állampolgártól rendszerint közös identitásában, nyelvében, kultúrájában és hagyományában, a lakosság számottevő kisebbségi részét alkotja és kinyilvánítja az iránti igényét, hogy nemzeti kisebbségnek tekintsék azzal a céllal, hogy közös erőfeszítéseket tehessen saját identitása, nyelve és kultúrája megőrzése és fejlesztése érdekében, védje közössége érdekeit, és a kisebbség hagyományosan, legalább három generáció óta a Szlovák Köztársaság területén él.

⁶ Pontosításra és bővítésre került a kötelezett jogalanyok köre, különösképpen a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogainak problematikus alkalmazási gyakorlata miatt.

⁷ A Szlovák Köztársaság Alkotmányának 34. cikkelye 1. bek.: „A Szlovák Köztársaságban nemzetiségi kisebbséget vagy etnikai csoportot alkotó állampolgároknak biztosítva van a sokoldalú fejlődés”.

⁸ A törvény célja az őshonos nemzeti kisebbségek jogállásának megerősítése.

A már elismert nemzeti kisebbségeket e törvény 3. §-ának 1. bek. taxatív módon felsorolja. A további (a 3. § 1. bekezdésében felsoroltaktól eltérő) nemzeti kisebbségek elismerésének módját ezen kritériumok alapján a 3. § 2. és azt követő bekezdései határozzák meg.

c) a nemzeti tanács a nemzeti kisebbség önkormányzati szerve, és rajta keresztül a nemzeti kisebbség részt vesz a döntéshozatalban vagy önállóan dönt az őt érintő kérdésekben

d) a nemzeti kisebbséget képviselő politikai párt olyan párt, amelynek alapszabályában szerepel, hogy mely nemzeti kisebbséget vagy kisebbségeket képviseli, és a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsába pályázó képviselőjelöltjeinek 80%-a az adott kisebbséghez vagy kisebbségekhez tartozik.

e) kisebbségi kulturális intézmény olyan kulturális intézmény, amelynek alapszabályában szerepel, hogy alapvető célja a kisebbségi kultúra bemutatása, képviselete, védelme, fejlesztése, gyűjtése, kutatása, illetve tevékenysége legalább 40%-át a kisebbségi kultúrával való foglalkozás teszi ki.

f) kisebbségi nyelv az a nyelv, amelyet hagyományosan használnak a Szlovák Köztársaság területén az ott élő kisebbségi állampolgárok, és a nyelv eltér az államnyelvtől⁹

g) nemzeti kisebbségi média az a Szlovák Köztársaság területén bejegyzett nyomtatott, elektronikus vagy digitális média, amely a kisebbség nyelvét használja vagy célközönségét a Szlovák Köztársaság területén élő nemzeti kisebbséghez tartozó személyek alkotják.

h) nemzetiségi iskola vagy nemzetiségi oktatási intézmény az az oktatási-nevelési intézmény, amelyben az oktatási-nevelési folyamat egésze vagy egy része a nemzeti kisebbség nyelvén valósul meg.

3. § Nemzeti kisebbségek

A Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbségnek ismeri el a Szlovák Köztársaság területén élő bolgár, cseh, horvát, magyar, morva, német, lengyel, roma, ruszin, orosz, szerb, ukrán és zsidó nemzeti kisebbséget.

Az (1) bekezdésben szereplő nemzeti kisebbségek listája bővíthető

a) a nemzeti kisebbség bejegyzésének kérvényezésével (a továbbiakban „kérvény”) a (3) és (4) bekezdés alapján,

b) a Szlovák Tudományos Akadémia (5) bekezdésnek megfelelő szakmai véleménye alapján,

c) az illetékes állami szerv szakmailag megalapozott indoklásával, annak igazolásával, hogy a nemzeti kisebbség megfelel a 2. §, (1) bekezdés b) pont feltételeinek.

(3) A kérvényt az adott kisebbséghez tartozó legalább öt, 18. életévét betöltött személy adhatja be (a továbbiakban „regisztrációs bizottság”)

(4) A kérvénynek tartalmaznia kell

⁹ A 40. § taxatív módon/tételesen felsorolja az elismert nyelveket.

- a) a regisztrációs bizottság tagjainak keresztnéve és vezetékneve, születési dátumuk, lakhelye,
- b) bejelentés a regisztrációs bizottság nevében eljárni hivatott meghatalmazott személyről,
- c) a 2. § (1) bekezdés b) pont feltételeinek megfelelő indoklás,
- d) legalább 500 támogató aláírás az adott kisebbséghez tartozó, 18 évnél idősebb személytől.

(5) Ha a kérvény nem felel meg a (3) bekezdés feltételeinek, a Nemzeti Kisebbségi Hivatal annak kiegészítését kéri a regisztrációs bizottságtól. Az illetékes államigazgatási szerv a (4) bekezdés feltételeinek megfelelő kérvény kézbesítését követően legkésőbb három hónapon belül állásfoglalást kér a Szlovák Tudományos Akadémiától arról, hogy a nemzeti kisebbség megfelel-e a 2. § (1) bekezdés b) pont feltételeinek. A Szlovák Tudományos Akadémia hat hónapon belül elküldi állásfoglalását illetékes államigazgatási szervnek.

(6) Az elismert nemzeti kisebbségek listájáról az (1) bekezdés alapján lekerül az a nemzeti kisebbség, amelynek 500-nál kevesebb 18 évnél idősebb személy vallja magát a tagjának két egymást követő népszámláláson.¹⁰

4. § A nemzeti kisebbségekhez tartozók alapvető jogai¹¹

(1) Mindenkinnek jogában áll szabadon dönteni a nemzetiségi hovatartozásáról, és semmilyen hátránya nem származhat ebből a döntésből vagy nemzeti kisebbségi jogainak gyakorlásából.

(2) A nemzeti kisebbségek tagjai szabadon alapíthatnak és működtethetnek nemzetiségi szervezeteket, hogy megőrizzék és fejlesszék nyelvüket, kultúrájukat és identitásukat e törvény és a vonatkozó rendeletek alapján.

(3) A nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van a nemzeti kisebbség nyelvén való oktatáshoz és neveléshez az oktatás minden szintjén.

(4) Mindenkinnek joga van használni a nemzeti kisebbség nyelvét (a továbbiakban a „kisebbségi nyelvet”) a magánéletben és nyilvánosan, korlátozások nélkül. Emellett a hivatali érintkezésben is joga van használni a kisebbségi nyelvet összhangban az alkotmánnyal, a vonatkozó törvényekkel és a Szlovák Köztársaságra nézve kötelező nemzetközi egyezményekkel.

(5) A nemzeti kisebbségek részvételét a közügyek intézésében országos szinten a nemzeti tanácsok, önkormányzati és megyei szinten a nemzetiségi bizottságok biztosítják összhangban e törvény rendelkezéseivel.

¹⁰ A törvénynek a valós helyzetet és nemzeti kisebbségek igényeit kell tükröznie.

¹¹ Ez a rész a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek alapvető jogait szabályozza, különösen a kultúra, az oktatás, a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára, valamint a közéletben való részvételük terén – az egyes jogokat részletesebben a törvény következő részei szabályozzák.

(6) A nemzeti kisebbségek támogatása érdekében kötött államközi szerződések elfogadásába és végrehajtásába a Szlovák Köztársaság bevonja az érintett nemzeti kisebbségeket.

5. § Nemzeti kisebbségek szimbólumai és ünnepei

(1) A nemzeti kisebbségek megválaszthatják saját szimbólumaikat, elsősorban címert, zászlót, himnuszt.

(2) A szimbólumokat a Nemzeti Kisebbségi Hivatal (a továbbiakban „Hivatal”) jegyzi be az adott kisebbség nemzeti tanácsának javaslata alapján. Az érintett nemzeti tanács kérheti a belügyminisztériumtól a nemzetiségi szimbólumok bejegyzését a Heraldikai jegyzékbe, ha azok megfelelnek e bejegyeztetés feltételeinek.¹²

(3) A hivatal által bejegyzett nemzetiségi szimbólumok az állami szimbólumok nélkül is szabadon használhatók a nemzeti kisebbséghez kötődő rendezvényeken, illetve intézményeiben. Azokon a településeken, ahol használható a kisebbség nyelve a hivatali érintkezésben, a rendeleti szabályozás alapján az állami szimbólumokat közösen használják az adott nemzeti kisebbség bejegyzett szimbólumaival.

(4) A nemzeti tanács meghatározhatja a saját nemzetiségi ünnepeit.

(5) A nemzeti kisebbség ünnepeit a hivatal jegyzi be az adott nemzeti tanács javaslata alapján.

(6) A nemzeti kisebbségek hivatalos állami emléknapja július 14-e.¹³

MÁSODIK RÉSZ

A nemzeti kisebbségek jogainak intézményi és anyagi biztosítása

I. NEMZETI KISEBBSÉGI HIVATAL¹⁴

6. § (1) Létrejön a Nemzeti Kisebbségi Hivatal, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogaival és jogállásával foglalkozó központi államigazgatási szerv.

¹² A Törvénytár 575/2001 sz. törvényének 11. § b) pontja.

¹³ A Törvénytár 241/1993 sz. törvényének módosítása. A nemzeti kisebbségek jogainak védelméről szóló keretegyezmény ratifikálása.

¹⁴ A törvénynek ez a része a nemzeti kisebbségek jogainak intézményi és pénzügyi biztosítékainak szabályozását tartalmazza. Az első rész létrehozta a Nemzeti Kisebbségek Hivatalát, amely a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogállása és jogai terén országos hatáskörrel rendelkező központi államigazgatási szerv lesz - ez a Szlovák Köztársaság kormányának a 2020-2024-es időszakra vonatkozó programnyilatkozatából következik. A törvény hatáskörrel ruhazza fel a Hivaltal a kultúra, az oktatás, a nyelv és a nemzeti kisebbségek közéleti részvétele terén. A Hivatal létrehozásával automatikusan megszűnik a nemzeti kisebbségek kormány megbízottjának posztja és hivatala.

(2) A hivatal székhelye Pozsony.

(3) A hivatal a székhelyén kívül állandó vagy ideiglenes kihelyezett munkahelyeket hozhat létre. Az első mondat alapján létrehozott munkahelyeknek nincs jogi önállóságuk.

7. § (1) A hivatal élén a hivatal elnöke áll, akit a kormány javaslata alapján a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa választ meg és hív vissza.¹⁵

(2) A hivatal elnökét távollétében a hivatal alelnöke helyettesíti, gyakorolja jogköreit és ellátja feladatait. A hivatal elnöke az alelnökön kívül mást is megbízhat jogkörei gyakorlásával és feladatai ellátásával. Az alelnököt az elnök nevezi ki és hívja vissza.

(3) Az elnök megbízatási ideje öt év. Ugyanaz a személy legfeljebb két egymást követő megbízatási időszakban töltheti be az elnöki, illetve az alelnöki posztot. Az elnök és az alelnök nem lehet politikai párt vagy mozgalom tagja, nem léphet fel pártok nevében vagy érdekében.

(4) Az elnöki pozíció összeegyeztethetetlen a következő funkciókkal

- a) a Szlovák Köztársaság elnöke,
- b) a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának képviselője,
- c) a Szlovák Köztársaság kormányának tagja,
- d) államtitkár,
- g) a Számvevőszék elnöke és alelnöke,
- h) megyei önkormányzati elnök vagy alelnök,
- i) polgármester,
- j) ügyész,
- k) bíró.

(5) A hivatal elnöke egyben a Szlovák Köztársaság Kormánya Nemzeti Kisebbségi és Etnikai Csoportok Tanácsának elnöke.¹⁶

8. § (1) Az elnök megbízatása véget ér

- a) megbízatási idejének leteltével a 7. § (3) bekezdés alapján
- b) lemondásával,
- c) leváltásával,
- d) elhalálozásával vagy halottá nyilvánításával.

(2) A hivatal elnökét leváltja a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa, ha

- a) jogerősen elítélték bűncselekmény szándékos elkövetése miatt,

¹⁵ A Hivatal elnökének megválasztására vonatkozó módosítás célja a Hivatal függetlenségének megerősítése volt, amit a 3. bekezdés – ötéves hivatali idő (nem azonos a választási időszak) – is alátámaszt.

¹⁶ A Törvénytar 241/1993 sz. törvény módosítása a kormány tevékenységének szervezéséről és a központi közigazgatás szervezetéről szóló Törvénytar 575/2001. sz. törvény módosításáról (2. § (3) bekezdés).

b) jogerős bírósági ítélettel teljesen vagy részlegesen megfosztották jogképességétől,

c) más funkció betöltése miatt összeférhetlenség áll fel elnöki vagy alelnöki funkciójával,

d) több mint hat, egymás követő naptári hónapban nem látta el funkcióját.

(3) A Szlovák Köztársaság Nemzeti tanácsa felfüggesztheti a hivatal elnökének megbízását, ha a feladatainak ellátásával kapcsolatban büntetőjogi eljárás indult ellene.

(4) Az elnök megbízásának megszűnését követően az alelnök látja el feladatait az új elnök megválasztásáig.

9. § A hivatal kapcsolata más állami hivatalokkal

(1) A hivatal elnöke saját kezdeményezésre vagy kérésre beszámol a miniszterelnöknek, a miniszterelnök-helyetteseknek, az illetékes miniszternek a feladatai teljesítéséről.

(2) A hivatal elnöke a kormányülésekre vonatkozó szabályozások szerint részt vesz azokon a kormányüléseken, amelyeken a tevékenységéhez kötődő kérdésekről tárgyalnak.

(3) A hivatal elnöke feladatai teljesítésének keretében jogosult tájékoztatást és állásfoglalást kérni az állami intézményektől, valamint feladatai teljesítésének keretében együttműködni velük.

(4) A hivatal elnöke a nemzeti tanács javaslata alapján, a 13. § (1) bekezdés, f) pontja alapján bírósági eljárást kezdeményezhet.¹⁷

10. § A hivatal tevékenysége

(1) A hivatal a nemzetiségi kisebbségekhez tartozók jogainak megőrzésével, bővítésével és támogatásával kapcsolatos feladatokat lát el, és rendszerszerű intézkedéseket valósít meg a kisebbségek helyzetének javítása érdekében.

(2) A hivatal tevékenysége keretei között együttműködik az állami szervekkel.

(3) A hivatal tevékenysége során főleg:

a) államigazgatási feladatokat hajt végre a nemzeti kisebbségi jogok terén,

b) ügyel a Szlovák Köztársaság nemzetközi és hazai kötelezettségeinek érvényesítésére és betartására a nemzeti kisebbségekhez tartozók helyzetével és jogaival összefüggésben,

c) támogatja a nemzeti kisebbségekhez tartozók részvételét a közügyek megoldásában.

¹⁷ Például a nyelvi jogok súlyos megsértésére utaló panasz.

(4) A kormány jóváhagyását igénylő javaslatokat a hivatal elnöke terjeszti a kormány elé.

11. § A hivatal fő feladatai

(1) A hivatal a tevékenységi körén belül a 10. § (3) bek. a pont) alapján elsősorban:

- a) támogatja a nemzeti kisebbségi kulturális értékek megőrzését, kifejeződését, védelmét és az identitás fejlesztését,
- b) terveket dolgoz ki a nemzeti kisebbségekhez tartozók helyzetével és jogaival kapcsolatban,
- c) ügyel a nemzeti kisebbségekhez tartozók nyelvi jogainak betartására e törvény hatodik része alapján,
- d) fogadja a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról szóló törvény megsértésével kapcsolatos panaszokat és döntést hoz róluk,
- e) szakmai és módszertani segítséget nyújt a közigazgatási szerveknek, valamint a biztonsági és mentőszolgálati egységeknek a kisebbségi nyelvhasználat terén,
- f) intézi a beadványokat és a közigazgatási szabálysértések megoldásával foglalkozik,
- g) ügyel a nemzeti kisebbségekhez tartozók oktatása-nevelése minőségének javítására,
- h) törvényjavaslatokat és nem törvényszintű javaslatokat készít a nemzeti kisebbségekhez tartozók oktatásával-nevelésével kapcsolatban,
- i) javaslatokat készít a nemzeti kisebbségekhez tartozók szlovák nyelv-oktatása színvonalának javításával kapcsolatban,
- j) együttműködik a Szlovák Köztársaság Oktatási, Tudományos, Kutatási és Sportminisztériumával a nemzeti kisebbségekhez tartozók oktatása-nevelése minőségének javításában, és az ezzel kapcsolatos törvényjavaslatok és nem törvényszintű javaslatok elkészítésében.

(2) A hivatal a tevékenységi körén belül a 10. § (3) bek. b) pont alapján elsősorban:

- a) figyeli, elemzi és kiértékeli a nemzeti kisebbségekhez tartozók jogainak betartását az államigazgatási szervek, a megyék és más érintett intézmények részéről, és két évente legkésőbb május 31-ig jelentést terjeszt a kormány elé a nemzeti kisebbségekhez tartozók helyzetéről és jogairól. A nemzeti kisebbségekhez tartozók helyzetéről és jogairól szóló jelentést a kormány elé terjesztése előtt jóvá kell hagynia a Szlovák Köztársaság Kormánya Nemzeti Kisebbségi és Etnikai Csoportok Tanácsának.
- b) részt vesz azoknak a nemzetközi szerződéseknek a betartásáról szóló jelentések kidolgozásában, amelyek betartására kötelezte magát

a Szlovák Köztársaság a nemzetiségi kisebbségek helyzetének és jogainak betartása terén,

c) saját kezdeményezésből vagy kérésre javaslatokat és állásfoglalásokat készít a törvényi és a nem törvényszintű intézkedésekről a nemzeti kisebbségek helyzetével és jogainak betartásával kapcsolatban,

d) saját kezdeményezésből vagy államigazgatási szervek felkérésére együttműködik a nemzeti kisebbségek helyzetével és jogaival kapcsolatos közpolitikák megvalósításában,

e) a helyi és regionális önkormányzati szervek és a hozzájuk kapcsolódó szubjektumok felkérésére együttműködik a nemzeti kisebbségek helyzetével és jogaival kapcsolatos közpolitikák megvalósításában,

f) a nemzeti kisebbségekhez tartozókat megillető jogok terén együttműködik a nemzetközi szervezetekkel,

g) a hivatal kétévente jelentést készít a kormánynak a kisebbségi nyelvhasználat helyzetéről a Szlovák Köztársaság területén.

(3) A hivatal a tevékenységi körén belül a 10. § (3) bek. c) pont alapján elsősorban:

a) biztosítja a nemzeti kisebbségek részvételét az őket érintő ügyek megoldásában,

b) országos, regionális és helyi szinten is elősegíti a nemzeti kisebbségek részvételének erősítését az őket érintő ügyek megoldásában,

c) rendszeresen konzultál a nemzeti kisebbségek képviselőivel, a nemzeti kisebbségek országos nemzeti tanácsaival, a nemzeti kisebbségek szervezeteivel,

d) elnököl a tanácsban,

e) ellátja a Szlovák Köztársaság Kormánya Nemzeti Kisebbségi és Etnikai Csoportok Tanácsa (a továbbiakban „tanács”) titkárságának feladatait, szakvéleményezéseket és javaslatokat készít a tanács dokumentumaival kapcsolatban.

II. A NEMZETI KISEBBSÉGEK NEMZETI TANÁCSAI¹⁸

12. § A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai

(1) A nemzeti kisebbségek jogait érintő döntésekben való részvételhez fűződő jog érvényesítése érdekében a nemzeti kisebbségek képviselői nemzeti tanácsokat választanak, melyeknek országos tevékenységet fejtenek ki elsősorban a kultúra, az oktatás, a kisebbségi nyelvhasználat és az ezzel kapcsolatos tájékoztatás terén.

(2) A nemzeti tanácsok megválasztását külön rendelet szabályozza.¹⁹

(3) A nemzeti tanács önálló jogi személy, állami költségvetési szervezet.

(4) A nemzeti tanács képviseli a nemzeti kisebbséget a 1 bekezdésben szereplő területeken, dönt vagy részt vesz a nemzeti kisebbségek jogaival kapcsolatos döntési folyamatban, szervezeteket, gazdasági tevékenységet folytató szubjektumokat és kulturális intézményeket hoz létre 2 § 1 bek.

e) pont alapján az adott nemzeti kisebbség jogai gyakorlásának biztosítása érdekében.

13. § A nemzeti tanácsok általános jogkörei

(1) E törvény és a nemzeti tanács alapszabálya alapján a nemzeti tanács és annak szervei önállóan:

a) elfogadják és módosítják az alapszabályt,

b) jóváhagyják a saját költségvetésüket és a zárszámadást,

c) gazdálkodik saját vagyonával,

d) jóváhagyja a nemzeti tanács nevét, szimbólumát, pecsétjét, jelvényét és a nemzetiségi kisebbség ünnepnapjait,

e) részt vesz a nemzeti kisebbségeket érintő törvényalkotási folyamatban,

f) eljárási javaslatokat tesz a 9 § 4 bek. alapján a hivatalnak, ha felmerül a nemzeti kisebbséghez tartozók jogainak megsértése,

¹⁸ A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek közügyekben való részvételi joga alkalmazásának biztosítása országos szinten választott testületek – nemzeti tanácsok – révén, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak területén önkormányzati elemet képviselnek. A nemzeti tanácsok koncepciója a szerb modellen alapul. Ennek az intézménynek a fő célja a kisebbségek, különösen a kisebb nemzeti kisebbségek részvételének erősítése az országos szintű közügyek intézésében. Olyan nemzeti kisebbségekről van szó, amelyeknek eddig nem volt lehetőségük arra, hogy megfelelően részt vegyenek a közügyekben és érdekeiket érvényesítsék.

¹⁹ Esetleg a választójog alkalmazásáról szóló a Törvénytár 180/2014. sz. törvényének módosítása vagy egy új jogszabály. A törvény elfogadása esetén, a nemzeti tanácsok választásának szabályozását be kell illeszteni a választójog gyakorlásáról szóló Törvénytár 180/2014. sz. törvénybe. Az első választások csak 2023-ban vagy 2024-ben várhatóak, és azokat a Törvénytár 180/2014. sz. törvényben már szabályozott egyéb választásokkal egy időben kell megtartani. A választójog és a választhatóság feltételeként kötelező lesz a nemzeti kisebbségek számára külön-külön felállítandó külön választói jegyzékbe való regisztráció.

- g) állásfoglalásokat fogad el, óvintézkedéseket tesz a nemzeti kisebbségek helyzetével, identitásával, kulturális örökségük védelmével és jogai-
val kapcsolatban, melyek megoldásával e törvény, a helyi önkormányzati
képviselő-testület, vagy a megyei képviselő-testület hatalmazta fel.
- (2) A nemzeti tanács e törvény alapján együttműködik az egyházakkal és
egyházi intézményekkel.

A NEMZETI TANÁCS MŰKÖDÉSÉNEK FINANSZÍROZÁSA

14. § A nemzeti tanács jóváhagyja a saját költségvetését és a zárszámadást a vo-
natkozó rendelkezések alapján.²⁰
15. § (1) A nemzeti tanács felhasználhatja pénzeszközeit
- a) a nemzeti tanács tevékenységére e törvény és az alapszabálya
értelmében,
 - b) működési költségeire.
- (2) A nemzeti tanács köteles gazdaságosan és hatékonyan felhasználni
pénzeszközeit.
16. § (1) A nemzeti tanácsok bevételei
- a) költségvetési támogatás,
 - b) pénzügyi adomány, önkéntes hozzájárulás²¹,
 - c) egyéb bevételek.
- (2) A nemzeti tanácsok működtetésére szánt költségvetési keretet a Szlovák
Köztársaság költségvetési törvénye határozza meg
- (3) A (2) bekezdésben szereplő állami támogatás felhasználása következő-
képpen oszlik meg:
- a) a támogatás 20%-át a nemzeti tanácsok működési költségeire fordítja,
 - b) a támogatás 80%-a a nemzeti tanácsok között oszlik meg arányosan,
a legutóbbi népszámlálás nemzetiségi adatai alapján, illetve az egyes
nemzeti tanácsok aktivitása alapján.²²
- 6) Az előterjesztésbe belefoglalni: a nemzeti tanácsok hazai és külföldi fizi-
kai és jogi személyektől is elfogadhatnak pénzügyi adományokat.

²⁰ A Törvénytár 523/2004 sz. törvénye az államháztartás költségvetési szabályairól.

²¹ Az indokolásban feltüntetni: a Nemzeti tanács adományokat fogadhat el hazai és külföldi ter-
mészetes és jogi személyektől.

²² Minden nemzeti kisebbségnek más és más szükségletei és sajátosságai vannak, akár a közös-
séghez tartozók száma, akár aktivitás mértéke tekintetében, ezért az államnak a költségvetés-
ből nyújtott támogatást arányosan kell elosztani a fent említett kritériumok szerint. Szerbiá-
ban például 3 hasonló kritérium van (a közösséghez tartozó személyek száma, intézmények,
tevékenységek). Mérlegelés tárgyát képezi, hogy az egyes kritériumok elbírálása a Nemzeti
Kisebbségek Hivatal hatáskörébe tartozna.

17. § (1) Azon intézmények vagy szervezetek tevékenységének finanszírozása, melyek fenntartási hatáskörét részben vagy egészben a nemzeti tanácsokra ruházták át, ugyanazokból a forrásokból történik, mint amelyekből ezeket az átruházás előtt működtették.²³
- (2) A fenntartói jogkörök átruházásával a nemzetiségi önkormányzatokra módosulnak az eredeti fenntartó anyagi kötelezettségei.
18. § A nemzeti tanácsok nyilvántartása²⁴
- (1) A hivatal vezeti a nemzeti tanácsok nyilvántartását.
- (2) A nyilvántartásba történő felvétel a nemzeti tanács létrejöttéről szóló bejelentés alapján történik, melyről a nemzeti tanács elnöke tájékoztatja a hivatalt, és átadja a nemzeti tanács alapszabályát, a nemzeti tanács megalakulását követő 30 napon belül.
19. § (1) A nemzeti tanács összes tagja szavazatának több mint felével hagyhatja jóvá az alapszabályát.
- (2) Az alapszabály szabályozza elsősorban
- a) a nemzeti tanács működését,
 - b) a nemzeti tanács tagjainak számát,
 - c) a nemzeti tanács tagjainak jogait és kötelességeit,
 - d) a nemzeti tanács székhelyét,
 - e) a nemzeti tanács elnevezését, szimbólumát és pecsétjét,
 - f) a nemzeti tanács szervei tagjainak számát és megválasztásuk módját,
 - g) a nemzeti tanács egyéb szervei tagjainak számát és megválasztásuk módját.
- (3) A nemzeti tanács az alapszabályának módosítását követően 30 napon belül köteles erről értesíteni a hivatalt, átadni az alapszabály teljes szövegét és az ülés jegyzőkönyvének módosítását, amelyen az alapszabályt módosították.
20. § A nemzeti tanács szervei
- (1) A nemzeti tanács megválasztja elnökét és az elnök javaslata alapján az alelnökét.
- (2) Alapszabályába foglalhatja végrehajtó szerv létrehozását, valamint az oktatásért, kultúráért, tájékoztatásért, nyelvhasználatért és más területekért

²³ A különböző intézmények fenntartási hatásköre megállapodás alapján átruházható a nemzeti tanácsokra (pl. a Romathan Színház fenntartási hatáskörének átruházása az Eperjesi Megyei Önkormányzattól a Roma Nemzetiségi Kisebbség Nemzeti tanácsára a színház hatékonyabb irányítása érdekében).

²⁴ A nyilvántartásba vétel csak deklaratív jellegű. A Nemzeti tanács az alakuló ülés napján jön létre.

felelős bizottságok megalakítását, továbbá tanácsadói testület és a nemzeti tanács más szerveinek létrehozását.²⁵

(3) A kisebbségi tanács elnöke a tanács hivatalos képviselője, jogi lépéseket tehet és képviseli a nyilvánosság előtt.

(4) A nemzeti tanács elnökét és alelnökét a nemzeti tanács választja meg a tagjai közül, a tanács összes tagja szavazatának több mint felével.

(5) Az elnök és az alelnök megbízatása az eredeti megbízatási időszaka vége előtt befejeződik, ha

- a) megszűnik a tagsága a nemzeti tanácsban,
- b) a lemondásával,
- c) a leváltásával,
- d) elhalálozásával vagy halottá nyilvánításával.

(6) A nemzeti tanács elnökét és alelnökét ugyanolyan módon lehet leváltani, ahogy megválasztották őket.

21. § Szavazás a nemzeti tanácsban

A nemzeti tanács határozatképes, ha tagjainak több mint fele jelen van az ülésen.

Ha e törvény, vagy a nemzeti tanács alapszabálya nem rendelkezik másképpen, a nemzeti tanács a jelenlevő tagok szavazatainak egyszerű többségével hoz döntéseket.

22. § A nemzeti tanács tagjainak száma²⁶

(1) A nemzeti tanácsnak legalább 9, legfeljebb 35 tagja van.

(2) Ha a legutóbbi népszámlálás adatai alapján az adott kisebbséghez tartozók száma nem éri el a 10 ezer főt, a tanács 9 tagú.

(3) Ha a legutóbbi népszámlálás adatai alapján az adott kisebbséghez tartozók száma több mint 10 ezer, de kevesebb mint 50 ezer, a nemzeti tanács 15 tagú.

(4)) Ha a legutóbbi népszámlálás adatai alapján az adott kisebbséghez tartozók száma több mint 50 ezer, de kevesebb mint 250 ezer, a nemzeti tanács 29 tagú.

(5) Ha a legutóbbi népszámlálás adatai alapján az adott kisebbséghez tartozók száma több mint 250 ezer, a nemzeti tanács 35 tagú.

²⁵ Ez a rendelkezés teret nyit a nemzeti tanács végrehajtó szervének létrehozására. A nemzeti tanácsok alapszabályukban meghatározhatják annak hatáskörét stb.

²⁶ Úgy véljük, hogy a tagok létszáma tükrözi az egyes nemzeti kisebbségek igényeit és lehetőségeit. Ezek a létszámok természetesen konzultáció és megfelelő indoklás után módosíthatók.

23. § A nemzeti tanács tagjainak mandátuma

(1) A nemzeti tanács tagjainak mandátuma 5 évre szól és újraválaszthatók.²⁷

(2) A megbízási időszak a nemzeti tanács alakuló ülésének napjával veszi kezdetét.

(3) A nemzeti tanács tagjának tagsága az eredeti megbízási időszak vége előtt befejeződik, ha:

- a) a tanács tagja lemond,
- b) a nemzeti tanácsi tagságával összeférhetetlen funkciót tölt be,
- c) elveszíti aktív választójogát,
- d) ha egy évben egyszer sem vesz részt a nemzeti tanács ülésén,
- e) elhalálozik,
- f) jogerősen elítéli szándékosan elkövetett bűncselekmény miatt.

Ha a nemzeti tanács tagja elveszíti mandátumát, póttag foglalja el a helyét. A póttag ugyanannak a nemzetiségi kisebbségnek a tagja, mint az eredeti tag, és a választáson meg nem választott tagok közül soron következik.

24. § A nemzeti tanács tagjának jogai és kötelességei

(1) A nemzeti tanács tagja köteles:

- a) részt venni a nemzeti tanács ülésein, és a tanács azon szerveinek ülésein, melynek tagjává választották,
- b) betartani a nemzeti tanács alapszabályát, eljárási szabályzatát, a tagok díjazásának szabályait,
- c) védeni a nemzetiségi kisebbség érdekeit,
- d) a választók kérésére tájékoztatást adni saját magát és a nemzeti tanács tevékenységéről,
- e) elmélyíteni a nemzeti tanács tagjának feladatai ellátásához szükséges ismereteit.

(2) A nemzeti tanács tagjának joga van:

- a) előterjeszteni javaslatait a nemzeti tanácsnak és szerveinek,
- b) interpellálhatja az elnököt, a végrehajtói szerv és a többi szerv tagjait a feladataikkal kapcsolatos ügyekben,
- c) a tevékenységükkel kapcsolatos ügyekben tájékoztatást kérhet a nemzeti tanács által létrehozott jogi személyek képviseleti szervétől vagy hivatalos képviselőjétől.

(3) A nemzeti tanács tagja a munkaviszonyának vagy hasonló jogviszonyának megszakítása nélkül tölti be funkcióit a nemzeti tanácsban. A tagnak

²⁷ Ez a nemzeti tanácsi választások és az európai parlamenti választások végrehajtása összekapcsolásának megfontolásán alapul. Ha a választásokat összekapcsolják a helyhatósági választásokkal, a mandátum 4 évre rövidül. Ez a javaslat a választások lebonyolításának hatékonysága (pénzügyi és végrehajtási) és a választási eredmények legitimitása (nagyobb számú választópolgár) érdekében született.

költségtérítés jár tényleges kiadásaiért, melyek funkciója betöltésével kapcsolatban keletkeztek, a munkaviszonyban levő munkavállalókra vonatkozó szabályozás szerint.²⁸

(4) A nemzeti tanács tagjának a funkciója betöltése miatt nem rövidülhetnek a munkaviszonyából vagy hasonló jogviszonyából eredő jogai és törvényes jogosultságai. A munkaadók külön szabályozás alapján teszik lehetővé a tagoknak funkciójuk gyakorlását; ez vonatkozik a nemzeti tanács többi szervére is. A nemzeti tanácsnál kérvényezni lehet az elmaradt bér vagy egyéb munkadíj megtérítését.

25. § A nemzeti tanács alakuló ülésének összehívása

Az újonnan megválasztott nemzeti tanács alakuló ülését az addigi elnök hívja össze, a választás eredményének kihirdetését követő 30 napon belül.²⁹

26. § A nemzeti tanács felosztatása és az ideiglenes irányító szerv

(1) A Hivatal elnöke oszlatja fel a nemzeti tanácsot:

- a) ha a nemzeti tanács hat hónapnál hosszabb ideje nem ülésezett,
- b) ha nem válassza meg a nemzeti tanács elnökét a megalakulását követő 60 nap alatt, vagy miután megszűnt az elnök megbízatása,
- c) ha nem fogadja el az alapszabályát az e törvény által meghatározott időszakon belül.

(2) A Hivatal elnökének nemzeti tanácsot felosztató döntése megvizsgálható közigazgatási eljárás és bírósági eljárás keretében.

(3) A nemzeti tanács halaszthatatlan feladatait a felosztatása és az újonnan megválasztott nemzeti tanács alakuló ülése között a nemzeti tanács ideiglenes szerve látja el. Az ideiglenes szerv létrehozásáról a hivatal elnöke dönt.

(4) Az ideiglenes szervnek öt tagja van, akit az elnök a nemzeti tanács tagjai közül nevez ki, miközben figyelembe veszi a választási eredményeket; a hivatal elnöke közülük az egyik tagot az ideiglenes elnöki funkció ellátásával bízza meg.

²⁸ A községi önkormányzatokról szóló Törvénytár 369/1990. sz. törvényében foglalt szabályozáson alapul.

²⁹ A nemzeti tanács első választását követő alakuló ülést a Nemzeti Kisebbségi Hivatal elnöke hívja össze (59. §).

HARMADIK RÉSZ

A nemzeti kisebbségek részvétele a közügyekben

27. §³⁰ A nemzeti kisebbségeket képviselő pártokra nem vonatkozik az 5%-os bejutási küszöb a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának választásán. A részleteket külön rendelkezések szabályozzák.³¹
28. § A nemzeti kisebbségek részvételét a közügyekben országos szinten a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai biztosítják e törvény alapján.

I. A DÖNTÉSHOZATALBAN VALÓ RÉSZVÉTEL HELYI SZINTEN

29. § A helyi önkormányzat nemzeti kisebbségi bizottsága³²

³⁰ Számos szakértői konzultációra került sor a témában. Egy ilyen csökkentett választási küszöb (de eltérő szabályokkal) létezik például Magyarországon, Szerbiában, Romániában vagy Németországban - ami azt jelenti, hogy több lehetőség is van e rendelkezés végrehajtására. Eddig a Nemzeti Kisebbségi Kormánybiztosi Hivatal (ÚSVNM) egyiket sem részesítette előnyben – a jövőben a választási joggal foglalkozó szakértőkkel kell további megbeszéléseket folytatni.

³¹ A Tt. 180/2014. sz. törvénye a választójog gyakorlásának feltételeiről, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről és a Tt. 85/2005. sz. törvénye a politikai pártokról és politikai mozgalmakról.

³² Agócs megjegyzése: A Szlovákiai Városok és Községek Szövetsége Irodájának jogi szakvéleménye: „A Törvénytár 369/1990. számú községi önkormányzatokról szóló törvénye csak a 23. § értelmében vett bizottságokról szól, ezek olyan bizottságok, amelyeket a város hozhat létre általában a saját kataszteri területtel rendelkező városrészekben. Ezek olyan városrészek, amelyek többnyire saját kataszteri területtel rendelkeznek, de nem gyakorolnak saját területi önkormányzatot. A 23. § szerinti városrészek nem azonosak a pozsonyi és kassai városrészekkel, a fent említettek ezért csak a városokra vonatkoznak.

A 11. cikkely 4. bekezdésének n) pontja értelmében a községi képviselő-testület kizárólagos hatáskörrel rendelkezik a község önkormányzatához szükséges szervek létrehozására és megszüntetésére, valamint megbízatásuk meghatározására, azaz a községi képviselő-testület szükség szerint állandó vagy ideiglenes végrehajtó, ellenőrző és tanácsadó szerveket hozhat létre vagy szüntethet meg.

A községi képviselő-testület azonban nem köteles ilyen szerveket létrehozni, de van rá lehetősége, ha ez szükséges, gazdaságos és hatékony az községi igazgatás ellátása szempontjából.

A községi képviselő-testületi szervek létrehozása és megszüntetése tehát elvileg fakultatív, és az adott önkormányzat igényeitől és létük célszerűségétől függ, de a fakultativitást csak akkor lehet megtörni, ha egy konkrét rendelet kifejezetten előírja községi képviselő-testület részére egy adott szerv létrehozását.

Úgy véljük, hogy az községi képviselő-testületi szervekre vonatkozó jelenlegi jogszabályi rendelkezés elegendő.

(1) A nemzeti kisebbségi bizottság³³ a helyi önkormányzat állandó tanácsadó, kezdeményező és ellenőrző szerve a nemzeti kisebbségek jogaival kapcsolatos kérdésekben.³⁴

(2) A helyi önkormányzat nemzeti kisebbségi bizottságának legalább három tagja van, és legfeljebb annyi tagja, ahány tagú a helyi képviselő-testület.

(3) Az a település, amelynek lakossága legalább 10%-át egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyek alkotják, vagy legalább 1000 nemzeti kisebbségi lakosa van, létrehozhat nemzeti kisebbségi bizottságot, ha ezt írásban kéri a helyi képviselő-testület valamelyik tagja, vagy olyan nemzeti kisebbségi szervezet, amelynek székhelye a településen van és legalább három éve ott működik.³⁵

(4) A bizottságot a helyi képviselőtestület tagjai és a szóban forgó nemzeti kisebbségi szervezet által jelölt személyek alkotják. Ha a jelölt személyek száma meghaladja a kisebbséget megillető helyek számát, a bizottság összetételéről a helyi képviselő-testület dönt, figyelembe véve az egyes kisebbségek arányos képviseletét, illetve szervezeteik aktivitását

(5) A bizottság egyszerű többségét a nemzeti kisebbségeket képviselők alkotják, kivéve, ha ezt a feltételt nem lehet teljesíteni a kevés nemzeti kisebbségi tagjelölt miatt.

30. §³⁶ (1) A bizottság a 29. § alapján elsősorban:

a) javaslatokat tesz az önkormányzati képviselő-testületnek a nemzeti kisebbségek jogainak támogatására, védelmére a településen, különös tekintettel a kisebbségi nyelvhasználatra

b) állást foglal és határozatokat ad ki azokkal a községi általános érvényű rendeletekkel és nem törvényi szintű rendelkezésekkel kapcsolatban, amelyek hatással lehetnek a nemzeti kisebbségi jogok betartására vagy védelmére a településen

³³ Az intézmény bevezetésének célja különösen azon nemzetiségi kisebbségek helyzetének meg erősítése, amelyek egy adott településen erős képviselettel rendelkeznek, de nincs (vagy nem elégséges) képviseletük a községi képviseleti-testületben. Két lehetőségből indultunk ki: 1. egy ilyen bizottság létrehozásának kötelezettsége, 2. egy ilyen bizottság létrehozásának lehetősége – úgy véljük, hogy a nemzeti kisebbségek számára önkéntes alapon létrehozott bizottságok hatékonyabb párbeszédet eredményeznek az önkormányzatok és az egyes nemzeti kisebbségek képviselői között.

³⁴ A Törvénytár 369/1990. számú községi önkormányzatokról szóló törvénye, módosításokkal.

³⁵ Várjuk annak megvitatását, hogy a községi képviselő-testület egy „nemzetiségi” bizottságot, vagy több bizottságot külön-külön minden nemzeti kisebbség számára, amely megfelel a 3. bekezdésben foglalt feltételeknek.

³⁶ A Bizottság hatásköre saját jellegéből adódik, melyet a 29. cikkely 1. bekezdése határoz meg.

c) állást foglal a település költségvetési tervezetével kapcsolatban az adott kisebbség kultúrájának támogatása szempontjából e törvény 36. § 2 bek. alapján

d) javaslatokat tesz a nemzetiségi kultúra fejlesztésére a településen

e) állást foglal a nemzetiségi iskola vagy osztály, nemzetiségi oktatási intézmény létrehozásával, megszüntetésével vagy összevonásával kapcsolatban a településen, illetve az ilyen intézmény igazgatójának kinevezésével vagy leváltásával kapcsolatban.

31. §³⁷ Abban az esetben, ha a településen nem alakult ilyen bizottság a 29. § alapján, a 30. § alapján a nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa gyakorolhatja ezeket a hatásköröket.

II. A DÖNTÉSHOZATALBAN VALÓ RÉSZVÉTEL REGIONÁLIS SZINTEN

32. § A megyei önkormányzat nemzeti kisebbségi bizottsága³⁸

(1) A megyei önkormányzat nemzeti kisebbségi bizottsága a megyei önkormányzat tanácsadó szerve nemzeti kisebbségi kérdésekbe.³⁹

(2) A megyei önkormányzat nemzeti kisebbségi bizottságának legalább három tagja van, és legfeljebb annyi tagja, ahány tagú a megyei önkormányzat képviselő-testülete.

Abban a megyében, amelynek lakossága legalább 5%-át egy nemzetiségi kisebbséghez tartozó személyek alkotják, vagy legalább 5 olyan település van a területén, amely megfelel a 29. § 3. bek., a megye létrehozhat nemzeti kisebbségi bizottságot, ha ezt írásban kéri a megyei képviselő-testület valamelyik tagja, vagy legalább 3 olyan szervezet, amely a nemzeti kisebbségek érdekeit képviseli, székhelyük a megyében van, és legalább három éve ott működnek.

(3) A bizottságot a megyei képviselőtestület tagjai és a nemzeti kisebbségi szervezetek által jelölt személyek alkotják. Ha a jelölt személyek száma meghaladja a kisebbségek képviselőinek fenntartott helyek számát, a bizottság összetételéről a megyei képviselő-testület dönt, figyelembe véve az egyes kisebbségek arányos képviselétét, illetve az egyes szervezetek aktivitását.

³⁷ Azokon a településeken, ahol indokoltan szükség van nemzeti kisebbségi bizottság létesítésére, de objektív okok miatt nem lehetséges annak létrehozása, annak tevékenységét az adott nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa helyettesítheti.

³⁸ A helyi döntéshozatalban való részvételről szóló résznl tett megjegyzések értelemszerűen vonatkoznak a törvény ezen részére is.

³⁹ A Tt. 302/2001.sz. törvénye a megyei önkormányzatokról (VÜC- magasabb szintű területi egységek önkormányzásáról szóló törvénye módosításokkal)

(4) A bizottság egyszerű többségét a nemzeti kisebbségeket képviselők alkotják, kivéve ha ezt a feltételt nem lehet teljesíteni a kevés nemzeti kisebbségi tagjelölt miatt.

33. § (1) A bizottság a 32. § alapján elsősorban:
- a) javaslatokat tesz a megyei képviselő-testületnek a nemzeti kisebbségek jogainak támogatására, védelmére a megye területén, különös tekintettel a kisebbségi nyelvhasználatra;
 - b) állást foglal és határozatokat ad ki azokkal a megyei általános érvényű rendeletekkel és nem törvényi szintű rendelkezésekkel kapcsolatban, amelyek hatással lehetnek a nemzeti kisebbségi jogok betartására vagy védelmére a településen,
 - c) állást foglal a megye költségvetési tervezetével kapcsolatban az adott kisebbség jogainak támogatása szempontjából,
 - d) javaslatokat tesz a nemzetiségi kultúra fejlesztésére megyei szinten,
 - e) állást foglal a nemzetiségi iskola vagy osztály, nemzetiségi oktatási intézmény létrehozásával, megszüntetésével vagy összevonásával kapcsolatban, illetve az ilyen intézmény igazgatójának kinevezésével vagy leváltásával kapcsolatban.
34. § Abban az esetben, ha a megyei önkormányzatnál nem alakult ilyen bizottság a 32. § alapján, vagy nincs benne képviselve a nemzeti kisebbség, a megye döntése alapján 33. § szerint a nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa gyakorolhatja ezeket a hatásköröket.

NEGYEDIK RÉSZ

A nemzeti kisebbségi kultúra

35. § A nemzeti kisebbségi kultúra definíciója
A nemzeti kisebbségi kultúra az adott kisebbséget jellemző jegyek összessége, a Szlovák Köztársaság kulturális örökségének része, és a Szlovák Köztársaság hatékonyan és megfelelő módon védi és támogatja.
36. § Nemzetiségi kulturális intézmények⁴⁰
(1) A Szlovák Köztársaság a közigazgatási szervekkel, a megyékkel, a helyi önkormányzatokkal közösen biztosítja a nemzeti kisebbségek kultúrájának, kulturális örökségének és kulturális intézményeinek védelmét és fejlesztését.

⁴⁰ 2. § 1. bekezdés e) pontja (a fogalmak értelmezése) határozza meg ezt a kifejezést.

(2) A közigazgatási szervek a hatáskörükben biztosítják a nemzeti kisebbségi kultúra támogatását, a legutóbbi népszámlálási eredmények arányainak megfelelően.⁴¹

(3) A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma alapítja és működteti a nemzeti kisebbségi kulturális intézményeket, biztosítja nemzeti kisebbségek művészeti igényeinek megvalósulását, ennek intézményi és anyagi hátterét a költségvetése keretein belül, olyan arányban, mint amilyen a legutóbbi népszámlálási adatok szerint a nemzeti kisebbség aránya.

(4) Ha a nemzeti kisebbség vagy a nemzeti tanács saját kulturális intézményt hoz létre és működtet, a Szlovák Köztársaság támogatja ennek az intézménynek a működtetését.

(5) A nemzetiségi kulturális intézmények fenntartói hatáskörei átruházhatók a nemzeti tanácsra.

37. § A regionális és helyi kultúra és kapcsolatok

(1) A nemzeti kisebbség kultúrája részét képezi a regionális és helyi kultúrának az ország minden régiójában, ahol a mai napig megjelenik, vagy korábban fellelhető volt.

(2) Azok a helyi és megyei önkormányzatok, amelyeknek területén a nemzeti kisebbségi kultúra a regionális kultúra részét képezi, kulturális és specifikus kulturális⁴² intézményeket alapítanak és működtetnek, amelyek tevékenységükkel védik és biztosítják az adott nemzeti kisebbség kultúrájának megjelenését. Ezek tevékenységét a fenntartó által működtetett kulturális intézmények költségvetési keretéből támogatják legalább olyan arányban, mint amekkora a területükön az adott nemzetiségi kisebbség aránya a legutóbbi népszámlálási adatok szerint.

(3) A helyi önkormányzat által létrehozott kulturális intézménynek azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbség aránya meghaladta a 10 százalékot a legutóbbi népszámláláson, biztosítaniuk kell az adott nemzeti kisebbség kulturális tevékenységét, annak megjelenését és védelmét.

38. § A nemzeti kisebbségek kultúrájának támogatási struktúrája

A nemzeti kisebbségek kultúrájának támogatása a 36. § (1) bek. alapján elsősorban anyagi támogatással, továbbá módszertani, szakmai segítséggel és népszerűsítéssel van biztosítva elsősorban a közigazgatási szervek részéről, az általuk létrehozott intézmények és költségvetési szervezetek részéről, továbbá a közszolgálati intézmények, megyék és megyei önkormányzatok,

⁴¹ Pl. a végleges népszámlálási eredmények által meghatározott arányban a pl. a naptári évet követő évben, amelyben a népszámlálási eredményeket közzétették, a határértékeket a(pl. valamilyen módszertan alapján) - a Hivatal állapítja meg.

⁴² A fogalom meghatározása - pl. művelődési központok, múzeumok, kreatív ipari központok stb.

a Kisebbségi Kulturális Alap és az adott nemzeti kisebbség nemzeti tanácsa részéről.

39. § Támogató intézkedések

(1) A Szlovák Köztársaság lehetővé teszi azoknak az államoknak, amelyekkel a Szlovákia területén élő nemzeti kisebbségek szoros kulturális kapcsolatokat ápolnak, hogy támogatást nyújtsanak kulturális, egyházi és más civil szervezeteknek.

(2) Az 1. bekezdésből fakadó különbség ellensúlyozása érdekében a Szlovák Köztársaság külön kulturális támogatást nyújthat azoknak a nemzeti kisebbségüknek, amelyeknek nincs anyaországa. Az ilyen intézkedés nem minősülhet diszkriminatívnak.⁴³

ÖTÖDIK RÉSZ

A nemzeti kisebbségek nyelvi jogai⁴⁴

40. § Kisebbségi nyelv a bolgár, a cseh, a horvát, a magyar, a német, a lengyel, a roma, a ruszin, az orosz, a szerb és az ukrán nyelv.

41. § Kisebbségi nyelvhasználat a hivatalos érintkezésben

A kisebbség nyelve használható a hivatalos érintkezésben, ha az adott település állandó lakosainak legalább 10%-a az adott kisebbséghez tartozónak vallotta magát, vagy anyanyelveként jelölte meg a kisebbség nyelvét a legutóbbi népszámláson, vagy ha számuk meghaladja az 1000 főt a településen. Ebben az esetben az adott településen a kisebbségi nyelv a közigazgatási szervekkel folytatott kommunikációban is hivatalos nyelvként használható.⁴⁵

(2) Az 1. bekezdés szerinti települések listáját a Szlovák Köztársaság kormányának rendelete tartalmazza.⁴⁶ Lekerül a listáról az a település, amely két

⁴³ Az intézkedés célja, hogy megelőzze pl. a roma vagy ruszin nemzeti kisebbség hátrányos helyzetét.

⁴⁴ Agocs megjegyzése: A Szlovákiai Városok és Falvak Szövetségének Elnöksége, mint a szövetség munkacsoportjának a tagját határozatával megkért, hogy „előzetesen tájékoztódjak a tervezett nemzetiségi kisebbségi törvény tervezetével kapcsolatosan a lehetséges pénzügyi kompenzációról”. Számomra úgy tűnik, hogy éppen a nyelvi jogok biztosítása terén a községek szintjén fedezetlen kiadások keletkeznek. Továbbra sem világos, hogy a községek miből fogják kifizetni a tolmácsolást, az összes dokumentum és okirat fordítását, az általános kötelező érvényű rendeleteket stb. fordítását.

⁴⁵ A nemzeti kisebbség nyelvének hivatalos kapcsolatokban való használatára vonatkozó csökkentett küszöbérték - a nemzeti kisebbségek tagjai nyelvi jogainak kiterjesztése.

⁴⁶ Előreláthatólag egy új szlovák kormányrendeletet adnak ki, amely létrehozza az 1. bekezdés szerint a községek listáját, és egyúttal megállapítja a szóban forgó községek megnevezését az adott kisebbség nyelvén.

egymást követő népszámláláson nem felel meg az (1) bekezdés követelményeinek. A község kérheti Szlovák Köztársaság kormányától a listára való felvételét annak ellenére, hogy nem teljesíti az (1) bek. feltételeit.⁴⁷

(3) Az (1) bekezdés alapján a szóbeli és írásbeli hivatalos érintkezés során az (1) bekezdésnek megfelelő településeken a nemzeti kisebbséghez tartozóknak joguk van a nemzetiségi kisebbség nyelvén kommunikálni a közigazgatási szervekkel, beleértve az írásos dokumentumok és bizonyítékok betérjesztését, és a közigazgatási szerv a kisebbség nyelvén íródott beadványra az államnyelven kívül a kisebbség nyelvén is válaszol, kivéve a közokiratok kiadását, miközben ez a kivétel nem érvényes a (4) és (5) bekezdésben szereplő közokiratokra. Vitás esetekben az államnyelven adott válasz a mérvadó. A közigazgatási szerv az online kommunikáció során is megteremti a lehetőséget e jog érvényesítésére.⁴⁸ A közigazgatási szerv a hivatalában jól látható helyen, valamint a honlapján is tájékoztat a kisebbségi nyelvhasználati lehetőségekről.

(4) A közigazgatási szervek által a saját hatáskörükben kiadott határozatokat⁴⁹ az (1) bekezdés alá tartozó településeken a közigazgatási szerv az államnyelven kívül az eredetinek megfelelő másolatban a kisebbség nyelvén is kiadja, hasonlóan a közigazgatási eljárás során született döntésekre, ha a közigazgatási eljárás a kisebbség nyelvén benyújtott beadvány alapján indult, vagy utólag kéri ennek a kisebbség nyelvén történő kiadását. Kétséges esetekben az államnyelven adott válasz a mérvadó.

(5) Születési anyakönyvi kivonatot, házassági anyakönyvi kivonatot, halotti anyakönyvi kivonatot, valamint az engedélyeket, jogosultság igazolását, igazolásokat, nyilatkozatokat az (1) bekezdés alá tartozó településeken kérésre teljes terjedelemben két nyelven, az államnyelven és a kisebbség nyelvén is kiállítják. Kétséges esetekben az államnyelven kiállított közokirat szövege a mérvadó.

(6) Az (1) bekezdés alá tartozó településeken a közigazgatási szerv kétnyelvű formanyomtatványokat biztosítanak a lakosságnak, az államnyelven és az adott kisebbség nyelvén.

(7) A kisebbség nyelvét olyan településen is lehet használni a hivatalos érintkezésben, amely nem tartozik az (1) bekezdés hatálya alá, de a közigazgatási szerv alkalmazottja egyetért a kisebbségi nyelv használatával.

(8) A cseh nyelv használatát a hivatalos érintkezésben külön törvény szabályozza.

⁴⁷ A kötelezettségvállalás önkéntes alapon is lehetséges.

⁴⁸ A digitális térben a nyelvi jogok zökkenőmentes használatának biztosításából adódik.

⁴⁹ Például a helyi adó kivetéséről szóló határozat.

(9) A közigazgatási szerv biztosítja központi honlapjának felületén a tájékoztatást a nemzeti kisebbségek nyelvén is, ha a nyelv az (1) bekezdés alapján használható. Az ügyintézésre e rendelkezés szabályai érvényesek.⁵⁰

(10) A közoktatásban, a felsőoktatásban, a nemzeti kisebbségek kulturális életében és az egészségügyben e törvény szerinti kötelezettségeket megfelelően alkalmazzák, függetlenül az (1) bekezdés szerinti feltételek teljesülésétől.⁵¹

42. § (1) A közigazgatási szerv tanácskozási nyelve az adott településen a kisebbség nyelvén is folyhat a 41. § (1) bek. alapján, ha ezzel a jelenlevők többsége egyetért. A tolmácsolást a közigazgatási szerv biztosítja.⁵²

(2) A helyi önkormányzati képviselők és az ülés többi résztvevője is használhatja a kisebbség nyelvét a képviselő-testületi ülésen és az önkormányzat által létrehozott egyéb testületek ülésein a 41. § (1) bek. A tolmácsolást a település biztosítja.

(3) A település krónikáját a kisebbség nyelvén is vezetik, ahol az adott településen meghaladja az 50%-ot a kisebbséghez tartozó lakosság aránya.

(4) A hivatali ügyeket, főleg a jegyzőkönyveket, határozatokat, statisztikai jelentéseket, nyilvántartásokat, mérlegvonásokat, a nyilvánosság tájékoztatását, továbbá az egyházak és vallási felekezetet nyilvánosság teendőit a 41. § (1) bek. alapján az államnyelv mellett a kisebbség nyelvén is vezethetik. Azokon a településeken, ahol meghaladja az 50%-ot a kisebbséghez tartozó lakosság aránya, a kisebbség nyelvén is vezetik.

(5) Választások alkalmával a külön törvényi szabályozásnak⁵³ megfelelően a 41. § (1) bek. hatálya alá eső településeken a választók tájékoztatása, a szavazóhelyiség megjelölése, a választói igazolvány kiadása és a választókkal folytatott kommunikáció az államnyelven kívül a kisebbség nyelvén is biztosítva van.

43. § Elnevezések és megjelölések a kisebbség nyelvén

(1) A 41. § (1) bek. hatálya alá eső településeken a település, illetve a településrészek nevét az államnyelven kívül a kisebbség nyelvén is feltüntetik a közúti jelzőtáblákon, a közigazgatási szervek épületein, valamint

⁵⁰ A korábbi törvény ezt a kötelezettséget a községeknek írta elő – az új jogszabály országos szintű kötelezettséget vezet be.

⁵¹ A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogai gyakorlása területi hatályának kiterjesztése.

⁵² A kisebbségi nyelv községi képviselő-testület tárgyalási nyelveként való használata lehetőségének kiterjesztése.

⁵³ 15 A Tt. 180/2014. sz. törvénye a választójog gyakorlásának feltételeiről, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről.

a kisebbség nyelvén kiadott határozatokon és egyéb dokumentumokon. A kisebbség nyelvén feltüntetendő települések és településrészek elnevezésének listáját az érintett önkormányzatok javaslatára a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma által kiadott rendelet határozza meg.

(2) A közúti jelzőtáblákon szereplő településneveket és a településrészek neveit, valamint egyéb feliratokat a községben levő jelzőtáblákon a 41. § (1) bek. alapján az államnyelven és a kisebbség nyelvén is feltüntetik, azonos betűméretben és azonos betűtípussal.

(3) A településneveket és a településrészek neveit a 41. § (1) bek. alapján a vasútállomáson, a vasúti megállóhelyen, az autóbussz-állomáson, a kikötőben és a repülőtéren is feltüntetik a kisebbség nyelvén, az államnyelvű megnevezés alatt, azonos betűméretben és azonos betűtípussal.

(4) Azokon a településeken, ahol meghaladja az 20%-ot a kisebbséghez tartozó lakosság aránya, az utcaneveket és az egyéb helyi földrajzi elnevezéseket az államnyelven kívül a kisebbség nyelvén is feltüntetik.

(5) Azok a közigazgatási szervek, amelyek tevékenységük során használják a kisebbség nyelvét, a kisebbség nyelvén általánosan használt és elfogadott földrajzi objektumok elnevezéseit is használják.

(6) A kisebbség nyelvén általánosan használt és elfogadott földrajzi objektumok megnevezése korlátozás nélkül használható a szakmai publikációkban, a térképészeti kiadványokban, a sajtóban és más tömegkommunikációs eszközökben.

44. § Helyi népszavazás a település vagy településrész kisebbségi nyelvű elnevezésének megváltoztatásáról

A 41. § (1) bek. hatálya alá eső településen a nemzeti kisebbséghez tartozó lakosság szavazhat a településnek vagy településrésznek a Szlovák Köztársaság rendeletében feltüntetett kisebbségi nyelvű elnevezésének megváltoztatásáról. Ez a rendelkezés vonatkozik a település elnevezésének módosításával kapcsolatos külön rendelkezésre is.⁵⁴

45. § (1) A Szlovák Köztársaság minden polgára díjmentesen módosíthatja a vezetéknevét és a keresztnévét oly módon, hogy a neve megfeleljen a kisebbség helyesírásának. Külön szabályozás alapján használják vezetéknevüket és keresztnévüket a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek a hivatalos érintkezésben.

(2) Mindenkinnek jogában áll a nemzeti kisebbség nyelvét használni a bíróság előtt. Az állam állja az azzal kapcsolatos költségeket, hogy az adott

⁵⁴ A Szlovák Köztársaság kormányának Tt. 221/1999 sz. rendelete.

személy a a nemzeti kisebbség nyelvét használja a bíróság előtt. A részleteket külön törvény szabályozza

(3) A 41. § (1) bek. hatálya alá eső települések vonzáskörzetében levő egészségügyi intézmények alkalmazottaival folytatott kommunikáció során a nemzeti kisebbség nyelvén is zajlik.⁵⁵ Az egészségügyi intézmény az előző mondat alapján bebiztosítja a nemzeti kisebbség nyelvének használatát e törvény és az idevágó törvények alapján, különös tekintettel a kezelésbe való beleegyezéshez szükséges tájékoztatás megadására, valamint az egészségügyi ellátással kapcsolatos feliratokra, tájékoztatásra és közleményekre.⁵⁶

(4) Ha a kezeléshez a páciens beleegyezésére van szükség, kérésre az egészségügyi intézmény ezt anélkül is köteles biztosítani a nemzeti kisebbség nyelvén, hogy a 3. bekezdésben szereplő feltételek vonatkoznak rá.⁵⁷

(5) Azokban a szociális intézményekben és gyereknevelő intézetekben, amelyek vonzáskörzetében⁵⁸ a 41. § (1) bek. hatálya alá eső település van, az alkalmazottak a kommunikáció során a nemzeti kisebbség nyelvét is használják.⁵⁹ Az előző mondatnak megfelelő szociális intézmények és gyereknevelő intézetek külön törvényi szabályozás szerint biztosítják a nemzeti kisebbség nyelvének használatát.

46. § A nyilvánosság tájékoztatása a nemzeti kisebbség nyelvén

(1) A 41. § (1) bek. hatálya alá eső településen a közigazgatási szervek a helyi hangosbemondóban, az interneten, a nyomtatott periodikus sajtóban, az elektronikus médiában és más technikai eszközök segítségével közzétett, a nyilvánosság tájékoztatását célzó hivatalos közleményeket a nemzeti kisebbség nyelvén is közzéteszik. A nyelvek sorrendje nincs megszabva.

(2) A 41. § (1) bek. hatálya alá eső településeken a közigazgatási szervek kötelezően közzétett információkat⁶⁰ a nemzeti kisebbség nyelvén is közzéteszik. A részleteket külön törvény szabályozza.

(3) A 41. § (1) bek. hatálya alá eső településen a lakosság életét, egészségét, biztonságát vagy vagyonát fenyegető veszélyre figyelmeztető

⁵⁵ A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogainak gyakorlása területi hatályának kiterjesztése.

⁵⁶ A Tt. 578/2004 sz. az egészségügyi szolgáltatókról, az egészségügyi dolgozókról, az egészségügyi szakmai szervezetekről szóló törvénynek 79.§. 1. bek. e), f), g), k) és z) pontja.

⁵⁷ A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogai gyakorlása területi hatályának kiterjesztése.

⁵⁸ Javaslom helyettesíteni: „amely közigazgatási területébe/körzetébe a 41. § 1 bek. hatálya alá eső település tartozik.

⁵⁹ A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi jogai gyakorlása területi hatályának kiterjesztése.

⁶⁰ Az információs törvény értelmében ide tartoznak az egyes szerződések, megrendelések, számlák.

információkat⁶¹ a nyilvánosság számára elérhető helyeken az államnyelvű szöveg mellett kisebbségi nyelven is közlik.

A nyilvánosság tájékoztatására szánt minden felirat és közlemény, különösen az árusítóhelyeken, sportlétesítményekben, vendéglátó-ipari helyeken, az utcákon, az utak mellett és felett, a repülőtereken, az autóbusz-állomásokon és vasútállomásokon kisebbségi nyelven is közölhető. A nyelvek sorrendje nincs megszabva. A nemzeti kisebbség tagjainak szánt reklámszövegeket és közleményeket az államnyelvre való lefordításuk nélkül is közzé lehet tenni.⁶²

(4) A 41. § (1) bek. hatálya alá eső településeken a közigazgatási szerv saját hatáskörében az államnyelvű szöveg mellett kérésre kisebbségi nyelven is biztosítja a jogszabályokról szóló tájékoztatást. A szükséges törvények, rendeletek és hirdetések fordítását a Hivatal biztosítja. A 41. § (1) bek. szerinti község saját hatáskörében kiadott általános érvényű rendeleteit az államnyelvű szöveg mellett a kisebbség nyelvén is kiadja. Vitás esetekben az államnyelvű szöveg a mérvadó.

47. § (1) A közigazgatási szerv és alkalmazottai a hivatali érintkezésben az e törvényben, valamint a külön törvények által meghatározott feltételek mellett a kisebbségi nyelvet is használják.

(2) A 41. § (1) bek. hatálya alá eső településeken a közigazgatási szerv köteles az e törvényben és külön törvényekben rögzített kisebbségi nyelvhasználat feltételeit megteremteni.

(3) A Szlovák Köztársaság fegyveres erőinek, a fegyveres rendvédelmi testületeknek, más fegyveres testületeknek, a Tűzoltó és Műszaki Mentőszolgálatnak, valamint az önkormányzati rendőrségnek a tagjai a 41. § (1) bek. hatálya alá eső településeken a helyi lakossággal folytatott kommunikáció során használják a kisebbségi nyelvet.

48. § Közigazgatási szabálysértések

Ha a Hivatal közigazgatási szabálysértést állapít meg, és a jogellenes állapotot az írásos figyelmeztetés ellenére sem szüntetik meg adott határidőn belül, vagy nem számolják fel a megállapított hiányosságokat, a 11. § (1) bek. f) pontja alapján a hivatal 50 és 2500 euró közti bírságot szabhat ki.

⁶¹ Az indokolásban legalább példaként szükséges jelezni (pl.: ez különösen az élet-, egészség-, vagyontárgyok megőrzésére alkalmas információ...) – módszertani útmutatás.

⁶² A kizárólag a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek szánt hirdetések és hirdetések államnyelvre való lefordítására vonatkozó kötelezettség megszüntetése – az ilyen hirdetések és hirdetések lefordítására vonatkozó kötelezettség elmulasztása eddig pénzbírsággal és homályosan meghatározott szabályok alapján történt (a Szlovák Köztársaság államnyelvről szóló Tt. 270/1995. sz. törvény módosításának szükségessége).

HATODIK RÉSZ⁶³

49. § Nemzetiségi média⁶⁴

(1) A nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van a nyomtatott, az elektronikus és a digitális médiában a nyelvük, kultúrájuk és a közös identitásukat képező hagyományaik támogatására, védelmére és fejlesztésére, és a többségi nemzet általi elfogadására.

(2) A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek létrehozhatják és működtethetik saját médiáikat.

(3) A nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van a közigazgatási szervek beavatkozása nélkül információkat közzétenni és befogadni, államhatároktól függetlenül.

(4) A nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek szabadon hozzáférhetnek külföldi nyomtatott, elektronikus és digitális médiatartalmakhoz a nemzeti kisebbség nyelvén, tilos a nemzeti kisebbség nyelvén sugárzó elektronikus médiák elérésének akadályozása.

(5) A nemzeti kisebbségeknek joguk van arra, hogy képviselve legyenek a törvény⁶⁵ által létrehozott közszolgálati intézmények testületeiben, a szólásszabadság és a pluralitás garantálása érdekében.

50. § Közszolgálati média

(1) A közszolgálati műsorok sugárzását a kisebbségek nyelvén a törvény alapján biztosítja a műsorszolgáltató⁶⁶.

(2) A közszolgálati műsorok sugárzója a törvény alapján biztosítja legalább egy 24 órás rádióadást, adót működtet: és napi 120 percet sugároz a kisebbségek nyelvén, ha legalább két műsorszolgáltatót működtet.⁶⁷ A műsoridő arányosan növekszik a műsorszolgáltatók számának növekedésével.

⁶³ Davala megjegyzése: az egészet meg kell vitatni és érdemben módosítani kell; sok a megoldatlan kérdés; pl. hogy mennyire lehet érdemi az 51. cikkely, nagyon laza megfogalmazásban van, vannak duplikációk és végrehajthatatlan rendelkezések.

A törvény ezen részét a kisebbségi médiaszakértőkkel együttműködve dolgozták ki. Tartalmáról a Kulturális Minisztériummal is egyeztettek. Ezt a részt módosítani fogják, hogy összhangban legyen a médiaszolgáltatásokról szóló törvénnyel, amely jelenleg a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsában vita tárgyát képezi.

⁶⁴ A fogalom meghatározását a 2. cikkely (1) bekezdésének g) pontja tartalmazza.

⁶⁵ Hivatkozás pl.: médiaszolgáltatási törvény, RTVS. A nemzeti kisebbségek részvétele a közszolgálati médiaszervezetek tevékenységében (pl.: RTVS Tanács, Műsorszolgáltatási és Retransmissziós Tanács).

⁶⁶ Hivatkozás: A Tt. 532/2010. számú törvényére Szlovákia Rádiójáról és televíziójáról + a SZK Hírtűgyőnségének indoklása.

⁶⁷ A médiaszolgáltatásokról szóló Tt. 264/2022.sz. törvény.

(3) A műsorszolgáltató a törvény alapján teljes értékű tájékoztató weboldalt működtet a nemzeti kisebbségek nyelvén, mégpedig úgy, hogy önálló webhelyet hoz létre számára, valamint külön szervezeti egységet a webhely működtetésére.

(4) A műsorszolgáltató a törvény alapján készíti a nemzetiségi nyelvű webes, multimediális és több műfajú tartalmakat, és az igénynek megfelelően az audiovizuális tartalmakat.

(5) A műsorszolgáltató a törvény értelmében a webes tartalom működtetésére közszolgálati díjakból származó forrásokat és közpénzeket használhat fel.

(6) A Szlovák Köztársaság a nemzeti kisebbségi műsorok gyártására és sugárzására külön keretet biztosít a műsorszolgáltató költségvetésében.

51. § Magántulajdonban levő média

(1) A nemzeti kisebbséghez tartozók szabadon és korlátozások nélkül alapíthatnak és működtethetnek nyomtatott sajtótermékeket, elektronikus és digitális médiákat a nemzetiségi kisebbségek nyelvén.

(2) A kisebbségi nyelvű médiát semmiféle diszkrimináció nem érheti a működtetése során, és a Szlovák Köztársaságnak lehetővé kell tennie e médiumok közpénzekből történő társfinanszírozását.

(3) A rádió kisebbségi nyelvű adására ugyanolyan törvényi kivételek vonatkoznak, mint magára a műsorszolgáltatóra.

(4) A kisebbségi nyelvű televízióadások sugárzásánál az állam biztosítja az államnyelvre kötelező feliratozásból eredő többletköltségek kifizetését.⁶⁸

(5) A Szlovák Köztársaság közpénzekből támogatja azokat a nemzeti kisebbségi/nemzetiségi médiumokat, amelyek közérdekű tartalmat állítanak elő.

HETEDIK RÉSZ⁶⁹

A nemzetiségi oktatás

52. § A nemzetiségi iskola és a nemzetiségi oktatási intézmények

(1) Nemzetiségi iskolák és nemzetiségi oktatási intézmények a következő intézmények:

a) nemzetiségi iskolák és osztályok, ahol az oktatási/nevelési nyelv a kisebbség nyelve, és külön szabályozás alá tartoznak,

b) nemzetiségi iskolák és osztályok, ahol az oktatási/nevelési nyelv a nemzeti kisebbség nyelve is; ezekben az iskolákban és osztályokban

⁶⁸ A programok feliratozása pénzügyi támogatásának biztosítása, jogok az állami támogatás biztosítására a magán nemzetiségi kisebbségi médiák számára.

⁶⁹ A törvény ezen részét a nemzetiségi oktatással foglalkozó szakértőkkel együttműködve, valamint a Szlovák Köztársaság Oktatási, Tudományos, Kutatási és Sportminisztériumával konzultálva dolgozták ki.

a szlovák nyelven és szlovák irodalmon kívül legalább még egy kötelező specifikus tantárgy van; a nemzeti kisebbség nyelvén más tantárgyakat is lehet oktatni az iskola döntése szerint,

c) oktatási intézmény, ahol a nevelés, oktatás és tanácsadás a nemzeti kisebbség nyelvén zajlik.

(2) A nemzetiségi oktatás specifikus területei:

a) oktatási intézmények alapítása, megszüntetése és összevonása, a nemzeti iskolák és oktatási intézmények hálózata,

b) a nemzetiségi oktatás módszertani-szakmai irányítása,

c) a nemzetiségi oktatás finanszírozása,

d) az oktatás tartalma, specifikus oktatási területek, tantárgyak és tartalmak, beleértve a tankönyveket, tantárgyakat, oktatási anyagokat és a kalsszikus és digitális munkafüzeteket,

e) a nemzetiségi oktatást támogató intézményrendszer és szolgáltatások,

f) a pedagógusok és a nevelő-oktató munkát közvetlenül segítő alkalmazottak felkészítése és folyamatos szakmai fejlesztése a nemzetiségi iskolák és nemzetiségi oktatási intézmények számára.

53. § (1) A nemzeti tanács alapíthat, megszüntethet és összevonhat nemzetiségi iskolát és oktatási intézményt, és kérheti ezek törlését az iskolahálózatból, továbbá gyakorolhatja az alapítói jogköröket.

(2) A nemzetiségi iskolák és oktatási intézmények alapítója átruházhatja alapítói jogköreit a nemzeti tanácsra.

(3) A nemzeti tanács kezdeményező, tanácsadó és ellenőrző szerve a nemzetiségi oktatásnak, és elsősorban⁷⁰:

a) javaslatot tesz az óvodai nevelés általános alapjaira, az alapiskolai és a középiskolai kerettantervre, a tantervi követelményekre, a nemzeti kisebbség sajátosságait tükröző tantárgyak tanterveire, különösen a történelem, a honismeret és a zeneoktatás területén,

b) javaslatokat tesz a nemzeti kisebbség nyelvére és irodalmára vonatkozó oktatási alapkövetelményekre az alap- és középfokú oktatásban,

c) javaslatokat tesz a szlovák nyelv nem anyanyelvként való oktatásának alapkövetelményeire,

d) olyan intézkedések és tanterveket javasolnak az oktatáshoz, amelyek hozzájárulnak a kölcsönös nemzetiségi toleranciához,

(e) véleményezi a tankönyvek, tanítási szövegek, munkafüzetek és taneszközök jóváhagyását,

⁷⁰ A nemzeti tanácsok egyik fő feladata lesz, hogy ellenőrizzék és irányítsák a nemzetiségi oktatás fejlesztését. Az egyes feladatok más országok nemzeti tanácsainak tevékenységéből következnek.

- (f) javaslatot tesz és véleményezi a nemzeti kisebbség nyelvén külföldről származó tankönyvek használatát a nevelési-oktatási folyamatban,
- (g) saját forrásaiból ösztöndíjalapot hozhat létre és dönthet annak elosztásáról,
- (h) iskolabuszokat üzemeltethet, hogy biztosítsa az iskolába járást azon községbe, ahol nemzeti kisebbségi iskola és iskolai létesítmény áll rendelkezésre.

54. §⁷¹ A nemzetiségi oktatás jellemzői és céljai

- (1) A nemzetiségi iskolában folyó nevelés és oktatás célja a nevelés és oktatás általános céljain túlmenően az, hogy lehetővé tegye:
 - (a) az oktatás és a kompetenciák elsajátítását, különösen a kommunikációs készségek, a szóbeli és írásbeli kompetenciák, az információs és kommunikációs technológiák használata, a nemzeti kisebbség nyelvén történő kommunikáció területén,
 - (b) a nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok identitásának megőrzését, a nemzeti kisebbség nyelvének fejlesztését, az érintett nemzetiségi kisebbség és az anyaország kultúrájának, történelmének, tárgyi és szellemi értékeinek megismerését.
- (2) A nemzetiségi kisebbségekhez tartozó tanulók oktatása és nevelése sajátos oktatási programok szerint történik.
- (3) A nemzeti kisebbségi iskolákban és a nemzeti kisebbségi oktatási intézményekben az iskolai oktatási programot az adott nemzeti kisebbség nyelvén kell elkészíteni, beleértve az iskolai intézmények oktatási programját is.
- (4) A nemzeti kisebbségi iskolákban egyes tantárgyakat speciális, kiegészített tartalommal kell oktatni, amelyekre speciális oktatási programokat kell kidolgozni.
- (5) A nemzeti kisebbségek iskoláiban az egyes sajátos tantárgyak⁷² oktatásában a nemzeti kisebbségek nyelvére fordításnak nem minősülő változatban, az állami oktatási programmal összhangban, az érintett nemzeti kisebbség számára a tankönyvek, tanítási szövegek, munkafüzetek és digitális segédletek szerzői által kidolgozott tankönyveket, tananyagokat és munkafüzeteket kell használni.⁷³
- (6) A nemzeti kisebbségi iskolákban a nemzeti kisebbség nyelvén vagy más nyelvről készült fordításban készült tankönyveket, tanítási szövegeket, munkafüzeteket és digitális segédleteket más tantárgyak oktatásában kell használni.

⁷¹ A törvény célja, hogy hosszú távú jövőképet és koncepciót adjon a nemzetiségi oktatás fejlesztésére, amely garantált és nem függ a politikai nyomástól.

⁷² Például: zeneoktatás, nyelv és irodalom...

⁷³ Ezek a nemzetiségi iskolák számára készült tananyagok és munkafüzetek!

(7) A nemzeti kisebbségi iskolákban a nemzeti kisebbség nyelvén külföldön kiadott tankönyvek, tanítási szövegek, munkafüzetek és digitális segédletek is használhatók a tantárgyak oktatásában.

(8) A nemzeti kisebbségi iskolák és a nemzeti kisebbségi iskolai intézmények számára külön törvények szerint speciális támogató szolgáltatásokat⁷⁴, valamint módszertani és tanácsadó intézményekben fejlesztéseket kell biztosítani.

55.§ A nemzetiségi iskolák és nemzetiségi iskolai intézmények hálózata és rendszere

(1) A nemzeti kisebbségi iskolák és nemzetiségi iskolai intézmények hálózata azoknak az iskoláknak és iskolai intézményeknek a jegyzéke, amelyek az 52. § alapján jogosultak valamely nemzeti kisebbség nyelvén oktatást és nevelést vagy az oktatás és nevelés egy részét folytatni.

(2) A nemzeti kisebbségi iskolák és nemzeti kisebbségi iskolai intézmények hálózata a Szlovák Köztársaság Oktatási, Tudományos, Kutatási és Sportminisztériuma által kezelt, külön rendelet⁷⁵ szerinti iskolák és iskolai intézmények hálózatának része.

(3) A minisztérium e törvény és külön rendelet⁷⁶ értelmében biztosítja a nemzeti kisebbségi iskolák és iskolai intézmények hálózatának megfelelő működéséhez szükséges feltételeket oly módon, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó gyermekek és tanulók anyanyelvi oktatáshoz való joga megmaradjon.

(4) A nemzeti kisebbségi iskolák rendszere a következő iskolatípusokból áll:⁷⁷

- (a) óvoda,
- (b) általános iskola,
- (c) gimnázium,
- (d) szakközépiskola,
- (e) sportközépiskola,
- (f) művészeti és kézműves iskola,
- (g) konzervatórium,
- (h) sajátos nevelési igényű gyermekek és tanulók iskolája,
- (i) alapfokú művészeti iskola,
- (j) nyelviskola,

⁷⁴ Részletesebben az indoklásban.

⁷⁵ A Tt. 596/2003 sz. törvényének 15.§-a az oktatás állami igazgatásáról és az iskolai önkormányzatról.

⁷⁶ A Tt. 596/2003 sz. törvénye oktatás állami igazgatásáról és az iskolai önkormányzatról.

⁷⁷ Vasárnapi nyelviskolák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára! A Kormánybiztos Hivatala az ún. vasárnapi nyelviskolákat is meg kívánja határozni, amelyek célja, hogy a kisebb létszámú nemzeti kisebbségek vagy a nem koncentráltan élő nemzeti kisebbségek számára is biztosítsák az anyanyelvi oktatáshoz való hozzáférést.

(k) kétnyelvű iskolák, ahol a tanítás nyelve valamely nemzeti kisebbség nyelve.

(5) A nemzeti kisebbségi iskolai intézmények rendszere a következőkből áll:

(a) iskolai oktatási intézmények,

(b) iskolai nevelési tanácsadó és prevenció intézmények.

56. § Részvétel

(1) A Szlovák Köztársaság és az állami hatóságok megfelelő és hatékony mechanizmusokat biztosítanak a nemzetiségi kisebbségekhez tartozó személyeknek a nemzeti kisebbségi oktatás meghatározott területeit érintő ügyekben való részvételére az 52. § (2) bekezdése szerinti döntéshozatalban.

(2) A nemzetiségi kisebbségek részvétele az e törvény értelmében vett nemzeti kisebbségi oktatás területén különösen a nemzeti kisebbségi tanácsok és bizottságok révén valósul meg a megyék és városok szintjén.

(3) A nemzeti kisebbségi oktatással kapcsolatos kérdésekben az országos nemzeti tanácsok véleménye az irányadó.

57. § A nemzeti kisebbségi oktatás finanszírozása

A Szlovák Köztársaság a nemzeti kisebbségi oktatás finanszírozása során figyelembe veszi a nemzeti kisebbségi oktatás sajátosságait, különösen: az oktatási folyamat személyi és gazdasági igényeit, a regionális hozzáférhetőséget és a nemzetiségi kisebbségekhez tartozó állampolgároknak az anyanyelvű minőségi oktatáshoz való hozzáférési jogát.

58. §⁷⁸ Közös, átmeneti és záró rendelkezések

(1) A Kormánybiztosi Hivatal megszűnése – közszolgálati jogviszonyok átalakítása.

59. § (1) Az első nemzeti tanácsi választásokat a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának elnöke legkésőbb két évvel e törvény hatálybalépését követően írja ki.

(2) A nemzeti tanácsnak az első választást követő alakuló ülését a hivatal elnöke hívja össze úgy, hogy az a választási eredmények kihirdetésétől számított 30 napon belül sorra kerüljön.

60. § Hatályát veszti a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról szóló 184/1999. sz. törvény.

61. § Hatálybalépés

Ez a törvény 2023. január 1-jén lép hatályba.

Fordította: *Gyurcsík Iván*

⁷⁸ A törvény ezen része a későbbiekben módosul, mivel néhány kérdés a törvény végső formájából következik.

KRITIKA

SZÁSZ LÁSZLÓ*

Transzilvanizmus: haza és szülőföld, konzervativizmus és progresszió között

K. Lengyel Zsolt: *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzilvanizmus történetéhez (1867–1945)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület–Kriterion Könyvkiadó (20. század 8.), 2022. 240 oldal

Mit vár az irodalmár a történésztől? Hogy valamely jelentős esemény megértéséhez minél több adatot tárjon fel aprólékosan, a korábban ismert képről új összefüggésekre irányítsa a figyelmet; ám mindeközben személyes állásfoglalással ne befolyásolja véleményalkotásunkat. Legalábbis szubjektív olvasatomban ezt a módszertant követi K. Lengyel Zsolt *Haza és szülőföld* főcímű nagyívű összefoglaló munkája; a fenti értelemben tovább nehezítvén a maga számára körülhatárolt feladatot azáltal, hogy kutatásának tárgya eredendően ideológia- és politikatörténeti jellegű. Vagyis a tények kommentár nélküli egymás mellé állítását követő módszertanának, szigorúan tudományos beszédmódjának egyetlen megbicsaklása is a politikai elfogultság árnyékát vethetné a szerzőre: nem történik meg.

Az alcímben megjelölt széles történelmi perspektíva – *Tanulmányok a transzilvanizmus történetéhez (1867–1945)* – egyszerre kevesebb is, több is az ígért intervallumnál. A tényekből kibontakozó értelmezések egy kényszerrel, nagyhatalmi erőszakkal kialakított nemzeti küszöblétre vetnek éles fénycsóvát. K. L. Zs. fogalomtárában ez a küszöbhelyzet az *ótranszilvanizmus*nak nevezett erdélyi századvégtől indul, és az első világháborút, az összeomlást és Trianont követő *korai transzilvanizmus* föltételezett határvonalánál zárul, hozzávetőlegesen 1923-ban. Összességében tehát a könyv valójában szorosan a tragikus összeomlást megelőző, Trianon körüli néhány évet, majd a Nagy-Romániába történő erőszakos integrálás időszakát, illetve a lépésről lépésre változó Erdély-projektumokat tekinti át, a legapróbb részletekre kiterjedően. Ezt a világtörténetileg nagyon keskeny küszöbállapotot¹ azonban olyan összefüggésrendszerben vizsgálja a kutató, amelyben

* A szerző nyugalmazott egyetemi oktató, irodalomtörténész, irodalomkritikus.

E-mail: esszeista@gmail.com

¹ A küszöblét fogalmát – ahogyan az a századforduló műveit áthatja – korábban irodalomtörténeti tanulmányban értelmeztem. Véleményem szerint Gárdonyi Géza *Az öreg tekintetes*ének

valóban a berögzült ismereteinket megingató szemlélődésre kényszerülünk – egyik oldalon Erdélynek a Monarchiában betöltött szerepét, másikon a Trianon utáni transzilvanizmus két és fél évtizedét illetően.

A szerző – metodológiáját is meghatározó – alapelve: „az 1920-as évek transzilvanizmusa a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségteljes viszonyát hordozó *politikai ideológia* volt” (8., kiemelés – Sz. L.). Bő harminc évvel ez előtt K. Lengyel jószerint egymaga kezdeményezte a transzilvanizmus politika- és ideológiatörténeti értelmezését, s mivel akkoriban ez a kutatási irány radikális paradigmaváltásnak számított (a szerző által némiképp alábecsült „irodalom-központú” Erdély-kutatásokhoz képest), és a rendszerváltó Kelet-Közép-Európában fiatal követőkre is talált: gyakorlatilag kettészakadt – de meg is torpant a transzilvanizmus-kutatás. Most, bevallottan egyfajta nagy összegzésre készülődve („egy későbbi monográfiában véglegesíti tudományos képét” – 17.), a *Haza és szülőföld* szerzője a jelenség józan magyarázatára is törekszik: „A kulturális és politikai megnyilvánulások szembeállítás a kommunista pártállami korszakban lehetséges tudományművelésből öröklődött át a mába. [...] E beszűkített nézetből egyrészt legalább megszülethettek érdemleges irodalomtörténeti elemzések és összefoglalások is, másrészt máig észlelhetően eltorzult az eszmeáramlat képe.” (10–11.)

A két „tábor” azóta is függetlenül, a nézetek, vélemények kölcsönös reflektálása nélkül folytatja a transzilvanizmus szövegeinek interpretálását, jóllehet az együttműködés már amiatt is épületes jelentőségű volna, mert a kezdetek legjelesebb képviselői természetszerűen és – jóllehet történelmi kényszerűségből, de/épp emiatt – teljes személyiségükkel harmóniában vállalták az alkotó író és az aktív politikus kettős szerepkörét. Mindannyiunk tiszteletre méltó nagy elődje (akire K. Lengyel is több ízben hivatkozik), Kemény Zsigmond parlamenti képviselőként a 19. század közepén jogelméleti fejtegetésekkel értekezik Erdélyről mint Magyarországon belül integrált, de autonóm régióról: „[...] a felség az alkotmányra tett affidatiójánál fogva kérésre meg Erdély területi épységének oltalmazására.

[...] Erdély [...] kész egészben a testvérhonnal egyesülni.”² És ugyanez a szép-író-gondolkodó készítette el, az egyetemes magyar és az erdélyi irodalom regionális sajátosságait egységben szemlélve, az első magyar regényelméleti tanulmányokat (*Eszmék a regény és dráma körül, Élet és irodalom*), mégpedig azzal a máig

főszereplője, Csurgó Károly alakja és sorsvonala formálja meg irodalmunkban legszemléletesebben a jelenség lényegét. Egyfelől személyiségében az énné válás (szociálpszichológiai) folyamatának azt a vonalát rajzolja meg, melynek során az „archaikus” falusi közösségből kiszakadó gazdaember talajtalanná válik a nagyvárosi, polgári életforma környezetében. Másfelől magának a társadalmi átalakulásnak a bizonytalanságát is kiválóan szemlélteti; miszerint Csurgó számára az új közegben nem mutatkozik olyan szabályrendszer vagy pusztá rendszerűség, amelyhez önszántából igazodhatna. Szász László: A küszöblét motívumai – Gárdonyi és Az öreg tekintetes. *Kortárs*, 2013/12. 46–59.

² Kemény Zsigmond: Erdély közléte 1791–1848 (1851). In *Báró Kemény Zsigmond Összes művei. Történelmi és irodalmi tanulmányok II.* Bp., Franklin, 1906. 202.

érvényes alapvetéssel, miszerint ennek a nagylélegzetű elbeszélő műfajnak „lehet nemcsak a hely és idő egységét [...] mellőzni; de lehet még a cselekvény egységének törvényeit majdnem ignorálni”, ellenben „legalább annyit igényelhetünk tőle, hogy a szépízlési élvezet mellett nyújtson valami más resultatumot is, melyet *világnézetnek*, vagy *bölcselmi eszmének*, vagy a *társadalom feletti kritikának*, vagy a létező viszonyok művészi utánképzésének, vagy korrajznak [...] jövőnek, jelennek, múltnak nevezhessünk.”³ (Kiemelések – Sz. L.) K. L. Zs. eszmetörténeti alapvetésű korszakolása alapján tehát Kemény Zsigmond az ótranszilvanizmus képviselője, de ugyanerről a szociálpszichológiai jelenségről, a szerepkettőzésről, avagy politikum és irodalom egyensúlyáról tanúskodik Ligeti Ernő összefoglaló műve is, mely a küszöblét új fázisát, a *korai transzilvanizmust* értelmezi az utókor számára: „A leggyakrabban emlegetett jelszó e korszakban: a transzilvánizmus.” Az eszme kört ő Kós Károly geográfiai „diagnózisából” vezeti le, és a számunkra épp aktuális kérdés felé kanyarítja: „A transzilvánizmus politikai tudatosítása magában az erdélyi irodalomban is csak epizódyszerűen villan fel. Mi ennek az oka?” Az alaposabb elméleti fejtegetést megkerülve, részben az irodalom természetében keresi annak magyarázatát, miszerint „a politikai eszmény önmagában” például „regénytárgy lehessen”. Ellenben a szerepvállalás kettősségére ő is felfigyel már az eredetnél; a sajátos erdélyiségben, illetve annak irodalmában óhatatlanul felismerhető politikumot az „elhajlásban”, a művek szellemiségét átható különösségben látta. „Irodalmunk valóban a transzilvánizmusnak azt a válfaját ismeri, amelyre már Kemény Zsigmond és Kőváry László történetíró is rámutattak. [...] Erdélyi íróink nagy általánosságban szintén azt a felfogást vallották, hogy Erdély mindig haladóbb, Európa vezéreszméi iránt mindig fogékonyabb volt, mint az anyaország.

A transzilvánizmus tehát ebben és nem a magyar-román-szász vonatkozásban vált: harccá. [...] *A kibontakozás korszakában az erdélyi irodalom élgárdája makacsul, úgyszólván dogmaszerűen hangoztatja a transzilvánizmust* és ezzel föléb-reszti a [...] beleszólást az anyaországból, [...] nemzeteszmei elhajlás miatt.”⁴

És lám, ezek éppen azok a nagy *politikai*-ideológiai, eszmetörténeti dilemmák, amelyeket az irodalmárok évtizedeken keresztül – *politikai* megfontolások miatt – messzire elkerültek, K. Lengyel pedig munkássága központi témájaként kezeli. Észszerűen következik a fentebbiekből, hogy ezúttal sem fogalmaz meg egyértelmű, végleges jelentésű transzilvanizmus-tipológiát, hiszen az efféle kísérletek (és akad belőlük jó néhány) vagy méltánytalanul értelemszűkítőek, vagy ideológiai elkötelezettségűek voltak.

Így, egymás mellé állítva, az egyes dolgozatok olvashatók olyan elemzéseként is, melyek egy-egy jelentős ideológus, politikai gondolkodó munkásságát bontják ki. Amelyek azonban – és ez másfajta, összetettebb olvasási módot

³ Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom* (1853). In I. m. 263.

⁴ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 2004. 139–140. (Ligeti Ernő kiemélése.)

igényel – csak a korszak történeti, politikai összefüggésrendszerében nyerik el valódi jelentőségüket. Ilyen megközelítésben akár úgy is érzékelhetjük, hogy bizonyos – a szerző munkásságában évtizedek alatt – letisztult, fokozatosan új értelmeikkel gazdagított kulcsfogalmak köré rendeződik a gondolatvilága. Mivel az *ótranszilvanizmus* a „magyar Erdély” történetét jelenti, következésképpen a *korai transzilvanizmus* tanulmányozásának azokat az elméleti, párt- és intézményszervezési formákat kell nyomon követnie, amelyek az átmeneti küszöbhelyzetben az alapvető dilemma megoldására tesznek kísérletet. Sikerül aprólékosan szétszálazni azokat a viselkedésmintákat, amelyek a „két ideológiai tábor” elsősorban taktikai eszközeik megválogatása terén osztották meg, s amelyekre nehezen illik mai értelemben „a *progresszív*, illetve a *konzervatív*”, sőt a bal- illetve jobboldali jelző is. Egyfajta összegzésnek tekinthető: „A [...] felfogásbeli különbségek legmélyén [...] az a kérdés húzódott meg, hogy aktív legyen-e vagy passzív a román államhatalom kisebbségellenes tevékenységével szembeni ellenállásuk? Az erdélyi magyar baloldal és jobboldal viszonyulását az ifjú Nagy-Romániához végül nem az *elutasító* passzivitás *helyeslő* aktivitással való ellenpontozása jellemezte, hanem az, hogy mindkét tábor ellenezte a Bukarestből vezényelt egységesítő központosítást.” (K. L. Zs. kiemelése, 91.) A K. Lengyel által egymás mellé állított dokumentumok ugyanakkor egy olyan, szintén meghatározó politikai magatartásról is hírt adnak a reményekkel kecsegtető kezdeti időszakban, mely szerint a passzivitás az erdélyi magyarság méltóságtudatát lett volna hivatott ébren tartani. Ezt szolgálta pl. az 1919-ben még határozottan meghirdetett *tisztviselő-mozgalom*: a magyar hivatalnokok ne esküdjenek fel az új román államra, inkább vállalják a meghurcoltatást, a teljes nyomort. A különleges helyzet mozgatója a „Szellemi Front, a tisztviselő-mozgalommal azonos titkos szervezet”, és olyan adalékok is felbukkannak a székely virtust igazolandó, miszerint „Székelyudvarhelyen Valentsik Ferenc ügyvéd, kormánybiztos-főispán [...] 1919. január 9-én magyar belügyminiszteri felhatalmazás alapján arra utasította beosztottját, Paál Árpádot, hogy eskesse föl a helyi magyar köztisztviselőket a Magyar Népköztársaságra”. (104–105.) Ez a kalandregénybe illő adalék a tanulmányban az európai politika rendkívül bonyolult összefüggésrendszerének egy láncszemeként jelenik meg, melynek erdélyi részről (itt kurtára vágott) magyarázata: „A mozgalom mérvadó alakja, Paál Árpád 1919 januárjának első felétől három hónapon át volt fogságban [...] Ebben a szakaszban következett be Budapesten a politikai fordulat. A Tanácsköztársaság kikiáltása folytán a nagyromán állameszme erdélyi magyar alternatívái csupán polgári radikális hátterüket veszítették el, nem pedig nemzet- és rendszerpolitikai érveiket, amelyek a délkelet felől előretörő román hatalom nemzeti liberalizmusát domborították ki. Így a magyar integritás gondolata az elkövetkezőkben egy sajátosan értelmezett baloldaliságban hatotta át Jászi »keleti Svájc«-koncepciójának rejtett csatornákon továbbterjedő alapszempontját, a valamilyen módon megőrzendő magyar egység eszméjét. Ezt az elméleti újítást jelentős mértékben Paál végezte el

azáltal, hogy a hagyományvonalán kossuthi függetlenségi eszmét antibolsevista és egyúttal antiliberális elemekkel vértette fel.” (105.) A kötetre jellemző: a tények – fentebbihez hasonló – rendkívüli tömörítése mögött mindegyre valamely újabb alapgondolat rejtőzik. Tudniillik K. Lengyel felfogásában az ó- és a korai transzilvanizmust elválasztó küszöb dátumszerűen nem a trianoni döntéssel, hanem annak a magyar parlament által megszavazott ratifikációjával jelölhető meg. „A mostanig tartó hallgatás és passzív magatartás nemzeti becsületünk szent kötelessége volt. A Magyarország iránti köteles hűség alól mi magunkat föl nem oldhattuk. Várnunk kellett Magyarországra döntéséig – idézi a szerző a Magyar Szövetség bánffyhuynyadi alakuló gyűlésének jegyzőkönyvéből. – A döntés megtörtént, s a trianoni békeszerződés, mely Erdélyt Romániához csatolja – ratifikáltatott. Nekünk, erdélyi magyaroknak el kell helyezkednünk az új állam keretei között.” (91.) Talán ezzel a kronológiailag pontosan definiálható határvonallal jelzi a szerző, hogy évtizedek óta készülő gondolati építményének korábbi szakaszát nem lezárta, hanem alaptéziseit bizonyította, és most más összefüggések feltárásával emel rá újabb tömböket.

Egyik korábbi kötetének már főcíme is (*A kompromisszum keresése*) metaforikusan utalt dilemmaként jelentkező alaptézisére, mely bűvópatakszerűen áthatja ezt az újabb tanulmányciklust is: „A kutatók eddig általában a román állam területén élő magyar értelmiség kultúrtörténetén belül ecsetelték [ti. a transzilvanizmus jelenségét], és megelégedtek [...] szépirodalmi és publicisztikai forrásainak válogatásszerű elemzésével. [...] azt terjesztve róla, hogy literátusok találták ki és fejlesztették képlékeny jelenségéig.”⁵ Kétségtelen, a politikai transzilvanizmus feldolgozása nemcsak óriási szakmai kihívás, de példázat és tanulság lehet az utókor számára. A kötet egyik három évtizeddel korábban készült dolgozata (*Transzilvanizmus és regionalizmus az 1920-as évek Erdélyében*, 1993) paradoxontól sem mentes, aforisztikus gondolattal zár; miszerint a politikai cselekvők legnagyobb erőfeszítései sem hozhattak eredményt „román címzettjeinek” félelmei miatt: „a korai transzilvanizmus története az erdélyi öntudat szétfejlődő lendületének története”. Legfőbb érvként pedig a korszak talán legjelentősebb politikai publicistája, Krenner Miklós egykorú (1924-beli) szavait idézi: „A magyar párt nem könyvelhet el eredményeket, mert nincs kitől engedményeket szerezni.” (137.) Ez bizony nem más, mint a politikai kompromisszumok idejekorán elvégzett ontológiai kritikája! Az kétségtelen tény, hogy az erdélyi magyar politikusok lassú, de következetes munkával később, fokozatosan vívtak ki jobbulást a magyarságnak, az újabb küszöbhelyzet azonban akkor adódik, amikor az irodalom is megtalálja önkifejezési és -szervezési formáit. Egyetlen kiegészítés a fentebbi székelyudvarhelyi történethez. Míg a háttérből nagy apparátussal működtetett Szellemi Front, valamint a legkiválóbb és legtisztességesebb politikusaink igaz magyarságtudatból

⁵ K. Lengyel Zsolt: A meghíusult kompromisszum. A transzilvanizmus eredete és alakjai az 1920-as években. In

Uő: *A kompromisszum keresése*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007. 218.

erőltették az eskü megtagadását a román államnak, gyakorlati „hozadéka” [?] több százezernyi kiváló magyar ember elnyomorodása és kiözönlése lett. Ellenben az irodalmi műalkotás képes ugyanezt a tragikus eseményt humorba ágyazva, maradandó példázatként ábrázolni, örök tanulságul; jelesül Tamási Ábelje, nevelődési kalandsorozatának második részében (is) újból és újból fölteszi a madáchi kérdést: „Mi célra vagyunk a világon?” A furfangos székely legény zsidószakállal álcázva magát, a román közigazgatás által kirúgott magyar tanító érdekében letaglózó szerepjátékot ad elő a „magyar párti vezetők”-nek, minek eredményeként – s kegyelemkenyérként – az illető egyházi iskolában kap állást; s az irodalom többletjelentése: ez a szegény kisebbségi csupán egy a százazrek közül. Ráadásul ugyanolyan apodiktikus kijelentésként hangzik a kisebbséget érintő lételméleti kétségbeesésre megfogalmazott megoldási esély, mint a tanulmánybeli Krenner-paradoxon:

„– Te, Ábel! Tudod-e te, hogy valójában mit csináltál? / – Hát hogyne! – mondtam. – Segítettem egy magyar tanítón, akinek három gyermeke van. / – Jó-jó, de *tréfát üztél a hazafiságból.*” (Kiemelés – Sz. L.) Tudniillik, ha szorosban egymás mellé állítva olvasom K. Lengyel tanulmányait, a kiváló tudományossággal felépített történeti tények a *transzilván nagytörténet*nek ugyanarról az egzisztenciális szorongásélményéről meg a sokféle köznapi dilemmáról adnak hírt, mint Tamási Áron és legjobb íróársainak elbeszélései.

Az összehatást tekintve tehát a tanulmányok Erdély történetének azt a küszöb-helyzetét világítják meg a legváltozatosabb projektumok értelmezésével és egymáshoz is viszonyított valóságeseivel, amelyben a két hatalmi centrum közötti irányváltás mozzanatai, fokozatai felfedezhetőek. Az ótranszilvanizmusban a „regionális politikai tudat”, a decentralizáció a budapesti centrummal folytatott küzdelmet jelenti, és csúcspontja 1913–1914-re időzíthető a szerző szerint, az Erdélyi Szövetségben kiérlelt munkaterveknek köszönhetően. Majd Ugron Gábor, Szentimrei Jenő, Gyárfás Elemér, Apáthy István vagy Jászi Oszkár munkásságát követve érzékelhetjük, amint 1918-ban a Magyarországhoz kötődő „nagymagyar nemzettudat” válságba jut. Ami – az egyes tanulmányok egymásra reflektáló elemzéseiből kibontakozó összképet nagyon leegyszerűsítve – azt jelenti: az erdélyi autonómiával kapcsolatos tervek szinte törvényszerűen a valós világpolitikai eseményekhez és a románok okos helyezkedéséhez képest folyamatos lemaradásban kullogtak. Egyik legtömörebb megfogalmazása a szerző koncepciójának: „A transzilvanizmus politikai eszmetörténetének ebben a jó egyéves szakaszában [ti. 1918–1919-ben] az osztrák–magyar dualizmus kori erdélyi magyar decentralizációs cselekvésminta, az erdélyiséget jellemző autonómiagondolat fokozatosan szembesült Nagy-Románia kialakuló valóságával.” (96.) Valamennyi előrelátó, jelentős magyar gondolkodó, még – az erdélyi viszonyokat, nemzetiségi konfliktushelyzeteket Dicsőszentmártonból tökéletesen ismerő – Gyárfás Elemér is mondhatni, hagyja magát félrevezetni, aki pedig a „területi szövetkezésben elfogadta az erdélyi románok nemzeti önrendelkezési jogát, amellyel [...] egyidejűleg

óhajtotta érvényesíteni a magyarokét is”: miközben a román vezetők, nagyhatalmi támogatással, már Erdély teljhatalmú uraiként tekintenek a régióra. „Ezzel Wilson 10. pontját a történeti folyamatban egy szakasszal lemaradva, vagyis annak 1918 őszéig hatályos első változatában értelmezte [...]” (62.) Így már száz év távlatának könnyed nagyvonalúságával kijelenthető: az európai döntéshozók kétértelmű viselkedésének, de egyértelmű ítéletének ismeretében bizarrnak hat, hogy oly kiváló politikusaink még ekkor is a területiautonómia-elvű, föderalisztikus, svájci típusú vagy decentralisztikus Erdélyről elmélkednek és vitatkoznak, készítének átfogó tervezeteket. Miközben Erdély sorsa gyakorlatilag már eldőlt.

Ily módon – más megközelítésben – a kötet eszmetörténeti centrumának (amely körül a fenti, vázlatosan érzékeltetett témakörök felsorakoznak) a mára már közismertnek tudott *Kiáltó Szó* interpretációja tekinthető. Tulajdonképpen ezzel a dokumentum-„trilógiával” kezdődik a K. Lengyel által következetesen *kompromisszumkeresés*ként interpretált, s a valóságban mai napig tartó folyamat. Olvasatomban a kötet egészében is ez a legfontosabb, mert a politikai transzilvanizmus elméleti alapjait feltáró és újraértelmező írás (*Trianon, a jogszerű kényszer. Száz év Kiáltó szó*, 113–128). A szigorú cenzurális körülmények közepette hiányosan publikált szövegek forráskutatását, politikatörténeti háttérének feltárását is elvégzi K. Lengyel; s itt nyer észszerű magyarázatot az idézett tény, miért kellett várakozni a cselekvéssel a békeszerződés parlamenti ratifikálásáig. És miközben e helyt is viaskodik az „irodalmias transzilvanizmus”-sal, mintha kísérletet tenne a kétféle gondolkodásmód és értelmezési rendszer összebékítésére. „Kós szépirodalmi kisesszét írt öt oldalon, Zágoni István és Paál Árpád jogász-újságírók viszont külön-külön is jóval terjedelmesebb politikai értekezést közöltek. [...] a transzilvanizmus koncepcionális magját, az erdélyi autonómiát [...], állam- és jogelméleti távlatában, korabeli szakmai nyelvezetben [...]” (114.)

Központi szereplő ezúttal Kós Károly, elsősorban az általa képviselt politikai attitűd, mégpedig egyfajta sajátos, kontrasztos ábrázolásban, Reményik Sándorral szembeállítva. Azáltal lesz roppant izgalmas ez a párhuzamos-palinodikus *politikai jellemrajz*, hogy mindkét alkotó személyiség elsősorban (és a köztudatba beépült tapasztalatunk alapján) az irodalomban találta meg a világról, az aktuális társadalmi környezetről vallott felfogásának kifejezési módját. És (innen is eredhet K. L. ZS. távolságtartása az irodalmi transzilvanizmustól) a kultúra közvetítői éppenséggel az ő ideológiailag agyonbeszélt, hol tabusított, hol szent szöveggé avatott szépirodalmi műveikből vonatkoztatták el – a mindenkori aktuális hatalom szája íze szerint átfogalmazott transzilvanizmus-jelenséget. E sorok írójának és irodalmárnemzedékének drámai önkritikával és terhes újraértelmezéssel kell a „Kós-jelenséget” és érzelmekkel dúsitott szellemi környezetét szemügyre vennie. Az én nemzedékem világgépére érvényes ugyanis egy tudathasadásos olvasási módszerrel létrehozott Kós-portré, amelyet K. Lengyel a tudomány tényközlő hangnemével, szubjektív ítélkezéstől mentesen újrarajzol. „Kós a budapesti parlamenti döntéssel

megindokolt erdélyi magyar politikai aktivizmus mellett fölvázolt még egy – számára is új – feladatcsomagot. Az együttműködés szándékával kitekintett az Erdélyt immár nem csak fegyverekkel elfoglaló új többségi államnemzetre, a korábbi *természetes ellenségre*.” (K. L. Zs. kiemelése.) Kós *Beszélnek Erdély kövei is* című írását idézi mint a szemlélet- és viselkedésbeli paradigmaváltás dokumentumát, ám ettől, az 1920. október 15-i időponttól kezdve akárhány írását említhetné: mind ugyanazt a – nemzedékem számára őseredeti transzilván szellemiségként példázott – hamis vagy kétélű ideológiát közvetíthetnék; „amely szerint a régió népcsoportjai a köztük feszülő ellentétek régmúlt időktől megkísérelt [...] sikeres enyhítésével létrehozták volna az *erdélyi szellemet*, amelyből kinőhet akár a magyar–román–szász tagoltságú önálló Erdély”. (123., K. L. Zs. kiemelése.) K. Lengyel utal Kós korábbi, teljességgel ellentétes jelentésű írásaira, és a kétféle szövegben, kétféle magatartásban rejlő (ki nem mondott, de tulajdonképpen nyilvánvaló) erkölcsi meghasonlás tényét politikatudományi tárgyilagossággal magyarázza: „Pontosította [Kós], hogy a románsággal kialakítandó kapcsolatokat az erdélyi magyaroknak a rájuk erőltetett sorsban is bizonyos *alku révén* kell rendezniük.” (123. – Kiemelés Sz. L.) A kutató a fenti „transzilván” szöveg mellett bemutatja Kós Trianon előtti álláspontját is. Magam ehhez a Budapesti Hírlap 1911. szeptember 6-i számában közölt nyílt leveléből idézek: „[...] láttam az Astra gyűlését [...] és tudom, hogy az Erdély oláhságának győzelme volt rajtunk. [...] Ez itt már nemzet, mely öntudatos munkával, pénzzel, és kultúrával szerelte föl magát. [...] ez volt a legveszedelmesebb politikai izgatás.”⁶ Ez pedig nem a gyűlölködés hangja, hanem a nemzetföltés, és ha hozzáillesztem a Benkő Samu által közzétett életrajzában fellelhető egyik adalékot, megállapítható, hogy Kós tudatosan készült Erdély sorsának várható alternatíváira, benne saját feladatvállalásának lehetőségeire. Emlékezete szerint 1916-ban Klebelsberg Kunótól különös megbízatást kapott a háború utáni Erdély életének megtervezésére. Az emlékezet öt évtized távlatából apróbb események felidézésében tévedhet, ám Kós az akkoriban létfontosságúnak tekintett feladatot pontos eseményekhez köti, mint például Ferenc József halála. Hihetőnek tűnik tehát, hogy éjszakákon keresztül „az erdélyi kultúraépítés problémájának megoldásán törtem a fejemet”, aminek eredményeként egy Erdélyt átfogó kultúrpolitikai program rajzolódik ki, „feltüntettem a három nemzet település-területeit [...], a meglévő, illetve megvalósítandó vagy kiegészítendő kulturális központokat, intézményeket”.⁷ Amennyiben az emlékezetben élő dokumentum valóságosan előkerülne, az bizonyíthatná, hogy Kós szépirodalmi művei, melyekben Trianon után a három együtt élő nemzet közös boldogulása történelmi tradíciójának fikcióját teremtette meg (*Varju nemzetség*, *Budai Nagy Antal históriája*), nem a későbbi

⁶ Levél a balászfalvi gyűlésről. In Kós Károly levelezése. S.a.r. Sas Péter. Bp.: Mundus K., 2003. 28–29.

⁷ Kós Károly: Életrajz. S.a.r. Benkő Samu. Bukarest–Bp: Kriterion–Szépirodalmi, 1991. 168–170.

nagy alku, hanem egy jóval korábban végiggondolt Erdély-projektum részelemét képezik. Következésképpen a szépirodalmat, a publicisztikát, a szerkesztői-szervezői és a konkrét politikai tevékenységet egységes korpuszként kell kezelni. Műveivel nem ő teremtett hamis transzilván mítoszt, hanem az irodalmi kánon élt vissza a Kós és követői által képviselt szereppel, és egy hazug ideológia idolvá misztifikálta, majd a nyolcvanas években letaszította a szobortalapzatról.

Mindennek ismeretében az ugyancsak többféle szerepet színlelő Reményikkel összehasonlítva Kós nem kerül erkölcsi hátrányba, inkább a szerző által sokrétűen elemzett társadalmi aktivitás-passzivitás mérlegének pozitív serpenyőjében ismerszik fel. Ma már nehezen érthető a szemlélet, miszerint Kós aktív baloldali, Reményik passzív jobboldali volna. A szerepjátszó költő, Reményik legjellemzőbb attitűdjeként az elemző szívesen, több szöveghelyen is a Kós-féle kompromisszumokkal szembeszegülő, harcos Végvárit idézi: „És semmiféle mesterkedés nem hitheteli el velünk azt, hogy az itt lakó, tőlünk idegen népek akármelyike közelebb áll hozzánk kulturális tekintetben, mint az alföldön vagy a felvidéken, vagy akárhol másutt lakó magyarság. Speciális erdélyi nemzetközi kultúra: nincs [...] és nem is lehet ilyen kozmopolita értelemben vett transzsilvanizmus sem.” (két helyütt idéve: 123., 174.)

Mivel K. Lengyel igazi kutatási területe a – végtelen részletességgel – kidolgozott küszöbhelyzet, ezt az 1923 tájékán meghúzott határvonalat olyankor lépi át, amikor a kezdeti korszak áthúzódó következményei nyilvánvalóak. Ilyen „határátlépést követ el” két, észszerűen egymást követő dolgozat. Egyik a transzilvanizmust mint a regionalizmusok egyik különleges változatát, másik éppenséggel az erdélyi régió kisebbségi magyarságának a legtágasabb értelemben vett integrálódási kísérletét követi nyomon a román és a magyar centrumtól arányosan távolodó Európába – ezért közelít a szerző az irodalomtörténet által „kiszajátított” fordulópontokhoz (1926, 1928).⁸ És amint a helikoni íróközösség önszervező (felfogásom szerint a politikán tudatosan fölülelmedni szándékozó) tevékenységéhez közelít, sokadszorra is az irodalmárokat nevezi meg minden félreértés okozóiként. („[...] arra következtettek, hogy [ti. a transzilvanizmust] *literátusok* találták ki és *fejlesztették* képlékeny, *elméletileg igénytelen jelenséggé*.” 129. Kiemelés – Sz. L.) Végezetül mintha ezt a felfogását egyszerre kiigazítani és még alaposabb érvekkel megalapozni szándékozná a kötet legterjedelmesebb, bizonyos tekintetben összefoglaló jellegű értekezésében (*Hazától szülőföldig. Reményik Sándor erdélyisége*, 161–203.).

Reményik költészetének alapos ismeretében vállalkozik olyan metodológiai kísérletre, amelyet gyaníthatóan általában az irodalomcentrikus (élet)műelemzések számára is útbá igázításnak szán. A fiatalkori Reményik-versek hagyományos

⁸ Transzilvanizmus és regionalizmus az 1920-as évek Erdélyében. Különbségek és hasonlóságok (129–137). Illetve: Páneurópa és transzilvanizmus. Az 1920-as évek erdélyi magyar külpolitikai gondolkodásának történetéből (138–160.).

elemzésével indít, melyet aztán összekapcsol az egyre hangsúlyosabban bevont politikatörténeti háttérismeretekkel. Sajátos módszertani alapvetésével sikerül összefésülnie az irodalom- meg a politikatudomány interpretációs lehetőségeit, fokozatosan ez utóbbi javára súlyozva. Amúgy remek elméleti alapvetésből kiindulva. Igaz ugyan, hogy Reményik „»hivatásszerűen« művelte az irodalmat. Ezt azonban nem szokványos módon tette: egyszerre volt a földalatti politikai ellenállás lírikusa – és az istenes meg természetélmények költője. Két művészi énje a meghasonlás határán ellentmondott egymásnak.” (161.) Az irodalmár számára ettől kezdve ennek a meghasonlásnak a költemények mélyebb jelentésrétegeiben szublimálódó tartalmak, esztétikai minőségek, a személyiség válságának szöveg mögött rejtőzítő titkai válnának fontossá. És ehhez a rokontudományok, alkotáslélektan, hermeneutikai szövegfeltárás, szociál- és művészetpszichológia, vallás- és olvasásszociológia stb. ma már mind rendelkezésünkre állnak; a történész számára a politikai háttér adatok feltárása mindezt felülírja. Nos, lényegében ez a szemléletbeli különbség választja el alapvetően a transzilvanizmus tanulmányozásának két meghatározó irányát – nem „a literátusok igénytelensége”. Ily módon a költemények esztétikai megvalósultságánál mérhetetlenül nagyobb jelentőségre tesznek szert a háttérben kirajzolódó magánemberi és világnézeti konfliktusok; ami a politikai viták bemutatásának értelmét – a művészi teremtés és kultúra szempontjából – kirajcolja, az a költői szerepek és a mögöttük kibontakozó izgalmas személyiség fejlődéstörténete. K. Lengyel *ideológiatörténeti* ábrája, mondhatni, maradéktalanul egyezik a magam személyes, *irodalmi* olvasatával. Mindkét megközelítésben izgalmas az az útvonal, amely a *helikoni transzilvanizmus* – politikai értelemben – *kompromisszumkereső* szakaszához vezet. Kezdetben összeférhetetlennek tűnik a Páztortúz Reményik által képviselt „jobboldali” és például a Molter kiegyezést kereső „baloldalisága” a Napkeletben. „[...] a Napkelettel soha semmi közösséget nem vállalok. [...] Ez irodalomban, költészetben, politikában, egész lelki struktúrájában az a szellem, amely a magyarságot megnyomorította és ellenségei kezére juttatta. [...] a »demokrácia« jelszavával uszítanak magyart a magyar ellen. [...] ma itt Erdélyben nem demokratikus jelszavak, hanem a meglevő – még megmaradt faji erőket *konzerváló* politika kell, *mindenben*, az irodalomban is” – írja a költő ismerkedésük kezdetén Molternek, leplezetlen indulattal, azzal a „sajátosan ősi”, magyar virtussal, amely minden bajunkat kizárólag külső erőkre hárítja. (1921. dec. 1.) Molter több író társa, többek között Berde Mária és Áprily Lajos nevében is válaszol, és gondolatsorában már ekkor felsejlik az az attitűd, amely majd évek múlva formálódik azzá, amit ma állítólag az irodalmárok neveznek elsősorban „transzilván szellemiségnek”. Egyelőre a közös hangot keresi író társai nevében is. „[...] az Ön által felvetett prognózist latolgattuk. Földnélküliek átálljunk-e a másik partra?” Majd a gondolatmenet kibontása után („Nem vagyunk mi egyik parton se, még Ön se. Nem demokrácia kell nekünk, se mágnásuralom vagy ásitó maradiság”) tapintatosan fogalmazza meg a „baloldalinak” minősített kritikát: „De Barátom, a *dekoratív konzervativizmus* seregei se nagyon vigasztaló látványt

nyújtanak körülöttünk.” (Kiemelés – Sz. L.) És lám, nem valamiféle kizárólagosan politikai kompromisszumban keresi Molter (s pár év múlva találják meg közös erővel) az együttműködés lehetőségét, hanem a mindenk fölé álló esztétikai minőségben: „Az Ön küldeményeiben a *fajiság is érték*. De jaj volna, ha csak az volna érték...” Együttműködésük alapja éppen ez, a teremtett érték lesz, annál az egyszerű oknál fogva, hogy akár a „dekoratív konzervativizmus seregei”, akár a „lármás haladók” egyöntetűen elutasítják mind a Reményik, mind a Molter körül felsorakozó alkotók által létrehozott új minőséget: „Ízetlen handabanda és poshadó kényelem között állunk itt fölemelt kézzel, munkára készen.” (1921. dec.4.)⁹

A politika- és irodalomtörténeti transzilvanizmus-felfogás között lényegileg az a különbség, hogy a politika nem hiszi el, miszerint az irodalom és a kultúra is képes hatást gyakorolni a társadalomra. Pedig éppenséggel a korszak egyik leghatékonyabb politikai publicistája, Krenner vetette fel, ráadásul épp a Reményik révén kibontakozott (és K. Lengyel által is feldolgozott) Pásztortűz-vita konklúziójaként azt a tervezetet, amely majd Bánffy Miklós hazatérésével, a marosvécsi írótalálkozó eredményeként valósul meg: az *alkotók* nemcsak politikai elköteleződéstől, de bármiféle intézményesüléstől független, vezéregyéniségtől is mentes, *szabad társulása*. Spectator tervezete így hangzik: „A Pásztortűz nagy esete nem két személyi csoport vagy ellentétes irodalom-erkölcsi elv összecsapása volt, hanem valami új tisztító tűznek, egy megújító láznak nagyobb próbája. [...] tisztulás, fölfrissülés, belső és független erőkre való támaszkodás, népszellemisség és *szabadelvűség irodalmi kifejeződése*. Nem volna-e jó e vonzó példa nyomán életbe szólítani egy *politikamentes és szinte láthatatlan, szervezetenlküli, csonttalan, csak gerinchúros közösséget, mely kis társaságok hasonló lelkiségéből rakódna össze*, s mindenütt fölismerné minden jelvény és jelszó nélkül, az *egyformán gondolkozó, érző, akaró kisebbségi testvért*, elavult szóval: az »egyvenget«.”¹⁰ És a helikoni íróközösség tevékenysége mondhatni attól egyedülálló, hogy ezt meg is valósította, követők nélkül maradt példázatként: „Az erdélyi Helikon eszményi munkaközösség volt. Nem akart és *nem csinált soha pártos politikát*. De akart és csinált erdélyi hagyományokra alapozott, nemzeti-népi kultúrpolitikát, mely a szellem törvényeivel és a gyakorlati élet lehetőségeivel mindig számolt; amely [...] a szellem legmagasabb rendű és mindig nyílt eszközeivel folyt: írással, szóval, közvetlen vagy közvetett cselekvéssel és a személyes magatartás példaadásával.”¹¹

* * *

Megkísérlem összegezni. A K. Lengyel Zsolt által rendkívül alapos kutatómunkával, részleleteire bontva bemutatott jelenség lényegét ilyennek érzékelem: a súlyos

⁹ Molter Károly levelezése I. S.a.r. Marosi Ildikó, Bp.–Kolozsvár: Argumentum–Polis, 1995. 54–59.

¹⁰ Spectator [Krenner Miklós]: Fölkialtó jelek. *Pásztortűz*, 1934/6., 135. Kiemelés – Sz. L.

¹¹ Az írói közösség nyilatkozata. *Erdélyi Helikon*, 1942. 9. szám, 597. Kiemelések – Sz. L.

politikai harcokkal nehezbített korai transzilvanizmus – társadalmi küszöbhelyzetből indulva – fokozatos, önkritikus újraértelmezések nyomán képessé vált a kisebbségi közösség egyedülálló megnyilvánulási formáit megvalósítani – jószerint az irodalom és a kultúra eszköztárával. Hogy az értelmezésbeli határvonal elsősorban nem a politika-, illetve irodalomtörténeti metodológia közti különbségben rejlik, arról korábban magam is írtam.¹² Hanem abban a felismerésben, hogy némely autokratikus hajlandóságú rendszerek olykor a hatalmi struktúrák játszóterévé alakították az irodalom alrendszerét, vagy az értékközvetítők szerepköreit (alkotók, kritikusok, tanárok, sajtómunkások) az ideológiai manipuláció eszközeiként használták fel. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján „képződött” nemzedékem manapság elképzelhetetlen tudatlanságban nőtt fel. Vagy semmit nem hallhatott a transzilvanizmusról, vagy ilyesmit: „[...] két [...] irányzatot különböztethet meg: 1. a húszas évek elejének *plebejusi* töltetű *korai transzilvanizmusát* és 2. az ezt felváltó” irányzatot; ez utóbbit „*aulikus transzilvanizmusnak* nevezzük” és amely „a negatív történelmi szerepet töltötte be.” Az elemző ideológiai tanulmány szerzője nem irodalmár: tudós filozófus.¹³ Akár ezt az egyetlen, múltbéli és végletesen sarkító definíciókísérletet összevetve K. L. Zs. nagyívú (bár nem végleges) korszak-összefoglalójával, kitetszik: távolról sem zárultak le a transzilvanizmus jelentőségét firtató értelmezések. Éppenséggel a szemléletbeli különbségeket ütköztető jótékony, fogalomtisztázó vitákat nem sikerült megvalósítani – a mai napig sem. E sorok írója 2018-ban pontosan ezzel a szándékkal kezdeményezte egy transzilvanizmus-konferencia szervezését. Az MMA és az OSZK vezető szakemberei akkor konkrét együttműködéssel, adminisztratív és szellemi munkával támogatták, fontosnak minősítették a lehetséges eseményt. Majd csendesen és a transzilvanizmus nemzetépítő küldetéséhez méltatlanul: elhalt a transzilván szellem továbbgondolásának esélye.

¹² Szász László: Morfondírozás az ó- és utótranszilvanizmuson: ami útközben elveszett. *Hitel*, 2019/8. 3–32.

Szász László: Változatok a transzilvanizmusra, avagy Bánffy Miklós esete a duk-dukka. *Kortárs*, 2021/ 7–8. 14–28.

¹³ Sárréti Sándor [Tóth Sándor álneve]: A transzilvanizmus fogalmáról. *Tiszatáj*, 1974/8. 54–57. Sárréti Sándor kiemelései.

BAJCSI ILDIKÓ*

Egy kassai városvezető fordulatos életútja családtörténeti megközelítésben

Szeghy-Gayer Veronika: *Tost László, Kassa polgármestere*. Kassa: Kassai Magyarok Fóruma, 2022. 217 oldal

Szeghy-Gayer Veronika már Gömör Jánosról és Sziklay Ferencről közölt első monográfiájában felhívta a figyelmet az életrajzírásnak, vagyis a biográfia műfajának a történeti kutatásokban betöltött jelentőségére.¹ Nem kétséges, hogy a mikrotörténeti alapú megközelítések felértékelődnek a kisebbségi közösségek, így a csehszlovákiai magyarság történetének a vizsgálatában. A problémaközpontú életrajzok pedig a szerző szerint sem csupán a politikatörténeti kutatások kiegészítését szolgálják, hiszen az életutak vizsgálata mellett a kisebbségi közösség bonyolultabb és mélyebb társadalmi összefüggéseire is rávilágítanak.² A budapesti származású történész, aki jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia kassai székhelyű Társadalomtudományi Intézetének a tudományos munkatársa, 2022-ben ismét egy „mélátlanul elfeledett” csehszlovákiai magyar közéleti személyiség életének a feltárására vállalkozott. A Kassai Magyarok Fóruma által kiadott monográfiájában Tost Lászlónak, Kassa egykori polgármesterének az életútját vizsgálta meg. Ezzel pedig nagyban hozzájárult a kassai, illetve a régióhoz köthető „citoyenek” emlékeztetéséhez, amelynek a jelentőségére a kiadó vezetője, Hanesz Zoltán is rámutatott ajánlásában. (7.) A könyv célja ezenkívül a szerző szerint a Tost „tevékenységét körülvevő, sokszínű letűnt világnak a megértése és bemutatása volt”. (12.)

A témaválasztás kissé szokatlan motivációját egy Moyzes utcai (az egykor a Rákóczi körút 16. alatt található) kassai bérház látványa jelentette. A szerző azonban már a kötet előszavában kifejtette, hogy a „titokzatos épület” mögött a 20. századi Kassa kiemelkedő közéleti személyeinek sorsa bontakozik ki: „Hamar tudatosult bennem, hogy az egyedí kisugárzása, de a 20. század során igencsak hányattatott sorsú ház – amelyet egy neves magyar építész, Györgyi Dénes tervezett, és amelyet a mai kassaiak főként a Csehszlovák–Szovjet Barátság Házaként ismernek

* A szerző történész, a Clio Intézet kutatója. E-mail: ildikobajcsiov@gmail.com

¹ Szeghy-Gayer Veronika: *Felvidékből Szlovénzók. Magyar értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Pozsony: Kalligram, 2016. 20.

² Uo. 20–21.

– valójában nem mindennapi családtörténetet takar, és Tost László mellett egy sor olyan múltbeli személyiséget kell visszahoznom a jelenbe, akik nemcsak az ő életében, de Kassa, sőt Magyarország és Csehszlovákia történetében is fontos szerepet játszottak” – jegyzi meg Szeghy-Gayer Veronika. (11.) A szerző könyve bevezetőjében azt is tisztázza, hogy Tost László élettörténetét szélesebb kontextusban tárgyalja, vagyis a kötetben nagy szerepet kapnak a főszereplő családtagjai. Ezt pedig elsősorban azzal indokolja, hogy a polgármester családjából számos olyan közéleti figura került ki, akiknek nagy befolyása volt Tost László életútjára is.

A tizenöt fejezetből álló könyv a Magyarországra települő német ajkú ősöknek a bemutatásával indít. Az első fejezetből az is kiderül, hogy a polgármester dédapja, vagyis Carl Tost ahhoz a kertészdinasztiához tartozott, amelynek tagjait a 18–19. század fordulóján József nádor hívta be Budára. Az ifjú kertészként működő Carl pedig nem kisebb feladatot kapott, mint a Margit-sziget, illetve az alcsúti kastélypark növényekkel való betelepítését. A következő részben a polgármester nagyapját, Tost Károlyt ismerhetjük meg, aki előbb Sáros vármegye zborói kerületének Deák-párti képviselője volt, később pedig még fontosabb szerepet töltött be a megye politikai életében: „A kiváló szónoki képességekkel megáldott Tost Károly gazdatiszt később a Deák-párt utódpártjának, a Szabadelvű Pártnak tagjaként a magyar kormánypolitika egyik előretolt bástyája lett Észak-Sárosban, akinek a tevékenysége minden bizonnyal meghatározó politikusi, közéleti szereplői mintát jelentett mindkét fia számára” – mutat rá a szerző a nagyapa mintaadó szerepére a leszármazottak életútjában. (29.) Itt egyébként az is kiderül, hogy a család befolyása más családtagok által is növekedett. Közéjük tartozott például Tost László nagybátyja, Gyula, akit a darabontkormány idejében vallás- és közoktatásügyi miniszternek neveztek ki. (31.)

Miközben a könyvből egy elismert és komoly múlttal rendelkező család képe bontakozik ki, Szeghy-Gayer Veronika története szereplőit objektíven és kritikusan mutatja be. Kiegyensúlyozott elemzést nyújt Tost Lászlóról is, akinek az eredményei és sikerei mellett a gyengeségeiről is reális képet kapunk. A szerző tehát megtartotta a monográfia első lapjain kijelölt célokat, miszerint „Nem a hősről, hanem az esendő emberről szerettem volna többet megtudni, aki – úgy vélem – leginkább vágyai, ambíciói, de egyúttal hibái és botladozásai révén érthető és ismerhető meg a mai olvasó számára.” (12.) Mindez egyértelműen látszik már a polgármester iskolai időszakát bemutató *Tanulóévek* című fejezetből. Ebben a részben ugyanis nemcsak azt tudhatjuk meg Tostról, hogy 1885-ben a kassai állami főreáliskolában kezdte meg tanulmányait, de átlagos iskolai teljesítményéről is tudomást szerezhetünk. Ahogyan azt a szerző megjegyzi: „A fiú – a fennmaradt bizonyítványok és iskolai értesítők alapján – nem igazán tűnt ki diáktársai közül: nem volt eminens tanuló, nem nyert ösztöndíjakat, nem pályázott a különféle alapokra, még a versenyek sem érdekelték.” (47.) A negyedik fejezet a bányavölggyi évekhez kötődő családalapítás eseményeit mutatja be, ahol értesülünk a polgármester Horváth Mária

Juliannával való házasságkötéséről, valamint három gyermekük megszületéséről. A szerző azt is megjegyzi, hogy ebben az időszakban Tost a család birtokain gazdálkodott, és „semmi jel nem mutatott arra, hogy végül mégis közigazgatási pályán köt ki” (50.), szakmai kiteljesedése pedig nem a Monarchiában, hanem egy új állam keretei között fog megvalósulni.

Ezután következnek a könyv talán legizgalmasabb részei, amelyek már a kassai letelepedést követő éveket részletezik. Ez az időszak számos szempontból jelentett kihívást a könyv főszereplőjének és szűk családjának: „Kassán – az öccsét leszámítva – senki sem ismerte, ott fel kellett építenie mindazt, ami Bányavölgyön társadalmi állásából fakadóan megadatott számára” – utal a szerző azokra a fordulatokra, amelyekkel Tostnak szembesülnie kellett az új élethelyzetben. (60.) A *Mária palotája* című ötödik fejezetben pedig a fent említett bérház történetéhez kanyarodunk, amelyet Tost felesége építtetett Kassán. Ebből az egységből ugyanakkor az is kirajzolódik, hogy a kassai időszak valóban sok nehézséget hozott a család életébe. Ehhez hozzátartozik, hogy Tostot a zempléni települések kataszteri felmérésével bízták meg, amiből kifolyólag folyamatosan úton volt. A felesége kétszintes bérházára felvett hitel pedig újabb terhet rótt a családra.

A fenti nehézségeket tetézte az 1918–20-as államváltás, amikor a trianoni döntés értelmében Kassa városát is Csehszlovákiához csatolták. A családot érintő kihívásokra maga a szerző is kitér: „A tetemes összegű jelzáloghitel, a háborús veszteségek és az ezeréves magyar állam morális és területi értelemben vett darabokra hullása óriási teherként nehezdedtek a család tagjainak vállára.” (85.) A trianoni döntést követően ugyanakkor Tost László sem hagyta el hazáját, és végül letette a csehszlovák állam által követelt hűségesküt. Ennek személyes hátteréről megtudjuk, hogy a későbbi polgármester valószínűleg felettese példáját követte: „Akár 1919 januárjában, akár július-augusztus folyamán tette le az új hivatali esküt, nem kétséges, hogy Tost szemei előtt felettese, az 1877-ben Münchenről Edelenyi Árpádra magyarosító pénzügyigazgató példája lebegett, aki szintén úgy döntött, hogy a helyén marad, személyében is garantálva a hivatal zavartalan átadását.” (82.) Később az is kiderül, hogy Tost döntésében még inkább közrejátszott családja élethelyzete, hiszen a hatalmas hitelfelvételt követően egzisztenciális biztonságra volt szüksége, amelyet ekkor éppen a Csehszlovákia által követelt hűségeskü biztosított számára.

Ezek után Tostot 1921-ben a trencsényi pénzügyigazgatóság alsókubini kirendeltségéhez nevezték ki, ami a szerző szavaival élve „számára egyfajta büntetéssel is felért”. (84.) A főhatalomváltás családját is újabb megpróbáltatások elé állította. Az új határok meghúzását követően ugyanis nem csupán Tost került távol szeretteitől, de fiai is Magyarországon folytatták pályájukat. A polgármester családtagjai, vagyis Tost felesége és lánya pedig férfiak nélkül maradtak a kassai lakásban.

Az alsókubini időszak egyik központi kérdése a Pénzügyminisztérium részéről a Tost ellen indított fegyelmi eljárás. Ennek apropójáról azonban mindössze annyi

derül ki, hogy őt és személyzetét később a hivatali órák pontos betartására, a hiányzások jelentésére, illetve a hivatal jó hírnevének a megtartására szólították fel. Azt viszont megtudjuk, hogy az eljövendő városvezetőt három év után kényszernyugdíjba küldték, amely új lehetőségeket nyitott meg az életében, hiszen „Kassán szinte egyik napról a másikra a közélet és politika középpontjában, az Országos Keresztényszocialista Párt helyi vezetőségében találta magát. S az új szerep igazán jól állt neki. Gyors előmenetele semmi mással nem magyarázható, mint azzal, hogy testvére, Barnabás, 1925-re országszerte ismert katolikus plébános és politikus, már kikövezte számára az utat.” (92.)

A polgármester öccse tehát, aki egyébként a *Testvérek* című fejezet egyik főszereplője, nagyban közrejátszott az agilis Tost László politikai karrierjének a felívelésében. Ezt mutatja egyébként az is, hogy az idősebbik Tostot 1929. március 19-én az Országos Keresztényszocialista Párt országos főpénztárosává választották, amely a csehszlovákiai magyarság legfontosabb pártjának egyik bizalmi funkciója volt. Gyors politikai előmenetelét jól jelzi, hogy rövid időn belül, vagyis 1933-tól Kassa város egyik helyettes polgármestere lett. (112.)³ Ez a fejezet egyébként arra is világosan rámutat, hogy az 1918–1920-as államváltozás eseményei által a magyar elit jó része kiszorult a tisztviselői pozíciókból, a gyors felemelkedés lehetősége azonban bizonyos feltételek mellett a magyar hivatalnokok számára is adott volt a csehszlovákiai „demokratikus közéletben”, ahol „szinte minden hang szabadon megszólalhatott”. (112.) Külső tényezőként tehát az új állami keretek is hozzájárultak ahhoz, hogy Tost első generációs kassai értelmiségiként a város egyik legfontosabb politikusává válhatott. A városban ugyanis a főhatalomváltozást követően az egyik helyettes polgármesteri posztot a két háború között mindig az egyik keresztényszocialista politikus – 1933-ban éppen Tost László – kapta meg. Az alpolgármesteri éveket bemutató nyolcadik fejezetben emellett bepillantást nyerhetünk felszólalásainak a témáiba, amelyek nagy részében Kassa város pénzügyi helyzetének a javítására fókuszált. Tostnak a kassai „öslakosság” érdekeit hangsúlyozó városházi beszédei az 1930-as évek második felében viszont már az újabb problémákhoz igazodva a magyar nyelvhasználat kérdései, a színházi idény meghosszabbítása, illetve a magyar nyelvű iskolahálózat fejlesztése köré összpontosultak.

A könyv egyik legérdekesebb, *Színház az egész világ* című tizedik fejezetében a politikus sokoldalú személyiségét közelebről is megismerhetjük. Szeghy-Gayer Veronika a következő mondatokat jegyzi meg Kassa „színházkedvelő” polgármesteréről: „Mindig mosolyogni látták, bárkit le tudott venni a lábáról. Nem véletlen, hogy életének egyik fontos színtere éppen a színház lett, amit fogyasztani és

³ „Tost László bizonyos értelemben ezt a kinevezését is öccsének köszönhetette, akinek neve – az 1932-es községi választások előtt – tisztázatlan okokból kimaradt a választói névjegyzékből (vagy maga hagyta ki), ezért az Országos Hivatal megsemmisítette városi képviselői tagságát.” (Uo.)

csinálni is imádott, de amire csak szabadidejében, s a rangjának megfelelő keretek közt nyílt lehetősége.” (126.) Azt sem hallgatja el a szerző, hogy Tost sokszor teát-rálisan viselkedett a városházi politikában. Heves természetéből kifolyólag pedig több alkalommal is állt bíróság előtt a csehszlovák államot sértő kijelentései miatt. Provokatív magatartását jelzi az első bécsi döntést követően a magyar sajtóban megjelent történet is, amely szerint a polgármester a csehszlovák időkben egyszer sem függesztette ki házukra a nemzeti lobogót az október 28-i államünnep alkalmából. Ezt az 1938. novemberi sajtócikkekre épülő állítást viszont egyrészt más források hiányában nehéz alátámasztani. Másrészt az is kérdéses, hogy Tost esete vajon általános gyakorlatnak számított-e a korban?

A könyv tizenegyedik fejezetében érkezőnk el az 1938-as „visszatéréshez”, amely Tost László politikai karrierjének a csúcspontját jelentette. Egy nappal az első bécsi döntést követően ugyanis Kassa Magyar Nemzeti Tanácsa őt nevezte ki a település polgármesterének. Ám nem sokáig töltötte be a városvezetői pozíciót, hiszen 1939. május 13-án a belügyminiszternél benyújtotta nyugdíjkérelmét. A szerző megerősíti, hogy a lemondás körülményei napjainkig tisztázatlanok, a *Népszava* kassai cikkírójának egyik feltételezését is kiemeli. Eszerint „Tost [...] nem volt hajlandó szemet hunyni afelett, hogy kassaiak tömegétől vonják meg az iparendélyüket.” (144.) Szeghy-Gayer ugyanakkor azt sem titkolja, hogy a zsidóellenes beszédmód a kor más politikusaihoz hasonlóan tőle sem állt távol, a magyar pártokhoz tartozó kassai zsidóság gazdasági lefejezéséhez viszont nem kívánt asszisztálni. Életútja ebből a szempontból is hasonló az ugyancsak keresztény-konzervatív Alapy Gáspár sorsához, aki a visszacsatolást követően 1939-től az egyesített Komárom polgármestere lett. Alapytól sem állt távol a korabeli „szalonzsidóság”, illetve ő maga is sürgette a harmadik zsidótörvény bevezetését.⁴ Ezzel szemben a német megszállást követő diszkriminációs intézkedések ellen felemelte a hangját. Életútjuk egyébként abban is egyezik, hogy Tosthoz hasonlóan később ő maga is a nyilasok áldozata lett.⁵

Tostnak a kor szélsőjobboldali irányvonalától való távolságtartása abból is jól látszik, hogy nem követte az Imrédy-hű Jaross Andort a Magyar Megújulás Pártjába. A politikai életben azonban a fentiekől függetlenül parlamenti képviselőként továbbra is részt vállalt. A Magyar Élet Pártjából viszont 1944 márciusát, vagyis a német megszállást követően kilépett, s pártonkívüliként maradt tagja az

⁴ Bajcsi Ildikó: „Ezeknek ki kell kerülni a nemzet vérkeringéséből”. *A komáromi és a környékbeli zsidóság jogfosztása (1938–1944)*. Budapest: Clio Intézet, 2021. 101.

⁵ Alapy Gáspárt 1944. október 17-én először a komáromi Monostori, később pedig a Csillagerődbe hurcolták, végül december 21-én Dachauba deportálták, a koncentrációs tábor foglyaként halt meg 1945. február 5-én. Más információk szerint súlyos cukorbetegsége következtében már a vagonban meghalt L. Számadó Emese: *Monostori erődben raboskodó politikai foglyok*. In: Számadó Emese (szerk.): „Ezt a hazát tehát elvesztettem”. *A holokauszt komáromi eseményei*. Komárom: Klapka György Múzeum, 2014. 82.

akkoriban össze sem hívott parlamentnek. Ekkor már a *Felvidéki Újság* c. helyi lap is kritizálta Tostot „liberális”, „zsidó és angolbarát” magatartása miatt. (146.) Ez pedig elsősorban annak tudható be, hogy több alkalommal is kifejezte a Sztójay-kormány, illetve a nyilasok iránti ellenszenvét.

A könyv *Gyuszi* című tizenkettedik fejezete Tost László legidősebb fiát, Gyulát mutatja be, aki elvégezte a Ludovika Akadémiát, majd a Hadiakadémián tanult. Később Horthy Miklós idősebb fiával is közeli kapcsolatba került, 1940 februárjában pedig egyenesen a kormányzó szárnysegédje lett. A Tost-fiú szoros kapcsolatot ápolt a Horthy-családdal, amelyet Horthy István özvegye, Edelsheim Gyulai Ilona is megerősített: „Tost Gyuszi szárnysegéd jött hozzám, és hosszasan beszélgettünk. Mondta, Pista mindezt előre látta, tudta, hogy a Szovjet ereje csak növekedik, és a németek menthetetlenül veszteni fognak. Nagyon gyűlöli a nácikat, és felfogása mindenben egyezik Pistáéval [...]. Jólesett vele beszélni. Kijelentette, ne felejtsem el soha, hogy ő nemcsak a kormányzó szárnysegédje, de az enyém is! Nagyon megható volt” – emelte ki a szerző a kormányzó menyének a visszaemlékezéséből. (161.)⁶ Tost Gyula tragikus halálához végül az 1944-es kiugrási kísérlet vezetett el, amelyben kulcspozíciója volt. Az ekkor már alezredessé vált Tost ugyanis összeköttetést tartott fenn a fegyverszünet kapcsán Moszkvában tárgyaló magyar küldöttséggel. A háborúból való kiugrás kudarcát követően „Gyuszi” főbe lőtte magát, amelynek okairól a szerző a következőket jegyzi meg: „A tökéletes kudarc összeroppantotta Tost alezredest, aki korábban megesküdött, hogy senkinek sem adja ki küldetésük titkait.” (162.) Itt felfedezhetjük az összefüggést az apa és fia halálának a körülményei között, hiszen Tost László és „Gyuszi” is a nácik, illetve a nyilasok áldozata lett.

A könyv befejező fejezetei már Tost László családja történetének további tragikus eseményeit mutatják be a nyilas hatalomátvételt követően. Sok más kassai értelmiségéhez hasonlóan az egykori polgármester is a nyilaskeresztesek áldozatául esett. Tost László halála azután következett be, hogy a nyilasok egy gépkocsiból kilökték, majd többször is rálöttek. A gyilkosságot jó előre kitervelték; a gyanútlan polgármestert a nyilasok azzal az indokkal hívták el a lakásáról, miszerint a főispán hívhatja őt. A brutális eset egyébként nem volt egyedül ez időben, ugyanazon a napon a nyilasok még 12 „rendszerellenes” személyt akasztottak lámpavasra a kassai Fő utcán. A szerző a következőket jegyzi meg a brutális eseményekről: „Minden bizonnyal ez a nap, 1945. január 5-e volt Kassa huszadik századi történelmének egyik legfeketébb napja.” (170) Az előzmények kapcsán pedig utal rá, hogy már 1944 novemberében megkezdődött azoknak a politikailag megbízhatatlan személyeknek a deportálása, akik nagy részét a komáromi erődbe hurcolták, majd koncentrációs táborokba szállították.

⁶ Ehhez l. Edelsheim Gyulai Ilona: *Becsület és kötelesség*. I. kötet. Budapest, 2001. 190.

A könyv külön érdeme, hogy a történet nem zárul le a polgármester halálával, hiszen az *Özvegyek országa* című részen belül Tost hozzátartozóinak a sorsát is megvizsgálja a szerző. A kötet egyik legszomorúbb fejezete azt mutatja be, hogy a II. világháborút követő politikai változások miatt sok más csehszlovákiai magyarhoz hasonlóan miként váltak földönfutóvá Tost László szerettei. A család női tagjai 1949-ben ugyanis rákényszerültek, hogy elhagyják Bábolnát, ahol 1945-től éltek. Egyébként azért kerültek a településre, mivel Kassa 1944 második felétől már nem volt biztonságos számukra. 1949-ben a polgármester özvegye, Mária, és lányuk, Márta az unokákkal együtt Sátoraljaújhelyre költöztek, életük pedig teljes egészében átalakult. A szerző Márta példája révén kiválóan érzékelteti a kommunista hatalomátvételt követően a család életében bekövetkezett radikális változásokat: „Az úrilány kényelmes életét, a teniszpartikat és zongoraversenyeket a kemény fizikai munka és a kukoricamorzsolás, az egyesületi bálokat és jótékonyági vacsorákat a szántóföld és a tehénistálló váltotta fel. Élete utolsó éveiben egyre gyakrabban járt ki a sátoraljaújhelyi temetőbe, ami közvetlenül a csehszlovák–magyar határ mentén feküdt, s tiszta időben észak-nyugat felé nézve arra gondolt, hogy Kassát látja, ahova sosem térhetett vissza.” (180.) Tost kisebbik fiának az életsorsa nagyban eltért a többiekétől. Tost József nyugatra emigrált, Amerikában pedig meteorológus vált belőle.

A szerző a könyv utolsó fejezetét a kutatási körülmények bemutatásának szentelte. Ebben a részben hívja fel a figyelmet azokra a problémákra, amelyek jelentősen behatárolták a téma vizsgálatát. Ezek közé tartozott a hiányos forrásbázis, hiszen Tost László után nem maradt hátra személyi hagyaték vagy levelezés. Szeghy-Gayer a személyes jellegű források hiányát levéltári anyagokkal pótolta. Közéjük tartoztak Kassa Város Levéltárának iratai, a Kassai Állami Levéltár forrásai és az alsókubini levéltári anyag. Ezenkívül Tost László személyének a vizsgálatához felhasználta a budapesti, eperjesi, valamint a pozsonyi levéltárak iratait. A szerző nagy hangsúlyt fektetett a korabeli sajtóanyag és memoáriródalom feldolgozására is. Nem utolsósorban pedig Tost László unokájának, Zsuzsannának az elbeszélését, illetve az általa kölcsönzött családi levelekből nyert ismereteket is beépítette kutatásába. Nagyné Kátra Zsuzsanna és fia, Péter támogatását különösen nagyra értékelte, és kiemelte Tost lányunokájának az őszinteségét, akinek a könyvet is ajánlotta: „nyíltan beszélt Kassa, a kassai Tost-ház és a család férfitagjainak elvesztéséről, valamint az ebből fakadó traumáról, a második világháborút követő, félelemben töltött évek kilátástalanságáról” – vallott a szerző Kátra Zsuzsanna segítőkészségéről. (11.)

Szeghy-Gayer Veronika kötete kiválóan ötvözi a szaktörténetírást és a tudománypszerűsítést, egészen egyedi stílusa pedig magával ragadja az olvasót. A könyv értékét a fejezeteket követő – Ladislav Bobčák által készített – illusztrációk tovább növelik. A kor eseményeit és a történet szereplőit megjelenítő képek által ugyanis még inkább belehelyezkedhetünk a múltba. Ráadásul olyan személyek

és városképek tárulnak elénk, amelyek jelentős részét ez idáig még sehol sem láthattuk.

A könyv mindemellett nemcsak olvasmányos, de szakmai szempontból is megállja a helyét. Ezért a kötet nem csupán a laikusoknak nyújthat lebilincselő élményt, de a szaktörténészek körében is komoly érdeklődést válthat ki. A kíváncsi olvasóban ugyanakkor hiányérzetre adhat okot, hogy Tost Lászlóról és családjáról számos kérdés marad nyitva. A szélesebb kontextus ugyanis minden bizonnyal nem ad lehetőséget arra, hogy olyan mélyfúrásokat végezzen a szerző, amelyek a történethez kapcsolódó minden fontosabb kérdést feltárják. A hiátusokat maga is érzékelő szerző ugyanakkor biztatja történésztársait a „visszatérés” lokális vonatkozásainak vagy a kassai nyilas terror történetének az „újraírására”. Végezetül nem mehetünk el szótlánul afölött, hogy Szeghy-Gayer Veronika kiválóan oldotta meg Tost családtagjainak a megjelenítését könyvében, miközben fókusza mindvégig a polgármesteren maradt. Emellett pedig azzal is szembesülünk, hogy a főszereplő és családja szimbolikus megtestesítőivé válnak a csehszlovákiai magyarság fordulatokban gazdag és sok szempontból megszakított 20. századi történetének.

KULCSÁR BEÁTA*

Magyar sorsok Rézországban: bányászéletek a tengerentúlon

Fejős Zoltán: „*Kaper kóntri*”. *Magyar rézbányászok Amerikában*. Budapest: Korall, 2020. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 11.) 285 oldal

„[M]ár azt hittem, hogy itt maradok copper countryban örökre” – írta 1913 őszén „Copper Countryból”, azaz a michigani rézbányák vidékéről az új, ohioi állomás-helyére távozni készülő és betegségből éppen felépülő Sebestyén Endre református lelkész felettesének, Kalassay Sándornak, a nyugati egyházmegye esperesének. Levelének zárómondata arra utal, aggódott amiatt, hogy „Rézországban” ragad. Nem véletlenül: a rézvidék relatív elszigeteltsége, a rézbányászok 1913–1914. évi sztrájkja, az állandó feszültség komoly „részt” ütött az Erdélyből érkezett lelkész lelkesedésén. Ha Fejős Zoltán 2020-ban megjelent amerikai könyvéből csak a Sebestyénről szóló fejezetet olvassuk el, már akkor is számos ismerettel gazdagodunk a michigani rézvidékre vándorolt magyarokról. Például kiderül, hogy 1911-ben, amikor Sebestyén szolgálatát kezdte, a helyi magyar református egyházközség¹ még csak formálódóban volt, intézményesülésének időszakát élte. Az ő idejére esett a parókiáépítés, egy új harang és egy orgona megvétele a nemrég épített templomba, valamint az énekkar, a szombati és a nyári magyar iskola folytatólagos működtetése. A fejezetből világossá válik az is, hogy az itt szerencsét próbáló magyar bevándorlókra a rézvidék nyers világához való alkalmazkodás feladata hárult, és ez sokak számára kudarcos vállalkozásnak bizonyult, legalábbis hosszú távon. Tíz évnek sem kellett eltelnie, és a közösség lelkész nélkül maradt. De a fenti mondatok egyetlen rövid fejezet ismeretanyagát érzékeltetik lebutított módon. A kötet elolvasása révén ellenben részletgazdag képet kapunk a rézvidéki magyar bevándorlók

* A szerző történész, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa.
E-mail: kulcsar8beata@gmail.com

¹ A szerző – bár véleményem szerint jelen esetben egyházközségről, nem önálló egyházzól van szó – leginkább az „egyház” („egyházalapítás”, „az egyház első éve”, „az egyház régi ereje” stb.) szót használja a helyi egyházi alakulatra (néhány helyen az „egyházközösség” fordulatot a hívekre), ezért a továbbiakban magam is ezt a gyakorlatot követem.

helyzetéről, nehézségeiről, emellett magának a tengerentúli munkamigrációnak a „természetéből” is sok mindent megérthetünk.

Fejős Zoltán kötete az amerikai irányú magyar kivándorlás és az amerikai magyar közösségek vizsgálatát célzó munkásságába illeszkedik; felfogása, módszerei révén egyéb, rokon témákban írt alapműveihez² kapcsolódik. A chicagói és a Cigándról kivándorolt magyarok sorsának feltárásához azáltal is kötődik a munka, hogy a szerző legelső ismereteit a rézvidéki magyarokról chicagói kutatásai során szerezte, és hogy a rézvidékre vonatkozó kutatásai nagyjából a cigándiakkal estek egybe.

A szerző szerint a kötetében használt „stílus, írásmód” más, mint a „bevett” társadalomtörténeti elemzéseké, monográfiája leginkább „narratív, explikatív társadalomtörténeti” munkaként definiálható. (11.) Ha jól értem, a narratív azt a gyakorlatot jelöli, amelynek során a szerző adatok, információmorzsák, forrástörödékek és hosszabb-rövidebb passzusok kiaknázásával összefüggő elbeszélést alkot, az explikatív pedig azt az eljárást, amelynek révén ezeket a szövegrészeket a szélesebb kontextusba és az elbeszélésbe ágyazottan kimerítően elemzi, értelmezi. A magam részéről nem gondolom, hogy ez a módszer nagyon más, mint amit általában a társadalomtörténészek csinálnak. És hogy a társadalomtörténészek a sajátjuknak érzik ezt a munkát, azt az is mutatja, hogy a könyv a Korall társadalomtörténeti monográfiák 11. köteteként jelent meg 2020-ban. A szerző ebben a művében mindenesetre magas szintű történeti, társadalomtörténeti módszertani ismeretekről tesz tanúbizonyságot³ – egy nem túl ideális környezetben. Utóbbin azt értem, hogy a szerzőnek nem állt rendelkezésére egyetlen nagy kupac levéltári forrás; két kontinens különböző online és a helyszínen elérhető levéltáraiból, gyűjteményeiből, adatbázisaiból kellett szívós munkával összegyűjtenie azokat az adatokat, szövegeket, szövegtörödékeket és interjúkat, amelyeknek az elemzése révén végül kikerekedett a magyar rézbányászokról szóló elbeszélés.⁴ De pontosan mi volt a szerző célja? (A módszerrel majd még lesz szó az alábbiakban.)

² Például *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása*. Budapest: Közép-Európai Intézet, 1993; „Mert abban az időben lehetett vándorolni”. *A cigándi amerikasok emlékezete*. Cigánd: Cigánd Város Önkormányzata, 2017.

³ Fejős Zoltán mindenekelőtt kulturális antropológus, aki különböző diszciplínák (antropológia, néprajz, antropológia, muzeológia, kultúrtörténet, társadalomtörténet stb.) világában és teoretikusabb területeken (fogalommagyarázat, elmélethasználát, módszertani kérdések) egyaránt otthonosan mozog és figyelemre méltó munkásságot mondhat magáénak.

⁴ A *Felhasznált források* című fejezetében impozáns forrásbázissal szembesülünk: (1) Levéltári források (például a Magyar Nemzeti Levéltár chicagói konzulátusi iratai, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára külügyi iratai, az American-Hungarian Foundation Archives iratai stb.), (2) Könyvtári, múzeumi, magángyűjteményi források (például az Amerikai Magyar Református Egyesület központi nyilvántartásai, a Keweenaw National Park Museum Collection interjúi, a South Chicagói Magyar Református Egyház anyakönyvei stb.), (3) Egyházközségi források (például a Bési Református Egyházközség anyakönyvei, a Bodrogszerdahelyi Görögkatolikus Egyházközség anyakönyvei stb.), (4) Online adatbázisok (utas- és egyéb listák, anyakönyvek: Hamburg Passenger Lists, 1850–1934 – *Ancestry.com*; The Ellis Island

Saját bevallása szerint célja a michigani rézbányák vidékére vándorolt, többnyire bányásztapasztalatok nélkül érkezett magyar emigránsok megtelepedésének, életének, nehézségeinek és élményeinek bemutatása, egy „sokfelől összeállt és változékony mikrovilág” feltárása, hangsúlyozottan „személyes történelem” írása. (12., 13.) A történelem individualizálását az aprólékos munkával összeszedett, változatos eredetű és típusú források szisztematikus egymás mellé helyezésével és megszólaltatásával, kiaknázásával éri el. A források itt-ott azt is lehetővé teszik, hogy egyes szereplőkről portrékat „fessen”, hogy alkalmasint az életpályák ívét, azok fordulópontjait, „nukleáris epizódjait” is sikeresen elénk tárja. A személyesség olvasói tapasztalatát nagyban elősegíti, hogy ahol lehet, teret enged a történelmi szereplők hangjának, ahol lehetséges, a bányamunkásokat és a helyben szolgáló lelkészeket, hírlapi tudósítókat szólaltatja meg. Nehéz feladat a személyesség megragadása, tekintetbe véve, hogy a rézbányászok köréből alig maradtak fenn egodokumentumok (ebben a vonatkozásban leginkább néhány interjúra és fokozott forráskritikával kezelendő vallomásrészletekre tudott a szerző támaszkodni). Így az elemzés élménytörténeti síkja, érzelmi dimenziója leginkább közvetetten, a szerző által eredményesen kiaknázott intézményi adatokon és mások elbeszélésein keresztül tud valamelyest kibontakozni előttünk.

A személyesség ábrázolása azonban csak az egyik intenciója a szerzőnek, ennél ambiciózusabb a vállalkozása. További célja ugyanis, „hogy a személyes történelem hangsúlyozása mellett az ily módon kirajzolódó képet a kor összefüggéseiben s horizontján lehessen látni”. (12.) Vagyis a léptékváltás és a kontextualizáció révén a mikrovilágot a makroviszonyokkal kívánja összekötni; hiszen világos: a rézvidék nem időn és téren kívül létező univerzum, hanem a földrajzi és az éppen érvényes politikai, gazdasági, társadalmi viszonyok kötöttségeivel szoros összefüggésben létező világ. A szerző az életet keretező külső meghatározottságokból, kötöttségekből számosat az olvasó elé tud tární. Mindenekelőtt az újonnan érkezett bevándorlók általános munkaröpiaci kiszolgáltatottságának, az országos szinten kibontakozó érdekvédelmi munkásmozgalomnak, az első világháborúnak, a réz iránti kereslet visszaesésének vagy az autóiipar fellendülésének hatását a rézbányák és a (magyar) rézbányászok világára.

Fejős Zoltán hármass célrendszerében végül van egy harmadik elem is, mégpedig az a törekvés, hogy a száz évvel ezelőtti interkontinentális/transznacionális migráció természetére, menetére vonatkozóan vonjon le következtetéseket.⁵ Azaz

Archive, Passenger Records – www.libertyellisfoundation.org; New York Passenger Arrival Lists, 1892–1924 – FamilySearch.com; Michigan Marriages, 1868–1925 – FamilySearch.com; Michigan Death Records, 1897–1920, 1921–1947 – www.seekingmichigan.com stb.) (5) Internetes feldolgozások, blogok, (6) Kiadott források, (7) Újságok, hírlapok, naptárak (magyar és angol nyelvűek), (8) Interjúk, (9) Filmek.

⁵ „[E]z a munka módszertani kísérlet is arra vonatkozóan, hogy az új – illetve új formában – hozzáférhető tömeges források segítségével mennyiben újítható meg a transznacionális

a lokálisra fókuszáló elemzésen keresztül globális(abb) szinten érvényes megállapításokat is szeretne tenni, mely szándéka az egyedi eseteken, kisebb elemzési egységeken keresztül az általános felé törekvő mikrotörténelmi munkák vállalásaira emlékeztet (szintén a mikrotörténelem, a történeti antropológia, egyúttal az „új történetírás” gyakorlatára emlékeztet az, hogy figyelme az „egyszerű” emberekre, nem magasan pozicionált személyekre/csoportokra irányul). A személyes életutak rekonstrukciója, az ily módon megalkotott, itt-ott óhatatlanul is hézagos portrék ennél fogva nemcsak a személyességre vonatkozó szerzői igényt elégítik ki, hanem sok esetben valamely fontos, akár általánosítható emigrációs jelenség feltárásához, bemutatásához szolgálnak kiindulópontként és mintaként.⁶ A szerző két, általam a legfontosabbnak gondolt, általánosítható eredménye egyrészt a rézvidékre irányuló vándorlás stratégiáival (a láncmigrációval) kapcsolatos megállapításai, másrészt a migráció és az emigrációs lét legalább részleges individualitásának a rézvidéki adományozási gyakorlatokon keresztüli igazolása (ezekről majd még lesz szó a későbbiekben). Ugyanakkor az általánosabb szinten érvényes jelenségek feltárására vonatkozó szándéknyilvánítása némileg ellentmondásban van a 179. oldalon szereplő, az 1913–1914. évi sztrájk elemzéséhez tartozó mondattal: „Ezeknek a sajtóhíreknek, a vallomásrészleteknek nem az igazságtartalma, ellentmondásossága az érdekes számunkra, mivel nem a történések hiteles rekonstrukciója vagy az abszolút igazság – ha van ilyen egyáltalán – kiderítése a célunk.” Az ellentmondás talán azzal oldható fel, hogy a szerzőt bár foglalkoztatja a „valóság”, az „igazság”, a „történések” és ezek rekonstrukciója, felismeri a forrásadottságok és a helyszűke (nem oldhat meg mindent egyetlen kötetben) miatti korlátokat, és azt is eredménynek tekinti (szerintem is az), ha olvasatokat kínál fel a sztrájkokról, vagy ha magyar vonatkozású epizódokon keresztül valamelyest érzékeltetni tudja a sztrájk „valóságát”. A további eredményeket a kötet struktúrájának bemutatásán keresztül szeretném összeszedni.

A kötet tíz nagyfejezetből áll, ezeket egészítik ki a mellékletek (a forrásszövegeket és a színes képanyagot tartalmazó függelék, a rövidítésjegyzék, a felhasznált források és a hivatkozott irodalom listája stb.). A fejezetek kronológiai rendbe illeszkednek, minthogy a szerző narratívája a magyar bevándorlók megjelenésétől a rézvidék elnéptelenedése irányába halad. A laza kronológiai kereten belül

migráció társadalomtörténeti kutatása, s tágabban, a társadalmi mozgások történetének mikro-szociológiai s antropológiai analízise.” (13.) „[O]lyan történeti rekonstrukció a célom, amely a száz évvel ezelőtti interkontinentális migráció természetét, mechanizmusát [...] megvilágítja”. (12.)

⁶ Káplár János és Szabó Erzsébet társas portréja például ahhoz jó „alapanyag”, hogy az ismerősi, rokonkapcsolatok által meghatározott és a megszakítottságok által jellemzett korai idevándorlás általánosabb sajátosságait bontsa ki és beszélje el az olvasónak. Fulajtár József és családjának történetét pedig szerinte azért érdemes hosszabb távon is bemutatni, mert „annak minden egyedisége, különlegessége ellenére plasztikus képet kapunk arról, hogy mit jelentett a rézvidéken munkát vállalni”. (226.)

azonban van egy, a fejezetcímekben is megmutatkozó tematikus rend, amelynek rendszerében a következő témák kapnak hangsúlyt: a bevándorlás menete és jellegzetességei, a bevándorlók köre, demográfiai viszonyok, munkakörülmények, női munka, lakhatás, önszerveződés és intézményi élet, társadalmi kapcsolatok, egyházi és közösségi élet, valamint az 1913–1914. évi sztrájk és annak magyar vonatkozásai. Az e típusú kronológiai-tematikus struktúra Fejős más munkáinak is sajátja.

Az első, *A színhely* című fejezet a földrajzi, természeti környezetet, valamint a helyi lakosság főbb etnikai-demográfiai jellemzőit tárja elénk. A vizsgált terület – Michigan állam legészakibb nyúlványa, a Keweenaw félsziget – köves, sziklás talaja a kontinens egyik legjelentősebb rézlelőhelyét rejtette, az általa kínált lehetőségeket már az őslakosság is felismerte. A rézvidék, bár messze esett magyarok által sűrűbben lakott településektől, jól kiépített közlekedési összeköttetésekkel rendelkezett. A helyi lakosság etnikai összetétele sokat változott az idők folyamán, a munkaerő kezdetben Nyugat- és Észak-Európából érkezett, 1890-től azonban már főként Dél- és Kelet-Közép-Európából; a századfordulón a legnagyobb számban a finnek képviseltették magukat, de jelentős horvát népesség is élt itt. Az 1900-as népszámlálás a két részországi megyében mindössze 103 magyart regisztrált, tíz évvel később már ennek több mint tízszeresét. 1930-ra 52 főre esett vissza a számuk. A demográfiai változások dinamikája jól nyomon követhető a népszámlálások – tízévenkénti bontásban és megyéenként számba vett – adatait tartalmazó táblázat segítségével.

A második nagyfejezet (*A kezdetek, első telepesek, a megtelepedés irányai*) a magyar bevándorlás és a bevándorlók körének alapos általános áttekintését adja, a fejezetre – általában az egész kötetre – a rendkívüli adatgazdagság, az informatív jellemező. Helyszükében csak néhány dolgot emelnék ki, az egyik módszertani jellegű. A magyar bevándorlók körének bemutatásakor a szerző nem elégszik meg a statisztikákkal, hanem a népszámlálási adatlapok, a bevándorló utaslisták, a házassági és halotti anyakönyvek bejegyzéseire, a sajtóhírekre és egyéb forrásokra támaszkodva név szerint és településenként (!) igyekszik beazonosítani az 1900-ban a helyszínen tartózkodó magyarországi születésű háztartásfőket. Emellett életkorukat, feleségük nevét, kivándorlásuk évét, származási helyüket, gyerekeik és bérliők számát is megpróbálja kimutatni (lásd 2. táblázat és 36.), vállalva, hogy néhány helyen bizonytalan eredménnyel fog szolgálni. Ez a típusú, az aktorokat beazonosítani, és ahol lehet, beszéltetni igyekvő – egyébiránt az egész monográfián végigvonuló – gyakorlat, a már említett és itt is tetten érhető átfogó adataggregálás és -hasznosítás, továbbá a forrásbázis mintaszerű variálása, a források egymással való ütköztetése és jól áttekinthető kezelése a kötet egyik legfőbb értéke. A fejezet számos fontos strukturális következtetést, mikroszociológiai megállapítást tartalmaz, például hogy a munkaviszonyok ezen a vidéken gyorsan változtak, ami jelentős fluktuációhoz vezetett, folyamatos volt a terület elhagyása és a remigrálás, igen jellemzőnek mondható a vándormunkás-magatartás; 1910-ben

a magyarok jelenléte leginkább Kearsarge-on volt érzékelhető, arányuk itt meghaladta a 10%-ot stb. A fejezet legkiemelkedőbb eredménye azonban a láncmigráció példáinak feltárása és rekonstruálása.⁷ Az ide az 1880-as évek végétől egyénileg vagy kisebb csoportokban érkező magyar munkavállalók térbeli mobilitását főként az egymáshoz közel eső óhazai települések közti és az egyes óhazai településeken belüli információáramlás, a „láthatatlan csatornákon” (44.) zajló kommunikáció, a személyes kötelékek alakították. Az ismerősi kapcsolatok és az otthonról hozott vagy itt szövődött rokoni szálak – amelyek „mintegy munkavállalói-migrációs klánokat, mikrohálózatokat alkottak” (43.) – nemcsak a vándorlást és annak irányát, de a rézvidéken történő megtelepedést, a lakhatást (burdosházi berendezkedést) is meghatározták. A mikro- és makrohálózatok kiépülése, egymásba fonódása következtében a századfordulót követően, az első évtized derekán már nagyobb mértéket öltött a magyar bevándorlás (makrohálózaton – ha jól értem – például a nagy nyilvánosság számára elérhető, az információáramlást személytelen szinten elősegítő intézményeket, például a sajtót és annak terjesztési hálózatát kell értenünk). A fokozódó információáramlás oda vezetett, hogy „a második, harmadik hullámban érkezők számára már a távoli rézbányák vidéke rajta volt a munkalehetőségek térképén”. (46.)

A harmadik fejezet (*Foglalkozás és munka, munkakörülmények és lakhatás*) viszi talán a legközelebb a magyar rézbányászok mindennapjait az olvasóhoz. A magyar (férfi) bevándorlók között alig volt olyan, aki nem bányamunkából élt. Élményvilágukat főként a nagy sztrájk során felvett vallomások és sajtóhírek feldolgozása révén tárja elénk a szerző. A bányavállalatok vezetői paternalista szemléletének és érzéketlenségének kiszolgáltatott magyar bányamunkások elsősorban csillésként, ritkábban felszíni rakodókként végeztek igen nehéz munkát, néha napi 13 órán át, kevés pénzért (az angolok, az írek, a németek nem vállaltak csillésmunkát, az főként a finnek, a horvátok, a szlovének és a magyarok osztályrésze volt). Vízben, iszapban állva lapátolták a követ a kocsikba, aztán a megrakott, több mázsányi terhet tartalmazó csilléket kézi erővel tölték több száz méteren keresztül. Volt, aki a füst miatt állandóan köhögött, a megterheléstől fájt a karja, a lába, a dereka. Számosan a lehulló kövek, a leomló bányafal, a leszakadt felvonó vagy egy-egy elszabadult csille miatt szereztek súlyos, nem ritkán halált okozó sérüléseket. Néhányan épületácsként dolgoztak a bányákban. A hierarchia alján álló csillés (*trammer*) egyébként nem számított bányásznak (utóbbi fűrőt használt, és a robbanóanyagot kezelte). Fejős az 1893–1918 közötti időintervallumra vonatkozóan 54 magyarországi eredetű felnőtt (50 férfi és 4 nő) halálozási adatait gyűjtötte össze, az 50 férfi közül 21 bányaszerencsétlenség áldozataként halt meg, átlagéletkoruk 33 év volt. Az 1912-ben egy, a felvonóból szerencsétlenül kiesett, súlyosan

⁷ Lásd a *Vándorlási stratégiák* alfejezetet (42–47.). Tematikusan a Nógrád megyei litkeiek láncmobilitására vonatkozó, érzékletes táblázattal is ellátott alapos rekonstrukció (5. fejezet, 100–106.) is ide tartozik.

megsérült, majd egy év múlva meghalt Horváth János esetében állt rendelkezésre annyi forrás, hogy a szerző a bányamunka életveszélyes viszonyainak érzékeltetésére egy hosszabb (háromnegyed oldalnyi) „esettanulmányt” készíthessen. Fejős további kiemelendő megállapítása, hogy egyéb magyarulta vidékekhez hasonlóan itt is elterjedt a kiegészítő jövedelemnek számító „burdosság” (bérlők ellátása), ami főként a nőknek jelentett mindennapi terhet. A magyarok által – főbérlőként vagy albérlőként lakott – házak jó része a bányavállalatok tulajdonában volt; ezeket a házakat – a szerző szerint – a vállalatok eredendően azért építették, hogy munkaerőt biztosítsanak a maguk számára, és hogy kontroll alatt tartsák a hozzájuk elszegődött munkásokat. Ugyanakkor a burdosházak a gyakorlatban éppen a kontrollt ellensúlyozták azáltal, hogy lehetővé tették a munkásoknak, hogy a falak között szabadnak érezzék magukat, itt ugyanis megszűnt a vállalati felügyelet és szigor. A magyarok által irányított burdosházak az ott lakó magyar bérlőknek egyúttal védelmet is biztosítottak: segítették őket a munkaszerzésben, a helyismeret kialakításában és az akklimatizálódásban. A következő generáció számára már több esély nyílt a jobb életre, az itt született, itt nevelkedett fiatal lányok, nők, ha volt rá mód, üzletekben, irodákban helyezkedtek el. Fejős a második generációs státuszváltásra is hoz érzékletes példát, Ször Malvina esetét, aki bányász apja, a „burdosokat” ellátó, írni-olvasni nem tudó anyja példáját meghaladva már egy üzletben dolgozott, és egy magasabb státuszú bányászhoz ment feleségül. Ő természetesen már jól tudott angolul, és barátai az üzlet fiatal munkatársai közül kerültek ki.

A negyedik és az ötödik fejezetek (*Önszerveződés, önsegélyezés; Adományok, adományozók, térbeli és társadalmi kapcsolatok*) a számban bővülő magyar népesség önszerveződésének és az adományozáson keresztül megragadható társadalmi kapcsolatainak sajátosságait tárja elénk. Az önszerveződés kezdeti formáit a segélyezést célzó társulások jelentették. Elsőként a Red Jacketi Első Magyar Betegsegélyező Egyletet (1897), majd pár évvel később az Amerikai Magyar Egyesület önálló helyi osztályát hozták létre (1901). Ezek a társulások nemcsak a biztonságérzetet növelték a kedvezőtlen munkakörülményeknek kitett tagság körében, hanem a közösséggé szerveződést, a csoportidentitás megerősödését is előmozdították, mégpedig a tagság számára szervezett közös együttlétek, az egymás iránti szolidaritás elmélyítése és a nyilvános egyesületi önmegjelenítési aktusok (például felvonulásokon való részvétel) révén. A forrásadottságokhoz alkalmazkodva a szerző az előbbi egylet esetében az egyesület vezetőiről (név, foglalkozás, munkahely, születési hely), az utóbbi esetében pedig a tagságról (a belépés tagok száma, a belépés éve, a születési ország, a születési megye/szövetségi állam és vallási, felekezeti hovatartozás szerint) készített böngészésre érdemes táblázatos kimutatásokat. A számos, részben e kimutatásokra támaszkodó következtetés közül most csupán kettőt szeretnék itt kiemelni. A református egyesület nem kizárólag a reformátusokat tömörítette: a tagságban római katolikusokat és görögkatolikusokat is találunk. A más felekezetekhez tartozók befogadását az alapszabály ugyanis

nem tiltotta, csupán a „vadházasságban élők” voltak kizárva. Szintén említésre méltó az a sajátosság, hogy az egy helyről érkezők – az egyesületek keretei között – kapcsolatot kerestek és ápoltak egymással, ennél fogva „[a] két első egyesület szerveződésében az óhazai szálak, a hozott kötelékek indukáló szerepe” meghatározó volt. (85.) A későbbi szerveződések ez már kevésbé befolyásolta. Az egyleteknek volt egy további, ezúttal a szűkebb környezetükön túlmutató szerepük: adománygyűjtési akciók szervezése részben óhazai, részben amerikai magyar célokra.

Az adományozás gyakorlatát taglaló fejezetben a szerző megállapítja, hogy a nagyobb hatósugarú transzlokális közösségi adakozásoknak négy kategóriáját lehet megkülönböztetni: az óhaza számára rendezett gyűjtéseket (főként templomok felújítására, egyházi célokra), az amerikai magyar egyházak támogatását célzó adakozásokat, a jótékonyági célú segélyezéseket, valamint a hazafias, nemzeti célokra tett felajánlásokat. Az adománygyűjtési akciókat (1898–1908) több szempontból (év, cél, gyűjtött összeg, adakozók száma, az adomány átlagos nagysága) adatoltan, táblázatba rendezetten is elének tárja a szerző. Ezen adományok léte önmagában jelzi, hogy a rézvidéki magyarok nem éltek elszigeteltségben. Ennek megfelelően bekapcsolódtak például a clevelandi Kossuth-szobor felállítására irányuló országos gyűjtésbe (1900–1902). Az egyéb természetű amerikai magyar ügyek támogatását szolgáló adakozások azonban nem voltak túl gyakoriak, ami főként a rézvidéki magyar közösségeknek ha nem is az elszigeteltségével, de az egyéb magyar telepektől való távolságával magyarázható (a keleti parti egyházak vagy a clevelandiek és a környékbeliek rendszeresen és kölcsönösen támogatták egymást). A rézvidékiek nagyobb készséget mutattak óhazai egyházi kérések teljesítésére. Ez utóbbi gyűjtéseknek a fő szervezői és legfőbb támogatói döntően az érintett magyarországi települések vagy térségek egykori lakói voltak, akiknek adakozó magatartását nagyban meghatározták a még élő érzelmi közösségi kötelékek. Fejős ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy bőven voltak olyanok, akik bár kötelékeik révén érintettek voltak, még a kis összegű centadományoktól is elzárkóztak. Ezt azzal magyarázza, hogy – közösségi láncmobilitás ide vagy oda – „a vándorlás, az idegenben való munka- és helykeresés elsősorban individuális aktus” (103.), azaz aki Magyarországról a jobb élet reményében távozott, nem szükségszerűen társult honfitársaival vagy más falubeliekkel, és az adakozás esetében is mérlegelt. Az emigránsnak a jótékonykodásban (is) megnyilvánuló egyéni akarata, kalkuláló magatartása – a szerző szerint – arra a felismerésre kell indítsion bennünket, hogy a társas identitás korlátozott, és hogy „[a] bevándorlást *csak* kollektív kategóriákban nem lehet – nem lenne szabad – értelmezni, amire pedig kimondatlanul nagy hajlandóságot mutat a történeti kutatás”. (106.)

A rézvidéki magyar jelenlét stabilitásának másik jele – az önszerveződésen túl – az itt lezajlott református egyházszerzői munka volt, melynek során az érintettek a magyarországi református egyházhoz és annak amerikai magyar egyházmegegyjéhez tartozó egyházat és lelkesítő állást alapítottak, templomot és parókiát

építettek, harangot vásároltak (1908–1909). Katolikus hitközség alapítására itt nem került sor. A református egyházépítés körülményeit, menetét és tanulságait a hatodik fejezetben (*Egyházszerzés, egyházi élet*) bontja ki a szerző. Véleményem szerint ez és az 1913–1914. évi sztrájkot bemutató nyolcadik fejezet a kötet két legkidolgozottabb tematikus egysége, köszönhetően annak, hogy mindkét esetben gazdagabb forrásbázisra, több intézményi-narratív forrásra támaszkodhatott a szerző (például a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára vonatkozó forrásai is a rendelkezésére álltak; az újonnan létrehozott egyháznak azonban nem maradt fenn az anyakönyve). Fejős ebben a fejezetben is informatív táblázatokba (az épülő református templom építésére a legmagasabb összeget adományozók; a református egyház családok alapító tagjai, családi adataikkal) rendezetten adja át ismereteinek egy részét. Lépésről lépésre bemutatja az egyházalapítás fázisait, és az itt szolgáló lelkészek (Csépké István, Fazekas Sándor, Sebestyén Endre és Urbán Endre) portréját, tevékenységének mérlegét is igyekszik megvonni. A formális keretek közé terelt aktív református egyházi élet azonban nem bizonyult tartósnak, ami elsősorban az egyházszerzéssel összefüggő kihívásokkal, a gyakori lelkészcserevel, a templomépítés miatti adósságokkal, és nem utolsósorban a rézvidék relatív elzártságával, kezdődő elnéptelenedésével magyarázható. Urbán Endre 1919. évi távozásával megszűnt az állandó lelkészi állás.

A második legrövidebb, *Közösségi, társadalmi élet* című fejezetből kiderül, hogy „közösségi megmozdulásai” részben politikai jelleget öltöttek, részben különféle szórakozási alkalmakat jelentettek. Ami a politikai kötődéseket illeti, kimutatható, hogy az első generáció kollektív érzelmeiben nem szakadt el szülőföldjétől, nagyobb ünnepei (március 15., október 6.) nemzeti külsőségek között zajlottak le. Egyes megmozdulásaikból a 48-as függetlenségi hagyomány iránti kötődés olvasható ki. Az amerikai munkaerőpiac kemény viszonyai azonban egyeseket a munkásszolidaritás eszméje felé tereltek. A társadalmi élet és a szórakozás kereteit – a „hivatalos” ünnepek mellett – különböző, helyben kialakult közösségi fórumok biztosították, az egyházi önképzőköri előadások, a helyiek részvételével működő énekkarok, zenekarok, színpadi előadások, vagy a személyesebb alkalmak, mint a keresztelő, a lakodalom vagy a temetés. Szórakozási opciónak minősült a közkönyvtár és a kocsma látogatása is. A szerző – ahol lehet – ebben az egységben is igyekszik szót adni az érintetteknek és élményeiknek, például a clevelandi *Szabadság* vagy a New York-i *Magyar Bányászlap* hasábjain megjelent, a rézvidékről származó olvasói levelek megidézése, bemutatása útján.

A kötet utolsó előtti, egyben a leghosszabb és egyik legkidolgozottabb fejezete (*A nagy próbatétel: sztrájk, 1913–1914*), az utóbb dokumentumfilmben, ismeretterjesztő riportokban és szaktanulmányok oldalain tárgyalt rézvidéki bányászsztrájkot és annak magyar vonatkozásait beszéli el. E tematikus egység révén a szerző a sztrájkot bemutató külföldi szakirodalmat, például Steve Lehto eredményeit egészíti, kerekíti ki azáltal, hogy a sztrájk magyar vonatkozásait aprólékos

munkával összeszedi és részletesen olvasói elé tárja. Miért és pontosan hogyan zajlott le a sztrájk? Az 1910-es évek elején a rossz munkakörülmények, mindenképp a heti 55 órás munkaidő és az alacsonyan tartott bérek, továbbá egy veszélyes technológiai újítás (*one-man-drill*) a végletekig fokozták a bányászok, bányamunkások körében tapasztalható elégedetlenséget, amely végül nagy volumenű munkabeszüntetésben csúcsosodott ki: 1913. július végén 17 ezer bányász rekesztette be a munkát a rézvidéken; a sztrájk 1914 tavaszáig tartott. A sztrájkmozgalom élére a Bányászok Nyugati Szövetségének (*Western Federation of Miners*) helyi szervezői álltak. A munkabeszüntéseket azonban zavargások és véres incidensek kísérték, amelyek kisebb részben a sztrájkolók és sztrájk török (szkebek/*scabs*), nagyobb részt a sztrájkolók és a bányavállalatok érdekét képviselő sheriffhelyettesek, verőemberek egymásnak feszülése nyomán bontakoztak ki. A bányavállalatok minden eszközzel a sztrájk letörésére törekedtek, az erőszak számos „műfajának” utat engedve. A krízist egy tömegkatasztrófa súlyosbította (a calumeti Italian Hall-ban furcsa körülmények között a tömeg 70 embert, zömében gyerekeket taposott halálra). A sztrájk – mely egyébként országos visszhangot váltott ki, arra indítva az USA kongresszusát, hogy vizsgálóbizottságot állítson fel a michigani rézbányák munkakörülményeinek, a bányavállalatok működésének és a sztrájknak a kivizsgálására – sommás eredményekkel zárult. Javult ugyan némileg a munkások bére, de a bányavállalatok szankcionáltak, nem vették vissza a bányászszövetséghez tartozó munkásokat, a sztrájk vezetőit pedig lényegében elüldözték a területről; a szövetség helyi szervezete is megszűnt. A vállalatoknak azonban súlyos válsággal kellett szembenéznük.

Az alábbiakban a sztrájk események Fejős által feltárt magyar vonatkozásait összegyűjtem. A bányászszövetség helyi képviselőiből álló internacionalista sztrájkbizottságának magyar tagja is volt, Oppman Mór, aki nyilvános szónoklatok, „házi agitációk” és a sajtóban közzétett felhívások útján igyekezett a helyi magyar bányászokat minél nagyobb számban megnyerni a szövetség és általában a munkásmozgalom és a sztrájk számára. Pályáját, a sztrájkban játszott szerepét és a szervezői jelentéseiben tetten érhető saját „hangját” Fejős a tőle megszokott alaposággal igyekszik megidézni munkájában. Nincs azonban megbízható adat arra vonatkozóan, hogy a magyarok milyen arányban léptek be a szövetségbe, vagyis hogy mennyire volt sikeres Oppman agitációja. Ami a magyar munkások részvételét illeti, Fejős megállapítja, hogy nem létezett a sztrájkra vonatkozó egységes nézet, nem lehet a magyar „munkásság” sztrájkjal kapcsolatos egyöntetű álláspontjáról beszélni. Egyesek egyetértettek vele és részt vettek benne, mások kimaradtak belőle. A református egyházi előjárók körében sem volt teljes véleményazonosság a kérdésben. Továbbá nem támasztható alá a magyar sajtó egyes fórumain erőltetett állítás, hogy a magyar munkások vezető szerepet vittek a munkabeszüntetésben (a finnek, horvátok és szlovének voltak a legaktívabbak). Az is megállapítható, hogy a sztrájkhoz való személyes csatlakozás dilemmájának felmerülésekor a bevételre koncentrálnak a létfelfogás

és a kollektív önvédelmi erőfeszítés normája került konfliktusba egymással. Bármit is választott a magyar munkás a kettő közül, mindkét esetben kockáztatta, hogy pórul jár. Ha a sztrájk törés (másként a „gyászmagyarrá” válás) mellett döntött, azzal bizonyos körökben konfliktusokat, megbélyegzést, esetleg kizárást vont magára (a Red Jacket Első Magyar Betegsegélyező Egylet egyik rendkívüli ülésén hét tagot kizárt sztrájk törés miatt). Ha ellenben a sztrájkot, azzal a nélkülözést kockáztatta, mégpedig a rézvidéken túli magyar közösségektől érkező pénzsegély, anyagi támogatás korlátozott mértékű volt. A munkabeszüntetés a helyi református egyházat is nehéz helyzetbe hozta, a bérek kiesése és a bérharc miatti távozások ugyanis a támogatások elmaradásával jártak együtt. Összességében nem alakultak jól a kilátások. A szerző két incidenst, Fodor Lajos letartóztatását és Fazekas Margit életveszélyes megsebesítését is részletesen feldolgozza.

Részországnak már a sztrájkfejezetben elkezdődött hanyatlástörténete végül az utolsó két fejezetben (*Szétszóródás, kitartás; Egy múlt emlékezete*) bontakozik ki a maga teljességében. A sztrájk események okozta feszültség, a munkaviszonyok relatív változatlansága, továbbá a már említett makrofolyamatok (a háború, a réz kivitelének visszaesése, a fejlődő autóipar munkaerőt felszippantani képes ereje stb.) jelentős mértékű elvándorláshoz és végül a helyi bányászat megszűnéséhez vezettek. Ezzel együtt a magyar népesség is „kikapott” a területről, máshova (más bányatelepekre, a déli iparvárosokba stb.) költöztek, egyesek visszatértek szülőföldjükre. Fejős Zoltán az elvándorlás különböző irányait és „forgatókönyveit” személyes életutakon, példákön keresztül bontja ki és teszi átélhetővé. Magyar lelkész 1924-ben járt itt utoljára, az egyesületek is megszűntek létezni, 1940-ben már csak 31 magyarországi születésű háztartásfőt találunk a vidéken. Rendkívül szimbolikus, hogy a Kearsarge-on épített magyar református templomot 1951-ben lebontották. A magyar jelenlét egyetlen nyoma ma már csak egy földrajzi név (*Hungarian Falls*), ami egy patakot és egy vízesést jelöl.

Az eredmények számbavétele után – pusztán a rend kedvéért – néhány, a hiányérzetből eredő gondolatot is szeretnék megfogalmazni. Azok számára, akik nem ismerik Fejős Zoltán munkásságát, nem teljesen világos, hogy a rézvidéki magyarság esetében feltárt vándorlási stratégiák, adaptációs technikák és belső viszonyok mennyiben és miben számítottak egyediéknél más magyar lakta vidékekkel, azok jellemzőivel összevetve. Vagyis az eredményeknek az amerikai magyar világban való kontextualizálása, a korabeli amerikai magyar életvilágok legalább nagy vonalakban történő összehasonlítása lehetővé tette volna a rézvidéki magyarokra jellemző sajátosságoknak a képzeletbeli egyedi–tipikus tengelyen való elhelyezését; ezáltal ennek a közösségnek talán jobb értését is. További észrevétel, hogy az interetnikus kapcsolatok kérdése nem kerül elő érdemben, az olvasónak olyan érzete támad, hogy az ide telepedett magyar népesség szinte teljes etnikai izoláltságban élt. (Vajon így volt? Esetleg a forráshiányra vezethető vissza az ezzel kapcsolatos némaság? Nem derül ki a kötetből.) A szerző időről időre reflektál a felhasznált

források megbízhatóságának kérdésére, tesz forráskritikai megjegyzéseket, néhány helyen (128., 129., 157., 479. stb. lábjegyzetek) azonban túlságosan rábízza magát a sajtóhírekre.

A munka olvasása során, főleg annak vége felé egyértelműen az volt a benyomásom, hogy a rézbányák vidékére irányuló munkamigráció – legalábbis az egyének szintjén és a társadalmi mobilitás szempontjából – semmiképp sem interpretálható sikertörténetként, sőt összességében kudarcosnak mondható. Teszem hozzá, a szerző nem állítja ennek ellenkezőjét. Alig találkozunk ugyanis a kötetben olyan életpályákkal, ahol a társadalmi emelkedés, a státuszváltás tetten érhető.⁸ Olybá tűnik, hogy a rézvidéken tartósan megtelepedő, innen továbbvándorolni képtelen magyarok körében az itteni munkavállalás nem értelmezhető egy hosszú távú mobilitási program egyik kezdeti, de fontos állomásaként, utóbb számukra megtérülő személyes „befektetésként”. Legalábbis intragenerációs szinten. Inkább az az impresszió marad meg az olvasóban, hogy a bevándorlók itteni küzdelmei, vállalásai csupán a mindennapi túlélést biztosíthatták a számukra. Persze csalóka lehet ez a benyomás, ha abból indulunk ki, hogy a kötet a kihívásokat, a nehézségeket és az azokat pillanatnyilag balanszírozni próbáló stratégiákat, erőfeszítéseket (például intézményépítés, sztrájkreszvétele) állítja a kutatás fókuszába; vagy ha abból, hogy az alsóbb társadalmi státuszúakat vizsgáló történelmet, antropológust a forrásszűke gyakran akadályozza a személyes mobilitás megragadásában. Mindazonáltal szívesen olvastam volna a mobilitás kérdésének szisztematikus tárgyalását, összefoglalását, az ebben a kérdésben eligazító, világos állásfoglalást.

Ugyanakkor mégsem szeretném azt írni, hogy a szerző „adós marad” a fenti két bekezdésben felvetettek tisztázásával; enélkül is a rézvidéki magyar jelenlét kérdésének eredményes, meggyőző, ambiciózus, sok tekintetben mintaszerű monografikus feldolgozásával szolgál az olvasók számára. A történelmet átélhetővé tévő személyesség motívuma egyúttal élvezetes olvasmánnyá is emeli a könyvet.

⁸ Az egyik kivétel Joó István volt, aki néhány év bányász munka után vállalkozó lett, előbb mézsárszéket, majd italboltot nyitott, végül egy ruhaüzlet tulajdonosa lett. Az 1910-es évek végén Detroitba költözött. Mint a többi magyar bevándorlóhoz képest tehetősebb ember, mobilabb volt, a rézvidék hanyatlása idején könnyebben tudott költözni, és tevékenységét máshol újramelegíteni. (67–68.) Szintén kivételnek minősült például Kölblös János (211.).

VIZI BALÁZS*

Egy felvidéki jogász elfeledett küzdelmei a kisebbségi jogokért

Gyurcsík Iván (szerk.): *Gyönyör József emlékkötet. – „Lesz-e végre igazi hazánk?”*. Budapest: Méry Ratio Kiadó – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2022. 392 oldal

A létező szocializmus évtizedei Közép-Európában a nemzetiségek békés együttélését propagáló marxista ideológia ellenére sem kedveztek az emberi és kisebbségi jogoknak – és még kevésbé azoknak, akik a kisebbségi jogok mellett álltak ki.

Az irodalomtudomány ködlovagoknak hívja a tragikus sorsú, jelentős és később feledésbe merült írókat; *mutatis mutandis* a felvidéki jogász, közíró Gyönyör József is társadalomtudós ködlovagként, kirekesztett értelmiségiként, majd a hivatalnoki lét szűk keretei között alkotott jelentős tudományos munkát. A Végh László jegyezte életrajzból is kiderül, hogy a szlovákiai magyarságot a II. világháborút követően ért megpróbáltatásokból is bőven kijutott neki, állampolgárságától megfosztották, hivatását nem gyakorolhatta, és csak lassan, 1968 után került olyan helyzetbe, hogy ugyan gúzsba kötve, de tehetett valamit a közössége, a szlovákiai magyarság érdekében: közigazgatási munkája mellett – akkor a megjelenés esélye nélkül – írta meg az 1970–1980-as években a csehszlovákiai magyarság 1918–1938 közötti idejét felölelő jelentős munkáit és a rendszerváltás évében megjelent művét a csehszlovákiai nemzetiségek alkotmányjogi és demográfiai helyzetéről.¹ A korabeli csehszlovákiai magyar sajtóban csak kisebb lélegzetű, de nagy hatású cikkei, tanulmányai jelentek meg.

A születésének 100. évfordulója apropóján megjelent emlékkötet írásai meggyőzően bizonyítják, a kirekesztő nacionalizmus hosszú árnyéka nemcsak a 20. századot fedte el, de az 1989 utáni időszakra is rávetül. A kötetet kezébe vevő olvasó Pozsony 16. századi, a borítót díszítő látképének idilli hangulatával szemben

* A szerző jogász, a TK Kisebbségkutató Intézet kutatóprofesszora. E-mail: vizi.balazs@tk.hu
¹ Gyönyör József: *Mi lesz velünk, magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*. Pozsony – Bratislava: Madách, 1990.; uő: *Határok születtek. A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye*. Pozsony – Bratislava: Madách, 1992. és uő: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Bratislava: Madách, 1989.

a legkevésbé sem idillikus 20. század szlovákiai kisebbségpolitikájának útvesztőjéhez kap értékes kalauzt. A szerkesztőt dicséri, hogy a térképekkel és táblázatokkal illusztrált emlékkönyv nemcsak Gyönyör élete és műve előtt tiszteleg. A három részre tagolt kötetben életének fontos időszakaihoz kapcsolódó bevezető tanulmányok és a kötet harmadik részében közölt Gyönyör-szövegek mellett a második rész szaktanulmányai átfogó képet adnak a szlovákiai magyarság mai társadalmi-jogi helyzetéről is.

Gyönyör József szakmai hitelességét és realitásérzékét tükrözik azok a tanulmányai, napi sajtóban megjelent cikkei, amelyek helyet kaptak e kötetben. Ritka az a hírlapi aktuálpolitikai cikk – mint a címadó *Lesz-e végre igazi hazánk?* vagy a *Mi lesz velünk, magyarokkal?* című –, amely ötven év után is mond valamit az olvasónak. Az 1968–1969-ben az *Új Szó* hasábjain a készülő kisebbségi alkotmánytörvényről és nemzeti viszonyokról megjelent cikkeiben kiáll a magyar kisebbség nemzeti közösségként való elismertetéséért és azokért a jogi, intézményi garanciáért, amelyek a nemzeti identitás megőrzését biztosíthatják. Világosan fogalmaz 1968-ban: „[...] a nemzeti lét kiteljesüléséhez intézményekre van szükség, ez mind a nemzetek, mind a nemzetiségek viszonylatában érvényes. A csehszlovákiai magyar nemzetiség azonban húsz éven keresztül nem szólhatott bele sorsa irányításába, hiszen még ma sincs saját államhatalmi és végrehajtó szerve. Eddig mindig csak róla, de nélküle határoztak.” (363.) A nagyobb lélegzetű és jellemzően 1989 után megjelent, a csehszlovákiai magyarság alkotmányos helyzetével, történetével, demográfiájával foglalkozó tanulmányai hasonlóképp aktuálisnak tűnnek ma is. A kötet szerzőinek szövegei jól rímelenek Gyönyör írásaira: a harmadik rész jogi tanulmányai mellett különösen érdekes és tanulságos Gyurgyík Lászlónak a szlovákiai vegyes házasságokról szóló tanulmánya és Lelkes Gábornak a felvidéki magyarság gazdasági helyzetének 1989 utáni alakulásáról szóló írása.

A kötet első részének visszatekintő elemzései Gyönyör József 1968–1989 közötti, a tudományos munkásságát meghatározó korszakban végzett kisebbségvédő tevékenységét a tágabb történelmi-politikai kontextusba helyezve mutatják be. Gaál Veronika az 1968–1969-ben, az *Új Szó*ban megjelent írások jelentőségét hangsúlyozza, hiszen ebben a rövid, szabadabb időszakban Gyönyör az elsők között foglalkozott a Beneš-dekrétumok, a kitelepítések, a reszlovakizáció következményeivel az újság hasábjain. A prágai tavaszt eltíró „baráti” katonai beavatkozás egyértelművé tette, hogy valójában múltó kegyelmi pillanat volt csak, amikor a jogsértésekről a nagy nyilvánosság előtt beszélni lehetett. A kommunista diktatúrát helyreállító ún. normalizáció lassan indult el, de 1969 tavasza után Gyönyör sem publikálhat már. Az 1968-as év kivételességét támasztja alá Popély Árpád is a kisebbségi magyar törekvéseket elemző írásában: a nyitottabb politikai légkörben a kommunista párton belül a magyar vezetők és a magyar kulturális szövetség, a Csemadok vezetői között is többen voltak, akik esélyt láttak a magyar kisebbség jogi helyzetének rendezésére. A Csehszlovákia állami berendezkedése,

föderalizálása körüli viták farvizén került napirendre a nemzetiségek jogairól szóló törvény előkészítése, amelyben a magyar kisebbségi vezetők is részt vettek. Gyönyör József 1969-től már a kormány Nemzetiségi Titkárságán dolgozott,² ebben a pozíciójában is csalódással értékelte, hogy az 1968 októberében elfogadott, kilúgozott nemzetiségi alkotmánytörvény valójában nem hozott érdemi változást a kisebbségek helyzetében. Jogásként pontosan látta, hogy az eredeti jogszabálytervezetben foglalt közösségi képviselési és részvételi jogok kiirtása az elfogadott törvényből esélytelenné teszi a kisebbségi jogok hatékony védelmét. Ahogy Popély rámutat, az ún. husáki normalizáció éveiben sem a Nemzetiségi Tanács, sem más szervezet nem volt alkalmas a kisebbségi érdekek képviselésére, és a Csemadok megrendszabályozásával a kulturális érdekképviselő is kiüresedett. A Husák-korszakot a magyar kisebbség szempontjából részletesen elemző tanulmányában Szarka László bemutatja, hogy az egyre erősödő asszimilációs politikával szemben Gyönyör a maga szűk korlátai között miként kereste a kisebbségi jogvédelem lehetőségeit. Ahogy Szarka fogalmaz: „Az 1968-as nemzetiségi alkotmánytörvény szellemét az 1970-es évek első felében következetesen védeni próbáló Nemzetiségi Titkárság munkatársaként Gyönyör József szintén folyamatosan próbálta felmutatni a kisebbségi jogkiterjesztés, illetve a nemzetiségi szakpolitika és közösségépítés pozitív lehetőségeit, alternatíváit, dokumentálni a jogsértéseket.” (69.) A napjainkban egyre inkább háttérbe szoruló Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetet (1994 előtt Értekezlet) újtárra indító 1975-ös helsinki konferencia közvetlenül új szelepeket nyitott a szocialista államokban a rendszerrel szembeni kritikának az emberi és így a kisebbségi jogok tematizálásával. Ebben a tágabb összefüggésben lehet értékelni, hogy Gyönyör több írása jelenik meg 1976 után Magyarországon és Csehszlovákiában is, valamint ahogy Szarka kutatásából kiderül, közvetett és közvetlen úton is igyekezett a kisebbségi magyar oktatás elsorvasztásáról hiteles információkkal támogatni a Duray Miklós-féle Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága munkáját. Mindazonáltal csak a kommunista uralom szétporladása hozta el a rendszerváltás éveiben az esélyt arra, hogy az elnyomás időszakában írt hatalmas kisebbségtörténeti és alkotmányjogi könyvei megjelenjenek. A demokratikus átalakulás ugyan teret nyitott a magyar kisebbség önszerveződése, a nyilvánosságban való megjelenése előtt, de korántsem hozta el a kisebbségi jogok kiterjesztésének korszakát. Halász Iván Csehszlovákia és utódállamai kisebbségi jogi szabályozásának áttekintésével arra döbbsenti rá az olvasót, hogy 1919 óta a különféle államalakulatok és politikai rendszerek ugyan eltérő kisebbségi jogi rezsimet vezettek be, de valójában sohasem biztosították azokat a közösségi jogokat, a közösségi identitás megőrzésének garanciáit, amelyekért Gyönyör is küzdött a maga korában. Sőt, az is beszédes tény, hogy 1990 óta sem született Szlovákiában

² Az 1970–1971-es tisztogatásokat Szarka László szerint Gyönyör azért kerülhette el, mert pártönkívüli volt, és azok elsősorban a kommunista párt tagjait érintették. (62.)

a kisebbségek jogait átfogóan kezelő kisebbségi törvény. Bukovszky László, a legutóbbi ilyen törvénykezdeményezés egyik motorja a kötetben a közigazgatás és a kisebbségi jogok kapcsolatáról közölt tanulmányában még bizakodva teszi fel a kérdést, vajon a szlovák kormány felvállalja-e egy kisebbségi törvény előterjesztését 2022 tavaszán – ma már tudjuk, hogy ez a kísérlet is eredménytelen maradt.³ A tanulmányból az is kiderül, hogy a modern, független Szlovákiában 1993 után bevezetett közigazgatási reformok, a területi közigazgatási határok átrajzolása nyíltan vagy burkoltan, de mindig azt a célt szolgálta, hogy a magyar kisebbség számarányát a közigazgatási egységeken belül a lehető legjobban visszaszorítsa. Ugyanakkor a szerző a helyi önkormányzatok és járások szintjén ki nem használt lehetőségekre is felhívja a figyelmet, valószínű, hogy előrelátó stratégiákkal helyben volna még mód a kisebbségi kulturális és nyelvi jogok hatékonyabb támogatására. Ahogy Gyönyör idejében is, úgy 1990 után is talán az egyik legfájóbb kérdés a kisebbségi nyelvi jogok korlátozása: az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény szinte egymással rivalizáló módosításai olykor nehezen kibogozható jogi helyzetet teremtenek. Horony Ákos a többségi lakosság magyar nyelvvel szembeni ellenérzéseinek a jogszabályi lecsapódását látja abban, hogy az államnyelv integráló szerepének túlhangsúlyozása a gyakorlatban az asszimiláció eszközévé válik. Az államnyelvtörvény szigorú alkalmazása önkéntelen is visszafogja a magyar nyelvet beszélők anyanyelvhasználatát, a kisebbségi nyelvhasználati törvény viszont „a magyar többségű területek számára keveset biztosít, a többségi helyzetből fakadó természetes nyelvhasználatot korlátozza, a kisebbségi helyzetben lévők számára viszont nem biztosítja a gyakorlati alkalmazáshoz szükséges előfeltételeket”. (171.) A kisebbségi nyelvi jogok korlátozása az államnyelv védelmére hivatkozva sajnos nem ismeretlen más országokban sem, elég csak a baltikumi államok nyelvi jogi szabályozására tekinteni.

Ám a kollektív bűnösség szörnyű hagyatékának alkalmazása a mi régióinkban is meglepő. Fiala-Butora János alapos tanulmányában tárja fel azokat az eseteket, amikor a II. világháború utáni súlyos jogkorlátozásokat etnikai-nemzeti alapon bevezető Beneš-dekrétumok joghatásaira hivatkozva hajtanak végre a szlovák hatóságok napjainkban is vagyoneklobzásokat. Ez a gyakorlat pedig arra világít rá, hogy a történelmi sérelmek társadalmi rendezése máig nem történt meg. A Beneš-dekrétumok következményeinek elhallgatása már 1968-ban is súlyos kérdésként merült fel Gyönyör írásaiban, a szembenézés hiánya, a hallgatás és a hallgatólagos alkalmazás tovább élő mai gyakorlata pedig Fiala-Butora szerint változatlanul lehetetlenné teszi a dekrétumok „meghaladását”.

Tárnok Balázs nemzetközi jogi és uniós jogi kitekintésében számba veszi a kisebbségi érdekérvényesítés szempontjából hasznosítható nemzetközi szerződéseket és intézményeket. Ugyan a nemzetközi szinten már messze nincs olyan

³ L. a jelen lapszámban közölt írását és dokumentumot is. (szerk. megj.)

érdeklődés a kisebbségi ügyek iránt, mint az 1990-es évek elején volt, és az akkor elfogadott multilaterális okmányok sem adnak komoly garanciát (például a kisebbségi jogsértések nemzetközi bíróság előtt nem peresíthetőek, sőt, nem bírói egyéni panaszeljárások sincsenek) a kisebbségi jogok védelmére, Tárnok mégis helyesen állapítja meg, hogy „a szlovákiai magyar politikai és civil szférának e nehézségek ellenére elemi érdeke (és a közösséggel szemben viselt kötelessége) a nemzetközi szféra nyújtotta jog- és érdekvérvényesítési lehetőségek minél hatékonyabb kihasználása”. (216.)

Horony Ákos második írásában a jövőkép felvázolása mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy még a szavakkal is óvatosan kell bánni: az ebben a recenzióban is egyértelműnek gondolt kifejezéseket, mint a „felvidéki” vagy a „magyarság”, bizony komoly viták övezik a szlovák közéleti nyilvánosságban, és ameddig a többség a kisebbségre történelmi-biztonságpolitikai veszélyforrásként tekint, addig esély sincs arra, hogy magyarok és szlovákok egymással összebékíthető perspektívában lássák mai helyzetüket.

A mély ellentétek feloldása azonban nemcsak a nagypolitika feladata, így egyetérthetünk Szalayné Sándor Erzsébet kötetzáró gondolataival: „Gyönyör József élete és munkássága arra tanítja az olvasót, hogy a személyes elkötelezettség mellett kitaró és körültekintő munkára vállalkozik az, aki akár nemzeti, akár nemzetközi szinten érdemben kíván tenni a nemzeti kisebbségek védelme érdekében.” (389.) Ezt a tanulságot pedig nemcsak Gyönyör életművéből szűrheti le az olvasó, hanem az emlékének szentelt tanulmánykötetből is.

CONTENS

LIMIT CASES

LÁSZLÓ BOKA
Past-exploration, Autofiction and Newrealistic Codes in the Row of
'Transsylvania-novels' of Contemporary Hungarian Prose Literature 3

JUDIT GÖRÖZDI
The Past of the Minority in the Present – in the Light of Hungarian Prose
in Slovakia after the Turn of the Millennium 37

GYÖRGY SZERBHORVÁTH
The Found war. Trauma and Identity in the Works of
Younger Vojvodina Hungarian writers 56

PLACE NAME

ANDOR LÁSZLÓ
The Symbolic Role of Street Names in the Areas Inhabited
by Nationalities in Hungary during the Dualist Era 81

RESEARCH REPORT

ILDIKÓ ZAKARIÁS – MARGIT FEISCHMIDT – MÁRTON GERŐ – ANDRÁS
MORAUSZKI – ESZTER NEUMANN – VIOLETTA ZENTAI – CSILLA ZSIGMOND
Solidarity with Ukrainian displaced people in Hungary:
practices and attitudes 101

DOCUMENT

LÁSZLÓ BUKOVSZKY
A Minority Bill that Went into the Trash 151

Law On the Legal Status of National Minorities and on the Amendment
and Addition of Certain Laws 158

REVIEW

LÁSZLÓ SZÁSZ

Transylvanianism: home and homeland, between conservatism and progression

K. Lengyel Zsolt: *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzilvánizmus történetéhez (1867–1945)*. [Home and homeland. Studies in the History of Transylvania (1867–1945)] Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület –Kriterion Könyvkiadó 191

ILDIKÓ BAJCSI

The twisted life path of a city manager from Kassia in a family history approach

Szeghy-Gayer Veronika: *Tost László, Kassa polgármestere*. [László Tost, mayor of Kassa.] Kassa: Kassai Magyarok Fóruma, 2022. 203

BEÁTA KULCSÁR

Hungarian destinies in Copper Country: miners' lives overseas

Fejős Zoltán: „*Kaper kóntri*”. *Magyar rézbányászok Amerikában*. [„Kaper kóntri”. Hungarian copper miners in America.] Budapest: Korall, 2020. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 11.) 211

BALÁZS VIZI

The forgotten struggles of a lawyer from the highlands for minority rights

Gyurecsík Iván (szerk.): *Gyönyör József emlékkötet*. – „*Lesz-e végre igazi hazánk?*”.[Memorial volume of József Gyönyör. – „Will we finally have a real country?”] Budapest: Méry Ratio Kiadó – Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány, 2022. 223